

Revista Bistriței

XXXVII

2023

ISSN 1222-5096

Complexul Muzeal
Bistrița-Năsăud

Consiliul științific

Acad. Dumitru PROTASE

Dr. Toader NICOARĂ Profesor universitar, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca

Dr. Konrad GÜNDISCH Hon. prof., München, Germania

Dr. Volker WOLLMANN Gundelsheim, Germania

Dr. Cornel BAN Profesor asociat Copenhagen Buisness School

Dr. Dan DANA Cercetător Centre National de la Recherche Scientifique, Franța

Dr. Cristian GĂZDAC Conf. Habil. Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Consultant
CHRE Universitatea din Oxford

Dr. Adinel-Ciprian DINCĂ Director, Centrul de diplomatie și paleografie documentară
medievală, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca

Colectivul redacțional

Redactor șef

Lavinia MOLDOVAN, director
lavi77pm@gmail.com

Redactori de specialitate

George MARINESCU, cercetător
Istorie–arheologie
georgemarinescu_bn@yahoo.com

Radu ZĂGREANU, cercetător
Istorie–arheologie
raduzagreanu@gmail.com

Gela NEAMȚU, muzeograf
Etnografie
gelaneamtu@gmail.com

Alina ILIA SABO, muzeograf
Artă
alina.ilia.sabo@gmail.com

Crin-Triandafil TEODORESCU, muzeograf
Muzeologie
triandafil96@yahoo.com

Secretar de redacție

Sofia Adriana STANCU, muzeograf
sofiaadriana11@yahoo.com

Redacția *Revista Bistriței* nu își asumă responsabilitatea pentru
opiniile exprimate de autori în articolele trimise spre publicare.

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

REVISTA BISTRITEI

XXXVII

2023

Bistrița-Năsăud

2023

ISSN 1222-5096

© Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, 2023

Imagine coperta 1: Bistrița la sfârșitul secolului al XVIII-lea

Tehnoredactare: Editura Accent, Cluj-Napoca

Orice corespondență referitoare la publicația
"Revista Bistriței" se va adresa:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

420016 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

E-mail: complexmuzealbn@yahoo.com

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

420016 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

E-mail: complexmuzealbn@yahoo.com

Roumanie

Cuprins

Mihai ROTEA
Monica BODEA
Mircea RĂCHITĂ
Tiberiu SAVA
Cristian MĂNĂILESCU

First ^{14}C dating for a cultic feature (L 1) of the Bodrogkeresztúr culture
from Fundătura – Șesu Mare (Cluj County)..... 9

Mihai ROTEA
Monica BODEA
Luminița SĂȘĂRAN
Valentin MUREȘAN

The anthropomorphic statue discovered
in Ciceu-Mihăiești – Lab (Bistrița-Năsăud County)..... 27

Mihai ROTEA
Dana-Alexandra VALEA

Două protome animale din lut ars
provenind din situl de la Ciceu-Corabia – *Sub Cetate*..... 55

Dinu BERETEU
Mihai ROTEA

Așezarea fortificată din perioada târzie a epocii bronzului
de la Șigău (județul Cluj) 72

Adrian SZAKÁCS

Un topor (celt) din bronz descoperit
la Odorheiu Secuiesc – *Băile Szejke* (jud. Harghita)..... 78

Radu ZĂGREANU

O cercetare arheologică la Breaza (comuna Negrilești, jud. Bistrița-Năsăud)	87
--	----

Lavinia Maria BRÂNDUȘAN

Mormintele sarmatice de pe situl 3 DLDN69-A1 Timiș	96
--	----

Radu ZĂGREANU

Constantin ALBINEȚ

Roman inscriptions and sculptural monuments from the Dej Municipal Museum	127
--	-----

Dr. Vasile MĂRCULEȚ

Considerații cu privire la rolul eunucilor în societatea bizantină, în secolele IV–XII, reflectate în izvoarele istorice	138
---	-----

Dr. Coneliu GAIU

Conventul dominican din Bistrița. Contribuții arheologice.....	176
--	-----

Dr. Alexandru ȘTEFAN

Struțul cu potcoavă în cioc în sigiliile medievale ale orașului Bistrița: originile unui simbol heraldic	202
---	-----

Mihai KOVÁCS

Observații privind relațiile dintre Curtea Episcopului de la Alba Iulia și districtul Bistrița în jurul anului 1500	219
--	-----

Dr. Adrian ONOFREIU

Considerații referitoare la structuri administrative și documentele create în a doua jumătate a secolului XIX: Congregația comitatului Bistrița-Năsăud.....	239
--	-----

Petre DIN

Condiția de medic militar a lui Raul Dona în timpul Primului Război Mondial	265
--	-----

Ștefania-Maria GHIȘA

Livia-Ioana POTOP

Cronică de conferință.

Conferința internațională „Bistrița în Evul Mediu. Momente
și semnificații din transformările unei vetre urbane ardelene”

(Bistrița, 2–5 noiembrie 2023)280

First ^{14}C dating for a cultic feature (L 1) of the Bodrogkeresztúr culture from Fundătura–Şesu Mare (Cluj County)

Mihai ROTEA

The National History Museum of Transylvanian
nicolaemihairotea@gmail.com

Monica BODEA

The National History Museum of Transylvanian
monicantonia11@yahoo.com

Mircea RĂCHITĂ

rachita_mircea@yahoo.com

Tiberiu SAVA

The Horia Hulubei National Institute
for Physics and Nuclear Engineering
tiberiu.sava@nipne.ro

Cristian MĂNĂILESCU

The Horia Hulubei National Institute
for Physics and Nuclear Engineering
cristian.manailescu@gmail.com

Abstract

The authors present the result of a dating analysis for a sample taken from the cultic feature belonging to the Bodrogkeresztúr culture. The investigation took place in 2004 at Fundătura–Şesu Mare (Cluj County). Both the content of the feature and its absolute dating place it in a late stage of the analyzed culture. At the same time, two new absolute dates for the unpublished Bodrogkeresztúr discoveries from Tureni–Poderei 2 and Nădăşelu–Hedeş.

Keywords: Middle Eneolithic, Bodrogkeresztúr culture, cultic feature, ^{14}C date.

**Prima datare ^{14}C a complexul cultic L 1 de la Fundătura–Şesu Mare (judeţul Cluj),
aparţinând culturii Bodrogkeresztúr**

Rezumat

Autorii prezintă rezultatul datării ^{14}C pentru o probă prelevată dintr-un complex cultic de mari dimensiuni, aparţinând culturii Bodrogkeresztúr, care a fost cercetat, în anul 2004, în situl de la Fundătura–Şesu Mare (judeţul Cluj). Atât conţinutul complexului, cât şi datarea lui absolută îl plasează într-o etapă târzie a culturii analizate. Totodată, sunt prezentate două noi date absolute pentru descoperirile inedite Bodrogkeresztúr din siturile de la Tureni–Poderei 2 şi Nădăşelu–Hedeş.

Cuvinte cheie: Eneoliticul mijlociu, cultura Bodrogkeresztúr, complex cultic, datare ^{14}C .

The article continues the publication of the results of the ^{14}C prehistoric samples analyses, this time with a sample from the Bodrogkeresztúr culture site in Fundătura-Şesu Mare (Cluj County) (Pl. I). This absolute dating is a new result of the collaboration between the National History Museum of Transylvania (Cluj-Napoca, Romania) (MNIT) and the Horia Hulubei National Institute for Research and Development in Physics and Nuclear Engineering (Bucharest, Romania) (IFIN-HH).¹ Brief characterizations of the culture to which the sample belongs, a brief presentation of the content of the feature from which it originates and the importance of the dating obtained by us in the context of the Bodrogkeresztúr culture, will be presented.

The **Bodrogkeresztúr culture** occupied most of the Transylvanian territory in the Middle Eneolithic, with its end marking the beginning of the Late Eneolithic². It developed along two main phases, A and B (also called I and II),³ or possible three main phases.⁴ A decisive role in defining the phases of the culture was played by the Polgár-Basatanya excavations.⁵ The Bodrogkeresztúr culture, covering almost the entire Transylvania, is characterized by the occurrence of the so-called milk pots with two small protuberances pulled at the margin and drilled vertically. It is a continuation of the *Tiszapolgár* culture (featuring recipients with bird bill protuberances and decorated with step or nettle incisions), in turn descended from the *Tisa* culture in the Developed Neolithic period.⁶ The Bodrogkeresztúr culture was associated with the appearance of gold ornaments and heavy copper artifacts in a large numbers⁷, characterized as *the first metallurgical boom* of Transylvania's prehistory.⁸

The understanding of the Bodrogkeresztúr culture still faces numerous essential issues regarding the evolution of the culture, as only cemeteries have been primarily studied both in Transylvania and in the neighboring area. Even for the separation between the *Tiszapolgár* and Bodrogkeresztúr cultures, different solutions have been suggested;⁹ just as varied are the opinions regarding the relationships between Bodrogkeresztúr and Herculane

1 For analysis method see: Sava *et al.* 2019, pp. 649–658. And for the results of the published analyses, see: Palincaş *et al.* 2019; Rotea *et al.* 2020; Ghemiş *et al.* 2020; Rotea *et al.* 2021; Rotea *et al.* 2022.

2 Rotea *et al.* 2014, p. 26.

3 Bognár-Kutzián 1969, p. 54; Patay 1974, pp. 61–62.

4 Luca 1999, pp. 44, 48.

5 Bognár-Kutzián 1963; Patay 1974.

6 Luca 1999, p. 42, with bibliography; Diaconescu 2009, p. 71, with bibliography.

7 Patay 1974; Kalicz 1992, p.10; Makkay 1989; Raczky 1999; Luca 1999.

8 Rotea 2017, pp. 66–67.

9 Bognar-Kutzian 1963; Tasić 1995; Luca 1999, with bibliography; Maxim 1999, pp. 119–127; Diaconescu 2009, p. 70, with bibliography; Siklosi, Szilagyi 2021, pp. 622–624, with bibliography.

II or Herculane III–Hunyadi-halom–Pecica chronological horizons.¹⁰ Therefore, any new information, especially that arising from settlements, represents a fundamental step forward in understanding the Bodrogkeresztúr culture.

Fundătura–Șesu Mare site. Between May 10 and August 31, 2004, archaeological rescue investigations were carried out in Fundătura village, Șesu Mare toponym, (Cluj County). Several features from the Eneolithic, Bronze Age, Hallstatt, Roman and Gepid periods were reported.¹¹ The preventive archaeological research for a radiator factory was funded by S.C. Aliagrest SRL.

The discoveries from the Middle Eneolithic Age, investigated by M. Bodea, consist of several surface dwellings. Among these are the feature L 1 (Pl. II), a very large one (11 x 7 m), located at -0.35–0.45 m from the current soil level, containing a very large quantity of high-quality pottery: so-called “milk pots”, bowls, footed pot, cup, etc., decorated with triangles, diamonds, bands, spirals and meanders incised, circular knob (Pl. III–V; VI/1, 3–4; VII–VIII), handles with ram and bull heads attachments (Pl. III/3), handles with disc-shaped attachments/*Scheibenhenkel*, etc.) (Pl. V/1–2), obsidian blades, obsidian arrowheads with dimensions between 1.50–2 cm, flint arrowheads (4.9 cm-length) (Pl. VI/2), bone fragments with traces of machining, adobe pieces, copper pieces (needles), polished stone tools, and hearths fragments. Its dimensions and content are unique in the Transylvanian area of the Bodrogkeresztúr culture, its function being most likely a place of worship, a cultic construction.

Sample RoAMS 141.47 (adult sheep/goat bone from feature L 1, trench grid 2–3 meters, depths varying from 0,35 to 0,40 meters) gave dates of 5140±33 BP and 4,041 – 3,804 cal BC (2σ, 95.4%) respectively (Figure 1/1 and Figure 2). The report specifies that d13C(‰) is -20.2.

Discussions and concluding remarks. The discoveries belonging to Bodrogkeresztúr culture from the presented site are to be published in detail in the near future. And among these, the feature L 1 appears, even in this stage of the documentation, to be particularly remarkable, considering even our very brief mentions of its dimensions, construction system, and content. The fact that we believe this feature to be a place of worship adds significant value to the discovery. Therefore, taking a sample to accurately date this cultic construction represents a significant step forward that gives us the opportunity to analyze and better understand the historical and cultural context associated with this discovery.

The ¹⁴C data for the Bodrogkeresztúr culture in Romania are increasingly abundant, thanks to research carried out at Urziceni-Vamă (Satu-Mare County) and Pecica-Est (Arad

10 Roman 1971; Luca 1999, p. 44; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2007, pp. 265–290; Sălceanu 2008; László, Sztáncsuj 2010, p. 181, with bibliography.

11 The research team, coordinated by M. Wittenberger, was formed by M. Bodea and T. Tecar. See: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2007, pp. 286–287, for a first mention of the research results, however the mentions are vague and sometimes inaccurate. For example, the child's grave does not belong to Bodrogkeresztúr culture, but to a Gepid necropolis.

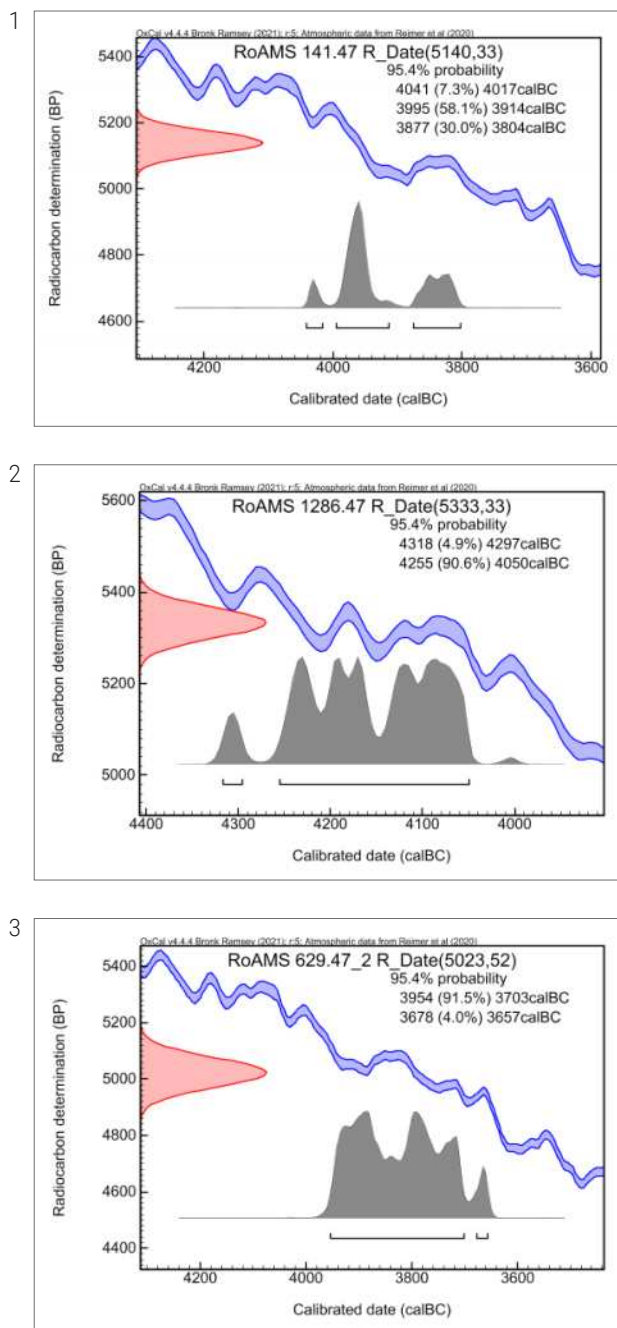

Figure 1. 1. Fundătura-Șesu Mare; 2. Tureni-Poderei 2; 3. Nădășelu-Hedeș. Bodrogkeresztúr culture.

Laboratory number	Site	Archaeological feature	Conventional radiocarbon age (BP)	2 sigma calibrated results (95.4% probability)	Material
RoAMS 141.47	Fundătura – Şesu Mare	L 1.	5140±33 BP	4,041 – 4,017 calBC (7.3% probability) 3,995 – 3,914 calBC (58.1% probability) 3,877 – 3,804 calBC (30.0% probability)	Animal bone
RoAMS 1286.47	Tureni – Poderei 2		5333±33 BP	4,318 – 4,297 cal BC (4.9% probability) 4,255 – 4,050 cal BC (90.6% probability)	Animal bone
RoAMS 629.47_2	Nădăşelu – A3 – Sît 14	Cx 38	5023±52	3,954 – 3,703 calBC (91.5% probability) 3,678 – 3,657 calBC (4.0% probability)	Animal bone

Figure 2. Results of radiocarbon dating for the sample RoAMS 141.47 (calibrated with Oxcal v.4.4.4 based on atmospheric data from Reimer *et al.* 2020)

County). The dating of the graves in the Bodrogkeresztúr cemetery at Urziceni-Vamă (Satu-Mare county) varies between 4,300–4,000 cal BC,¹² while from Pecica-Est (including Tiszapolgár graves) it is between 4,350/4,300–4,000/3,950 cal BC.¹³ Also taking into account the data obtained from the neighboring areas, the beginning of this culture should be placed after 4,300 cal BC and ending with the Hunyadihálom phase around 3,800 cal BC.¹⁴

The radiocarbon dates from Transylvania are still far too few, both direct and indirect ones (those for previous cultures and those that follow them).

For the two graves (M 10 and M 12) from Decea Mureşului,¹⁵ which may represent a precursor for the analyzed culture, we have several dating that place them between 4,343–4,176 cal BC (2 sigma calibration).¹⁶ In conjunction with archaeological expectations based on comparative artefacts analysis, these discoveries should be placed after 4300 BC, thereby marking the transition from the Early Eneolithic to the Middle Eneolithic period.

A small Bodrogkeresztúr feature (Cx2), containing several ceramic fragments (cup foot and pot) and some herbivore bones, was discovered at the Tureni–Poderei 2 site.¹⁷

12 Chmielewski *et al.* 2021, with bibliography.

13 Sava, Ursuțiu 2020, p. 63.

14 Raczky, Siklosi 2013; Brummack, Diaconescu 2014; Siklosi, Szilagyi 2021; Chmielewski *et al.* 2021.

15 Kovács 1933.

16 Govedarica 2004, 72; Rotea *et al.* 2014, p. 27; Mattila *et al.* 2023 (supplementary information), p. 17.

17 Research conducted by M. Rotea in 1996.

A fragment of a bone (RoAMS 1286.47) was analyzed, producing a date of 5333 ± 33 BP, which places the feature between 4,318–4,297 cal BC (4.9% probability) and 4,255–4,050 cal BC (90.6% probability), respectively (Figure 1/2 and Figure 2).¹⁸

For the Bodrogkeresztúr feature from Turdaş, sample RoAMS 1471.117 (animal bone) produced a date of 5025 ± 34 BP which places it between 3,944–3,712 cal BC (2 sigma).¹⁹

The Bodrogkeresztúr culture and the Cucuteni A-B occupations in the site Păuleni-Ciuc are dated between 4,220–3,970 cal BC.²⁰

The workshop for crafting gold artefacts in Cheile Turzii, attributed to the Bodrogkeresztúr and Bodrogkeresztúr-Scheibenhengel horizons, is dated between 4,150–3,800 cal BC.²¹

The sample no. 3 (RoAMS 629.47_2) from Nădăşelu–Hedeş site comes from an animal bone discovered in feature Cx 38 and produced a date of 5023 ± 52 BP, which places the feature between 3,954–3,703 cal BC (91.5% probability), 3,678–3,657 cal BC (4.0% probability), respectively (Figure 1/3 and Figure 2).²²

From the Cernavoda III horizon, the sample RoAMS 1464.117 (animal bone) produced a date of 4857 ± 31 BP, which places it somewhere between 3,706–3,537 cal BC (2 sigma). The presence of a Cernavoda III horizon in southwestern Transylvania would not be excluded, as long as pottery of this type is present in the Coţofeni Ia settlements (e.g., Deva site).²³ But it must be thoroughly documented, because the two ceramic types still coexisted at the level of the Coţofeni Ia phase, and the ^{14}C dating of these two cultural entities partially overlaps.²⁴

The data obtained by us for the large cultic feature of Fundătura (chronological interval 4,041–3,804 cal BC), are in accordance with the data obtained for the Bodrogkeresztúr culture as a whole. It is specified that in this case, it dates to a late stage in the evolution of the culture (at the same time a late stage of Middle Eneolithic), where decorated pottery with knobble-handles are present along with a rich spiral-meander decoration. Correlating

18 The analysis carried out within the collaborative project between MNIT and IFIN-HH (coordinators M. Rotea and T. Sava).

19 Ciugudean *et al.* 2022, p. 25.

20 Kavruk *et al.* 2022, p. 104.

21 G. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2020, p. 9.

22 The analysis carried out within the collaborative project between MNIT and IFIN-HH (coordinators M. Rotea and T. Sava). The results of the research conducted by the MNIT team on this site will be published.

23 For the discoveries in Deva, Lenin street, see: Rotea 1987, and for the first mention of the presence of Cernavodă III in central Transylvania in connection with this site, see Rotea 1978, p. 599.

24 Ciugudean *et al.* 2022, p. 26.

with the data obtained for Decea Mureşului group²⁵ and Cernavoda III culture²⁶, the beginning of the culture in Transylvania could be around 4,250 cal BC and the end between 3,800–3,700 cal BC. And the transition of the culture from phase A to phase B can be placed around 4,000 cal BC. These chronological variations are determined, on the one hand, by the scarcity of data and their large time interval (which makes radiocarbon dates less accurate for samples which can mark the beginning or the end of this culture), and on the other hand, by the chronological disparities that may exist between different areas of its archaeological presence.

Bibliography

- Bognár-Kutzián 1963 Bognár-Kutzián, “The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya”, *Archaeologia Hungarica*, series nova XLVII, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.
- Bognár-Kutzián 1969 Ida Bognár-Kutzián, “Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbecken”, in *Študijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied*, nr. 17, 1969, pp. 31–61.
- Brummack, Diaconescu 2014 Sven Brummack, Dragoş Diaconescu, “A Bayesian approach to the AMS dates for the Copper Age in the Great Hungarian Plain”, in *Praehistorische Zeitschrift*, nr. 89/2, 2014, pp. 242–260.
- Chmielewski 2020 Tomasz J. Chmielewski, “On the presence of the Bodrogkeresztúr culture pottery in Dąbki”, in *Studii de Preistorie*, nr. 17, 2020, pp. 53–78.
- Chmielewski et al. 2021 Tomasz J. Chmielewski, Agata Hałaszkó, Tomasz Goslar, Olivia Cheronet, Tamás Hajdu, Tamás Szeniczey, Cristian Virag, “Increase in ¹⁴C Dating Accuracy of Prehistoric Skeletal Remains by Optimized Bone Sampling: Chronometric Studies on Eneolithic Burials from Mikulin 9 (Poland) and Urziceni-Vada Ret (Romania)”, in *Geochronometria*, nr. 47, 2021, pp. 196–208.
- Ciugudean et al. 2022 Horia I. Ciugudean, Colin P. Quinn, Claes Uhner, “Considerații privind evoluția culturii Coșofeni în lumina noilor date radiocarbon”, in *Apulum*, LIX, 2022, pp. 23–53.
- Diaconescu 2009 Dragoş Diaconescu, *Cultura Tiszapolgár în România*, Alba Iulia: Editura Altip, 2009.
- Ghemiş et al. 2020 Călin Ghemiş, Mihai Rotea, Nona Palincaş, Mihai Netea, János Emődi, Tiberiu Sava, Ioana Meleg, Viorel Lascu, Marius Robu, Mihai Baci, Tudor Marin, Mircea Răchită, Ionuț Jeican, Oana Gâza, Andreea Dima, “The graves of the Roşia group from the Izbucu Topliței cave: a first assessment of their absolute chronology”, in *ArheoVest*, VIII, 2020, pp. 89–108.

25 Govedarica 2004, 72; Rotea et al. 2014, p. 27; Mattila et al. 2023 (supplementary information), p. 17.

26 Ciugudean et al. 2022, p. 26.

- Govedarica 2004 Blagoje Govedarica, *Zepterträger – Herrscher der Steppen. Die frühen Ockergräber des älteren Äneolithikums im karpatenbalkanischen Gebiet und im Steppenraum Südost- und Osteuropas*, Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2004.
- Kalicz 1992 Nandor Kalicz, “A legkorábbi fémleletek Délkelet-Európában és a Kárpát-medencében az i.e. 6.-5. Évezredben”, in *Archaeologiai Értesítő*, nr. 119, 1992, pp. 3–14.
- Kavruk *et al.* 2022 Valerii Kavruk, Dan Buzea, József Puskás, Dan Ștefan, “The Păuleni-Ciuc–Dâmbul Cetății fortified site at the crossroads of trans-mountain connection routes: the dynamics of cultural diversity, interplay, ritual and power in the southeast Carpathian Region from ca. 4500 BC to 350 AD”, in Sirbu, V., Ștefan, D., Ștefan, M.-M. (eds.), *Hidden Landscapes. The lost roads, borders and battlefields of the south-eastern Carpathians*, pp. 97–150.
- Kovács 1933 Șt. Kovács, “Cimitirul eneolitic de la Decea Mureșului”, in *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, I, 1928-1932 (1933), pp. 89–101.
- László, Sztáncsuj 2010 Attila László, Sándor József Sztáncsuj, “Vase cu torți pastilate, descoperite în aria Ariușd-Cucuteni. Unele probleme privind evoluția și cronologia culturii Ariușd în sud-estul Transilvaniei”, in *Acta Siculica*, 2010, pp. 171–194.
- C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2007 C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România. II. Epoca cuprului*, Iași: Editura Trinitas, 2006.
- G. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2020 Gheorghe Lazarovici, Cornelia-Magda Lazarovici, „Un atelier specializat în prelucrarea aurului din epoca cuprului”, in *Memoria Antiquitatis*, XXXVI, 2020, pp. 7–17
- Luca 1999 Sabin Adrian Luca, *Sfârșitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României – Cultura Bodrogkeresztúr*, Alba Iulia, 1999.
- Makkay 1989 János Makkay, *The Tiszaszölös Treasure*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Mattila *et al.* 2023 Tiina M. Mattila, Emma M. Svensson, Anna Juras, Torsten Günther, Natalija Kashuba, Terhi Ala-Hulkko, Maciej Chyleński, James McKenna, Łukasz Pospieszny, Mihai Constantinescu, Mihai Rotea, Nona Palincaș, Stanisław Wilk, Lech Czerniak, Janusz Kruk, Jerzy Łapo, Przemysław Makarowicz, Inna Potekhina, Andrei Soficar, Marzena Szmyt, Krzysztof Szostek, Anders Götherström, Jan Storå, Mihai G. Netea, Alexey G. Nikitin, Per Persson, Helena Malmström, Mattias Jakobsson, “Genetic continuity, isolation, and gene flow in Stone Age Central and Eastern Europe”, in *Communications Biology*, nr. 6/793, 2023, available at: <https://doi.org/10.1038/s42003-023-05131-3>, accessed on 22.01.2024.
- Maxim 1999 Zoia Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania. Date arheologice și matematico-statistice*, Cluj-Napoca: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 1999.
- Palincaș *et al.* 2019 Nona Palincaș, Mihai Rotea, Tiberiu Bogdan Sava, Gabriela Odilia Sava, Oana Gâza, Monica Bodea, Constantin David, “Revisiting the Radiocarbon-Based Chronology of the Wietenberg Culture (Middle Bronze Age Transylvania): A Debate of Supra-Regional Relevance”, in Nona Palincaș, Corneliu C. Ponta (eds.), *Bridging Science and Heritage in the Balkans*:

- Studies in archaeometry, cultural heritage restoration and conservation*, Oxford: Archaeopress, 2019, pp. 38–51.
- Patay 1974 Pál Patay, “Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztúr-kultur”, in *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, nr. 55, 1974, pp. 3–71.
- Raczky 1999 Pál Raczky, “Goldfunde aus der Kupferzeit. Die Anfänge der Metallurgie im Karpatenbecken”, in Tibor Kovács, Pál Raczky (eds.), *Prähistorische Goldschätze aus dem Ungarischen Nationalmuseum*, Budapest: Ungarischen Nationalmuseum and Institut für Archäologie der Eötvös-Loránd-Universität, 1999, pp. 17–34.
- Raczky, Siklosi 2013 Pál Raczky, Zsuzsanna Siklosi, “Reconsideration of the Copper Age chronology of the eastern Carpathian Basin: a Bayesian approach”, in *Antiquity*, nr. 87, 2013, pp. 555–573.
- Reimer *et al.* 2020 Paula J Reimer, William E N Austin, Edouard Bard, Alex Bayliss, Paul G Blackwell, Christopher Bronk Ramsey, Martin Butzin, Hai Cheng, E Lawrence Edwards, Michael Friedrich, Pieter M Grootes, Thomas P Guilderson, Irka Hajdas, Timothy J Heaton, Alan G Hogg, Konrad A Hughen, Bernd Kromer, Sturt W Manning, Raimund Muscheler, Jonathan G Palmer, Charlotte Pearson, Johannes van der Plicht, Ron W Reimer, David A Richards, E Marian Scott, John R Southon, Christian S M Turney, Lukas Wacker, Florian Adolphi, Ulf Büntgen, Manuela Capano, Simon M Fahrni, Alexandra Fogtmann-Schulz, Ronny Friedrich, Peter Köhler, Sabrina Kudsk, Fusa Miyake, Jesper Olsen, Frederick Reinig, Minoru Sakamoto, Adam Sookdeo, Sahra Talamo, “The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP)”, in *Radiocarbon*, nr. 62/4, 2020, pp. 725–757.
- Roman 1971 Petre I. Roman, “Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum”, in *Dacia N.S.*, nr. XV, 1971, pp. 31–169.
- Rotea 1978 Mihai Rotea, “Recenzie: Petre I. Roman, Cultura Coțofeni, Ed. Academiei R.S.R. București, 1976”, in *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie “A. D. Xenopol”*, nr. XV, Iași, 1978, pp. 598–600.
- Rotea 1987 Mihai Rotea, “Locuirea Coțofeni de la Deva – ‘Strada Lenin’”, in *Sargetia*, nr. XX, 1986–1987, pp. 475–479.
- Rotea 2017 Mihai Rotea, “The hoard from the ‘Cioclovina cu apă’ cave: content, dating, and significations”, in *Acta Musei Napocensis*, nr. 54/I, 2017, pp. 41–104.
- Rotea *et al.* 2014 Mihai Rotea, Mihai G. Netea, Concepcion De-La-Rua, Tiberiu Tecar, Montserrat Hervella, Santos Alonso, Zoia Maxim, Mircea Răchită, “The archaeological contexts of DNA samples collected from prehistoric sites from Transylvania”, in *Acta Musei Napocensis*, nr. 51/1, 2014, pp. 21–60.
- Rotea *et al.* 2020 Mihai Rotea, Nona Palincaș, Jeanette Varberg, Mihai Netea, János Emődi, Cătălin Rîșcuța, Corina Borș, Sorin Oanță-Marghitu, Călin Ghemiș, Tiberiu Sava, Antoniu Marc, Tiberiu Tecar, Mircea Răchită, Diana Bindea, Mihaela Sopincean, Adrian Sopincean, Radu Pușcaș, Armina Miclăuș, Oana Gâza, Andreea Dima, “The sanctuary hoard from Cioclovina cu Apă Cave: revisiting its relative and absolute chronology”, in *ArheoVest*, nr. VIII, 2020, pp. 109–140.

- Rotea *et al.* 2021 Mihai Rotea, Nona Palincaș, Mihai Netea, Ioniță Petiș, Diana Bindea, Mircea Răchită, Cristina Cordoș, Dana-Alexandra Valea, Dinu Bereteu, Lavinia Grumeza, Ionuț Jeican, Tiberiu Sava, Gabriela Sava, Sebastian Danciu, “A feature (Cx 96) of the Gáva culture from Sânpaul – Usturiș: a first assesement of its absolute chronology”, in *Revista Bistriței*, nr. XXXIV–XXXV, 2020–2021, pp. 17–43.
- Rotea *et al.* 2022 Mihai Rotea, Mihai Netea, Tiberiu Sava, Mircea Răchită, Corina Simion, Dana Valea, Oana Gâza, “The Igrița Cave and Cheia-Quarry sites a first assessment of the absolute chronology of discoveries belonging to the Upper Paleolithic”, in *Revista Bistriței*, nr. XXXVI, 2022, pp. 9–31.
- Sava *et al.* 2019 Tiberiu B. Sava, Corina A. Simion, Oana Gâza, Iuliana M Stanciu, Doru Păceșilă, Gabriela O. Sava, Lukas Wacker, Bianca Ștefan, Vasile D. Moșu, Dan G. Ghiță, Alexandru Vasiliu, “Status Report on the Sample Preparation Laboratory for Radiocarbon Dating at the New Bucharest RoAMS Center”, in *Radiocarbon*, vol. 61, nr. 2, 2019, pp. 649–658.
- Sava,
Ursuțiu 2020 Victor Sava, Adrian Ursuțiu, “Das kupferzeitliche Gräberfeld von Pecica-Ost im Westen Rumäniens”, in *Das Altertum*, nr. 65, 2020, pp. 185–218.
- Sălceanu 2008 Ilie Sălceanu, *Sălcuța IV – Herculan II-III*, Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2008.
- Siklosi,
Szilagyi 2021 Zsuzsanna Siklosi, Márton Szilagyi, “Culture, Period or Style? Reconsideration of Early and Middle Copper Age Chronology of the Great Hungarian Plain”, in *Radiocarbon*, nr. 63(2), 2021, pp. 585–646.
- Tasić 1995 Nicola Tasić, *Enolithic Cultures of Central and West Balkans*, Belgrad: Institute for Balkan Studies, 1995.

1.

2.

3.

4.

Plate II. Fundătura – Şesu Mare. 1-4. Bodrogkeresztúr culture. Feature L 1.

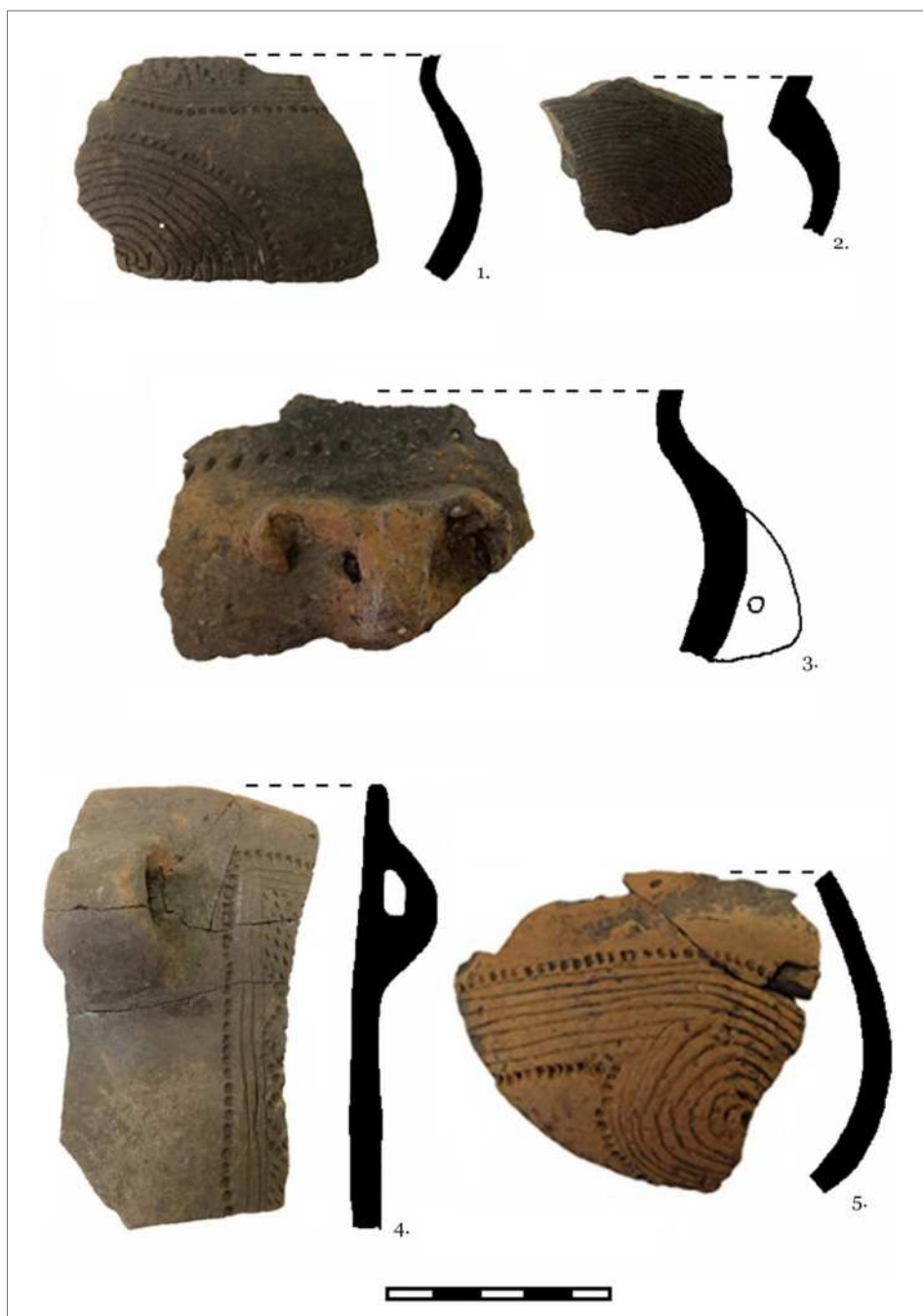

Plate III. Fundătura – Șesu Mare. Bodrogkeresztúr culture. 1–5. Pottery fragments from L 1.

Plate IV. Fundătura – Şesu Mare. Bodrogkeresztúr culture. 1–2. Pottery fragments from L 1.

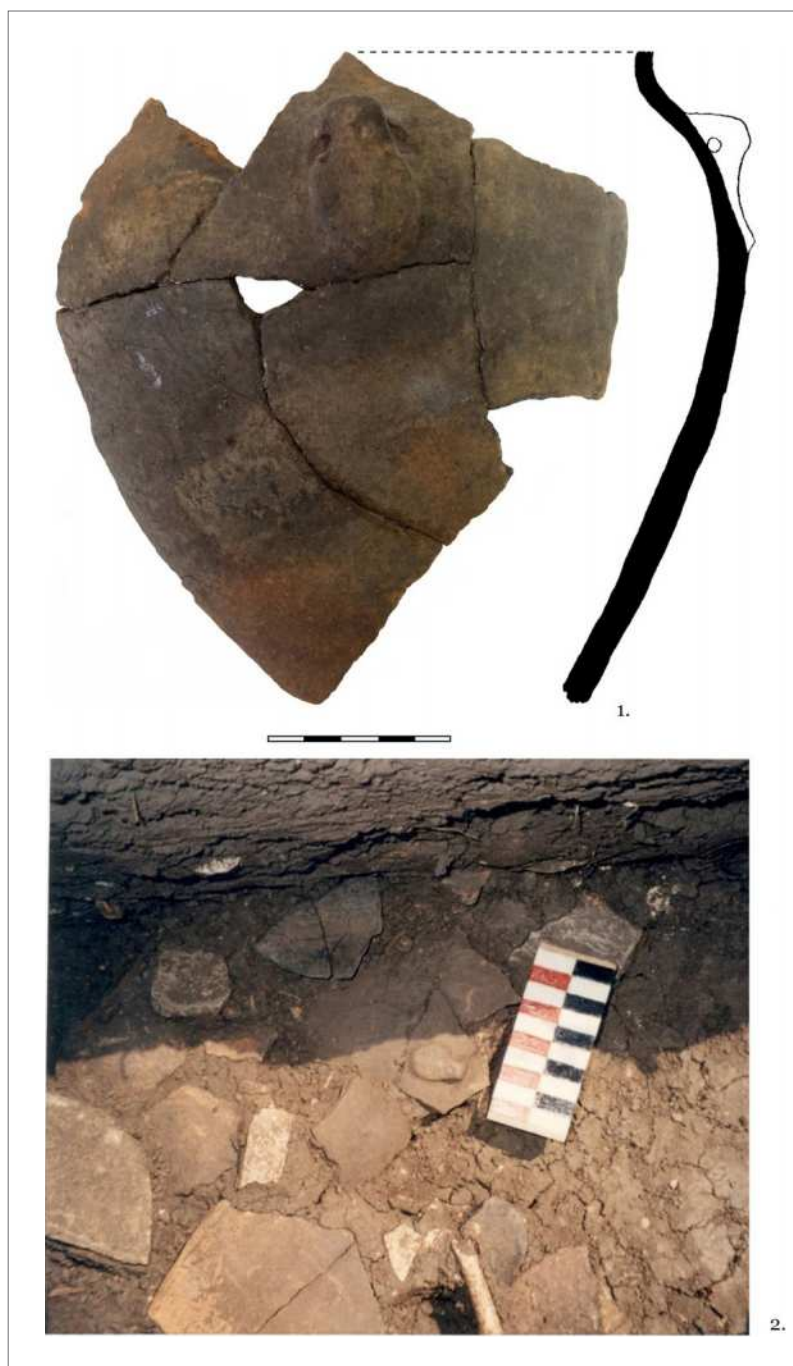

Plate V. Fundătura – Şesu Mare. Bodrogkeresztúr culture. 1-2. Pottery fragments from L 1.

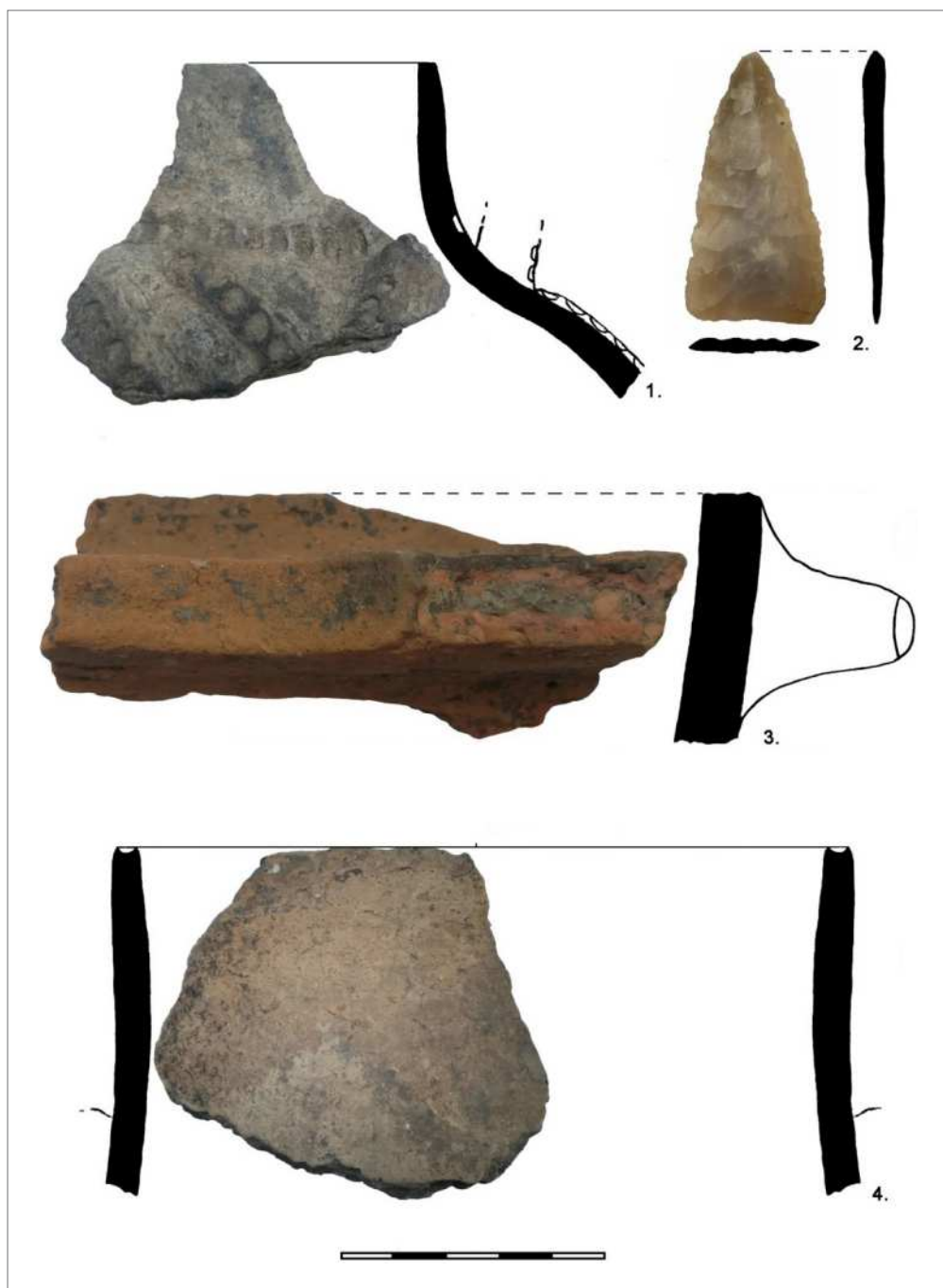

Plate VI. Fundătura – Şesu Mare. Bodrogkeresztúr culture. Feature L 1.
1, 3-4. Pottery fragments; 2. Flint arrowhead.

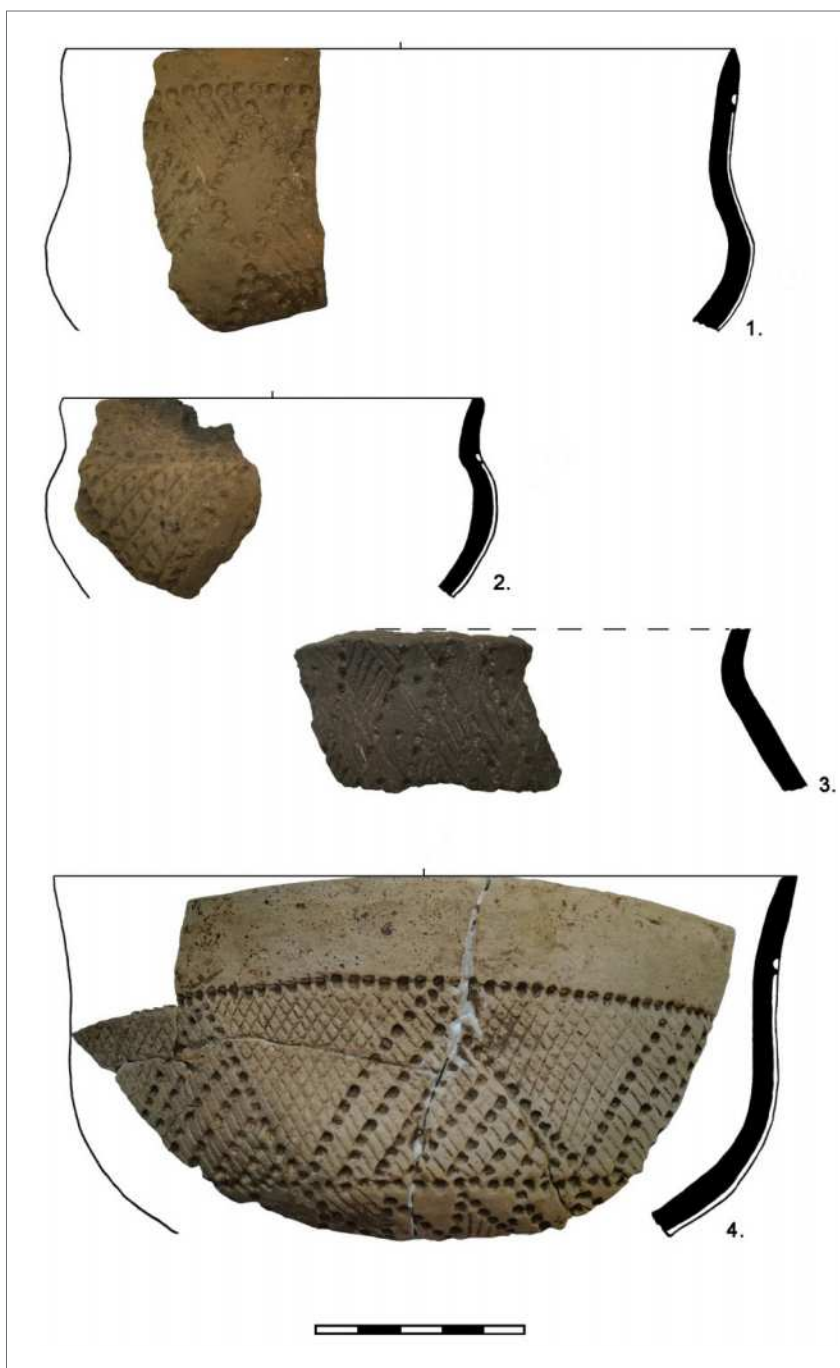

Plate VII. Fundătura – Şesu Mare. Bodrogkeresztúr culture. 1–4. Pottery fragments from L 1.

Plate VIII. Fundătura – Şesu Mare. Bodrogkeresztúr culture. 1–3. Pottery fragments from L 1.

The anthropomorphic statue discovered in Ciceu-Mihăiești – Lab (Bistrița-Năsăud County)

Mihai ROTEA

The National History Museum of Transylvanian
nicolaiemihairotea@gmail.com

Luminița SĂSĂRAN

The National History Museum of Transylvanian
hrineac@yahoo.com

Monica BODEA

The National History Museum of Transylvanian
monicantonia11@yahoo.com

Valentin MUREȘAN

Ciceu-Mihăiești City Hall
muresancm@gmail.com

Abstract

The authors present the results of the archaeological research conducted at Ciceu-Mihăiești – Lab in 2002, at the place where an exceptional anthropomorphic statue was discovered. This statue is attributed to the Copăceni group (phase II) from the Early Bronze Age IIB (EBA IIB).

Keywords: Early Bronze Age IIB, Copăceni group, anthropomorphic statue.

Statuia antropomorfă descoperită la Ciceu-Mihăiești – Lab (județul Bistrița-Năsăud)

Rezumat

Autorii prezintă rezultatele cercetărilor arheologice de la Ciceu-Mihăiești – Lab, desfășurate în vara anului 2002, în locul în care a fost descoperită o excepțională statuie antropomorfă. Această descoperire este atribuită grupului Copăceni (faza a II-a) din perioada timpurie a epocii bronzului (bronz timpuriu IIB).

Cuvinte cheie: Perioada timpurie a epocii bronzului (etapa a II-a), grupul Copăceni, statuie antropomorfă.

The anthropomorphic statue discovered in the Ciceu-Mihăiești commune (Bistrița-Năsăud County) (Pl. I) is one of the most valuable prehistoric artifacts in the collection of the Transylvanian National History Museum (MNIT). It was introduced in the archaeological literature a long time ago¹, but it did not benefit from a detailed analysis.

The purpose of this article is to present the results of the investigations we undertook in 2002 in an attempt to decipher the circumstances in which this exceptional artifact was found and, equally, to elucidate some aspects of the archaeological and historical issues it raises. Attributing the statue to the Early Bronze Age II rather than other periods (as initially assumed), we repeatedly visited the discovery place. Following discussions with V. Mureșan (mayor), A. Bora (deputy mayor), S. Megyesi (CAP brigadier) (Pl. II/2), I. Dărăban (tractor driver), and, on one hand, with our colleague C. Gaiu on the other hand, we were able to establish, with sufficient accuracy after more than 40 years, the location and conditions of the artefact's discovery.

The statue was discovered by chance on the land called "Lab" by the locals in the village of Ciceu-Mihăiești (Pl. I, II/1), in June 1977, during some soil loosening works carried out by the tractor driver I. Dărăban. He immediately notified brigadier S. Megyesi about the discovery. The two, helped by other locals, pulled the statue out of the ground and informed the late local history teacher, N. Neamțu, who realized the importance of the archaeological monument. Hence, the statue was stored near the spot of discovery, at one of the gates of the former IAS, where it remained for some times.² Gh. Lazarovici took advantage of this opportunity and he transported the statue to the headquarters of the National History Museum of Transylvania, where it was assigned an inventory number.

After determining the exact location of the statue discovery, in the summer of 2002, we designed and executed two parallel trenches (S1–S2), positioned 5 meters apart, oriented in an East-West direction. S1 had dimensions of 25 x 1 meters, and S2 had dimensions of 21 x 1 meters (Fig. III–IV). These were complemented by three small boxes (Fig. IV) placed in areas where either stone fragments were found at the surface (C 1) or in depth (C 3), or the soil had different shades compared to the rest of the area (C 2). The stratigraphy is as follows: plowed black soil (30–40 cm), dark brown soil (10–25 cm), and dark brown soil with yellow clay (10–20 cm) (Pl. V–VI).

Our investigation did not highlight any archaeological feature or prehistoric artefact in the area where the monument was accidentally found. Moreover, neither the geophysical survey, facilitated by the late professor Iuliu Paul, carried out on an area of approximately one hectare, by colleagues Călin Șuteu, Marius Breazu and Tudor Borșan, from

1 For mentioning the statue, see: Ciugudean 1982, 60; Sanie 1995, p. 119; Rișcuța 2001, p. 144; Rotea 2004, p. 7, fig. 1; Rotea 2009, pp. 24, 33; Ciugudean 2011, p. 27; Gogâltan 2013, p. 49–50; Bereteu, Rotea 2022, p. 55.

2 Unfortunately, animosities arose around the paternity of the statue between the institutions involved in the research at Ciceu-Corabia, hindering the investigation at the discovery place at that time.

the Multi-User Research Base – Systemic Archeology, from the University “1 Decembrie 1918” Alba Iulia, did not provide additional information, indicating a possible archaeological structure.

Description

The statue, carved from a single flat stone slab, has its lower part secured on a 30 cm tall pedestal/support made of cement to ensure stability (Pl. VIII–IX). Due to this arrangement, we cannot specify its height with certainty, but it should fall within the range of 1.85–2.00 meters.³

The statue has an hourglass shape, with a width at the shoulders of 57.8 cm, at the waist of 37.5 cm, and at the base of 42 cm (Pl. VIII–XI). The thickness varies as follows: 19 cm at the shoulders, 23.5 cm at the waist, and 22 cm at the base. The head and neck together measure 15.5 cm from the shoulder level, and the face has been hammered. The shoulders are broad and straight, slightly rounded towards the extremities. The arms are bent at the elbows, represented on the sides, and the forearms are placed on the chest and hands with fingers spread. Near them, two ropes pass over the shoulders and fasten the upper part of the rectangular basket depicted on the back of the statue; the latter has a length of 80 cm. A belt with a width of 6 cm is interrupted on the left side of the statue by the representation of an axe, measuring 11 cm, with a wide blade of 3.3 cm and a long handle of 15.5 cm. A torque with a thickness of 1.5 cm is depicted at the base of the neck, encircling it.

The sculptor attempted to depict the nude figure, and this is evident through the representation of the navel, the male sex organ (circular with a diameter of 8.3 cm), and the sternum.

Mineralogical study involves the macroscopic and microscopic description of the rock. For the microscopic analysis carried out using optical microscopy in polarized light, a thin section was prepared, and microphotographs were taken.

Macroscopically, the rock has grey-whitish color, with a mechanical structure, a psammitic texture, irregular fractures (due to alteration), and visible deposits of Fe-Ti oxides.

Optical microscopy highlighted that the rock is composed of mineral and lithic fragments (quartz, potassium feldspar, plagioclase feldspar, mica (biotite), apatite, Fe-Ti oxides, etc.), and volcanic glass.

Taking into account both macroscopic and microscopic characteristics, we characterize the rock as a crystalloclastic rhyolitic tuff (Pl. VII),⁴ similar to the one described in

3 In a compilation regarding the relations between Transylvania and the North Pontic space (Gogâltan 2013), there are many incorrect pieces of information. If we refer only to the monument at Ciceu-Mihăiești (Gogâltan 2013, pp. 49–50), we need to mention the following corrections: in our opinion it is not a stela but a statue, it does not have a height of 1.69 m but rather between 1.85–2.00 m, and it was not discovered in 1968 but in 1977.

4 Chintăuan (2007, p. 37) considered it incorrect that the rock is a rhyolitic ignimbrite.

petrographic studies conducted in the area.⁵ In the NW Transylvanian Basin, the most significant horizons of Badenian-Volhynian tuffs are found,⁶ forming an alignment that traverses the perimeter from west (Ciceu-Mihăiești) to east (Bistrița Bârgăului), covering a length of 88 km and an average width of 500 m² (in the western zone of Someșul Mic, in the northern part of Someșul Mare near the localities Dej, Beclean, Nimigea de Jos, continuing south of Someșul Mare between the localities Nimigea de Jos, Cepari, Dumitra, and eastward between the localities Prundu Bârgăului, Mureșenii Bârgăului, and Colibița). Its qualities, such as good resistance and a pleasant color, have led to its extensive use. Being easily workable (average hardness coefficient 3–8)⁷ and abundant at the surface, this rock has been widely utilized.⁸

Discussions and concluding remarks

The statues (also known as statue-menhirs) alongside stelae, represent a pan-European phenomenon from the fourth and third millennia BC,⁹ but they are also found beyond the borders of this continent.¹⁰ It is obvious that they are associated with the complex transformations characterizing these spaces during the mentioned period. Moving beyond the specific features that significantly differentiate them throughout this space, their iconography presents numerous repetitive elements: stylized representation of the body, upper body nudity, gender marking, weapons, belts, and ornaments (especially necklaces).

Spread in large numbers in Ukraine and Russia, but also present in Romania and Bulgaria, the “north-pontic” group actually encompasses quite diverse productions (a mixture of specific characteristics from different types), either due to its evolutionary changes over time or the imprint of different cultural influences in which it manifests.¹¹ The absence of precise archaeological contexts (most of the statues/stelae were found in secondary positions, some being reused, while others, on the contrary, were desacralized or damaged by subsequent civilizations) makes the understanding of their archaeological-historical meanings even more difficult. Additionally, it is difficult to decipher the meaning of certain representations, such as the presence of animals (bull, horses, fish) or the “footprints” on the Kornosovka stela,¹² which can be found on other stelae from the North-Pontic steppe.¹³

5 Seghedi, Szakács 1991, pp. 137–138.

6 Mârza, Mészáros 1991, pp. 11–22.

7 Pârvu 1983, p. 102.

8 Chintăuan 1993, p. 292

9 Harrison, Heyd 2007; Vierzig 2020, with bibliography.

10 Jia, Betts 2010; Vassilkov 2011, p. 204.

11 Telegin, Mallory 1994; Kaiser 2019, pp. 205, 210, with bibliography; Kuljukka 2022.

12 Telegin, Mallory 1994, p. 101, fig. 9, with bibliography.

13 The footprints even appear on a statue from Soufli-Magula, Greece (Biesantz 1959, p. 58, fig. 1, 2).

Nevertheless, we can mention in a general sense that the stela/ statue seem to represent warriors, priests, leaders, glorified heroes, or even metallurgists.¹⁴ These various roles or combinations thereof are reflected by the iconographic elements and what we know from later Indo-European traditions.¹⁵

It is important to mention that these statues represent the most accurate testimony of how society perceived or thought of itself according to the rules of life of that particular time. The overall display of individual power, male domination, and the warrior ideology (depiction of weapons) that characterize the Early Bronze Age period is reflected not only by the statue/stela, but also by numerous burial mound constructions, with which they are often associated.

The anthropomorphic statues from the Early Bronze Age discovered in Transylvania represent the first stone-carved depictions of the human body in life-size proportions. These artifacts are quite rare, with only eight known examples, including four from Baia de Criș,¹⁶ and one each from Pianu de Jos,¹⁷ Gherla,¹⁸ Ciceu-Mihăiești,¹⁹ and Florești.²⁰ Nevertheless, there appears to be a certain concentration of discoveries of this kind in two distinct areas: the Brad Depression²¹ and the Someșan Basin.²² For the latter, three confirmed findings include Florești (Pl. XIII/1), Ciceu-Mihăiești (Pl. XVIII–XI), and Gherla (Pl. XII/1–4), all located within the distribution area of the Copăceni group.²³

The statue from Gherla (Pl. XII/1–4), of which only the upper part of the body has been preserved, can confidently be attributed to a female character, considering the observation that the representation of the breasts corresponds to the patterns of female statues, while that of the arms and the weapons corresponds to the patterns of male statues. If we accept this observation, its synchronization with other statues in the Someșan Basin can be considered valid. Additionally, in these conditions, we must acknowledge the presence of a significant female character alongside the male ones in the spiritual world of the Early Bronze Age, Phase II (EBA II).

14 For example, see: Telegin, Mallory 1994, pp. 48–55; Rîșcuța 2001, p. 156; Harrison, Heyd 2007, p. 172; Vassilkov 2011; Hansen 2013, p. 110; Kuljukka 2022, p. 60.

15 Telegin, Mallory 1994, pp. 35–45; Vassilkov 2011, with bibliography; Kuljukka 2022, pp. 21–23.

16 Téglás 1885, pp. 16–20; Rîșcuța 2001, pp. 139–171, with bibliography.

17 Ciugudean 1982, pp. 59–63; Ciugudean 2011, p. 28. However, the dating of the statue remains unclear, see: Gogâltan 2013, p. 49.

18 Orosz 1904, pp. 405–408; Rîșcuța 2001, p. 144; Gogâltan 2013, pp. 47–48.

19 Rotea 2009, pp. 12–17, fig. 6.

20 Rotea 2009, p. 15, fig. 6.

21 Rîșcuța 2001, pp. 139–171, with bibliography, to whom we owe the most complete and analysis of these monuments in Transylvania.

22 Bereteu, Rotea 2022, p. 55. M. Roska (Roska 1942, p. 66, nr. 33) mentions a fragmentary menhir in Dej (Cluj County), but does not publish a drawing of the respective piece. We do not know the fate of this monument, nor its possible dating.

23 Rotea 2009, pp. 12–17; Rotea *et al.* 2014, p. 28.

The statue from Ciceu-Mihăiești is certainly one of the most imposing and representative discoveries of its kind in Transylvania, both in terms of dimensions, ornamentation variety, and execution quality. The statue, overall, is well-preserved (several marks left by the plow that unearthed it are present on the back, with the statue lying face down), except for a large fragment from the lower right part and the face of the represented character, which has been broken/hammered, preserving only a part of the chin. It is still unknown whether these deteriorations and damages occurred over time due to natural/antropic causes (agricultural work or other environmental conditions) or are the result of a single specific event. We tend to believe in the second hypothesis, as both significant destructions/breakages/ruptures affected the base (likely for the purpose of toppling/ demolishing) and the statue's face, in both cases seemingly carried out through precise, strong, and repeated blows.

The intentional destruction of a statue's face, often practiced in antiquity, signifies a shift in power and/or ideology. Frequently, a culture taking control of a territory would destroy or modify existing goods to erase the cultural imprint of predecessors and impose its own ideology. Statues were associated with deities, spiritual entities, and hammering their faces could be an act of denying the spiritual power attributed to that statue. Additionally, it could represent a form of protest against certain religious practices or aspects of dominant beliefs.

Comprehensive analysis of these monuments must take into account several elements: the context of discoveries, analogies with well-dated situations, the pieces depicted on the monuments, the technique used in creating the monuments, etc. We hope to discuss these complex observations on another occasion. For now, we will briefly mention two major aspects: dating and cultural-archaeological classification.

The disadvantages of a meticulous chronological classification of this type of monument are unfortunately often due to the peculiar short-lived „active” nature of these structures. Many statues/steles have been moved, demolished, or broken some time after their erection, and the statue at Ciceu-Mihăiești is no exception. Explanations for this phenomenon primarily relate to social (hierarchy disruption) or religious (desacralization of the monument) dissent, and the clearest situation regarding these issues is found in Florești – Polus/ Șapca Verde. Research at that site revealed a complex of tumular funerary monuments, flat graves, and their associated settlement.²⁴ All of these have been attributed to the Copăceni group, credited with the pinnacle of funerary architecture in stone during Romania's prehistory.²⁵

Among the Copăceni group monuments in Florești,²⁶ three tumuli surrounded by rings made of partially or wholly worked massive limestone blocks were investigated.

24 Rotea *et al.* 2014, p. 30, pl. VII. Unfortunately, this has not been documented or indicated at the time of publishing the monograph of the sector investigated by colleagues from the Institute of Archaeology and History of Art, Cluj-Napoca (Gogâltan, Molnar-Kovács 2007).

25 Rotea 2009, pp. 12–17; Rotea *et al.* 2014, p. 30; Bereteu, Rotea 2023, pp. 54–56.

26 Rotea 2009, pp. 14–17; Rotea *et al.* 2014, pp. 30–31.

One of these, labeled R 1 (the ring is composed of two rows of limestone slabs: an inner one that supported the earth mantle of the tumulus, and an outer one made up of larger stone blocks that formed its visible part) (Pl. XIII/2), facilitated the discovery of a fragment of a statue (Pl. XIII/1).²⁷ The fragment was found after archaeological dismantling/relocation the blocks in the north-western quadrant (named B) of the tumulus, situated under one of the limestone blocks of the outer ring (Pl. XIII). The rest of the statue was not found, even though an area of several hectares was thoroughly researched. It is evident that initially, the statue was not originally positioned in that location during prehistory; instead, it was precisely situated at the top of the tumulus (Pl. XIV/1).²⁸ For assisting in determining its exact position, it is essential to consider that all monuments in Transylvania are three-dimensional representations of human beings, with details of the body's shape, clothing, and accessories visible on all sides. Consequently, we regard them as statues, appreciating that they were created to be admired from any angle and for the statue in Florești the indisputable position, supported by archaeological data, was at the top of the tumulus. In contrast, the steles are monolithic plates, thinner, where details are mostly exposed on the front side; therefore, they can be placed on the edge of a mound, the only condition being that their front side is visible. Therefore, the statues are sculpted in the round (*ronde bosse*), not limited to a single perspective, and their exposure at the top of a mound is ideal, while the steles are bas-relief sculptures created specifically for a two-dimensional perspective. Although we believe we have argued sufficiently regarding the initial placement of the statue from Florești, we would like to mention that in the center of mound R1, a cist made of large limestone blocks was identified, lacking any archaeological inventory, likely serving as a cenotaph (Pl. XVII/A). The presence of a solid central core could have also functioned as a stable support for the statue's stability.

For a correct understanding of the archaeological situation/state regarding this monument, it must be specified that the entire ensemble was desacralized by the bearers of the Deva-Bădeni group from the Late Bronze Age Ib.²⁹ On one hand, they leveled the earth mantle of the tumulus, shattered and discarded the majority of the anthropomorphic statue at its top; the only fragment we found is in a secondary position in quadrant B (Pl. XIII). Additionally, they ravaged four graves (M 2–5), surrounded or marked by limestone blocks or located at a lower depth (Pl. XV–XVI). An exception was M1, which was not marked by stone blocks and was located at a greater depth (Pl. XVI). On the other hand, they purified the entire space occupied by the tumulus through fire (Pl. XVII/1) and, in three pits they dug (Pl. XVII/2), placed several vessels specific to their culture.

27 Rotea 2009, pp. 14–17, fig. 6; Rotea *et al.* 2014, pp. 30–31.

28 Rotea 2009, p. 14, fig. 4.

29 For the relative and absolute chronology of the Late Bronze Age used, see: Rotea *et al.* 2020, p. 113.

The M1 grave has been analyzed both in terms of mitochondrial DNA (haplogroup K) and carbon-14, indicating the time interval 2,490–2,340 cal BC (2 sigma, 95% probability).³⁰ Therefore, for the first time in Romania's prehistory, we have an absolute chronological dating for a statue from the Early Bronze Age. However, the exact chronological position of the grave M1 in relation to the other four graves is not entirely clear, and we cannot precisely determine the moment of raising the tumulus (it needs to be before the dating of the grave M 1: 3930±30 BP) or placing the statue on its top. Nevertheless, we have, however, a decisive chronological reference that places us in the second phase of the Copăceni group. Considering that the statue in Florești is of the same type as the one in Ciceu-Mihăiești (belt, arm model, representation of the navel and sex), both belonging to the Natalievka/ Natalevka type,³¹ we can use this reference to date the statue from Ciceu-Mihăiești. The statues from Baia de Criș also belong to the same type;³² however, they might represent an earlier moment: EBA IIa (ca. 2,900/2,800–2,500 cal BC).³³ There are several arguments in this regard. One of these could be the representation of a hammer-axe/battle axe on the statues from Baia de Criș, in contrast to the more recent one shaft-hole axe on the statue from Ciceu-Mihăiești. The discussion of other elements, such as the neck torques, the shape of the baskets depicted on the backs of the statues from Baia de Criș and Ciceu-Mihăiești, etc., is also to be considered, but all these will be the subject of another analysis.

Those who crafted these statue-menhirs were undoubtedly specialized stonecarvers,³⁴ and their workshops must have been in close proximity to the stone extraction quarries. In the case of the statue made from crystalloclastic rhyolitic tuff at Ciceu-Mihăiești (Pl. VII), we can confidently assume it was fashioned in a stonecarver's workshop along the stream valley connecting the localities of Ciceu-Mihăiești and Ciceu-Corabia, linking the discovery site of the statue to its source of raw material. Considering the exceptional qualities of this type of rock for crafting grindstones, it seems quite likely that, besides anthropomorphic statue-menhir, this workshop at Ciceu-Corabia also produced whitened grindstones,

30 Rotea *et al.* 2014, 31, with bibliography.

31 Telegin, Mallory 1994, p. 10.

32 Rîșcuța 2001, p. 148.

33 The beginning of the Copăceni group, which also marks the onset of EBA II, after 2,900 cal BC, already has several direct 14C data. Firstly, sample RoAMS 640.47, coal from the L1 dwelling, from the lower level of the eponymous site at Copăceni – La Moară (Rotea 1993, p. 75, pl. VII), representing an EBA IIa chronological horizon, provided the interval 2,914–2,702 cal BC (95,4% probability, 2 sigma) (collaborative project between National History Museum of Transylvania and the Horia Hulubei National Institute for Research and Development in Physics and Nuclear Engineering, coordinated by M. Rotea and T. Sava). Additionally, the main grave in the center of large tumulus at Tureni (Rotea 1993, pp. 74–75, fig. 3) was recently dated to around 2,800 cal BC (Daróczi *et al.* 2023, p. 49). It overlaps the graves Coțofeni II from this huge mound and is associated with the beginning of the settlement at Copăceni – La Moară.

34 Rotea *et al.* 2014, p. 30, nota 95.

characteristic of that period.³⁵ On the other hand, the funerary statue unearthed in Florești was crafted from „Cluj limestone,” most likely sourced from Cluj-Napoca – Pădurea Cocinii, where direct evidence of stone processing is provided by a massive limestone block exhibiting a splitting channel.³⁶ The statue from Gherla is most likely made from volcanic tuff³⁷ and is slated for analysis by us to unravel its geological origin.

* * *

The results of archaeological excavations, geophysical scans, and surface research have led us to the conclusion that this artifact was undoubtedly in a secondary position when discovered. Given that in the area where it was found or in its vicinity, within a radius of several hectares, no traces of habitation or tumulus construction have been observed, we must assume that the statue was moved from its original place of use, either during the period when it was active or thereafter, or it was abandoned due to the damages suffered during transportation from its manufacturing place to its placement location.

The geological analysis conducted by us demonstrates that this statue was crafted from local raw materials by specialized members of the community, and from a cultural-chronological perspective, it is most likely to be active during the Early Bronze Age IIb, within the second phase of Copăceni group (ca. 2,500–2,200 cal BC). Furthermore, it is imperative to highlight that, while this statue, as well as similar ones in Transylvania, predominantly embraces a design influenced by eastern interactions, they embody the outcomes of a dynamic and inventive assimilation of prevalent models during that era.

Acknowledgments. Sincere thanks to our colleague Corneliu Gaiu for the generosity in providing us with numerous pieces of information regarding this discovery.

Bibliography

- Bereteu, Rotea 2022 Dinu Bereteu, Mihai Rotea, *Grupul Copăceni (II)*, Cluj-Napoca: Mega, 2022.
- Biesantz 1959 Hagen Biesantz, “Bericht über Ausgrabungen in Thessalien 1958, I. Die Ausgrabung bei der Soufli-Magula”, in *Archäologische Anzeiger (Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts)*, Berlin, 1959, pp. 56–74.
- Chintăuan 1993 Ioan Chintăuan, “Contribuții la istoricul cunoașterii exploatarei și utilizării rocilor în Transilvania de nord-est”, in *Revista Bistriței*, nr. VII, 1993, pp. 283–294.
- Chintăuan 2007 Ioan Chintăuan, *Menhiri în România*, Cluj-Napoca: Napoca Star, 2007.

35 A grinder made from the same rock was discovered in the settlement of Noua (Late Bronze Age) at Buza, Cluj County (Wittenberger 2008, p. 12), most likely originating from a stonemasonry workshop at Ciceu-Corabia.

36 Bereteu, Rotea 2022, p. 56, fig. 15–16.

37 Gogâltan 2013, p. 47.

- Ciugudean 1982 Horia Ciugudean, “Stela antropomorfă de la Pianu de Jos (jud. Alba)”, in *Apulum*, nr. XX, 1982, pp. 59–63.
- Ciugudean 2011 Horia Ciugudean, “Mounds and Mountains: Burial Rituals in Early Bronze Age Transylvania”, in Sándor Berecki, Rita E. Németh, Botond Rezi (eds.), *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș*, BMM, IV, Târgu Mureș 2011, pp. 21–57.
- Daróczi
et al. 2022 Tibor-Támás Daróczi, Mihai Rotea, Alexandra Comșa, Jesper Olsen, “Radiocarbon dating the Bronze Age burial grounds of Dumbrăvița – Stricata and Tureni – La furci from the Eastern Carpathian Basin”, in *Studies in Honour of Sorin Cociș at his 65th Anniversary*, Cluj-Napoca, 2022, pp. 41–57.
- Gogâltan 2013 Florin Gogâltan, “Transilvania și spațiul nord-pontic. Relații interculturale între sfârșitul epocii cuprului și începutul epocii bronzului (cca. 3500–2500 a. Chr.) [Transylvania and the North-Pontic Region (c. 3500–2500 B.C.)]”, in *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*, nr. 5, 2013, pp. 31–76
- Gogâltan,
Molnár-Kovács
2007 Florin Gogâltan, Zsolt Molnár-Kovács, “Locuirea Coțofeni”, in Silvia Mustață, Florin Gogâltan, Sorin Cociș, Adrian Ursuțiu (eds.), *Cercetări arheologice preventive la Florești – Polus Center, jud. Cluj (2007)/ Rescue excavations at Florești – Polus Center, Cluj County (2007)*, Cluj-Napoca, 2007, pp. 27–202.
- Hansen 2013 Sven Hansen, “The Birth of the Hero. The Emergence of a Social Type in the 4th Millennium BC”, in *Unconformist Archaeology. Papers in Honour of Paolo Biagi*, 2013, pp. 101–112.
- Harrison,
Heyd 2007 Richard Harrison, Volker Heyd, “The Transformation of Europe in the Third Millennium BC: The Example of ‘Le Petit Chasseur I+III’ (Sion, Valais, Switzerland)”, in *Prähistorische Zeitschrift*, nr. 82/2, 2007, pp. 129–214.
- Jia, Bett 2010 Peter Wei Ming Jia, Alison Bett, “Re-analysis of the Qiemu’erqieke (Shamirshak) cemeteries, Xinjiang, China”, in *Journal of Indo-European Studies*, 38(4), 2010, pp. 275–317.
- Kaiser 2019 E. Kaiser, “Das dritte Jahrtausend im osteuropäischen Steppenraum. Kulturhistorische studien zu prähistorischer subsistenzwirtschaft und interaktion mit benachbarten räumen”, *Berlin Studies of the Ancient World*, 37, Berlin, 2019.
- Kuljukka 2022 Tomi Kuljukka, “Honour among thieves. A Sociocultural Approach to the Mentalities of Yamnaya Horizon and Beyond”, Master’s programme in cultural heritage, University of Helsinki, Faculty of arts, 2022.
- Mârza,
Mészáros 1991 Ioan Mârza, Miklós Mészáros, “Les tufs volcanique de Transylvanie: historique, valeur théorique et pratique dans le développement de la géologie Transilvaïne”, in Mârza I. (ed.), *The volcanic tuffs from the Transylvanian Basin, Romania. Geol. Formations Transylvania, Romania*, University of Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 3, 1991, pp. 11–21.
- Orosz 1904 Endre Orosz, “Egy őskori kőbálvány szamosújvárról”, in *AE*, nr. XXIV, 1904, pp. 405–408.
- Pârvu 1983 Gogu Pârvu, *Minerale și roci*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

- Rișcuța 2001 Nicolae Cătălin Rișcuța, “O nouă descoperire arheologică la Baia de Criș (jud. Hunedoara)”, in *Thraco-Dacica* XXII, 2001, pp. 139–171.
- Roska 1942 Márton Roska, *Erdély régészeti repertórium I. Öskor*, Kolozsvár, 1942.
- Rotea 1993 Mihai Rotea, “Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei”, in *Thraco-Dacica*, nr. XIV, 1993, pp. 65–86.
- Rotea 2004 Mihai Rotea, “Non-Ferrous Metallurgy in Transylvania of Bronze Age”, in *Acta Musei Napocensis*, nr. 39–40/1, 2002–2003 (2004), pp. 7–17.
- Rotea 2009 Mihai Rotea, *Pagini din preistoria Transilvaniei. Epoca bronzului*, Cluj-Napoca: Mega, 2009.
- Rotea et al. 2014 Mihai Rotea, Mihai Netea, Concepcion De-La-Rua, Tiberiu Tecar, Montserrat Hervella, Santos Alonso, Zoia Maxim, Mircea Răchită, “The Archaeological Contexts of Dna Samples Collected from Prehistoric Sites in Transylvania”, in *Acta Musei Napocensis*, nr. 51, I, 2014, pp. 21–59.
- Rotea et al. 2020 Mihai Rotea, Nona Palincaș, Jeanette Varberg, Mihai Netea, János Emődi, Cătălin Rișcuța, Corina Borș, Sorin Oanță-Marghitu, Călin Ghemiș, Tiberiu Sava, Antoniu Marc, Tiberiu Tecar, Mircea Răchită, Diana Bindea, Mihaela Sopincean, Adrian Sopincean, Radu Pușcaș, Armina Miclăuș, Oana Gâza, Andreea Dima, “The sanctuary hoard from Cioclovina cu Apă Cave: revisiting its relative and absolute chronology”, in *ArheoVest*, nr. VIII, 2020, pp. 109–140.
- Sanie 1995 Silviu Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dace*, Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1995.
- Seghedi, Szakács 1991 Ioan Seghedi, Alexandru Szakács, “The Dej Tuff” from Dej-Ciceu area: some petrographical, petrochemical and volcanological aspects”, în Mârza I. (Ed.): *The volcanic tuffs from the Transylvanian Basin, Romania. Geol. Formations Transylvania*, Romania, University of Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 3, 1991, pp. 135–146.
- Téglás 1885 Gábor Téglás, “Bányászszobrok a dácziai aranyvidékről”, in *AE*, V, 1885, pp. 16–20.
- Telegin, Mallory 1994 D. Ya Telegin, J. P. Mallory, *The anthropomorphic stelae of the Ukraine: the early iconography of the Indo-Europeans*, Washington D.C.: Institute for the Study of Man, 1994.
- Vassilkov 2011 Yaroslav Vassilkov, “Indian hero-stones and the Earliest Anthropomorphic Stelae of the Bronze Age”, in *Journal of Indo-European studies*, nr. 39 (1-2), March 2011, pp. 194–229.
- Wittenberger 2008 M. Wittenberger, “Economical life in Noua culture in the Transylvanian Late Bronze Age”, in *Acta Musei Napocensis*, nr. 43–44/I, 2006–2007 (2008), pp. 5–46.
- Vierzig 2020 Angelika Vierzig, “Anthropomorphic Stelae of the 4th and 3rd Millennia Between the Caucasus and the Atlantic Ocean”, in *Proceedings of the Prehistoric Society*, nr. 86, 2020, pp. 111–137, available at <https://doi.org/10.1017/ppr.2020.12>, accessed on 19.01.2024.

Plate I. Ciceu-Mihăiești – Lab. The place where the anthropomorphic statue was discovered.

Plate II. Ciceu-Mihăiești – Lab. 1. Discussions and searches (the summer of 2002);
2. A. Bora, S. Megyesi and V. Mureșan (from left to right).

Plate III. Ciceu-Mihăiești – Lab. 1–3. Trenches S1 and S2.

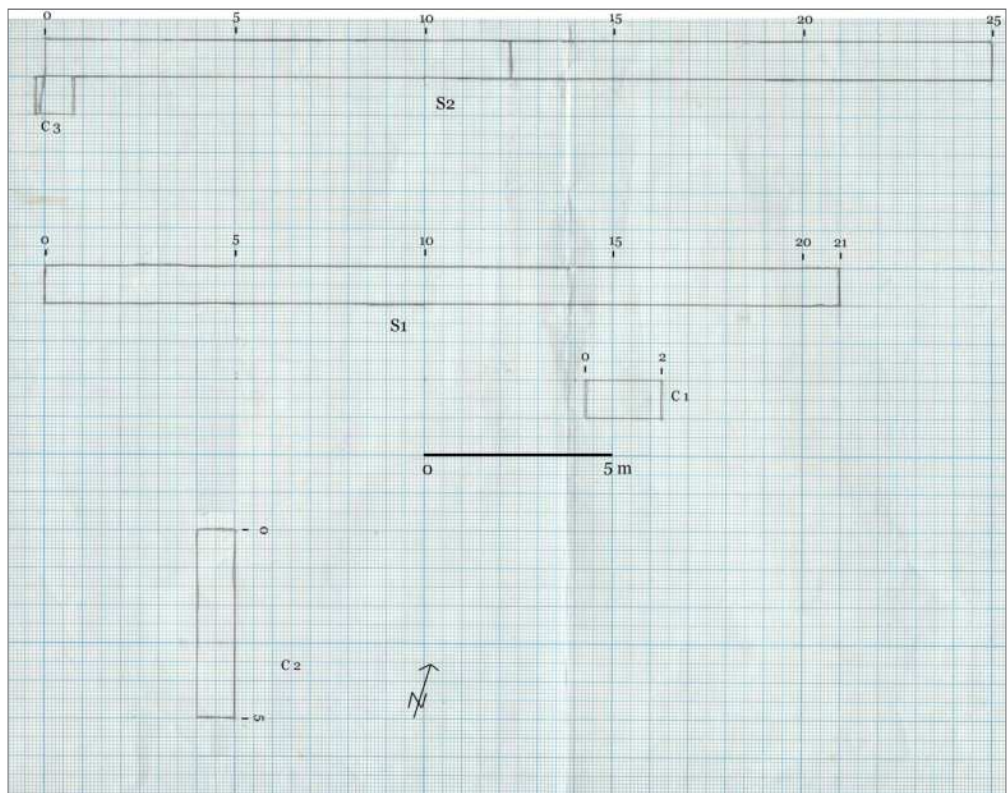

Plate IV. Ciceu-Mihăiești – Lab. Archaeological excavations plan.

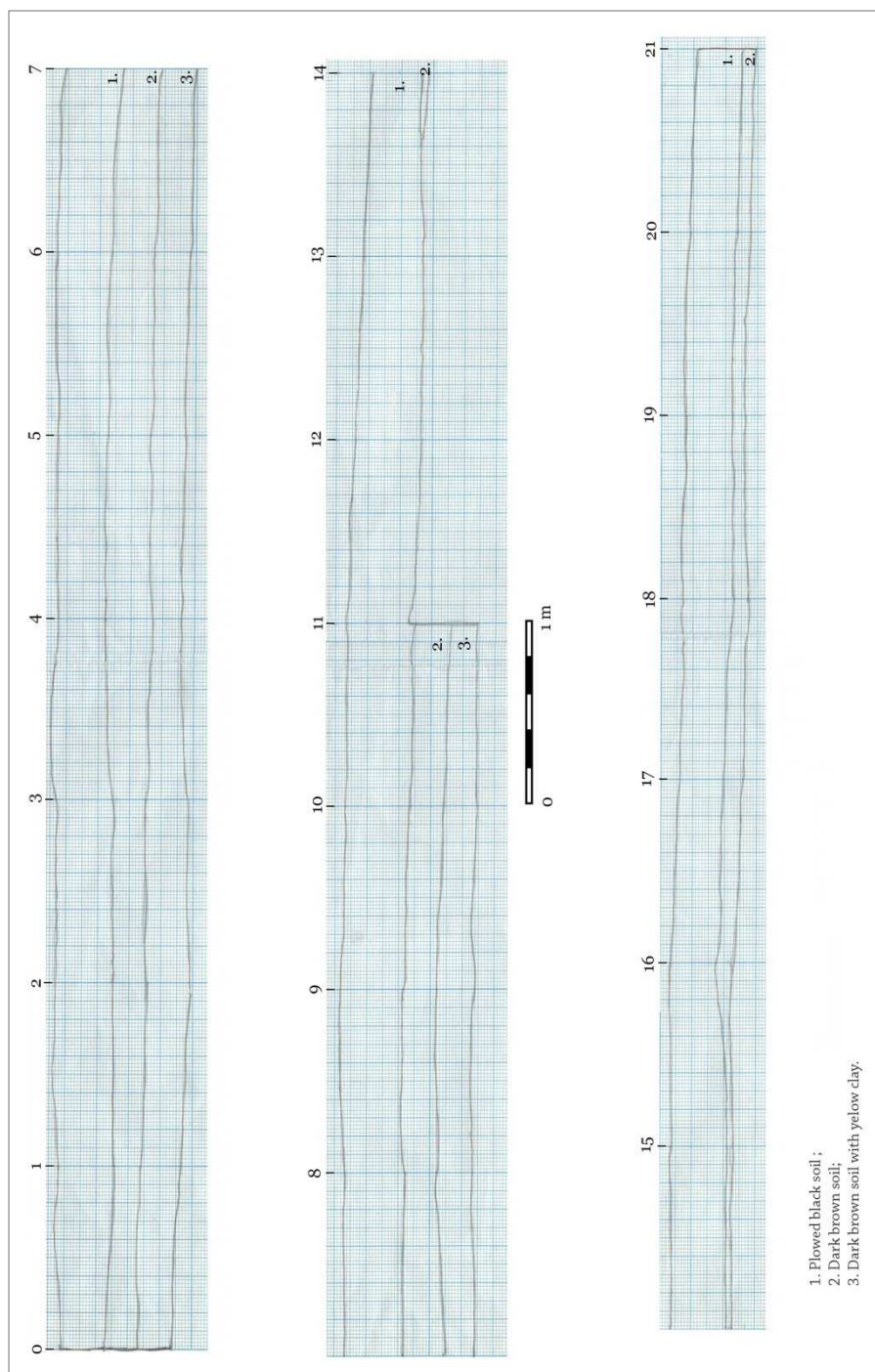

Plate V. Ciceu-Mihăiești – Lab. Stratigraphy of the trench S2.

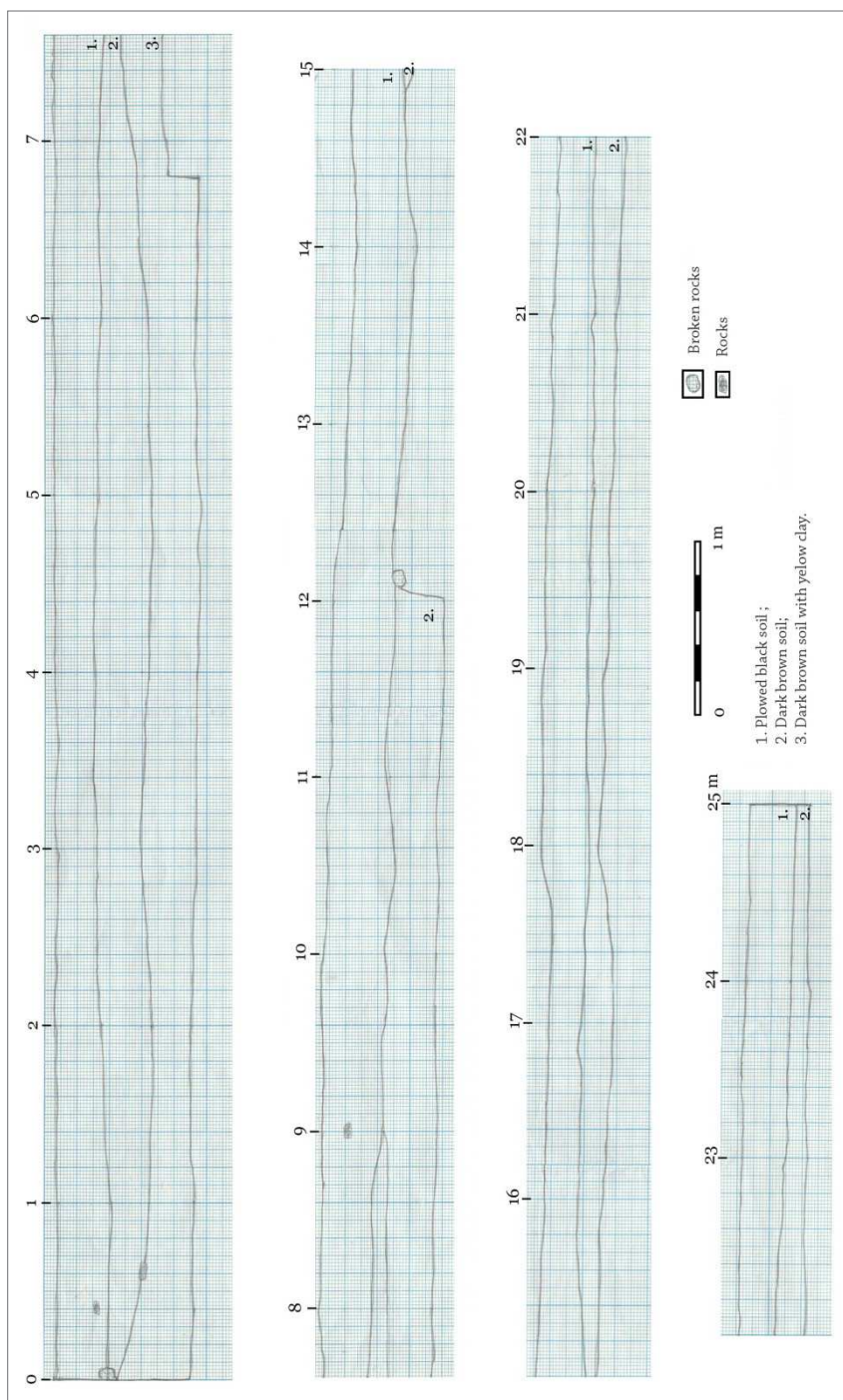

Plate VI. Ciceu-Mihăiești – Lab. Stratigraphy of the trench S1.

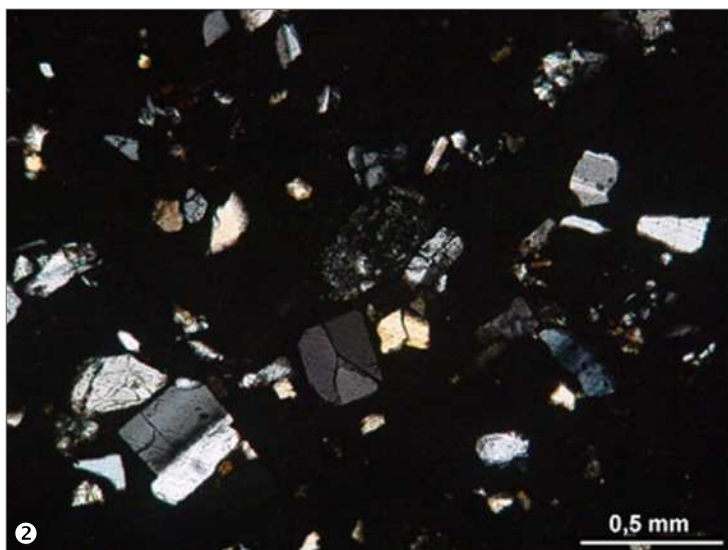
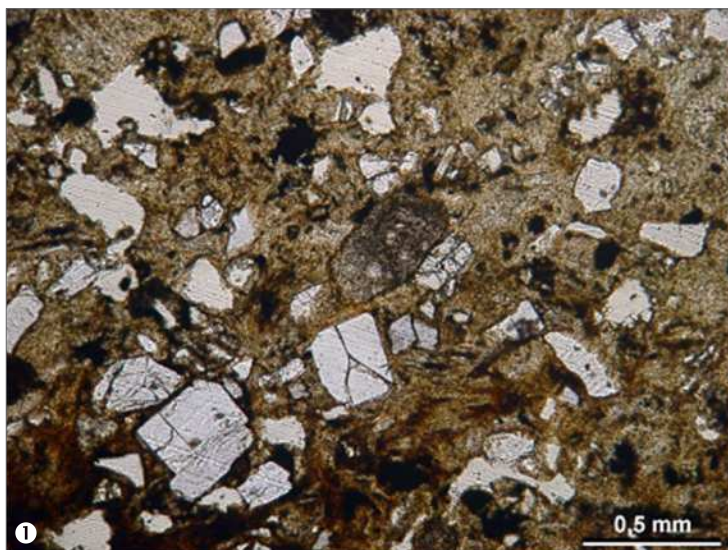

Plate VII. Ciceu-Mihăiești – Lab.

1–2. Polarized light optical microscope images for the thin-sections of the statue sample.

Plate VIII. Ciceu-Mihăiești – Lab. Anthropomorphic statue (front and left side views).

Plate IX. Ciceu-Mihăiești – Lab. Anthropomorphic statue (back and right-side views).

Plate X. Ciceu-Mihăiești – Lab. Anthropomorphic statue (detail).

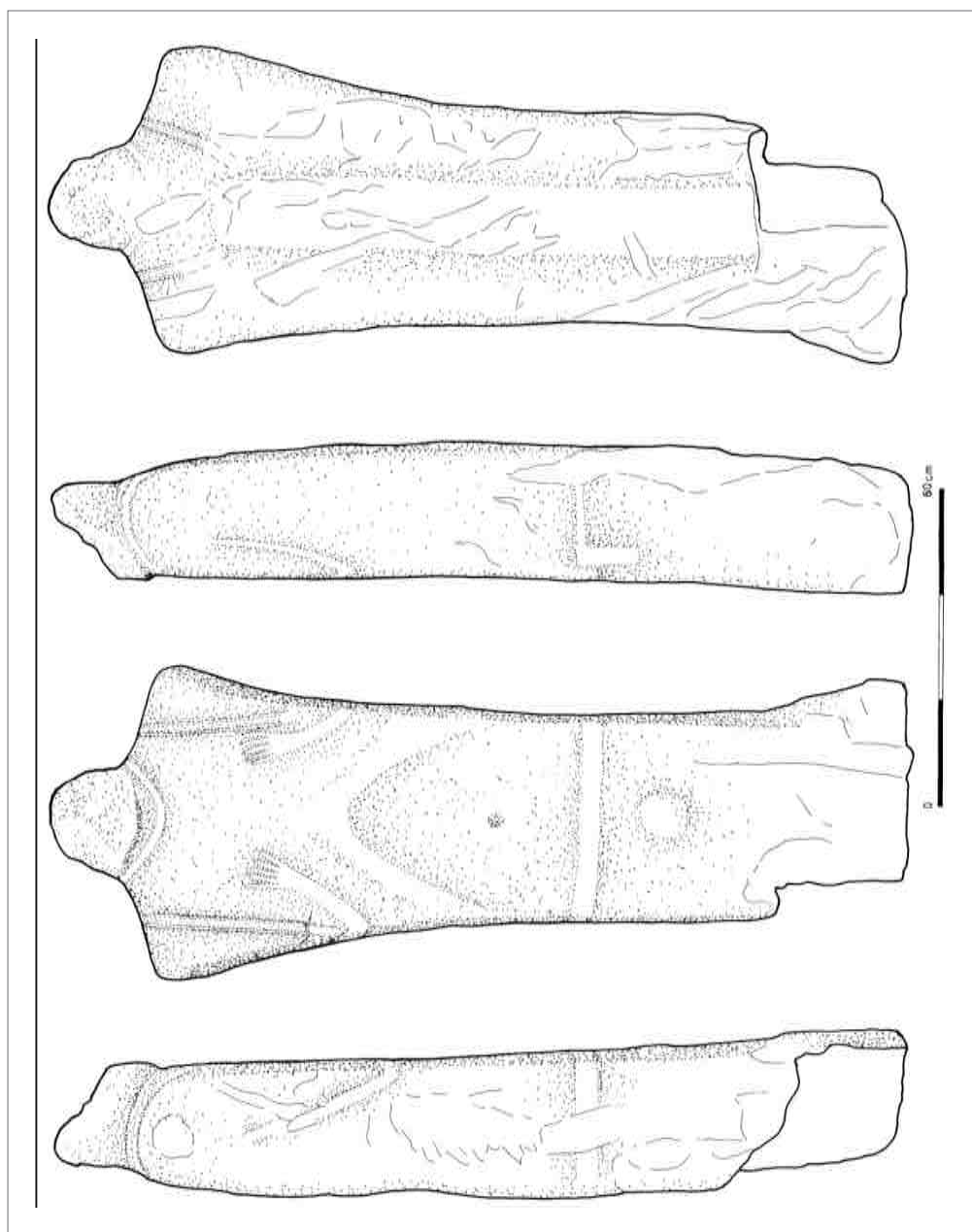

Plate XI. Ciceu-Mihăiești – Lab. Anthropomorphic statue without modern cement base (drawing).

Plate XII. 1-4. The statue from Gherla.

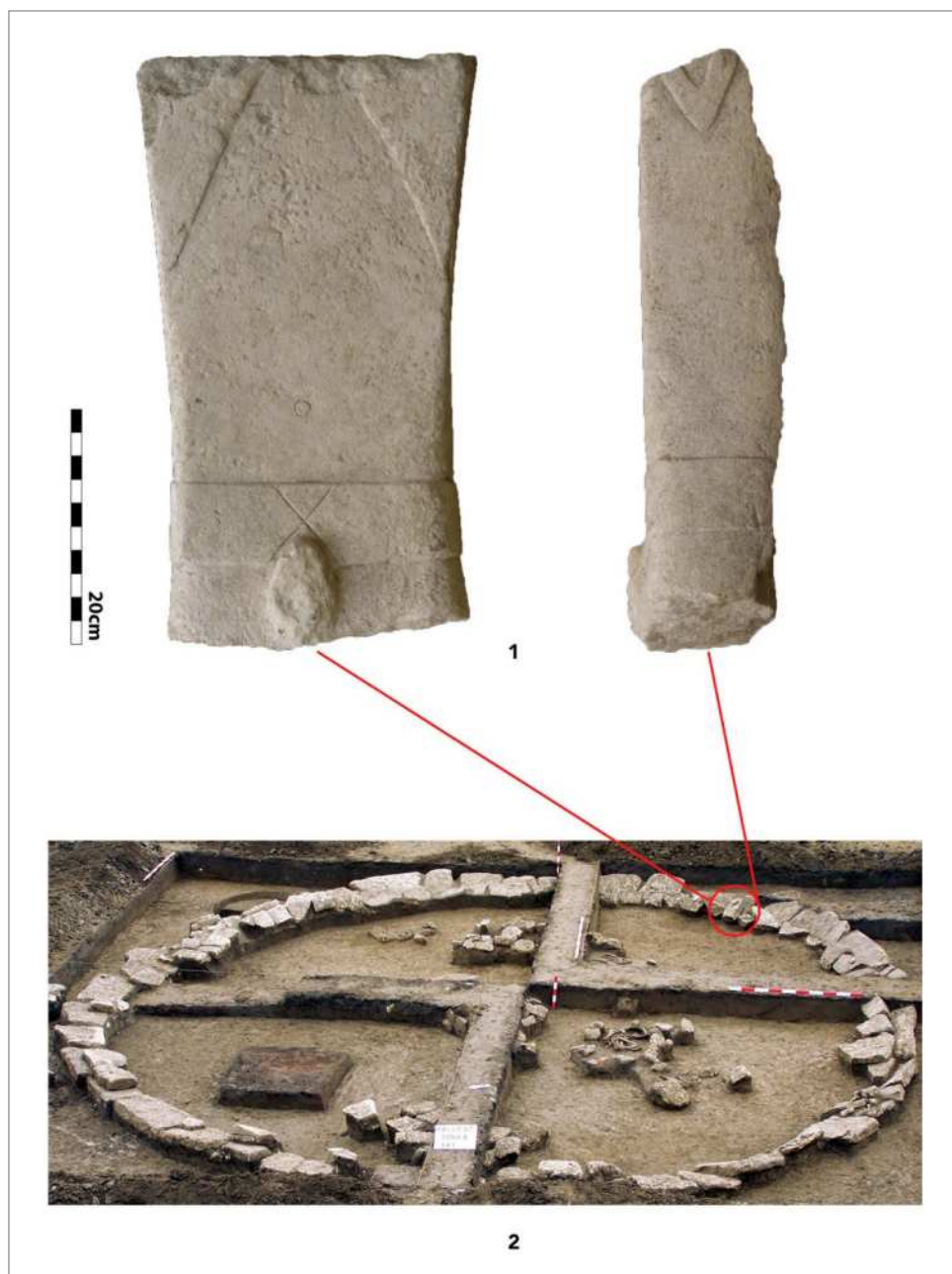

Plate XIII. Florești – Polus. 1. Statue fragment R1 mound; 2. The mound ring.

Plate XIV. Florești – Polus. 1. Hypothetical reconstruction of the R 1 mound;
2. The Copăcenii group pottery fragment discovered near R1 mound.

Plate XV. Florești – Polus.

1–2. Different stages of the research of the mound R 1 (A-D designation of the researched quadrants).

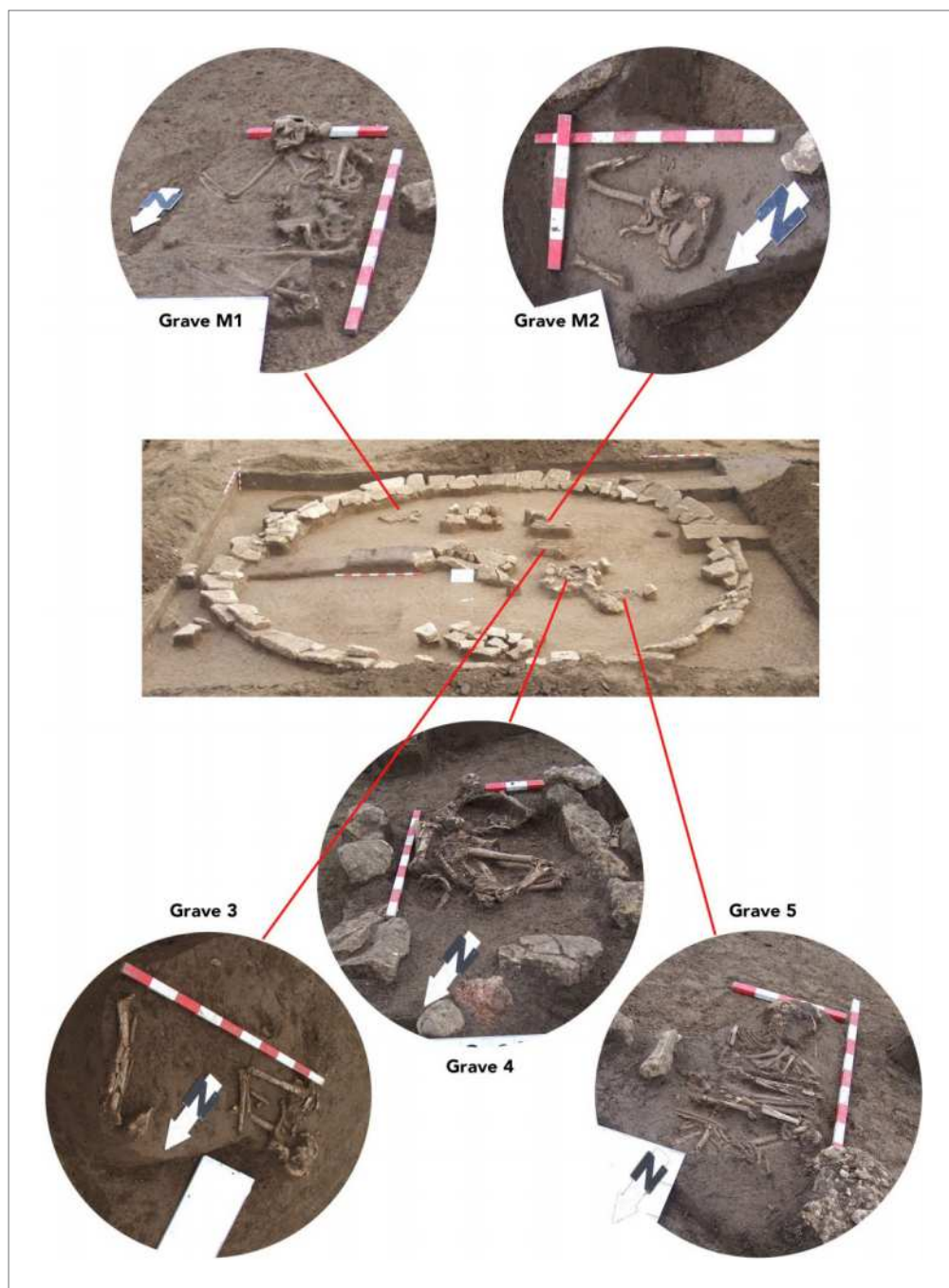

Plate XVI. Florești – Polus. R 1 mound and designation of the investigated graves.

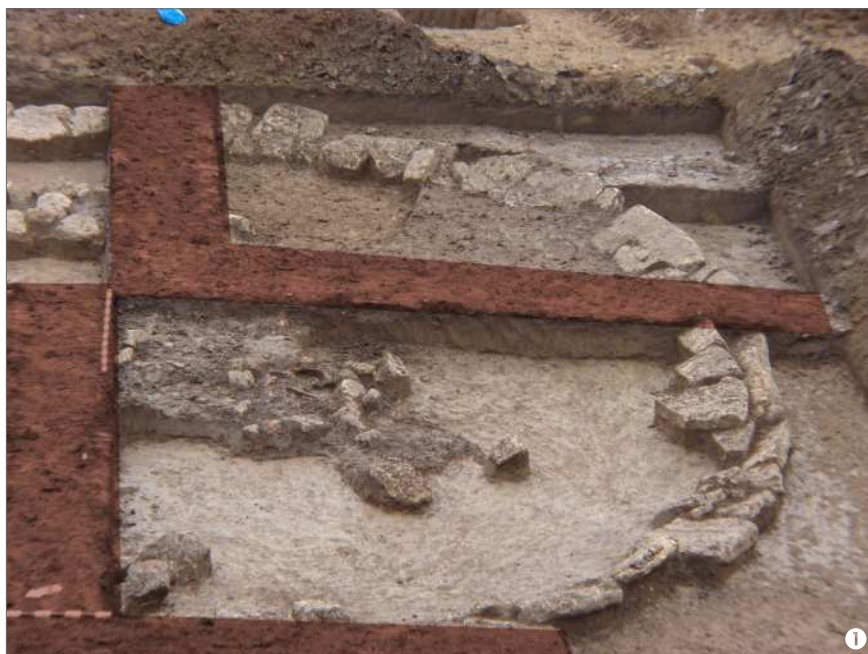

Plate XVII. Florești – Polus.

1. Burn layer attributed to the Deva-Bădeni group; 2. Pits attributed to the Deva-Bădeni group.

Două protome animaliere din lut ars provenind din situl de la Ciceu-Corabia – Sub Cetate

Mihai ROTEA

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei
nicolaiemihairotea@gmail.com

Dana-Alexandra VALEA

Direcția Județeană pentru Cultură Bistrița-Năsăud
dana.alexandra_valea@yahoo.ro

Rezumat

Autorii fac cunoscute două protome animaliere provenind din situl de la Ciceu-Corabia – *Sub Cetate* (comuna Ciceu-Mihăiești, județul Bistrița-Năsăud), care aparține perioadei târzii a epocii bronzului. Prima dintre ele redă un cap de berbec și decorează peretele unui vas. Cea de a doua înfățișează un cap de cal. Ambele sunt atribuite primei faze a grupului Deva-Bădeni și sunt păstrate în muzeul din Bistrița.

Cuvinte cheie: Perioada târzie a epocii bronzului, grupul Deva-Bădeni, protome animaliere (berbec și cal).

Two fired clay animal protomes originating from the archaeological site at Ciceu-Corabia – Sub Cetate

Abstract

The authors make known two animal protomes originating from the Late Bronze Age site at Ciceu-Corabia – Sub Cetate (Ciceu-Mihăiești commune, Bistrița-Năsăud County). The first of them decorates the wall of a vessel and represents a ram's head. The second depicts a horse's head. Both are attributed to the first phase of the Deva-Bădeni group and are stored at the museum in Bistrița.

Keywords: Late Bronze Age, Deva-Bădeni group, animal protomes (ram and horse).

Situl din perioada târzie a epocii bronzului de la Ciceu-Corabia – *Sub Cetate* (comuna Ciceu-Mihăiești, județul Bistrița-Năsăud), cercetat, cu întreruperi mai lungi sau mai scurte, încă de la sfârșitul anilor '70 ai secolului trecut¹, este amplasat pe una din terasele aflate la poalele culmii Ciceului (Pl. 1). Acest micro-areal este definit de dealuri înalte, situate în centrul unei unități teritoriale complexe denumită Ținutul Ciceului, care domină luncile și terasele Someșului Mare, nu departe de confluența acestuia cu Someșul Mic.

Rândurile acestea sunt dedicate prezentării a două artefacte din lut ars descoperite în acest sit în urma investigațiilor efectuate de C. Gaiu în anul 2009. Ambele artefacte au fost descoperite, alături de numeroase fragmente ceramice aparținând perioadei târzii a epocii bronzului, într-un bordei ce se adâncea până la -1,40m, în raport cu nivelul actual al solului și care a fost aflat în suprafața notată S A/2009, carourile 3–7.

Primul este o protomă din lut ars, modelată cu măiestrie și migală, reprezentând capul unui berbec (Fig. 1; Pl. II/1). Acesta decorează peretele unui recipient păstrat fragmentar (măsoară aproximativ 9 cm în lățime și 6,5 cm în înălțime), de culoare brună, decorat cu ghirlande mărginite de incizii realizate în tehnica împunsăturilor succesive și de două brâie crestate. Pe protoma care măsoară circa 3,5 cm lățime și 6 cm lungime, pornind de la frunte în jos, sunt reprezentați ochii berbecului încadrați de două linii incizate în forma literei X, care în partea superioară este dublată de alte două linii incizate dispuse sub forma literei V. Coarnele spiralate ale berbecului sunt reprezentate în relief pe părțile laterale ale protomei.

Figura 1. Ciceu-Corabia – *Sub Cetate*. Protomă reprezentând un cap de berbec

Cel de-al doilea artefact, fie o protomă, fie capul unei statuete, păstrat fragmentar, redă un cap de cal (Pl. II/2). Acesta este modelat dintr-o pastă de foarte bună calitate, de culoare

1 Gaiu 2011, p. 45.

brun-cafenie, și are lungimea de circa 9 cm. Piesa este decorată prin incizii realizate prin împunsături succesive, care delimitează botul, ochii, fruntea și gâtul animalului.

Observații concluzive

N. Boroffka a publicat o parte consistentă dintre materialele arheologice aparținând epocii bronzului din situl de la Ciceu-Corabia – *Sub Cetate*, pe care le-a atribuit unei faze târzii a culturii Wietenberg². Dintre acestea, un deosebit interes a stârnit modelul din lut ars, bogat decorat, al unui car-barcă (Pl. IX/5)³. Simultan cu publicarea acestor artefacte de către colegul din Germania, M. Rotea a atribuit descoperirile primei faze din evoluția grupului Deva-Bădeni, care caracterizează perioada târzie a epocii bronzului în Transilvania⁴. Această entitate culturală se formează pe fondul Wietenberg, la care se adaugă un set semnificativ de elemente culturale de tip Otomani (componentă esențială), Cehăluț, Suciu de Sus și Lăpuș (Pl. III–VII), în partea de nord a Transilvaniei, și un set de elemente Balta Sărată, Igrița și Susani în zona sud-vestică⁵.

Prin urmare, s-a cristalizat conceptul potrivit căruia la periferia ariei culturale Noua, de-a lungul arcului sud-estic și nordic al Munților Apuseni, se conturează o entitate culturală distinctă față de aceasta, denumită grupul Deva-Bădeni⁶. Această entitate arheologică „contaminează” în bună măsură, continuând tradițiile începute de cultura Wietenberg, prin intermediul produselor ceramice și metalice, siturile Noua din apropiere (până în punctul în care am putea vorbi despre o variantă locală a acesteia în Transilvania, fără a constitui totuși un grup cultural nou⁷) și, la rândul său, este influențată de acestea. În pofida acestui fapt, nu putem trece cu vederea diferențele semnificative (care se manifestă în toate sferele vieții economice, sociale și cultice), dintre cultura Wietenberg și grupul Deva-Bădeni, pe de o parte, care reprezintă clar tradițiile transilvănene, și complexul cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni, cu origini estice, pe de altă parte. Nu este momentul să le analizăm în detaliu, însă subliniem doar două deosebiri majore, ușor sesizabile arheologic: prima în ceea ce privește așezările (așezări tradiționale/clasice versus așezări tip cenușar), iar cea de a doua în ceea ce privește necropolele (incineratie versus inhumatie)⁸.

2 Boroffka 1994, 30, pl. 54–59.

3 Boroffka 1994, pl. 59/5; Popescu 2006, pp. 117–118, 124; Dietrich, Dietrich 2011, pp. 75, 77; Marc *et al.* 2015, pp. 83–85, pl. IV/1; Palincaș 2018, pp. 91, 94–95.

4 Rotea 1994, p. 43; Rotea *et al.* 2020, p. 113, pentru tabloul cronologico-cultural al bronzului târziu transilvan.

5 Rotea 1994; Rotea *et al.* 2020, pp. 113–116.

6 *Ibidem.*

7 Gogâltan, Popa 2016. Autorii propun un grup cultural conjectural cu denumirea de „grupul Gligorești”.

8 Prin urmare, nu este dificil să distingem cele două entități dacă înțelegem fenomenele culturale-arheologice în termeni reali și globali. Cu toate acestea, discuția a fost limitată la aspectul

Deosebit de interesantă, din această ultimă perspectivă, este situația de la Florești–Polus, unde cele două tipuri de rit funerar (Deva–Bădeni: incinerare, Noua: înhumare, numeric primele aflându-se în inferioritate), coexistă în același timp și același spațiu. O situație similară se regăsește și în necropola de la Luna (județul Cluj)⁹. Prin urmare, realitatea arheologică transilvăneană ne transmite ideea că schimburile culturale numeroase și variate din perioada Bronz Târziu I-II nu duc la o uniformitate totală sau la pierderea diversității culturale. În schimb, aceste procese contribuie la o interacțiune complexă în care culturile coexistă, adoptă elemente comune, dar își păstrează totodată identitatea și specificul lor.

* * *

Protomele zoomorfe ale culturii Wietenberg și cele ale grupului Deva–Bădeni (care o succede cronologic și care izvorăște în bună măsură din aceasta), asemenea celor ale epocii bronzului din Transilvania în ansamblu, sunt, din nefericire, nu doar slab documentate – motivele acestei stări de fapt sunt diverse și țin inclusiv de nepublicarea multor artefacte descoperite de-a lungul timpului –, ci și foarte puțin studiate. Un pas însemnat pentru depășirea acestei situații presupune îmbogățirea informației existente, înainte de a aborda interpretarea globală a semnificației și rolul jucat de aceste artefacte. Este esențial să avansăm în acest demers, cu atât mai mult cu cât înțelesurile pot varia în funcție de context cultural, geografic și social din care provin aceste artefacte.

Protoma redând un cap de berbec din situl de la Ciceu-Corabia, cel mai probabil reprodusă/multiplicată de patru ori, trebuie să fii împodobit un recipient ceremonial, de dimensiuni medii, a cărui pereți sunt bogat și elegant decorați cu arcade cu pragul marcat de incizii ori brăie crestate. Stilul său decorativ indică clar trăsături culturale genetice specifice grupului Deva–Bădeni, care combină tradiția arcadelor de tip Otomani cu cea a inciziilor succesive și a celor simultane de tip Wietenberg. Totodată, este demn de menționat că, cel puțin în cazul capului de berbec, creatorul acestuia trebuie să fi fost un meșter olar, deoarece protoma face parte dintr-un vas.

Cele mai frecvente reprezentări ale berbecilor în Transilvania epocii bronzului sunt asociate culturii Wietenberg. Cu toate acestea, reprezentările sunt foarte stilizate, axându-se în principal pe o simbolistică a coarnelor. În acest context, amintim doar unele câni descoperite la Chintelnic¹⁰, care, sub influența culturii Monteoru, prezintă simbolic coarne de berbec

ceramic (Gogâltan, Popa 2016), care în zonele de contact prezintă caracteristici mixte, interconectate. Surprinzător din punct de vedere științific, observăm că publicarea unei așezări tipice pentru Noua transilvăneană, aflată dincolo de aria cunoscută de manifestare (Bejinariu 2023), îi prilejuiește autorului ocazia de a invoca construcția culturală ireală menționată anterior, tocmai când descoperirile pe care le analizează sunt în contradicție totală cu aceasta și susțin păstrarea identității culturale Noua chiar și în afara spațiului său clasic de manifestare.

9 Pupeză *et al.* 2018, p. 188.

10 Boroffka 1994, pl. 26/7.

pe partea superioară a toartei. În contrast, o piesă mult mai realistă, asemănătoare celei analizate de noi, a fost descoperită în aşezarea Deva-Bădeni de la Floreşti–*Polus* (Pl. IX/8).

De asemenea, dintre creaţiile plastice ale culturii Wietenberg, nu putem trece cu vederea o protomă zoomorfă remarcabilă, care împodobeşte un car ritual, bogat decorat, descoperită în aşezarea Wietenberg de la Lechinţa¹¹. În opinia noastră, protoma reprezintă un cap de cerb.

Reprezentările cailor în Transilvania epocii bronzului sunt deosebit de rare, însă remarcabile. O analogie foarte apropiată ca stil, cunoaştem din aria culturii Wietenberg. În primul rând, menţionăm brătara de aur de la Vad (judeţul Cluj) adăpostită de Naturhistorisches Museum din Viena (Pl. IX/4). Aceasta, alături altor două brătări de acelaşi tip descoperite la Târgu Mureş şi aflate în Magyar Nemzeti Múzeum din Budapesta, reprezentând un cap de taur (Pl. IX/2) şi cel mai probabil un cap de cal (Pl. IX/3), au fost atribuite orizontului metalurgic denumit *Ighiel–Târgu Mureş*¹², caracteristic fazei a III-a a culturii Wietenberg (Bronzul Mijlociu III). Acest orizont succede celui de tip *Valea Chioarului–Tufalău* (Pl. IX/1), care caracterizează faza a II-a din evoluţia culturii Wietenberg (Bronzul Mijlociu II), fiind asociat cu debutul *revoluţiei metalurgice* şi *a stilului transilvănean* al epocii mijlocii a bronzului¹³.

Relaţia dintre oameni şi cai (*Equus caballus*) a fost una crucială, cu un impact profund asupra comunităţilor umane de pe tot globul. Această asociere a jucat un rol central în modelarea istoriei umane. Caii au fost utilizaţi iniţial pentru carne şi lapte, dar ulterior au fost înţelese avantajele majore pe care aceştia le oferă: uşurarea muncii şi a transportului, creşterea substanţială a mobilităţii, facilitând comunicarea rapidă dintre grupuri îndepărtate, câştigul enorm oferit în lupte etc. Astfel că ei au jucat un rol esenţial în lumea economică, socială, politică şi simbolică a multor culturi, fiind adesea asociaţi cu forţa, statutul, viteza şi libertatea.

Piesa care înfăţişează un cap de cal de la Ciceu-Corabia nu este singura reprezentare a acestui animal în cadrul grupului Deva-Bădeni. În acelaşi sit, a fost descoperit şi un fragment dintr-un car-barcă miniatural din lut, având ca decor central, cel mai probabil, silueta unui cal¹⁴.

În ceea ce priveşte încadrarea cronologică a acestor descoperiri, trebuie avută în vedere a doua etapă a bronzului târziu I (bronz târziu Ib)¹⁵. Recent au fost datate câteva morminte

11 Bichir 1964, p. 81; Rotea 2009, p. 29, fig. 21.

12 Rotea 2017, p. 66.

13 Rotea 2017, p. 66. Într-un studiu valoros, W. David (David 2002) utilizează termenul „depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta”. În legătură cu acest aspect, trebuie menţionat că spadele de tip Apa nu au fost identificate în descoperirile din Transilvania propriu-zisă, cu excepţia unei singure situaţii. De asemenea, este important să notăm că denumirea globală utilizată nu asociază depozitele de bronzuri cu tezaurile sincrone.

14 Boroffka 1994, pl. 59/5.

15 Rotea *et al.* 2020, p. 113.

de incinerare din necropola Wietenberg de la Dumbrăvița¹⁶, pe care le atribuim fazei a IV-a din evoluția acestei culturi. Intervalul cronologic absolut obținut pentru acestea se situează între 1700–1600 cal BC¹⁷, cea ce corespunde debutului fazei Ia a bronzului târziu¹⁸. Descoperirile primei faze a grupului Deva–Bădeni sunt ulterioare acestui orizont cultural-cronologic, prin urmare această datare poate fi considerată un *terminus ante quem* pentru descoperirile de la Ciceu-Corabia din etapa Ib a bronzului târziu transilvănean. Dacă vom compara ansamblul ceramic atribuit fazei Deva–Bădeni Ia din situl eponim de la Bădeni cu cel din situl de la Ciceu-Corabia, observăm numeroase similitudini (motive sub formă de ghirlandă, împunsături succesive și simultane, tipuri de străchini și căni etc.)¹⁹. O probă de cărbune (RoAMS 643.47), din acest nivel, a fost datată obținându-se intervalul 1614–1444 cal BC (2 sigma, probabilitate: 95,4%)²⁰, ceea ce plasează și descoperirile analizate de noi în acest interval de timp.

Alegerea subiectelor ilustrate, realismul reprezentărilor, decorul bogat și simbolurile mai mult sau mai puțin enigmatice (de exemplu: decorul incizat de pe capul berbecului ori inciziile de pe capul calului, care ar putea reprezenta elementele căpăstrului), pot provoca numeroase reflecții asupra semnificației celor două protome în contextul spiritual și cultural al comunității respective ori asupra vieții cotidiene și esteticii epocii în care au fost create. În acest context, ne limităm să evidențiem talentul artizanului sau artizanilor care le-au confecționat, aceștia investind multă muncă, talent și creativitate în realizarea lor. Atenția deosebită acordată detaliilor sugerează că artefactele au un scop cert ceremonial, ritual. Ele trebuie să fi fost folosite în ceremonii specifice, putând avea un rol sacru în cadrul comunităților respective, fiind purtate sau expuse pentru a reflecta poziția socială a unei persoane sau chiar a unor comunități.

Mulțumiri. Sincere mulțumiri colegului Corneliu Gaiu pentru generozitatea de a ne furniza atât materialele arheologice, cât și numeroasele informații, care au făcut posibilă această lucrare.

16 Daróczy *et al.* 2022.

17 Daróczy *et al.* 2022, p. 49.

18 Rotea *et al.* 2020, p. 113.

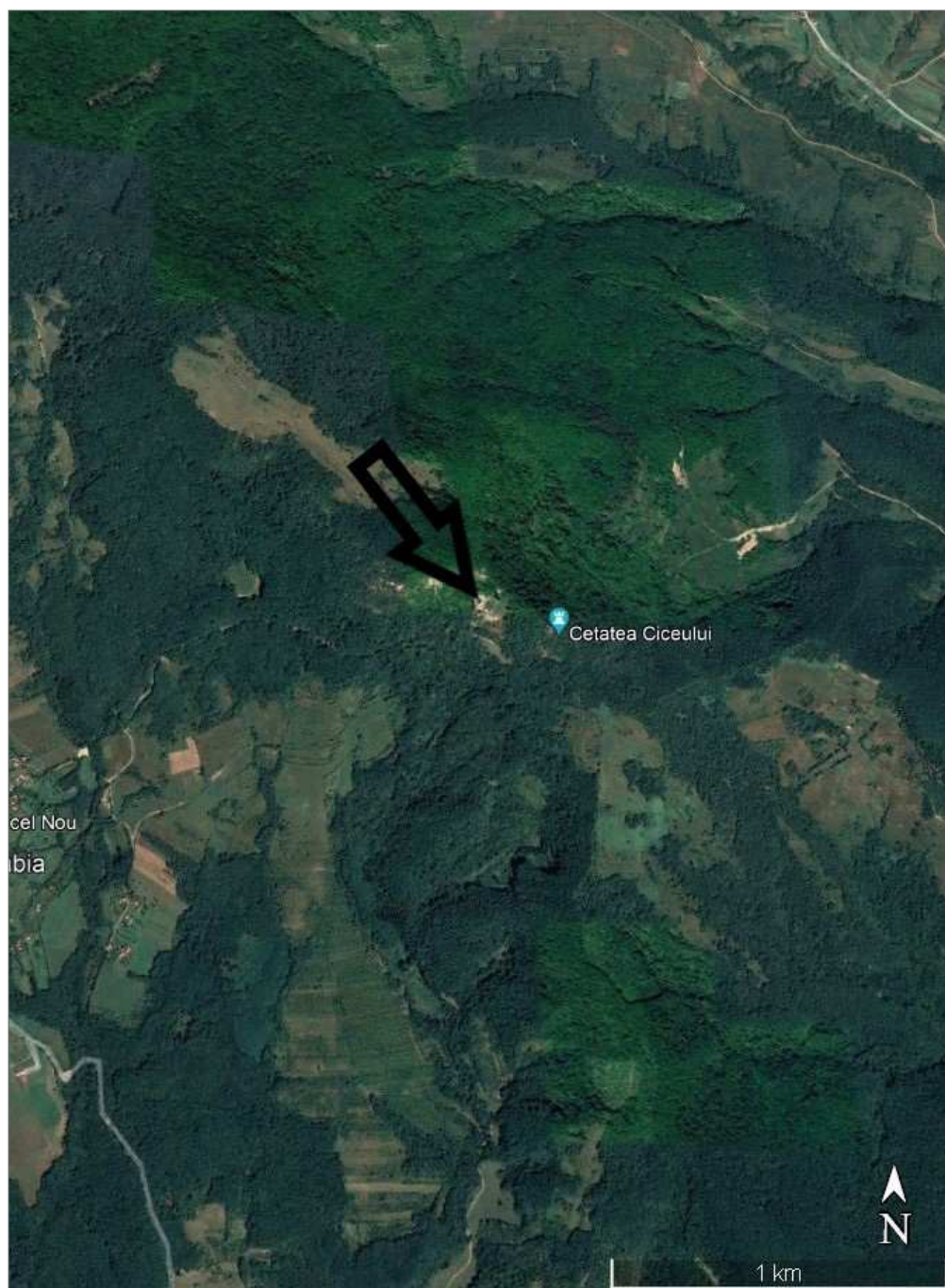
19 Pentru descoperirile de la Bădeni, vezi: Lazarovici, Milea 1976, pl. XVII/nivelul Ib.

20 Datare ¹⁴C realizată în baza proiectului de colaborare dintre Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei și Institutul Național de Cercetare Dezvoltare pentru Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”, coordonatori M. Rotea și T. Sava.

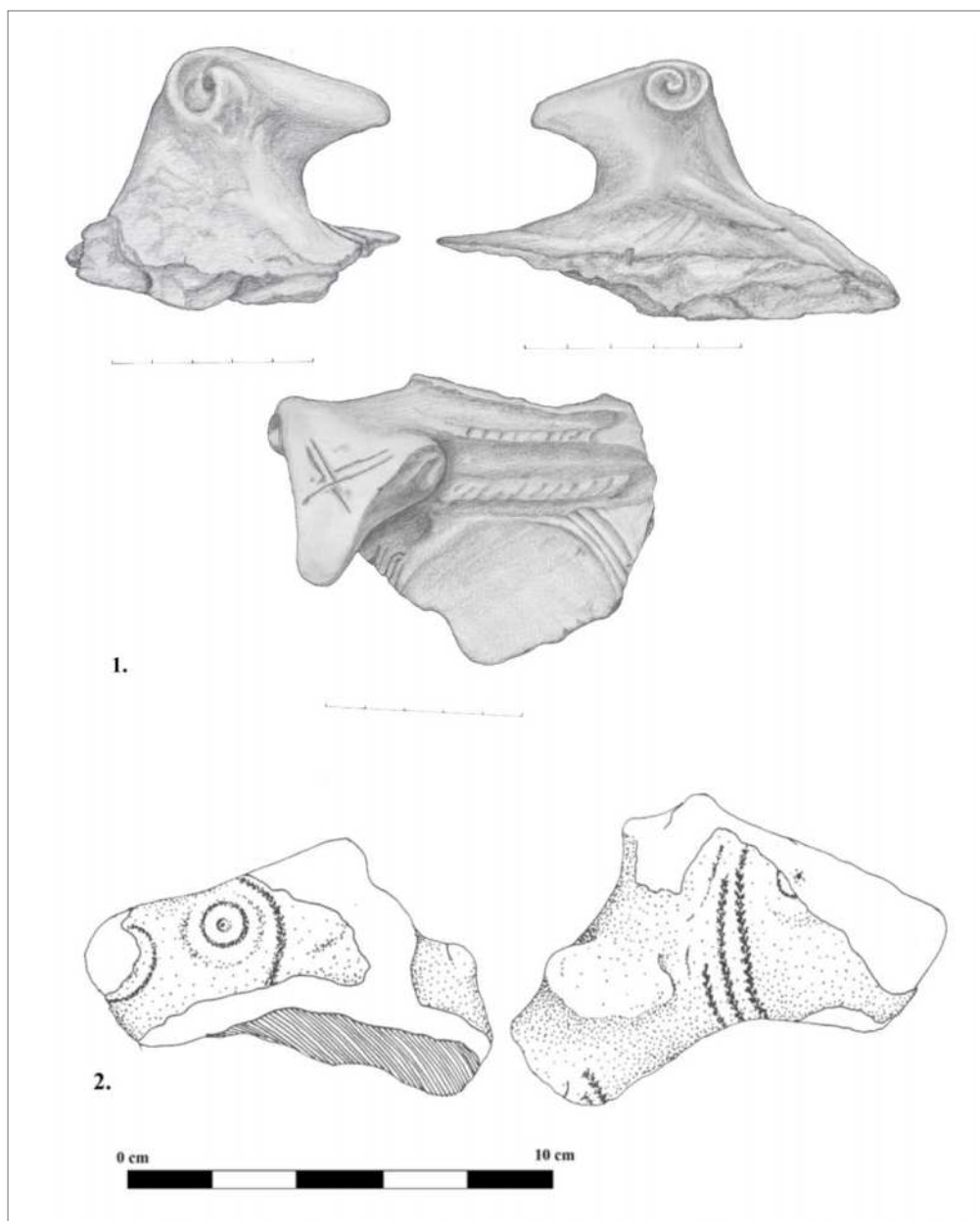
Bibliografie

- Bejinariu 2023 I. Bejinariu, „Recent Discoveries belonging to the Noua Culture in Transylvania”, în *The Bronze Age in Eastern Europe*, Piatra-Neamț, 2023, pp. 159–182.
- Boroffka 1994 Nikolaus Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, vol. 19 din Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn: Habelt, 1994.
- Daróczi et al. 2022 Tibor-Tamás Daróczi, Mihai Rotea, Alexandra Comșa, Jesper Olsen, „Radiocarbon dating the Bronze Age burial grounds of Dumbrăvița – Stricata and Tureni – La furci from the Eastern Carpathian Basin”, în *Studies in Honour of Sorin Cociș at his 65th Anniversary*, Cluj-Napoca, 2022, pp. 41–57.
- David 2002 W. David, „Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta”, în *Biblioteca Musei Apulensis XVIII*, Alba Iulia, 2002, 2 vol, p. 882.
- Dietrich, Dietrich O. Dietrich, L. Dietrich, „Wietenberg ohne Mykene? Gedanken zu Herkunft und Bedeutung der Keramikverzierung der Wietenberg-Kultur”, în *Prähistorische Zeitschrift*, nr. 86, 2011, pp. 67–84.
- Gaiu 2011 C. Gaiu, „Ciceu-Corabia, comuna Ciceu-Mihăiești, județul Bistrița-Năsăud”, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2011*, București: Institutul Național al Patrimoniului, 2012.
- Gogâltan 2016 F. Gogâltan, C. I. Popa, „Grigorești–Holoame. O așezare a bronzului târziu din Transilvania”, în *Terra Sebus*, nr. 8, 2016, pp. 35–82.
- Lazarovici 1976 G. Lazarovici, Z. Milea, „Săpături arheologice de la Bădeni, Campania 1968”, în *Acta Musei Napocensis*, nr. XIII, pp. 7–35.
- Marc et al. 2015 A. Marc, I. Barbu, C. Bodó, M. Barbu, „Representation and Symbol Reflected by two Bronze Age Artefacts from Uroi – Sighet (Hunedoara County)”, în N. C. Rișcuța, I. V. Ferencz, O. Tutilă Bărbat (editori), *Representations, Signs and Symbols. Proceedings of the Symposium on Religion and Magic*, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2015, pp. 81–91.
- Palincaș 2018 N. Palincaș, „Creativity and the Making of a Pottery Decoration Style in Middle Bronze Age Transylvania: The Building of a Theory of Movement”, în J. Sofaer (editor), *Considering Creativity, Archaeopress Archaeology*, 2018, pp. 83–104.
- Popescu 2006 A. D. Popescu, „Un fragment de car miniatural din lut de la Ruginești, jud. Vrancea”, în *SCIIVA* 57, nr. 1-4, 2006, pp. 113–128.
- Popescu 1956 D. Popescu, „Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană”, în *Cercetări arheologice în Transilvania*, București: Editura Academiei R.P.R., 1956.
- Pupeză et al. 2018 P. Pupeză, Nagy S., C. A. Roman, Piroška E., H. P. Furcovici, Ferenczi M., Peter S., Gyurka O., F. Grec, „Luna, jud. Cluj”, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2017*, București: Institutul Național al Patrimoniului, 2018, p. 188.
- Rotea et al. 2020 M. Rotea, N. Palincaș, J. Varberg, M. Netea, J. Emödi, C. Rișcuța, C. Borș, S. Oanță-Marghitu, C. Ghemiș, T. Sava, A. Marc, T. Tecar, M. Răchită, D.

- Bindea, M. Sopincean, A. Sopincean, R. Pușcaș, A. Miclăuș, O. Gâza, A. Dima, „The sanctuary hoard from the Cioclovina cu Apă Cave: revisiting its relative and absolute chronology,” în *ArheoVest*, nr. VIII, 2020, pp. 109–140.
- Rotea 2017 M. Rotea, „The hoard from the ‘Cioclovina cu Apă’ Cave: content, dating, and significations”, în *Acta Musei Napocensis*, nr. 54(1), 2017, pp. 41–104.
- Rotea 1994 M. Rotea, „Penetrația culturii Otomani în Transilvania. Între realitate și himeră”, în *Apulum*, nr. XXXI, Alba Iulia, 1994, pp. 39–57.

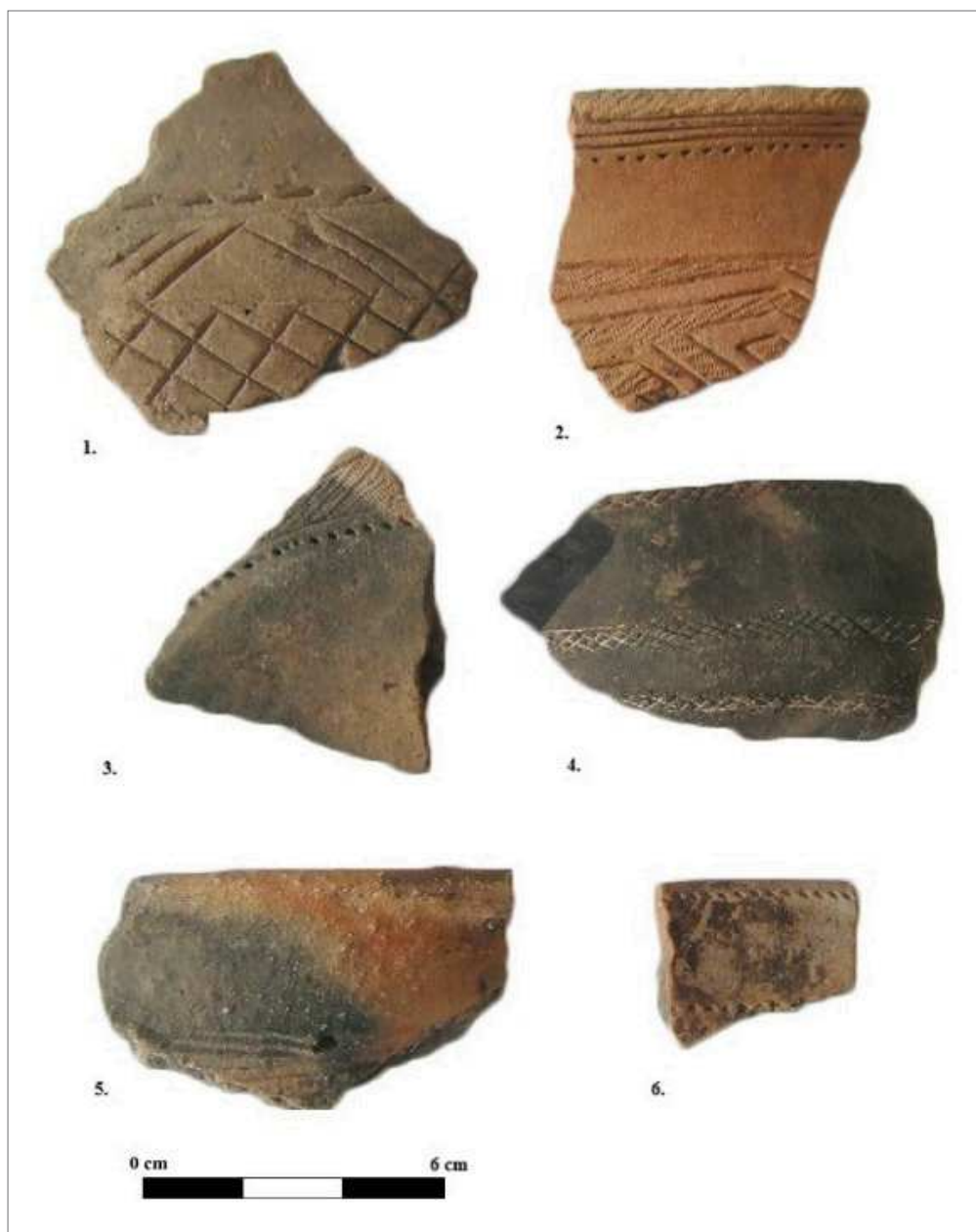
Planșa I. Ciceu-Corabia – Sub Cetate. Poziția geografică a sitului.

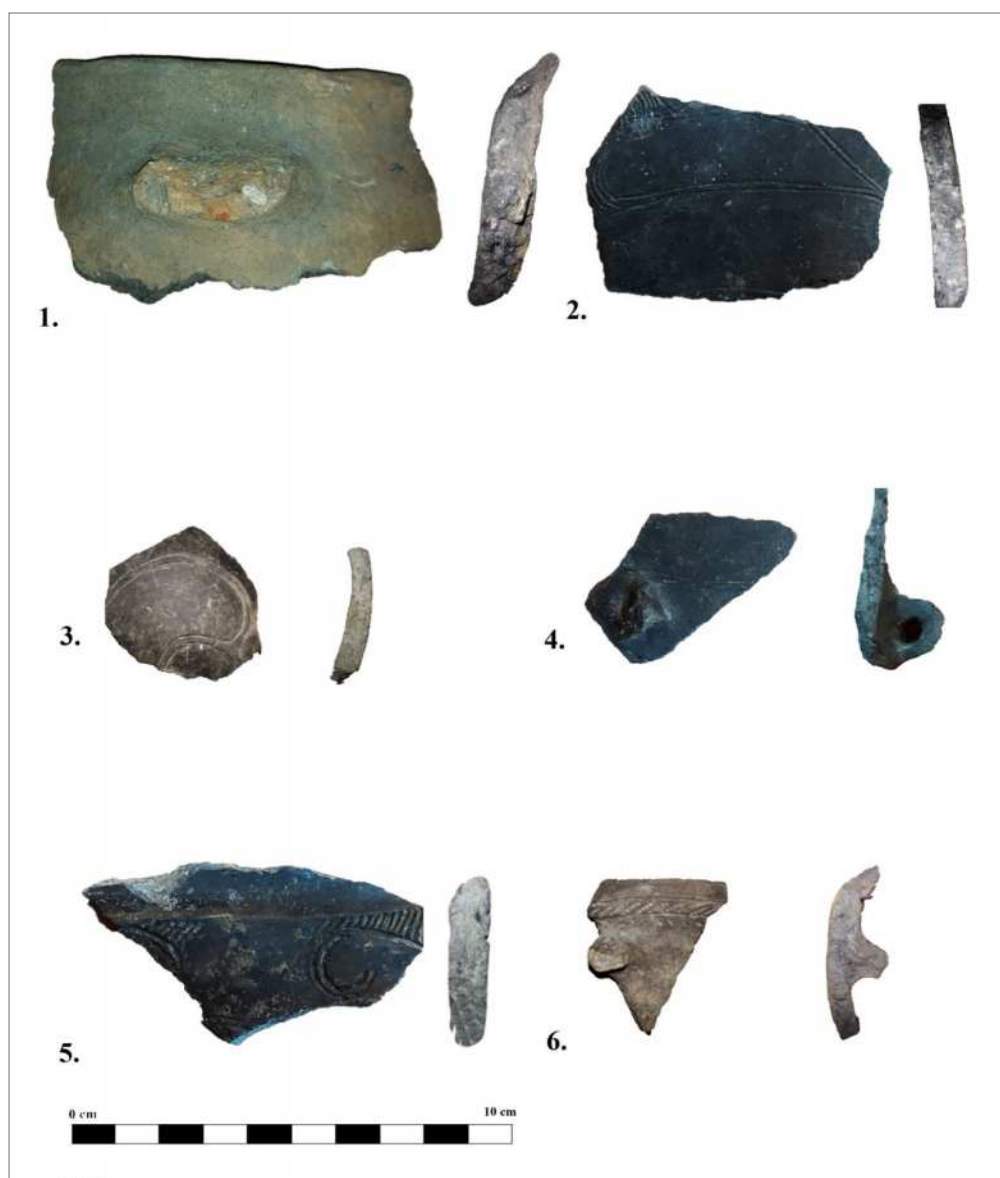
Planșa II. Ciceu-Corabia – *Sub Cetate*. 1. Protomă – cap de berbec; 2. Protomă/statuetă – cap de cal.

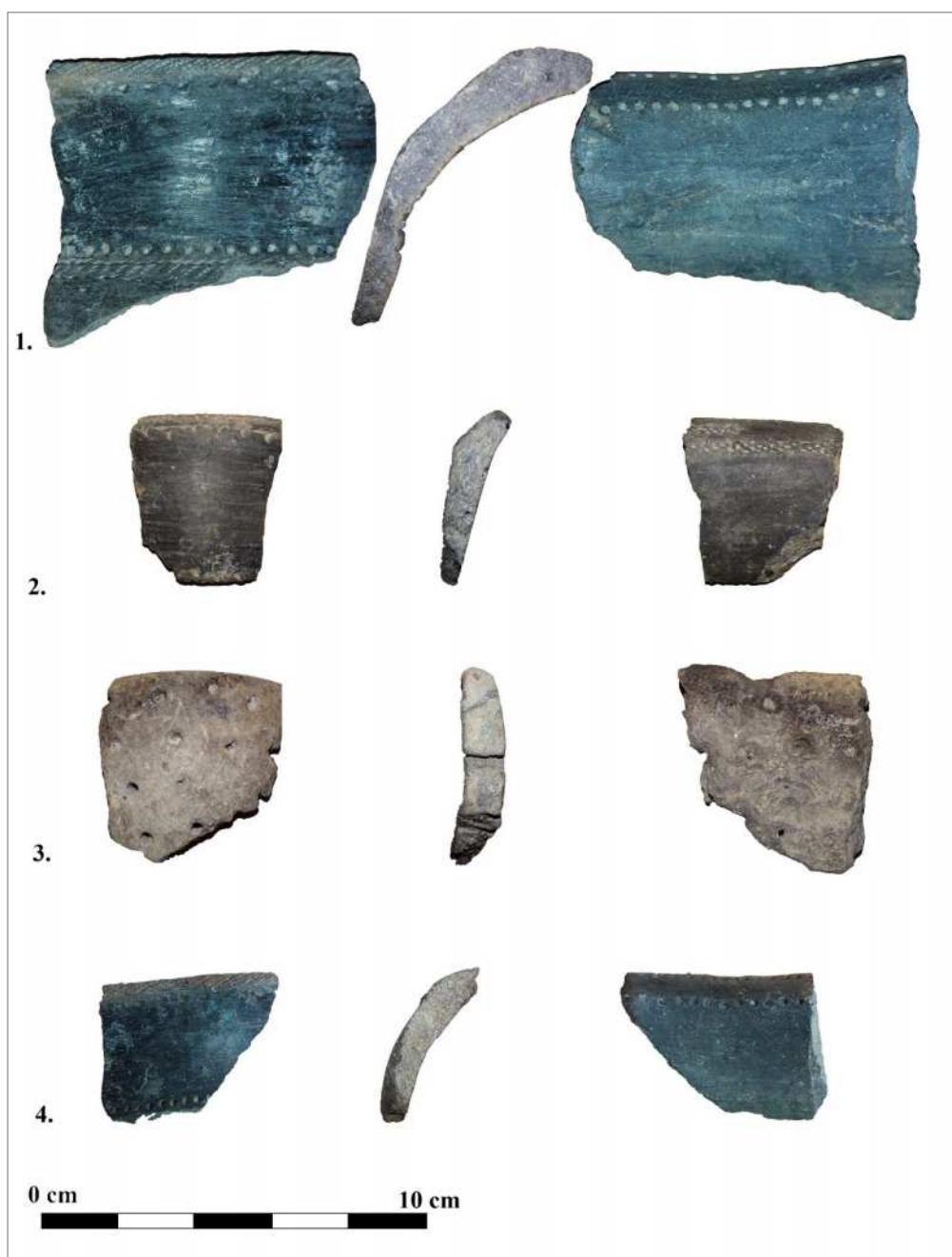
Planșa III. Ciceu-Corabia – Sub Cetate. 1-2. Ceramică specifică grupului Deva-Bădeni (foto C. Gaiu).

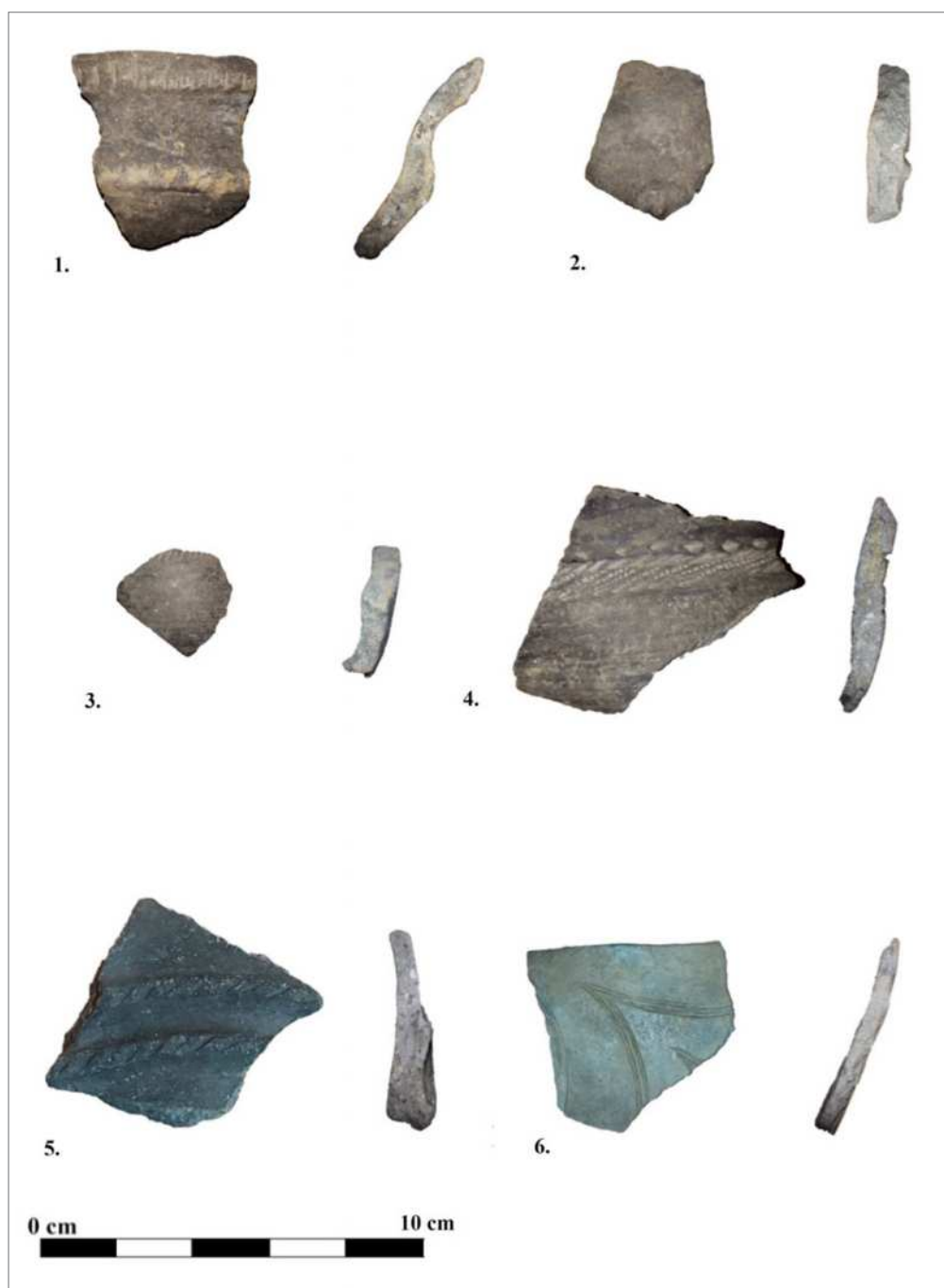
Planșa IV. Ciceu-Corabia – Sub Cetate. 1–6. Ceramică specifică grupului Deva–Bădeni (Foto C. Gaiu).

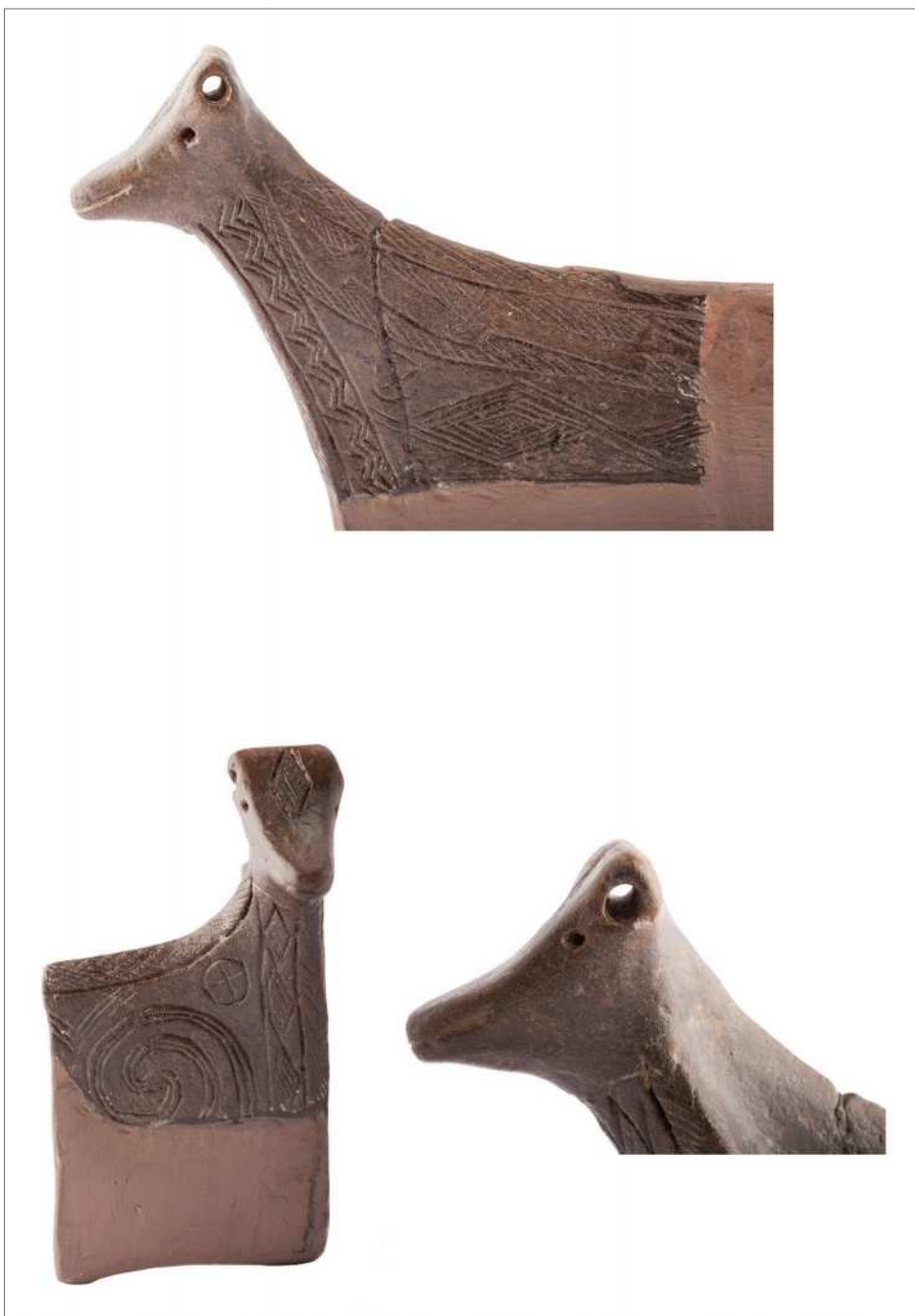
Planșa V. Ciceu-Corabia – Sub Cetate. 1–6. Ceramică specifică grupului Deva–Bădeni.

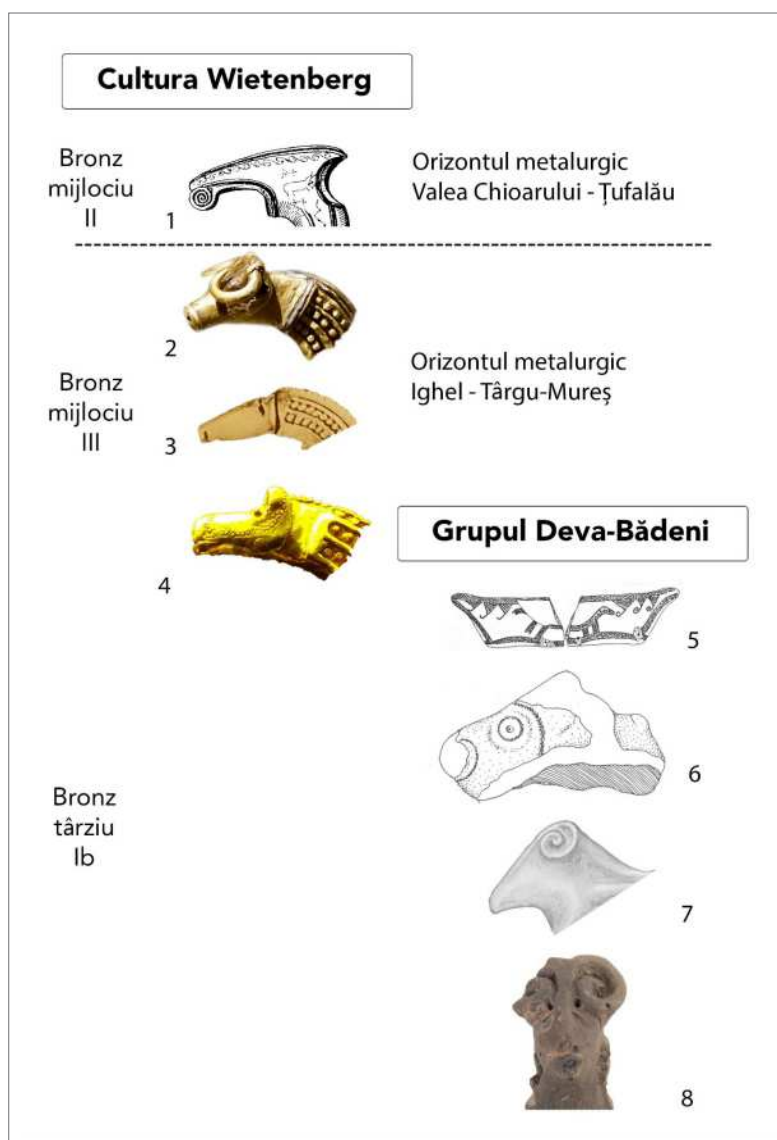
Planșa VI. Ciceu-Corabia – Sub Cetate. 1–4. Ceramică specifică grupului Deva–Bădeni.

Planșa VII. Ciceu-Corabia – Sub Cetate. 1–6. Ceramică specifică grupului Deva–Bădeni.

Planșa VIII. Lechința (județul Mureș). Cultura Wietenberg. 1–3. Fragment car miniatural.

Planșa IX. Selecție comparativă a reprezentărilor animaliere din cultura Wietenberg și grupul Deva-Bădeni. 1. Țufalău, fragment topor de aur elegant decorat, inclusiv cu un taur și două figuri umane (Popescu 1956, fig. 145/4); 2. Târgu-Mureș, brățară de aur cu două protome identice, reprezentând capete de taur (Popescu 1956, fig. 136/1); 3. Târgu-Mureș, brățară de aur cu două protome identice, reprezentând, probabil, capete de cal (după Popescu 1956, fig. 136/2); 4. Vad, brățară de aur cu două protome identice reprezentând capete de cal; 5. Ciceu-Corabia, car-barcă din lut ars bogat decorat, inclusiv cu silueta unui cal (Boroffka 1994, pl. 59/5); 6. Ciceu-Corabia, protomă din lut ars – cap de cal; 7. Ciceu-Corabia, protomă din lut ars – cap de berbec; 8. Florești-*Polus*, protomă din lut ars – cap de berbec; (scări diferite).

Așezarea fortificată din perioada târzie a epocii bronzului de la Șigău (județul Cluj)

Dinu BERETEU

dinu_bereteu@yahoo.com

Mihai ROTEA

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei
nicolaiemihairotea@gmail.com

Rezumat

În acest articol semnalăm existența unei așezări fortificate, din perioada târzie a epocii bronzului, pe teritoriul satului Șigău (jud. Cluj). Punctul respectiv este cunoscut în literatura de specialitate, însă până acum nu a fost precizat caracterul fortificat al acestei așezări. Cu mai mult timp în urmă, de pe suprafața așezării au fost recoltate mai multe fragmente ceramice, de tip Deva-Bădeni, lotul păstrându-se în muzeul din Dej.

Cuvinte cheie: Perioada târzie a epocii bronzului în Transilvania, așezare fortificată, grupul Deva-Bădeni.

The Late Bronze Age fortified settlement from Șigău (Cluj County)

Abstract

In this article we highlight the existence of a fortified settlement from the Late Bronze Age period in the territory of the village of Șigău (Cluj County). The site is known in the specialized literature, but until now, the fortified nature of this settlement has not been specified. Some time ago, several pottery fragments of the Deva-Bădeni group were collected from the surface of the settlement, the batch being preserved at the museum in Dej.

Keywords: Late Bronze Age in Transylvania, fortified settlement, Deva-Bădeni group.

În colecția Muzeului municipal Dej se păstrează un lot de nouă fragmente ceramice (Pl. I), databile la sfârșitul epocii bronzului, provenind din localitatea Șigău (com. Jichișu de Jos, jud. Cluj), din punctul numit Țuțuoaara¹.

Punctul Țuțuoaara (alt. 474 m) se află la cca 500 m sud de sat, în capătul sudic al unei terase-promontoriu (Fig. 1–2), înclinată și orientată spre sud. La est și la vest este mărginită de două obârșii ale Pârâului Mărului, un afluent de stânga al Someșului Mic.

În Repertoriul arheologic al județului Cluj se precizează că în punctul respectiv se găsesc la suprafață, în arătură, fragmente ceramice databile „la sfârșitul epocii neolitice sau la începutul perioadei de tranziție”, și altele, „de tip Sighișoara-Wietenberg din epoca bronzului”, dar și faptul că nu s-au identificat elemente de fortificație, păstrându-se însă posibilitatea ca „acestea să fi fost distruse, respectiv aplatizate de muncile agricole multiseculare”². Mai târziu, fragmentele ceramice neolitice au fost atribuite grupului Iclod³, fără alte precizări.

Iulian Marțian semnalează, dintr-un punct neprecizat de pe teritoriul satului Șigău, un celt și o daltă de bronz⁴. Având în vedere că singura așezare cunoscută de pe teritoriul satului este cea din punctul Țuțuoaara, dar și pentru că cele două piese metalice par să fi fost descoperite izolat, și nu în cadrul unui depozit de bronzuri, considerăm că acestea pot fi atribuite, cu destul temei, așezării de la sfârșitul epocii bronzului din punctul Țuțuoaara, fiind probabil descoperite întâmplător pe suprafața acesteia⁵, cu ocazia unor lucrări agricole, cândva la începutul secolului trecut.

Încadrarea cronologică mai precisă a materialelor ceramice din epoca bronzului de la Șigău, în prima etapă a Bronzului Târziu, a fost fixată anterior de Florin Gogâltan, acesta sesizând, totodată, pe baza decorului, „o puternică influență vestică”⁶. Din punct de vedere cultural, aceste materiale pot fi încadrate între descoperirile de tip Deva-Bădeni, aparținând, deci, aceluia fenomen cultural de sinteză Wietenberg-Otoman⁷.

Ceea ce dorim să semnalăm aici este, însă, caracterul fortificat al acestei mici așezări, indicat, de altfel, și de toponimul specific. Contrar observațiilor lui István Ferenczi, elementele de fortificație – șanț și val – pot fi sesizate cu ușurință pe teren (Fig. 3), acestea păstrându-se chiar destul de bine, având în vedere vechimea lor, dar și intervențiile agricole. Pantele

1 Toponimul provine din maghiarul *Csicsóvára* (vezi Roska 1942, p. 240, nr. 2, cu bibliografia).

2 Crișan *et al.* 1992, pp. 382–383, nr. 3. Observațiile au fost făcute de către István Ferenczi, cu ocazia unei periegeze din anul 1988.

3 Maxim 1999, p. 186, nr. 977.

4 Marțian 1920, p. 38, nr. 661.

5 Vezi și Crișan *et al.* 1992, p. 383.

6 Isac *et al.* 2008, p. 48, Pl. LXXXIII.

7 Această sinteză a fost denumită grupul Bădeni III-Deva (Rotea 1994, p. 42), care este cunoscut și sub denumirea simplificată de grupul Deva-Bădeni. Acest tip de material este atribuit și fazei finale a culturii Wietenberg (de exemplu: Boroffka 1994, pp. 251, 287–288 ori Bălan, Quinn, Hodgins 2016, pp. 86–87) sau unui grup numit Gligorești (Popa, Totoianu 2010, pp. 187, 189), însă, indiferent de denumirile propuse sau utilizate, acestea reflectă aceeași realitate arheologică.

Fig. 1. Localizarea sitului de la Șigău-Țuțuora (imagine satelitară de ansamblu).

Fig. 2. Șigău-Țuțuora (imagine satelitară de detaliu).

Fig. 3. Șigău-Țuțuora. Elementele de fortificație.

de vest, sud și est sunt extrem de abrupte, oferind o suficientă protecție naturală din aceste direcții, așa încât a fost fortificată doar latura nordică a așezării, rezultând o fortificație de tip promontoriu-barat. Totuși, înclinarea spre sud a terasei-promontoriu (Fig. 4) face ca așezarea fortificată să fie destul de vulnerabilă în cazul unui asediu masiv dinspre nord.

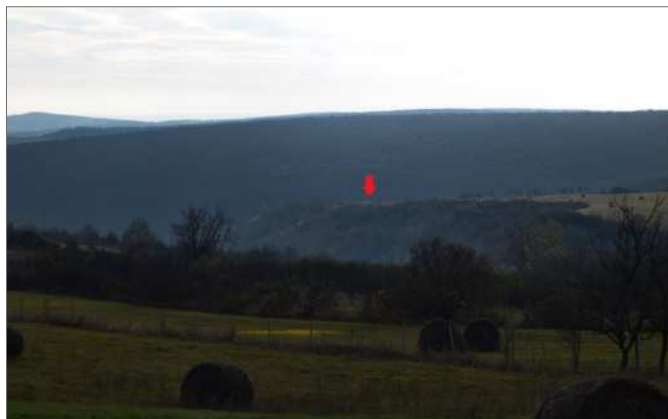

Fig. 4. Șigău–Țuțuoaara. Vedere dinspre nord-est.

Suprafața fortificată este una relativ mică, măsurând cca 150 x 60 m. Nu știm dacă există locuire și în afara spațiului fortificat, la nord de elementele de fortificație. Aproximativ pe mijlocul platoului, pe direcția nord-sud, se poate observa o „creastă” stâncoasă, iar de-o parte și de alta a ei, spre vest și spre est, platoul se înclină ușor, „în două ape”, din cauza eroziunii accelerate de cele două obârșii ale Pârâului Mărului. De asemenea, platoul prezintă și o ușoară înclinare spre sud, urmând înclinarea generală sudică a terasei. În momentul de față, suprafața platoului fortificat nu se mai folosește la agricultură, fiind năpădită de vegetație, astfel că nu se mai găsesc la suprafață materiale arheologice. Doar pe pantele extrem de abrupte și greu accesibile din cauza arbuștilor deși se mai găsesc, sporadic, fragmente ceramice.

Nu știm dacă presupusele materiale neolitice au fost identificate și apoi determinate cu adevărat ca aparținând grupului Iclod, sau dacă o parte dintre materialele de epoca bronzului au fost încadrate inițial greșit în epoca neolitică, iar apoi s-a perpetuat această informație fără verificare⁸. O posibilă locuire a grupului Iclod în punctul Țuțuoaara nu poate fi deocamdată contestată, în lipsa unor săpături arheologice. Existența unui nivel de locuire neolitic, mai cu seamă atribuit grupului Iclod, în cadrul căruia se cunosc așezări fortificate⁹, ar putea ridica unele semne de întrebare în legătură cu atribuirea elementelor de fortificație. Pe de altă parte, chiar dacă presupusa locuire neolitică există cu adevărat, și a fost una

8 Noi nu am reușit să le identificăm în colecția muzeului din Dej.

9 Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 626; Mischka, Maxim, Lazarovici 2010–2011.

fortificată, nu poate fi exclusă o fortificare a platoului respectiv în ambele epoci, deci o eventuală refacere a fortificației în epoca bronzului, însă, deocamdată, nu se cunosc fortificații ale grupului Iclod care să protejeze comunități atât de mici. Prin urmare, credem că elementele de fortificație de pe Țuțuoara, cel puțin în aspectul lor actual, pot fi atribuite, cu destulă certitudine, locuirii din perioada târzie a epocii bronzului.

Fortificarea așezării poate fi pusă pe seama unor presiuni dinspre nord sau est, fie a unor elemente Suci de Sus târzii, așa cum dovedește așezarea de la Cășeu¹⁰, fie dinspre mediul cultural Noua. Cercetarea sistematică a sitului de la Șigău prezintă o importanță deosebită pentru cunoașterea unor posibile evenimente militare de la sfârșitul primei etape a Bronzului Târziu din această parte nordică a Transilvaniei.

Bibliografie

Bălan, Quinn,
Hodgins 2016	G. Bălan, C. P. Quinn, G. Hodgins, „The Wietenberg culture: periodization and chronology”, în <i>Dacia N.S.</i> , LX, pp. 67–92.
Boroffka 1994	N. G. O. Boroffka, <i>Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa</i> , Bonn: UPA, 1994.
Crișan et al. 1992	I. H. Crișan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler, <i>Repertoriul arheologic al județului Cluj</i> , Cluj-Napoca, 1992.
Isac et al. 2008	D. Isac (coord.), Fl. Gogâltan, L. Călian, R. Barb, F. Niță, I. Socol, <i>Contribuții arheologice la istoria orașului Dej</i> , Cluj-Napoca: Mega, 2008.
Lazarovici,
Lazarovici 2006	C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, <i>Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România. I. Neoliticul</i> , Iași: Trinitas, 2006.
Martian 1920	I. Martian, <i>Repertoriu arheologic pentru Ardeal</i> , Bistrița, 1920.
Maxim 1999	Z. Maxim, <i>Neo-eneoliticul din Transilvania. Date arheologice și matematico-statistice</i> , Cluj-Napoca, 1999.
Mischka, Maxim,
Lazarovici 2010-2011	C. Mischka, Z. Maxim, M. Lazarovici, „Geophysical prospecting vs. excavation at the Neolithic sites Țaga and Iclod”, în <i>ActaMN</i> , 47-48/I, 2010–2011 (2012), pp. 9–25.
Popa, Totoianu 2010	C. I. Popa, R. Totoianu, <i>Aspecte ale epocii bronzului în Transilvania (între vechile și noile cercetări)</i> , Sebeș: Altip, 2010.
Roska 1942	M. Roska, <i>Erdély régészeti repertórium I. Öskor</i> , Kolozsvár (Cluj), 1942.
Rotea 1994	M. Rotea, „Penetrația culturii Otomani în Transilvania. Între realitate și himeră”, în <i>Apulum</i> , XXXI, 1994, pp. 39–57.

10 Isac et al. 2008, p. 48, cu bibliografia.

Pl. I. Șigău-Țuțuoara. Fragmente ceramice (după Isac *et al.* 2008).

Un topor (celt) din bronz descoperit la Odorheiu Secuiesc – Băile Szejke (jud. Harghita)

Adrian SZAKÁCS

adrianszakacs@yahoo.com

Rezumat

Orașul Odorheiu Secuiesc (hun. = *Székeljudvarhely*) (jud. Harghita) se află situat geografic în partea estică a bazinului Transilvaniei, pe malurile râului Târnava Mare. În anul 1973, la nord-vest de oraș, în zona de protecție hidrogeologică de la Băile Szejke (hun. = *Szejkefürdő*), Dávid Carol Aladár (din Ilișua, comuna Uriu, județul Bistrița-Năsăud) a descoperit un topor (celt, tipul „transilvănean”) din bronz. Pe baza clasificării tipologice stabilite de Mircea Rusu în anul 1966 celtul descoperit la Băile Szejke face parte din varianta principală A (subvariantele A₁).

Descriere: lungimea = 123 mm; lățimea = 38–47 mm; lățimea maximă a tășului = 44 mm; grosimea în zona mediană = 18 mm; diametrele interioare ale orificiului de fixare a cozii = 27 x 32 mm; adâncimea orificiului de fixare a cozii = 71 mm; marginea orificiului de fixare a cozii = 6 mm; bordura exterioară a orificiului de fixare a cozii = 7–8 mm. **Greutate** = 355 g. **Metal** = bronz. **Perioada cronologică:** Bronz târziu II (Bz. D-HaA₁).

Cuvinte cheie: topor (celt), epoca bronzului târziu, estul Bazinului Carpatic, Odorheiu Secuiesc–Băile Szejke.

A bronze socketed axe discovered at Odorheiu Secuiesc–Băile Szejke (Harghita County)

Abstract

The city of Odorheiu Secuiesc (hun. = *Székeljudvarhely*) (Harghita county) is geographically located in the eastern part of the Transylvania basin, on the banks of the Târnava Mare river. In 1973, northwest of the city, in the hydrogeological protection zone at Băile Szejke (hun. = *Szejkefürdő*), Dávid Carol Aladár (from Ilișua, Uriu commune, Bistrița-Năsăud county) has discovered a bronze socketed axe („Transylvanian” type). Based on the typological classification established by Mircea Rusu in 1966, the socketed axe discovered at Băile Szejke is part of the main variant A (subvariant A₁).

Description: length = 123 mm; width = 38–47 mm; maximum width of the blade = 44 mm; thickness at the middle of the piece = 18 mm; the inside diameters of the shaft-tube = 27–32 mm;

depth = 71 mm; thickness at the edge of the shaft-tube = 6 mm; the outer border of the shaft-tube = 7–8 mm. **Weight** = 355 g. **Metal** = bronze. **Chronological classification**: Late Bronze II (Bz.D-HaA₁).

Keywords: socketed axe, Late Bronze Age, Eastern Carpathian Basin, Odorheiu Secuiesc–Băile Szejke.

Orașul Odorheiu Secuiesc (hun. = *Székelyudvarhely*) (jud. Harghita) se află situat geografic în partea estică a bazinului Transilvaniei, pe malurile râului Târnava Mare (fig. 1). În 1973, Dávid Carol Aladár, elev al unei școli profesionale din Odorheiu Secuiesc a descoperit în zona de protecție hidrogeologică de la *Băile Szejke* (hun. = *Szekefürdő*)¹ (fig. 2–3) un topor (celt, tipul „transilvănean”) din bronz (pl. I). Celtul se afla în pământul adus de o autobasculantă, lângă mofeta cu apă caldă². După curățare, fără să cunoască valoarea de patrimoniu a piesei și pentru a verifica metalul descoperitorul a intervenit (superficial) asupra tăișului cu o unealtă abrazivă³.

Fig. 1. Localizarea orașului Odorheiu Secuiesc pe harta României (Google Earth).

- 1 Situat la nord-vest de oraș, pe partea dreaptă a drumului județean care duce spre Sovata (DN13A), locul de agrement din valea pârâului Sărat (*Sós-patak*) este bogat în izvoare minerale, ape termale și nămol terapeutic (<https://arhiva.bzi.ro/baile-seiche-odorheiu-secuiesc-1140511>).
- 2 În urmă cu 50 de ani instituția școlară la care era înscris Dávid Carol Aladár efectua activități de amenajare a terenului la *Băile Szejke*.
- 3 Celt-ul se află în posesia domnului Dávid Carol Aladár.

Fig. 2. Odorheiu Secuiesc–Băile Szejke (Szejkefürdő) (Google Earth).

Descriere. Celt din bronz, corpul zvelt prezintă urme de bavură, buza dreaptă, îngroșată și răstrântă spre exterior (pl. I/2, 4, 8, 10). Cantul tăișului este intact (pl. I/6). Toarta semiovală se prelungește până pe buză (micul orificiu al membranei, ovaloid, are dimensiunile de 2 x 3 mm) (pl. I/2, 4). Adâncit conic, orificiul de fixare al cozii este oval în secțiune (pl. I/1, 7). Ambele fețe sunt ornamentate cu triunghiuri adâncite, inclusiv canturile (pl. I/8–11). Patină comună de culoare verde.

Cultura: ?

Locul descoperirii: Odorheiu Secuiesc – Băile Szejke (Szejkefürdő).

Material: bronz.

Seria tipului: varianta principală A, subvarianta A₂ (după Mircea Rusu 1966).

Tehnica: turnare în tipar bivalv.

Dimensiuni: lungimea = 123 mm; lățimea = 38–47 mm; lățimea maximă a tăișului = 44 mm; grosimea în zona mediană = 18 mm; diametrele interioare ale orificiului de fixare a cozii = 27 x 32 mm; adâncimea orificiului de fixare a cozii = 71 mm; bordura orificiului de fixare a cozii = 6 mm; bordura exterioară a orificiului de fixare a cozii = 7–8 mm.

Greutate = 355 g.

Perioada cronologică: Bronz târziu II (Bz. D-HaA1).

Viața populațiilor preistorice din interiorul Carpaților de Curbură a fost influențată de interacțiunea factorilor de relief, climatici și resursele exploatabile ale solului (lemn, sare și probabil cupru). Conectat prin pasul Vlăhița cu depresiunea intracarpatică a Ciucului, în epoca bronzului prin Odorheiu Secuiesc era posibilă circulația bunurilor economice și culturale înspre/dinspre Muntenia și Moldova⁴. De altfel, epoca bronzului, care este larg semnalată

⁴ Maxim 1996, pp. 52–53.

Fig. 3. Locul descoperirii (Google Earth).

în împrejurimile orașului Odorheiu Secuiesc⁵ poate fi reconstituită parțial pe baza urmelor arheologice: Dârjiu, ceramică Wietenberg⁶; Mărtiniș (hun. = *Homoródszentmárton*), vase de tip Noua⁷; Merești (hun. = *Homoródalmás*) – Lólyuk, ceramică Wietenberg, brățară din bronz cu capetele ascuțite, vas cu două torți cu butoni⁸, *Dâmbul Pipașilor*, urme Wietenberg⁹, *Câmpul Pietrei* și *Șanțul tătarilor*, fragmente vase ceramice Wietenberg¹⁰; Șimonești (hun. = *Siménfalava*) – *Csere alja*, așezare Wietenberg/Noua¹¹; Porumbenii Mici (hun. = *Kissgalambfalva*) – *Galath*¹², *Lot-telek*, *Dérlő*, ceramică Wietenberg și cultură neprecizată¹³; Porumbenii Mari (hun. = *Nagygalambfalva*) – *Várfele*, ceramică Wietenberg și Noua, din punctele *Cseresznyéskert* și *Rák-tava*¹⁴, ceramică, iar din locuri necunoscute de pe hotarul satului, un depozit de bronzuri; Aluniș (hun. = *Székelymagyaros*), din locuri neprecizate, o sabie miceniană și seceri din bronz¹⁵; Mugeni (hun. = *Bögöz*) – *Vizlok*, ceramică Wietenberg¹⁶, la *Pagyvan*, locuire Coțofeni¹⁷; Betești (hun. = *Betfalva*) – *Egertó* și *Erzsébet-kút*,

5 Urmele epocii bronzului din județul Harghita au fost marcate pe o hartă de Viorica Crișan (Crișan 1989-1993, pl. X).

6 RepHarghita 2000, p. 122, nr. 3/b.

7 *Ibidem*, p. 134, nr. 2.

8 *Ibidem*, p. 139, nr. 1/b, e, g.

9 *Ibidem*, p. 140, nr. 1/b.

10 *Ibidem*, p. 142, nr. 2–3.

11 Székely 1970, p. 312; RepHarghita 2000, p. 232.

12 Székely 1962, p. 25.

13 RepHarghita 2000, p. 164, nr. 5.

14 Székely 1959, p. 194, fig. 6/5, 9; RepHarghita 2000, pp. 160–161, nr. 3/a-c, 6, 11.

15 RepHarghita 2000, p. 154, nr. 1/a-b.

16 Ferenczi G., Ferenczi I. 1975, p. 45; RepHarghita 2000, p. 156, nr. 1.

17 RepHarghita 2000, p. 157, nr. 2.

ceramică Wietenberg¹⁸; Ghipeș (hun. = *Gyepes*), o sabie fragmentară din bronz¹⁹; Mujna (hun. = *Székelymuzsna*), depozit de bronzuri²⁰. Vestigiile ar dovedi o succesiune de locuiri, evoluția și interferențele etno-culturale vor suferi probabil noi interpretări după cercetările arheologice.

Pe teritoriul orașului Odorheiu Secuiesc, cu ocazia lucrărilor edilitare din anul 1955 la sud de Piața Libertății și în punctul *Potcoavă* (situat la baza terasei pe care este construită biserica romano-catolică cu hramul Sf. Nicolae) au fost descoperite fragmente ceramice Wietenberg²¹. Săpăturile arheologice efectuate în 1970 de Székely Zoltán, Ferenczi Géza și Ferenczi József la cetatea Budvár au scos la lumină un întreg nivel aparținător culturii Wietenberg²². Totodată, descoperirea unei forme de turnat seceri²³ și a unor obiecte de bronz (menționăm o figurină cu reprezentarea unui cap de pasăre, o spadă de tip Liptov, vârfuri de lănci²⁴ și un topor de luptă cu disc și spin²⁵) indică posibilitatea existenței atelierelor de artizani bronzieri. Procesele metalurgiei bronzului erau realizabile, resurse de cupru, uneori asociate cu carbonați (azurit, malachit) și sulfuri (calcopirit, covelină) se găsesc în zăcămintele de la Bălan²⁶ și Jolotca. Pe de altă parte, analizele recente efectuate pe piese preistorice din bronz descoperite în zona Ținutului Secuiesc nu au demonstrat prezența cuprului nativ, a componentelor de aliere și a calcopiritului din zona Bălanului²⁷.

Despre originea de producție a celt-urilor transilvănene există o întreagă literatură de specialitate, cu puncte de vedere împărțite. Pentru perioada aflată la sfârșitul epocii bronzului inovația turnării topoarelor-celt în tipare bivalve este pusă pe seama progreselor tehnice și metalurgice din spațiul intracarpatic²⁸ ca variantă derivată a dălților cu toc de înmănunchare sau ca prototip vehiculat de cultura Noua dinspre estul Europei (zona Nistrului)²⁹. Apariția mai frecventă a descoperirilor de celt-uri transilvănene în depozitele bronzului târziu (Reinecke Br. D) este pusă pe seama schimbării obiceiului depunerilor³⁰. Pe baza

18 Székely 1959, p. 194, 196; RepHarghita 2000, p. 155, nr. 5, 7.

19 RepHarghita 2000, p. 134, nr. 1.

20 *Ibidem*, p. 123, nr.1/a.

21 *Ibidem*, p. 170, nr. 10–11.

22 *Ibidem*, p. 168, nr. 2.

23 *Ibidem*, p. 168, nr. 1/b.

24 *Ibidem*, pp. 168–169, nr. 1/c, 2.

25 Puskás, Botha 2022, p. 191, nr. 2, pl. VIII/1–6.

26 Rădulescu, Dimitrescu 1966, p. 324; Crișan 1989-1993, p. 239; Maxim 1996, pp. 51–53.

27 Márton *et al.* 2018, p. 74.

28 Mircea Rusu observase că din totalul celor 155 de localități în care s-au descoperit celt-uri „transilvănene” (înregistrate în anul 1966) 122 se aflau în Transilvania, Banat și Crișana (Rusu 1966, p. 28, fig. 5).

29 Dietrich 2013, pp. 170–175. Analiza unor descoperiri din Europa Centrală și de Sud-Est, majoritatea datate cel puțin în perioada Bz.B (1600–1500 a.Chr.) nu ar confirma aceste presupuneri (Dietrich 2013, pp. 174, 177–179, 181, fig. 2).

30 Dietrich 2013, pp. 180–181. În nord-estul Ungariei la Nyírkársz-Gyulaháza inventarul unui tumul conținea în afară de celt-uri transilvănene și ceramică Suciului de Sus (Kacsó 2007, p. 61).

clasificării tipologice stabilite de Mircea Rusu în 1966 celțul de la Odorheiu Secuiesc–*Băile Szejke* face parte din varianta principală A (subvariantea A₂)³¹. Mircea Rusu întocmise și o listă a celt-urilor „transilvănene”, completată mai târziu de Carol Kacsó cu ocazia publicării depozitului de la Așchileul Mare³². Celt-uri ale variantei A₂ sunt ilustrate și marcate pe hărți în lucrarea de doctorat publicată de cercetătorul german Oliver Dietrich în anul 2021.³³ Provenind din alte centre metalurgice intracarpatiche, celt-uri apropiate prin forme și decor³⁴ s-au descoperit izolat la Buciumi (hun. = *Vármező*)³⁵, Lozna³⁶, Vlăhița (hun. = *Szentgyháza*) – *Băile Homorod*³⁷, Transilvania (loc de descoperire necunoscut)³⁸. Piese cu loc de descoperire necunoscut au fost/sunt parte a colecțiilor Spötel-Bihor³⁹, Ferencz Floth-Beclean⁴⁰ și Muzeul Național Secuiesc Sfântu Gheorghe⁴¹. De asemenea, în depozitele de la sfârșitul epocii bronzului (seria Uriu-Opályi) celt-uri asemănătoare au mai apărut la Dragu⁴², Dipșa (ger. = *Dirbach*, hun. = *Dipse*)⁴³, Șpălnaca II⁴⁴, Doștat (hun. = *Hosszútelke*)⁴⁵, Balșa⁴⁶, Gușterița (ger. = *Hammersterf*) II⁴⁷, Vădaș (hun. = *Vadasd*)⁴⁸, Corund (hun. = *Korond*)⁴⁹, Miercurea Ciuc (hun. = *Csikszereda*)⁵⁰ și Zau de Câmpie.⁵¹

Concluzie. Întrucât contextul descoperirii este necunoscut, doar pe baza analogiilor, celțul de la Odorheiu Secuiesc–*Băile Szejke* poate fi datat în Bronzul târziu II (Bz. D-Ha₁). Apelând și la repere cronologice absolute propuse pentru Bazinul Carpatic⁵², considerăm că perioada de confecționare poate fi cuprinsă între 1400–1200 a.Chr. (orizontul siturilor pre-Gáva).

31 Datată în bronzul târziu (Bz. D) (Rusu 1966, p. 24, fig. 1/A₂). Având în vedere caracteristicile morfologice și de greutate, piesa prezentată de noi poate fi considerată un prototip mai timpuriu al subvariantei.

32 Kacsó 2010, pp. 32–36.

33 Dietrich 2021, karte 25.

34 Din păcate multe piese publicate nu sunt însoțite de informații privind greutatea lor.

35 Roska 1942, pp. 303, 363. kép.

36 Dietrich 2021, tafel 022/0071.

37 Crișan 1989-1993, p. 243, pl. VIII/9.

38 Dietrich 2021, tafel 022/0076.

39 Kacsó 1994, pp. 22–23, pl. II/4.

40 Kacsó 2007, p. 13, nr. 32, fig. 4/11.

41 Márton *et al.* 2018, p. 69, 1. ábra.

42 Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 155, pl. 372/1.

43 Kacsó 1994, p. 21, pl. I/2.

44 Dietrich 2021, tafel 023/0079.

45 Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 59, pl. 46/24.

46 Rusu 1966, p. 24, fig. 1/A₂.

47 Petrescu-Dîmbovița 1978, tafel 104/14-18; Dietrich 2021, tafel 022/0070.

48 Roska 1942, pp. 295, 354. kép.

49 Petrescu-Dîmbovița 1977, pp. 55, 188, pl. 36/3-4.

50 Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 197, pl. 54/1; Crișan 1989-1993, p. 241, pl. III/4-7.

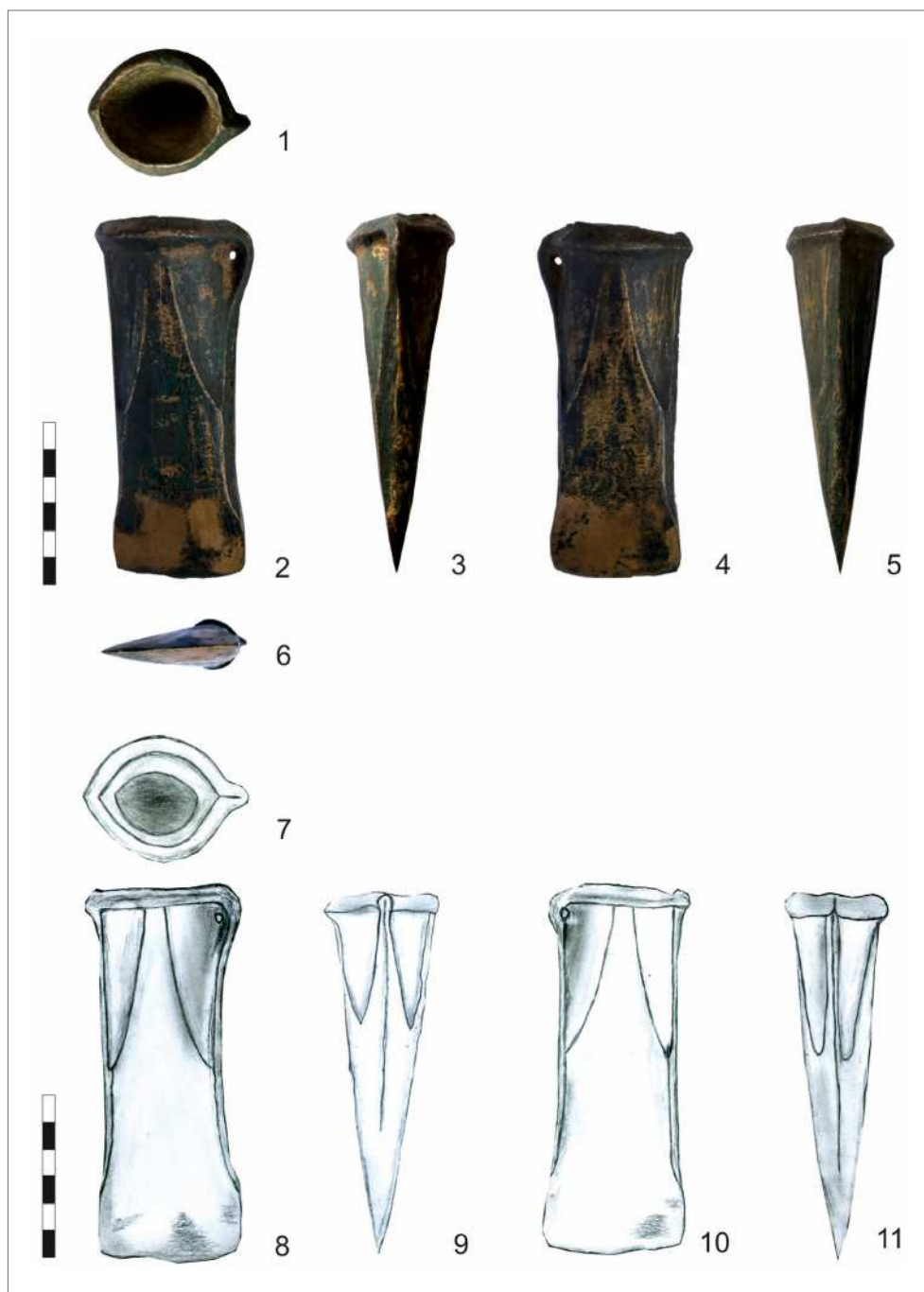
51 Crișan 2002, p. 227, fig. 1/1.

52 Gogâltan 2019, pp. 51–54.

Bibliografie

- Crișan 1989-1993 V. Crișan, „Obiecte de cupru și bronz aflate în colecțiile muzeelor din județul Harghita”, în *Acta Musei Napocensis*, 26-30, I/1, 1989-1993, pp. 239–250.
- Crișan 2002 V. Crișan, „Piese de bronz inedite din Câmpia Transilvaniei”, în *Angustia*, 7, 2002, pp. 227–232.
- Dietrich 2013 O. Dietrich, „Cele mai timpurii celturi din Europa de Sud-Est. Pe urmele unei inovații tehnice a epocii bronzului”, în S. C. Ailincăi, A. Țârlea, C. Micu (editori), *Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor arheologice la Babadag (1962-2012). Actele conferinței „Lower Danube Prehistory. 50 years of excavations at Babadag”, Tulcea, 20-22 septembrie 2012*, Muzeul Brăilei, Brăila: Editura Istros, 2013, pp. 169–184.
- Dietrich 2021 O. Dietrich, *Bronzezeitliche Tüllenbeile aus Rumänien. Studien zu Chronologie, Chorologie und Hortung*, Berlin: FUB, 2021.
- Ferenczi G.,
Ferenczi I. 1975 G. Ferenczi, I. Ferenczi, „Săpături arheologice la Mugeni. Studiu preliminar (Partea I-a)”, în *Acta Musei Napocensis*, XII, 1975, pp. 45–68.
- Gogâltan 2019 Fl. Gogâltan, „Despre cronologia absolută a bronzului târziu în estul Bazinului Carpatic”, în *Tyragetia S.N.*, 13 (28), 2019, pp. 45–70.
- Kacsó 1994 C. Kacsó, „Piese de bronz din depozitul de la Dipșa în Muzeul de istorie naturală din Viena”, în *Revista Bistriței*, VIII, 1994, pp. 21–26.
- Kacsó 2007 C. Kacsó, *Descoperiri de bronzuri din nordul Transilvaniei (I). Colecția Ferencz Floth*, Baia-Mare: Editura Eurotip, 2007.
- Kacsó 2010 C. Kacsó, „Depozitul de bronzuri de la Așchileu Mare (jud. Cluj)”, în *Revista Bistriței*, XXIV, 2010, pp. 29–40.
- Márton et al. 2018 L. Márton, J. Talpas, E. Bitay, „A balánbányai rézérc (kalkopirit) felhasználtságának kérdései a bronzkori eszközök előállításánál”, în *Műszaki Tudományos Közlemények (EME)*, vol. 8, 2018, pp. 67–74.
- Maxim 1996 Z. Maxim, „Prototracii în Carpații Răsăriteni”, în *Angustia*, I, 1996, pp. 51–66.
- Petrescu-Dîmbovița 1977 M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977.
- Petrescu-Dîmbovița 1978 M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln in Rumänien. Mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, Prähistorische Bronzefunde, XVIII, Band 1, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1978.
- Puskás, Botha 2022 J. Puskás, Z.-J. Botha, „Contacts between south-eastern Transylvania and Upper Tisza Basin during the Middle and the Late Bronze Age”, în *Revista de Arheologie, Antropologie și Studii interdisciplinare*, 4, 2022, pp. 187–212.
- RepHarghita 2000 A. Battó, M. Bărbulescu, V. Cavruc, E. Chirilă, I. H. Crișan, V. Crișan, V. Vasiliev, *Repertoriul județului Harghita*, Sfântu Gheorghe: Editura Carpații Răsăriteni, 2000.
- Rădulescu,
Dimitrescu 1966 D. Rădulescu, R. Dimitrescu, *Mineralogia topografică a României*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966.
- Roska 1942 M. Roska, *Erdély régészeti repertórium I. Őskor*, Kolozsvár, 1942.

- Rusu 1966 M. Rusu, „Depozitul de bronzuri de la Balșa”, în *Sargetia*, IV, 1966, pp. 17–40.
- Székely 1959 Z. Székely, „Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară”, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, VI, 1959, pp. 187–201.
- Székely 1962 Z. Székely, „Săpăturile arheologice de la Porumbenii Mici (r. Odorhei, reg. Mureș-Autonomă Maghiară)”, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, VIII, 1962, pp. 25–33.
- Székely 1970 Z. Székely, „Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959–1966)”, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, IX, 1970, pp. 297–315.

Pl. I. 1-11. Celt. Odorheiu Secuiesc-Baile Szejke.

O cercetare arheologică la Breaza (comuna Negrilești, jud. Bistrița-Năsăud)

Radu ZĂGREANU

cercetător științific,
Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud
raduzagreanu@gmail.com

Rezumat

În toamna anului 2018 Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud și un grup de voluntari ai asociației Celtic Transilvania au efectuat un diagnostic arheologic în localitatea Breaza (comuna Negrilești, jud. Bistrița-Năsăud), în punctul numit „la Poartă”. Acest diagnostic a fost solicitat ca urmare a unei descoperiri întâmplătoare făcute în anul 2017 în acest punct, în urma căreia la Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud au fost donate două piese de fier: un topor și o coasă. În urma cercetărilor noastre a mai fost identificată o toartă de fier, care pe baza analogiilor cu celelalte două artefacte găsite trebuie încadrată cronologic ca aparținând epocii La Tène. Pornind de la premisa că aceste descoperiri pot fi incluse cronologic în cadrul epocii La Tène atunci ele par a oferi ideea unui vechi drum de culme ce făcea legătură între Valea Mare și Țara Lăpușului.

Cuvinte cheie: Breaza, unelte, diagnostic, La Tène, drum.

Abstract

In the fall of 2018 the Bistrița-Năsăud Museum Complex and a group of volunteers from the Celtic Transilvania Association carried out an archaeological diagnostic in the locality of Breaza (Negrilești commune, Bistrița-Năsăud county), in the point called “La Poartă”. This diagnostic was done as a result of a chance discovery, made in 2017 in this point, after which two iron artifacts were donated to the Bistrița-Năsăud Museum Complex: an ax and a sickle. In our research, it was also identified or iron handle, which on the basis of analogies with the other two artifacts found must be chronologically classified as belonging to the La Tène period. Starting from the premise that these finds can be included chronologically within the La Tène period then they seem to offer the idea of an ancient ridge road that it was a link between Valea Mare and Țara Lăpușului.

Keywords: Breaza, tools, diagnosis, La Tène, road.

În data de 3.11.2018 Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud și un grup de voluntari ai asociației Celtic Transilvania¹ au efectuat un diagnostic arheologic în localitatea Breaza (comuna, Negriștești, jud. Bistrița-Năsăud, fig. 1), în punctul numit „la Poartă”. Acesta s-a realizat în conformitate cu autorizația nr. 428 din 18/10/2018 emisă de către Ministerul Culturii și Identității Naționale Direcția Patrimoniu Cultural.

Cercetarea a fost solicitată ca urmare a descoperirii făcute în toamna anului 2017 de către Georgiu Daniel cu detectorul de metale, în acest punct (fig. 2), în urma căreia la Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud au fost donate două piese de fier: un topor și o coasă. Piesele au fost inventariate în patrimoniul muzeului având numerele de inventar 25774 și 25775. Acestea au fost ulterior restaurate², în laboratorul de restaurare a Complexului Muzeal Bistrița, de către expert conservator-restaurator Teodor Mihalca.

Prima piesă, nr. Inventar 25775 (fig. 3 a–c), este un topor, tip bardă, întreg, are înălțimea de 10 cm, tăișul lat, fiind mai înalt decât acesta, lama are 6,5 cm, prezintă un toc longitudinal de 2,5 x 3,5 cm unde era fixată coada, prezintă o secțiune patrulateră. Era oxidat puternic în momentul descoperirii. După restaurarea s-a putut constata faptul că este o piesă de bună calitate, cu urme puternice de folosire, se observă lama tocită în două puncte.

Aceasta a fost descoperită pe traseul unui drum actual de căruțe, pe marginea uneia dintre rigolele actuale, la circa 10 m distanță de platoul culmii respective. Beneficiind și de ajutorul d. Grigore Costin care l-a însoțit pe descoperitorul piesei și a informațiilor primite de la acesta am putut identifica cu ușurință locul de descoperire. Am efectuat o mini casetă de 50 x 50 cm (fig. 4) și am putut constata că piesa a fost descoperită la o adâncime de maxim 20 cm, însă nu am identificat nici o altă urmă arheologică, decât urma de rugină lăsată de obiectul inițial. Restul îl constituia doar solul steril compus dintr-un lut galben.

Ce e interesant la aceste gen de piese este funcționalitatea lor. Am analizat cu atenția lama și corpul acestuia dar nu prezintă urme de însemne sau ștanțare. Erau utilizate la cioplirea lemnului în vederea obținerii unor suprafețe plane. Se realizau prin martelare, dintr-un lingou de fier, crestă lateral și lățit în partea superioară și au dimensiuni ce variază între 10 și 20 cm înălțime. Se pare că acestea sunt specifice lumii dacice, ne având analogii perfecte în mediul celtic³. Ele constituiau o realizare superioară, datorită tocului sudat. Analogii elocvente pentru piesa noastră am găsit la Sarmizegetusa, Piatra Craivii, Pietrele lui Solomon–Brașov⁴ sau Fețele Albe⁵, fiind încadrate tipologic tipului II, după tipologia propusă de Glodariu, Iaroslavschi.

1 Pe această cale dorim să le mulțumim voluntarilor: Cipri Pop și Grigore Costin.

2 Mulțumiri domnului expert conservator-restaurator Teodor Mihalca pentru efortul depus și informațiile oferite.

3 Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 82.

4 Glodariu, Iaroslavshi 1979, 157, fig. 41/3, 5, 6; Borangic, Bădescu 2017, pp. 88–90, nr. 80–81.

5 Bodó, Ferencz 2002, p. 126, fig. III/5.

Ca și datare am înclinat pentru epoca La Tène datorită analogiilor din mediul celtic și dacic. Nu are obișnuita înmănușare longitudinală cu aripioare îndoite, arată mai degrabă ca un celt, dar din fier. Pe baza analogiilor poate fi datat din a doua jumătate a sec. I a.Chr.⁶

Deoarece în secțiunea făcută nu am găsit alte elemente de datare, în afară de un pământ afânat, galben și steril, am interpretat-o ca fiind vorba de o piesă izolată, pierdută sau mai bine zis rătăcită. Analiza microscopică făcută de colegul de la conservare a sugerat clar că nu e o realizare modernă. Poate o analiză metalografică mai precisă ar aduce lămuriri și mai importante pe baza unor comparații făcute cu alte analize făcute unor piese antice.

A doua piesă este o coasă de fier, nr. inventar 25774 (fig. 5 a–c). Acestea îi lipsește puțin din vârf, lama de 48 x 5 x 0,10 cm, prezintă o curbura puțin accentuată, în partea dinspre toporișcă aceasta se îndreaptă, secțiune triunghiulară, puternic oxidată. Lama se îngustează spre vârf, având în zona de început 4,5 cm, iar spre vârf ajungând la 2,3 cm. Prezintă un peduncul de prins în mâner care se mai păstrează având înălțimea de 2,5 cm. Se încadrează tipului I propus de către Glodariu și Iaroslavschi⁷.

Aceasta a fost descoperită pe marginea unui mic platou la circa 10 m distanță de o construcție actuală, o mică capelă numită „Troiță”, rămasă neterminată. Beneficiind și de ajutorul d. Grigore Costin care l-a însoțit pe descoperitorul piesei și a informațiilor primite de la acesta am putut identifica cu ușurință locul de descoperire, observându-se groapa de intervenție⁸. Aceasta a fost găsită la o adâncime de circa 10 cm, în solul pădurii.

De multe ori acestea sunt diferențiate în bibliografia de seceri doar tipologic. Tipul acesta de coasă se aseamănă cu cel al secerilor cu cârlig, fiind însă mai lungi, curbura lamei fiind accentuată, iar înspre partea dinspre toporișcă, lama se îndreaptă ușor pentru a oferi stabilitate. Analogii există în lumea celtică dar și la daci, în special la piese de la Sarmizegetusa, Sighișoara sau Piatra Craivii⁹. Fixarea în toporișcă se făcea cu o verigă. Datare artefactului este cel mai probabil epoca La Tène.

Faptul că cele două piese discutate până acum nu au fost găsite în același loc atestă faptul că nu poate fi vorba de un depozit de unelte ascuns intenționat. Deoarece piesa a fost găsită la adâncime mică în sol ne face să credem că aceasta a fost „uitată” sau abandonată.

Descoperirile arheologice de pe teritoriul localității Breaza cunoscute în bibliografie sunt extrem de puține. Avem menționată descoperirea unui topor de piatră¹⁰, a unui celt de bronz¹¹ cu „plisc” și corp datat pe o perioadă lungă de timp de la sfârșitul epocii bronzului și până în Hallstatt-ul timpuriu (Ha A-B), iar în zona cercetătorul clujean Șt. Ferenczi vor-

6 Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 82.

7 Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 73–74.

8 De remarcat faptul că descoperitorii piesei s-au oprit în momentul în care au extras coasa, astfel că contextul arheologic nu a fost deranjat irevocabil, reușind apoi în urma intervenției intruzive să elucidăm câteva date privind contextul de descoperire.

9 Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 71, fig. 32/12–17.

10 Dănilă, Marinescu 1974, p. 15, nr. 6, Pl. IV/1.

11 G. Marinescu 2002, p. 26, pl. I/1.

bește de posibila existență a unui turn roman, aflat la 1 km sud-sud-est de actuala biserică, pe dealul Ciungilor, de unde se putea controla o porțiune lungă de vale¹². Momentan acest turn a fost identificat doar prezumtiv, urmând a se verifica câteva informații noi.

În punctul respectiv a fost trasată o secțiune de 3 x 2 m (fig. 6) în vederea surprinderii în interiorul ei a gropii rămase în urma extragerii coasei de fier. Solul respectiv este unul de pădure, cu mult pietriș și blocuri de piatră acoperite de un strat consistent de frunze. Locul a fost curățat, după care s-a săpat manual pornindu-se cu un strat adânc cât lama unui hârleț. S-a observat imediat că este vorba de un steril arheologic, compus din lut de culoare galbenă și pietriș, cele câteva pietre găsite aflându-se în poziție secundară. Compoziția solului în locul în care a fost extrasă coasa prezenta un colorit diferit, astfel că s-a putut identifica amprenta acesteia rămasă în sol. După curățarea locului amprenteii s-a putut observa apariția unui alt obiect de fier, aflat la adâncime mică față de amprenta coasei. Acesta a fost săpat cu grijă observându-se faptul că prezintă două brațe și o verigă centrală (fig. 7–8). A fost recuperat în întregime fără a fi curățat pentru a fi dus în laboratorul de restaurarea a Complexului Muzeal Bistrița-Năsăud. Aici expertul conservator-restaurator Mihalca Teodor, a făcut piesei o restaurare primară: – curățare mecanică și eliminarea depunerilor de suprafață; – o curățare chimică complexă și o neutralizare pentru stoparea reacțiilor de oxidare; – s-a realizat și un test al clorurilor acest ieșind negativ.

Cel de al treilea artefact identificat prin cercetare arheologică este o toartă de fier (fig. 9). Are numărul de inventar 27136. Aceasta s-a păstrat întreagă, deși corodată puternic, având înălțimea de 20 cm, are două brațe din bandă răsucită terminate cu cârlige de fixare, distanța dintre cârlige fiind de 26 cm, partea superioară cu element de prindere prezintă și o veriga circulară cu diametrul de 6 cm. Capetele cu acele cârlige de fixare sunt simple, neornamentate. Funcționalitatea piesei este evidentă, de a suspenda probabil un cazan deasupra unei vetre de foc. Analogii clare pentru astfel de artefact în lumea dacică nu sunt cunoscute, cert este însă că în mediul roman există astfel de piese, însă nu și cu partea superioară cu verigă. Ele sunt considerate ca mânere de găleată¹³, cu dimensiuni aproape identice cu piesa descoperită de noi.

În urma diagnosticului intruziv a mai fost recuperată o piesă de fier a cărei context arheologic este clar. Faptul că acesta a fost descoperit în același loc cu coasa respectivă arată că cele două obiecte de fier au fost depuse împreună în sol. În stratigrafia secțiunii nu s-a putut observa nici o urmă a vreunei gropi de intervenție, piesele fiind, se pare, depuse direct pe sol. Alte elemente arheologice, ceramică sau resturi de cărbune nu au fost identificate. Credem că aceste piese au fost pierdute accidental, ele nefiind depuse în mod intenționat.

Puse împreună aceste descoperiri ne oferă câteva informații importante privind locația geografică a punctului respectiv și importanța acestuia în epoca antică și nu numai. Pe baza unor analize aplicate de tip CVA (*Cummulative Viewshed Analysis*), LOS (*Line of Sight*)

12 Ferenczi 1972, p. 92.

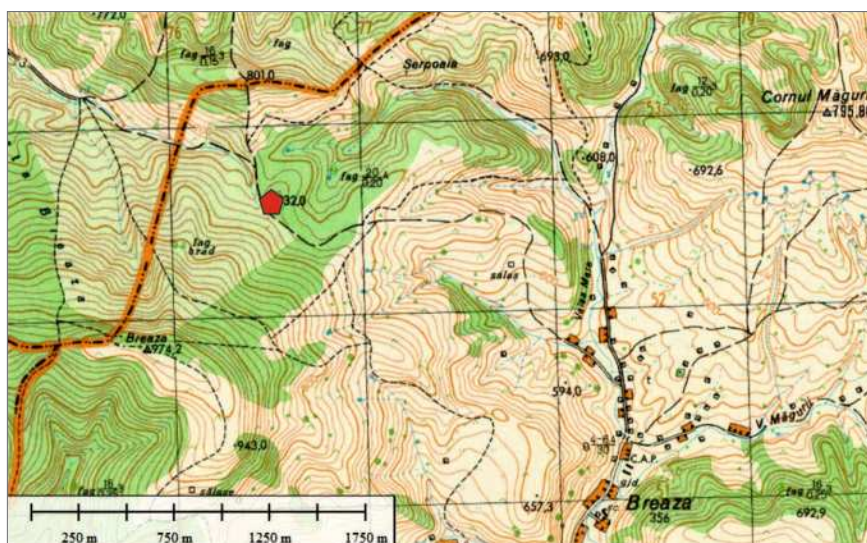
13 Hanning 1985, pp. 102–103, Pl. 47.

analysis, respectiv LCP (*Least Cost Path*) (fig. 10) am constatat faptul că zona respectivă oferea una dintre cele mai bune și accesibile rute spre Țara Lăpușului, zona Suciu de Sus, folosită probabil încă din preistorie. Analizele au fost realizate pe un suport raster SRT M (*Shuttle Radar Topography Mission*) cu rezoluția de 1 arc-secundă = 30 m.

Astfel că aceste descoperiri par a sublinia existența unei importante rute dinspre zona Maramureșului și Valea Mare, ocolind înălțimea impunătoare a Culmei Breaza. Pornind de la premisa că aceste descoperiri pot fi incluse cronologic în cadrul epocii La Tène atunci ele par a oferi ideea unui vechi drum de culme ce făcea legătura între valea Mare și zona Maramureșului. Ele ne oferă astfel o concepție nouă de a gândi evoluția ulterioară istorică a zonei, odată cu apariția limes-ului roman.

Bibliografie

- Bodó, Ferencz 2002 Bodó, Ferencz, „Unelte meșteșugărești descoperite în așezarea dacică de la Fețele Albe”, în *Ateliere și tehnici meșteșugărești. Contribuții arheologice / Ateliers et techniques artisanaux. Contribution archéologiques*, Cluj-Napoca: Accent, 2002, pp. 121–143.
- Borangic, Bădescu 2017 Borangic, Bădescu, *Civilizația geto-dacică (II). Unelte și ustensile din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, București: Muzeul Național de Istorie al României, 2017.
- Dănilă, Marinescu 1974 St. Dănilă, G. Marinescu, „Unelte, arme și obiecte de piatră șlefuită descoperite pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud”, *File de Istorie*, 1974, pp. 12–24.
- Ferenczi 1972 Ist. Ferenczi, „Contribuții la cunoașterea limesului roman de la nord ul Someșului Mare. Studiu preliminar (partea I)”, *Sargetia*, 1972, pp. 79–104.
- Glodariu, Iaroslavschi 1979 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n – I e.n.)*, Cluj-Napoca: Dacia, 1979.
- Manning 1985 W. Manning, *Catalogue of the Romano-British Iron Tools, Fittings and Weapons in the British Museum*, Mainz: Trustees of the British Museum, 1985.
- G. Marinescu 2002 George G. Marinescu, „Bronzuri descoperite în nord-estul Transilvaniei”, *Revista Bistriței*, XVI, 2002, pp. 25–46.

Planşa I

Fig. 3. a-c. Topor de fier.

Fig. 4. Secțiunea S2.

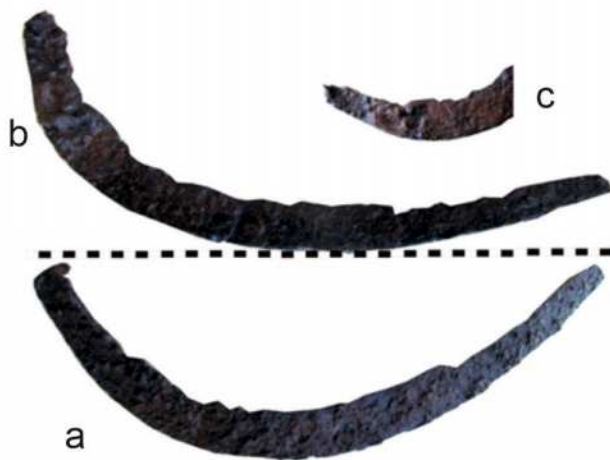

Fig. 5. Coasă de fier.

Fig. 6. Secțiunea S1

Fig. 7-8. Locul descoperirii toartei de fier (detaliu).

Fig. 9. Toartă de fier.

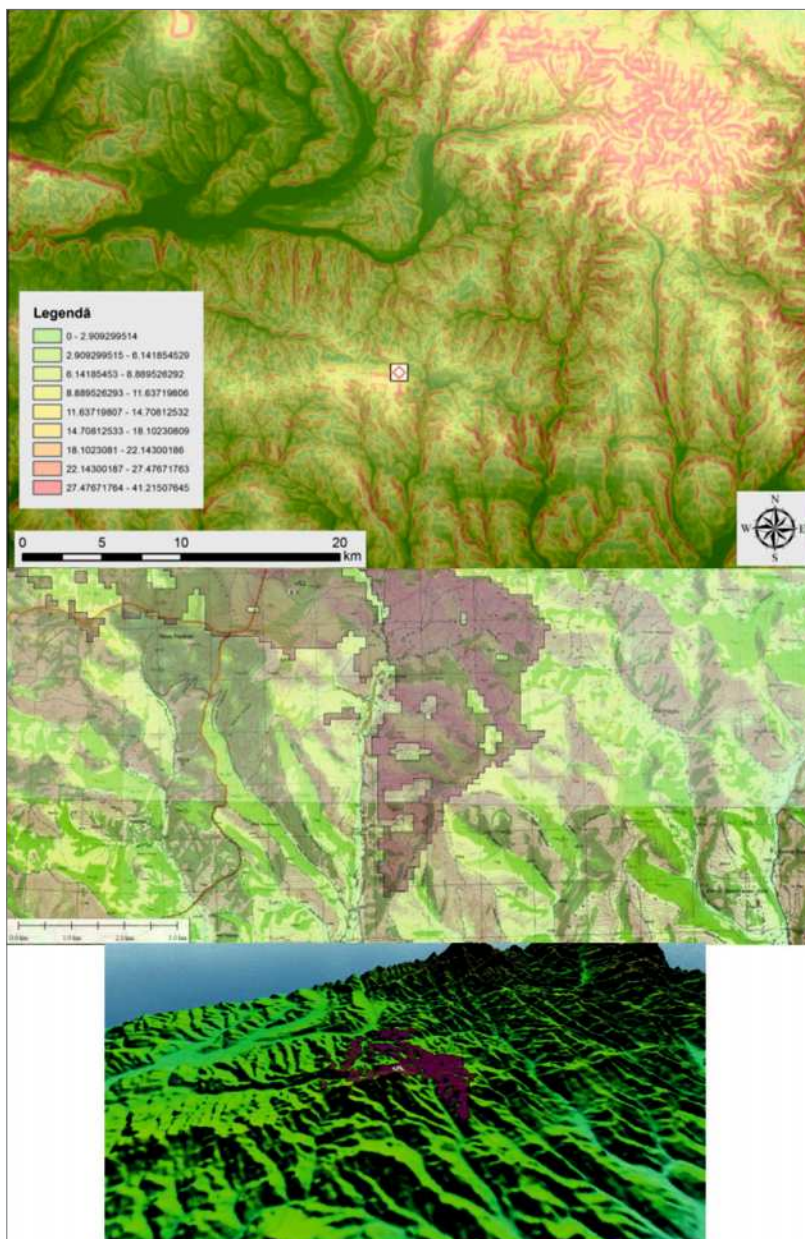

Fig. 10. Analiza CVA, LOS și LCP a locului de descoperire.

Mormintele sarmatice de pe situl 3 DLDN69-A1 Timiș

Lavinia Maria BRÂNDUȘAN

arheolog S1

lavimaria12012@gmail.com

Rezumat

Situl 3 a fost descoperit în județul Timiș, în apropierea localităților Covaci și Cernăteaz, datorită construirii drumului de legătură între DN69 și autostrada A1. Cercetarea în teren a scos la lumină 8 morminte sarmatice de înhumatie. Orientarea mormintelor este pe direcția S–N, mai puțin trei dintre acestea care au orientarea pe direcția V–E. Ca inventar funerar s-au identificat mai multe piese de podoabă precum fibule, brățări, inele, mărgelile; obiecte de uz casnic – cuțit, vase ceramice; unelte agricole – seceră și o singură monedă.

Fibulele sunt două la număr, una din fier cu lungimea de 5 cm, resortul măsoară 3,5 cm, arcul are dimensiuni în secțiune de 1 x 0,5 cm, secțiunea fiind ovală. Capul fibulei este reprezentat printr-un buton cu diametrul de 0,7 cm și o fibulă de bronz de tip 32a2a1. Brățări s-au identificat în număr de 4, două din ele fiind decorate. S-au găsit două inele în mormântul Cx 75/M5, unul tip verigă și celălalt în formă de bandă. Mărgelile sunt din sticlă monocromă, opacă de formă globulară, biconice, dreptunghiulare cu 4 și 6 fațete, ele variind în culoare de la alb, albastru, verde, portocaliu, vișiniu și negru. Pe lângă mărgelile din sticlă s-au identificat câteva mărgelile confecționate din calcar. Dintre piesele folosite în uz casnic s-a identificat o lamă de cuțit și 4 vase, unul fiind modelat cu mâna, celelalte 3 sunt modelate la roată din pastă cenușie. Singurul obiect agricol este o seceră găsită în mormântul Cx 73/M4. În sit s-a identificat o singură monedă, un denar a cărei fațete sunt mult corodate.

Cuvinte cheie: morminte, fibulă, mărgelile, brățări, monedă.

The Sarmatian Graves from the Site 3 DLDN69-A1 Timiș

Abstract

Site 3 was discovered in Timiș County, near the towns of Covaci and Cernăteaz, due to the construction of the connecting road between DN69 and the A1 highway. Research in the field brought to light 8 Sarmatian inhumation graves. The orientation of the graves is in the S–N direction, less than three of them that have the orientation in the W–E direction. Several pieces of jewelry such as brooches, bracelets, rings, beads were identified as funerary inventory; household items – knife, ceramic dishes; farm tools – sickle and a single coin.

The brooches are two in number, one of iron with a length of 5 cm, the spring measures 3.5 cm, the spring has dimensions in section of 1 x 0.5 cm, the section being oval. The head of the brooch is represented by a button with a diameter of 0.7 cm and a bronze brooch of type 32a2a1. Bracelets were identified in number of 4, two of them being decorated. Two rings were found in grave Cx 75/M5, one ring type and the other band type. The beads are monochrome, opaque globular glass, biconical, rectangular with 4 and 6 facets, they vary in color from white, blue, green, orange, cherry and black. In addition to the glass beads, some beads made of limestone have been identified. Among the household pieces, a knife blade and 4 dishes were identified, one being hand-moulded, the other 3 being wheel-moulded from gray paste. The only agricultural object is a sickle found in grave Cx 73/M4. Only one coin was identified in the site, a denar whose facets are heavily corroded.

Keywords: graves, brooch, beads, bracelets, coin.

Introducere

Situl 3 a fost descoperit în județul Timiș, în apropierea localităților Covaci și Cernăteaz, datorită construirii drumului de legătură între DN69 și autostrada A1 (Planșa 1). Cercetarea terenului s-a desfășurat în anul 2021, timp în care s-au identificat și cercetat un număr de 79 de complexe din diferite epoci. Komplexe de epocă romană, sec. IV p.Chr. s-au identificat în număr de 14 din care 8 sunt morminte de înhumăție (Planșa 3); două locuințe adâncite, o fântână și trei gropi menajere. Probabil, mormintele descoperite fac parte dintr-o necropolă de înhumăție care se extinde în afara limitei estice a suprafeței afectată de proiectul de infrastructură. Cercetarea s-a extins cu o zonă pe prelungire spre sud între km. 2+920 – 2+975 și spre nord între km. 3+175 – 3+260. Zona de prelungire s-a săpat în anul 2022, unde s-au identificat 47 de complexe din care 11 sunt de epocă romană. Din păcate, în această zonă cercetată nu s-au identificat morminte (Planșa 2).

Descrierea mormintelor

În șantierul arheologic au fost identificate morminte sarmatice de înhumăție, în număr de 8. Primul mormânt denumit Cx 27/M1 s-a conturat la adâncimea de -0,70 m de la decapare. Forma gropii de mormânt este dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, măsurând dimensiuni de 1,90 m – 0,70 m și adâncimea maximă de -0,10 m de la nivelul conturării. Umplutura sedimentară este de culoare brun-cenușiu, compactă cu conținut de fragmente ceramice. Scheletul a fost depus în groapă simplă, în poziția decubit-dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp, orientat pe direcția V–E. Oase sunt friabile, din schelet păstrându-se părți ale membrelor superioare cât și inferioare. Ca inventar s-a identificat o brățară de bronz la mâna dreaptă (Planșa 4).

Mormântul identificat ca fiind Cx 44/M2 s-a conturat la adâncimea de -0,70 m de la decapare. Forma mormântului de înhumăție este dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, măsurând cu aproximație dimensiuni de 2–0,80 m și adâncimea de -0,40 m de la nivelul conturării. Umplutura sedimentară este de culoare brun închis, compactă cu conținut de chirpici și fragmente ceramice. Oasele au fost dispersate în umplutură, fără a se putea face o conexiune anatomică. Groapa de mormânt a fost suprapusă de o groapă simplă cu formă ovală care măsoară dimensiuni de 1,60–1,00 m, probabil săpată pentru jefuirea mormântului. Deși scheletul lipsește, groapa de mormânt este orientată pe direcția S–N cu groapa săpată pentru jefuirea mormântului în partea în care acesta ar fi avut poziționat capul. Ca inventar arheologic s-a descoperit un vas ceramic și mărgelile din sticlă dispersate prin umplutură (Planșa 4).

Mormântul Cx 71/M3 s-a conturat la adâncimea de -0,80 m, având forma ovală, măsurând dimensiuni de 2,20–1,20 m și adâncimea de -0,14 m de la nivelul conturării. Umplutura sedimentară este de culoare brun închis cu conținut de fragmente ceramice și oase. Mormântul este vizibil deranjat, scheletul fiind dispersat, fapt ce arată jefuirea lui. Groapa de mormânt este poziționată pe direcția S–N. Ca inventar s-au păstrat un vas ceramic și o lamă din fier (cuțit) (Planșa 4).

Pentru mormântul Cx 73/M4 de formă ovală, conturat la adâncimea de -0,70 m avem dimensiuni de aproximativ 3–0,95 m și adâncimea maximă de la nivelul conturării de -0,40 m. Umplutura sedimentară este de culoare brun închis, compactă cu conținut de fragmente ceramice și chirpici. Scheletul friabil este depus în groapă simplă în poziția decubit dorsal, orientat pe direcția S–N. Ca inventar s-au identificat 2 brățări de bronz pe mâna dreaptă, o fibulă din fier în zona capului, un vas ceramic în zona membrilor inferioare, monedă de bronz poziționată la gura vasului, o seceră din fier în dreptul brațului drept și un piron de fier (Planșa 4).

Pentru mormântul Cx 75/M5 de formă dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, conturat la adâncimea de -0,80 m avem dimensiuni de 1,75–0,50 m și adâncimea de la nivelul conturării de -0,14 m. Umplutura sedimentară este de culoare brun închis, compactă. Scheletul este depus în groapă simplă, în poziția decubit dorsal, cu membrul superior drept pe lângă corp și cel stâng sub bazin, orientat pe direcția V–E. Inventarul arheologic este format din două inele de bronz aflate pe câte o falangă a brațului drept și stâng, o brățară din bronz purtată la membrul inferior stâng, o mărgea din sticlă, trei fragmente din bronz, din care o spirală și două fragmente din fier (Planșa 5).

Mormântul Cx 78/M6 s-a conturat la adâncimea de -0,70 m, cu forma gropii dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, măsurând dimensiuni de 1,95–0,50 m și adâncimea de doar 0,06 m de la nivelul conturării. Umplutura sedimentară este de culoare brun închis, compactă. Scheletul a fost depus în groapă simplă, în poziție decubit dorsal, orientat pe direcția S–N. Nu conține inventar arheologic (Planșa 5).

Mormântul identificat ca fiind Cx 80/M7 s-a conturat la adâncimea de -0,70 m de la decapare. Forma mormântului de înhumăție este dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, măsurând dimensiuni de 2,60–1 m și adâncimea de -0,40 m de la nivelul conturării. Umplutura

sedimentară este de culoare brun-cenușiu, compactă. Scheletul este depus în groapă simplă, fragmentele osteologice fiind dispersate în umplutura mormântului. Groapa de mormânt are orientarea S–N. Inventarul arheologic constă în mărgelile scoase din umplutura mormântului (Planșa 5).

Pentru mormântul Cx 81/M8 de formă dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, conturat la adâncimea de -0,86 m avem dimensiuni de aproximativ 1,60–0,85 m și adâncimea maximă de la nivelul conturării de -0,10 m. Umplutura sedimentară este de culoare brun închis, compactă. Scheletul de copil a fost depus în groapă simplă, în poziție decubit dorsal, orientat pe direcția S–N. Inventarul arheologic constă într-o fibulă din bronz așezată în partea stângă a toracelui și un vas poziționat la capătul picioarelor (Planșa 5).

1. Orientarea mormintelor

În situl arheologic Sit 3 DNDL-A1 au fost cercetate un număr de 8 morminte. Acestea apar în sit grupate, unul singur Cx 78/M6 păstrând o distanță față de celelalte. Groapa de mormânt pentru 5 dintre mormintele descoperite este orientată pe direcția S–N. Mormintele Cx 27/M1, Cx 73/M4, Cx 75/M5 sunt orientate pe direcția V–E.

2. Forma gropii de mormânt

Pentru toate mormintele cercetate pe Situl 3, forma gropii de mormânt este dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Două dintre morminte Cx 71/M3 și Cx 73/M4 au forma ușor ovală. Cele mai răspândite forme ale gropilor de morminte în cimitirele sarmaților sunt planurile funerare ovale și dreptunghiulare, având adesea colțurile rotunjite. Această formă a gropii este dominantă în mormintele sarmaților din Marea Câmpie Ungară, precum și în teritoriul dintre Mureș, Tisa și Dunăre¹.

Pe lângă forma gropii s-a analizat și mărimea acesteia. Deși pentru mormintele sarmatice din Marea Câmpie Ungară s-a dat dimensiunea medie a gropilor de 1,5–2 m², există multe cazuri în care mormintele au dimensiuni mai mari de atât².

Pentru mormintele cercetate pe Situl 3 avem dimensiuni sub 1 m² pentru Cx 75/M5 și Cx 78/M6, dimensiuni cuprinse între 1,33–1,60 m² au mormintele Cx 27/M1, Cx 44/M2 și Cx 81/M8, iar dimensiuni ce depășesc 2 m² au mormintele Cx 71/M3, Cx 73/M4 și Cx 80/M7.

3. Orientarea scheletului

În mormintele cercetate s-au găsit schelete friabile, unele complet distruse, altele împrăștiate în groapa de mormânt fără a fi prezentate în poziție anatomică, fapt care arată jefuirea lor din vechime. Dat fiind aceste consecințe, putem spune despre scheletele din mormintele Cx 27/M1, Cx 73/M4 și Cx 75/M5 că au fost orientate cu capul spre vest. Cu capul spre sud sunt poziționați defuncții din mormintele Cx 78/M6 și Cx 81/M8. Pentru mormintele Cx 44/M2, Cx 71/M3, Cx 80/M7 nu s-a indicat poziția defunctului. În cazul mormântului Cx 44/M2, scheletul lipsește, groapa de mormânt fiind complet goală. Partea

1 Kulcsár, 1998, pp. 23–26, 94, 110; Bărcă 2014, pp. 72–73.

2 Kulcsár 1998, pp. 25, 94, 110; Grumeza 2014, p. 42.

sudică a mormântului este suprapusă de o groapă, probabil săpată pentru jefuirea mormântului. În celelalte două complexe Cx 71/M3 și Cx 80/M7 scheletul apare împrăștiat.

În urma analizei orientării morților în mormintele sarmaților din Marea Câmpie Ungară din 1183, V. Kulcsár a stabilit un procent de 65% pentru morții îngropați cu capul spre sud³. Orientarea sudică dominantă a sarmaților se confirmă cu fiecare săpătură arheologică de pe teritoriul Ungariei. Acest rezultat este întâlnit și la mormintele sarmaților descoperite în câmpia de la sud de Mureș⁴. Săpăturile efectuate în cimitirele sarmaților de pe teritoriul Banatului confirmă orientarea dominantă a mormintelor cu defunctul așezat cu capul spre sud⁵. Cimitire cu morminte orientate pe direcția S–N s-au descoperit la Hunedoara Timișană, G1, G3; Arad – *Barieră*; Sânnicolau Mare – *Seliște*; Seceani – *Obiectiv nr. 02*; Sâmpetru German – *Fântâna vacilor*, G1. Dudeștii Vechi – *Movila lui Dragomir*; Foeni – *Cimitirul Ortodox*, G1-3, G10, G12, G14, G15, G17, G18; Giarmata – *Sit 10 (I)*, G1-6, G8-22, G27, G28, G30; Giarmata – *Sit 10 (II)*, G23, G24, G26, G31, G32; Vatin – *Bele Vode*, G11; Banatski Despotovac – *Kollinger Kertek*; Banatski Despotovac – *Klee Kertek*; Banatski Despotovac – *Pape föld*; Bela Crkva – *Prinzen-völgy*; Bela Crkva – *Kuhn tégláégető*; Bela Crkva – *Sütő utca*; Crvena Crkva – *Zoltán-téglavető*; Deszk – A; Deszk – Újmajor; Jabuka – *Nadela*; Kiszombor – B; Kiszombor – *Téglagyár*; Klárafalva – B, G10-11, G14–58; Klárafalva – *Községháza*; Klárafalva – *Vasútállomás*; Kovačica – Đuriškove jame; Kovačica – *Novo Polje*; Nakovo; Novi Kneževac; Pančevo – *Vojlovica*⁶; Timișoara – *Hladik I*⁷.

Morminte a căror orientare se află pe direcția V–E s-au descoperit la Foeni – *Cimitirul Ortodox*, G9; Banatski Despotovac – *Kollinger Kertek*, G14⁸.

4. Poziționarea scheletului

Pentru 4 morminte și anume Cx 27/M1, Cx 73/M4, Cx 75/M5, Cx 78/M6 avem reprezentat scheletul ca fiind așezat în poziția decubit dorsal cu brațele pe lângă corp. Excepție de la regulă face mormântul Cx 75/M6 unde brațul stâng se află sub bazin. Pentru mormântul cu numărul Cx 44/M2 unde scheletul lipsește, a fost analizat doar inventarul funerar. Despre mormintele Cx 71/M3 și Cx 80/M7 a căror oseminte au fost împrăștiate în mormânt din cauza jefuirii, nu s-a putut discuta poziția lor, iar despre mormântul Cx 81/M8 putem spune că a fost depus în poziție decubit dorsal fără a putea discuta despre poziționarea membrelor, din schelet păstrându-se partea superioară și un singur os de la membrul inferior stâng.

3 Kulcsár 1998, p. 109.

4 Grumeza 2014, pp. 48–49.

5 Grumeza 2014, pp. 48–50; Grumeza 2011; Tănase-Mare 2000; Bejan-Grec 2002; Bejan-Măruia 2006; Bejan-Măruia 2007; Bejan-Măruia-Tănase 2011.

6 Grumeza 2014, pp. 49–50.

7 Bărcă *et al.* 2022, pp. 518–519.

8 Grumeza 2014, p. 48.

Poziția dominantă a defuncților este depunerea pe spate cu mâinile și picioarele întinse. Dar sunt cazuri în care scheletele au poziții diverse ale mâinilor și picioarelor, sau au fost depuși în poziție chirchită. Rare sunt cazurile în care apar înmormântări duble. Pentru tot spațiul locuit de sarmați, domină depunerea defunctului în mormânt în poziție decubit dorsal cu brațele pe lângă corp.

Tabelul 1. Tabel comparativ – descrierea mormintelor.

Nr. complex	Dimensiuni	Suprafața	Orientare	Poziționarea
Cx 27/M1	1,90–0,70 m	1,33 m ²	V–E	Depus în poziția decubit dorsal cu brațele pe lângă corp.
Cx 44/M2	2–0,80 m	1,60 m ²	S–N	Fără schelet.
Cx 71/M3	2,20–1,20 m	2,64 m ²	S–N	Mormânt deranjat.
Cx 73/M4	3–0,95 m	2,85 m ²	V–E	Depus în poziția decubit dorsal cu brațele pe lângă corp.
Cx 75/M5	1,75–0,50 m	0,875 m ²	V–E	Depus în poziția decubit dorsal cu brațul drept pe lângă corp și stângul sub bazin.
Cx 78/M6	1,95–0,50 m	0,975 m ²	S–N	Depus în poziția decubit dorsal cu brațele pe lângă corp.
Cx 80/M7	2,60–1 m	2,60 m ²	S–N	Mormânt deranjat.
Cx 81/M8	1,60–0,85 m	1,36 m ²	S–N	Depus în poziția decubit dorsal.

Inventar funerar

Piese de podoabă

Piesele de podoabă sunt un element des întâlnit în mormintele sarmatice. Pe lângă aceste piese, sunt întâlnite și vase pentru ofrandă sau obiecte de uz casnic. În mormintele de pe Situl 3 DNDL69-A1 Timiș s-au identificat ca piese de podoabă 4 brățări, două inele, două fibule, 158 de mărgel și 3 fragmente din piese de bronz.

În mormântul Cx 75/M5 în zona calotei craniene s-a descoperit o mărgelă din sticlă (Planșa 9, Planșa 14) și trei fragmente din bronz, din care o spirală. Fragmentele sunt mici bucăți care nu aduc informații concrete. Ele pot face parte ca un întreg dintr-o singură piesă de podoabă, sau să reprezinte câte o piesă individual (Planșa 6/5,6,7; Planșa 11/6,7,8).

a. Fibule

Pe situl 3 s-au identificat două fibule. O fibulă din fier s-a descoperit în mormântul Cx 73/M4 identificată în zona craniului. Din cauza coroziunii nu putem aduce prea multe informații. Greutatea fibulei este de 15 gr. Ca lungime, fibula păstrează dimensiunea de 5 cm, resortul măsoară 3,5 cm, arcul are dimensiuni în secțiune de 1 x 0,5 cm, secțiunea fiind ovală. Capul fibulei este reprezentat printr-un buton cu diametrul de 0,7 cm (Planșa 7/3; Planșa 12/3).

Fibule de fier, din două piese cu buton pe cap și piciorul întors pe lateral, sunt destul de frecvent întâlnite în necropole din perioada sarmatică târzie în valea Mureșului de

Jos. Modele asemănătoare întâlnim la Klárafalva B G12⁹, Apátfalva *Nagyút – dűlő* G179; Szeged „Algyő” G67; Arad – Grădiște. Fibulele sunt datate în secolele IV–V p.Chr¹⁰.

În mormântul Cx 81/M8 s-a identificat o fibulă din bronz așezată în partea stângă a toracelui. Fibula s-a descoperit întreagă, păstrându-și toate elementele. Sistemul de închidere este realizat printr-un resort compus din 8 spirale și are la ambele capete câte o proeminență în formă de buton. Capul fibulei este profilat. Pe suprafața corpului sunt două nervuri mediane. La locul de întâlnire cu piciorul există o mică gătuire. Piciorul este scurt, fațetat, de formă dreptunghiulară. Coarda (acul de prindere) este închisă în picior. Piesa măsoară 2,5 cm lungime, resortul are 1,5 cm lungime, piciorul măsoară 8 mm și cântărește 2 gr. (Planșa 6/10, Planșa 11/11). După formă, fibula este de tip sarmatic 32a2a1¹¹. Analogii se întâlnesc la Vrșac – *Dvorište*, Eparhie Banata mormântul 16 și Hunedoara Timișană mormintele 9 și 10¹²; Giarmata Sit 10 G23, G26¹³.

b. Brățări

Brățări s-au identificat în mormintele Cx 27/M1, Cx 73/M4, Cx 75/M5. Piesa din mormântul Cx 27/M1 a fost identificată pe brațul drept. Piesa este ușor romboidală în secțiune având diametrul de 5 mm, cu deschiderea pe lungime de 8 cm și pe lățime de 6 cm, iar gramajul este de 21 gr. (Planșa 6/1; Planșa 11/1).

Două brățări din bronz au fost descoperite în mormântul Cx 73/M4, ambele identificate pe brațul drept. Sunt ovale în secțiune având diametrul de 4 mm respectiv 5 mm. Deschiderea ambelor brățări este de 7 cm pe lungime, 5,5 cm pe lățime iar gramajul este de 9 gr, respectiv 11 gr. Ambele brățări sunt decorate cu forme romboidale formate din câte două linii paralele (Planșa 6/2,3, Planșa 11/2,3).

În mormântul Cx 75/M5 s-a identificat o brățară din bronz purtată pe gleznă, la piciorul stâng. Brățara este formată dintr-un fir de bronz cu capetele subțiate, ascuțite. Diametrul brățării este de 7,4 cm, iar diametrul circular în secțiune măsoară 5 mm, cântărind 14 gr. (Planșa 6/4; Planșa 11/5).

Analogii pentru brățările identificate în sit, găsim la Timișoara – *Hladik*, Gr. 24, Gr. 36¹⁴, Mihajlovka T3 M3, Seliște M39¹⁵, Bădragii Noi T2 M1¹⁶.

c. Inele

Pe situl 3 DLDN69-A1, inele s-au identificat doar în mormântul Cx 75/M5. S-au găsit două inele, unul la mâna dreaptă, unul la mâna stângă. Inelul de la mâna dreaptă este de tip

9 Párducz 1950, Taf. L/1a-b.

10 Kapcsos 2019, p. 143.

11 Cociș 2004, pp. 134, 367, pl. CXIII 1595-1605.

12 Grumeza 2014, p. 66; Bărcă 2014, pp. 115–117.

13 Grumeza 2013.

14 Bărcă *et al.* 2022, p. 524.

15 Bărcă-Symonenko 2009, p. 138, Fig. 50/2, 3, 4.

16 Bărcă 2006, p. 613, Fig. 175/2.

verigă și are diametrul de 2,3 cm, cu diametrul circular în secțiune de 3 mm și cântărește 2 gr. (Planșa 6/8; Planșa 11/9). Cel de pe falanga brațului stâng este unul de tip bandă, cu capetele suprapuse. Diametrul inelului este de 2 cm, în secțiune este lat de 5 mm cu grosimea de 1 mm și cântărește 2 gr. (Planșa 6/9; Planșa 11/10). Pentru ambele inele întâlnim analogii la Beloles'e T9 M1¹⁷, Mărculești T3 M4, Brăviceni T4 M1¹⁸.

d. Mărgelile

Mărgelile s-au descoperit în mormintele Cx 44/M2, Cx 75/M5 și Cx 80/M7. Din cauză că au fost scoase din context, nu putem face observații pertinente în legătură cu modalitatea de utilizare a acestora. În primul mormânt avem 84 de mărgelile din sticlă (Planșa 9, Planșa 14). În al doilea mormânt s-a identificat o singură mărgelă alături de câteva fragmente din bronz (Planșa 9, Planșa 14). În mormântul Cx80/M7 s-au identificat 73 de mărgelile, 19 dintre acestea fiind confecționate din calcar (Planșa 10, Planșa 15).

e. Mărgelile din sticlă

Mărgelile de sticlă monocromă sunt cele mai numeroase în mormintele investigate. Toate piesele sunt realizate din sticlă opacă. Tipul I include mărgelile globulare, mai mult sau mai puțin regulate, acestea fiind cele mai numeroase. Pe situl 3 DLDN69-A1 avem 98 de mărgelile globulare. Din acestea, 21 sunt reprezentate de mărgelile cu nervuri (Planșa 9, Planșa 10, Planșa 14, Planșa 15). Analogii găsim la Hunedoara Timișană¹⁹, Giarmata Situl 10 (Grupa I), Foeni – *Cimitirul Ortodox*, Pančevo – *Vojlovica*²⁰. În spațiul sarmatic din Ungaria și în Europa Centrală, mărgelile globulare, în special cele din sticlă opacă, sunt răspândite începând cu secolul al II-lea p.Chr. până în Imperiul Târziu și în perioada hunică²¹.

Tipul II este format din mărgelile biconice/biconice-tubulare cu axa dreaptă. Pe sit au fost identificate trei astfel de piese de culoare albă – ușor aurită (Planșa 9, Planșa 14). Acest exemplu, îl întâlnim în G3 la Hunedoara Timișană, două în G6, șapte în G7 și șase în G15²².

Tipul III include mărgelile dreptunghiulare cu patru laturi. Pe situl 3 au fost identificate un număr de 34. Mărgelile de tip III sunt albe, albe – ușor aurite, albastre, portocalii, galbene, vișinii și verzi. Dimensiunile lor variază, fiind înregistrate mărgelile mici cu formă aproape cubică și o singură mărgelă mai mare în lungime decât ca diametru. Aceste mărgelile sunt specifice culturilor Wielbark și vest-baltice, dar și culturii Przeworsk²³.

Aparținând tipului IV, mărgelile cu mai multe fațete, în număr de 4 piese, au fost identificate în mormântul Cx 80/M7 (Planșa 10, Planșa 15). Mărgelile au formă dreaptă, regulată și sunt confecționate din sticlă neagră, imitând tipurile din calcedonie. Pentru acest tip

17 Bărcă-Symonenko 2009, p. 147, Fig. 54/10, 11.

18 Bărcă-Symonenko 2009, p. 147, Fig. 54/1-5.

19 Bărcă-Grumeza 2022.

20 Bărcă 2014, p. 125.

21 Vaday 1989, p. 103.

22 Bărcă 2014, Pl. 16A/1-7; 53/3; Pl. 19A/13-14; Pl. 23B/1-17; Pl. 38A/1-6.

23 Vaday-Domboróczki 2001, p. 63.

de mărgel, analogii găsim în mormintele de la Hunedoara Timișană²⁴, Giarmata – Situl 10 (Grupa I), Băcstopolya – *Bánkert*, mormântul 61²⁵, Fábíansebestyén – *Csárdahalom*, Mikecz – *föld*²⁶, Abony 39. *lelőhely* 1–6, mormântul 24, Abony 39. *lelőhely* 1, mormântul 51, Cegléd 4/14. *lelőhely* 1–7, mormântul 1280²⁷.

Tipul V este reprezentat de două piese biconice de dimensiuni mici de culoare albastră și neagră (Planșa 9, Planșa 14). În cadrul descoperirilor funerare din județul Szolnok și la nord de Marea Câmpie Ungară, aceste tipuri de mărgel biconice sunt date în cimitirele târzii din secolele III–IV sau chiar V p.Chr.²⁸

Trebuie menționat faptul că asemenea mărgel de sticlă au fost produse și în provincia Dacia, la *Tibiscum* (Jupa/Caraș-Severin), pe parcursul secolele II – începutul secolului IV p.Chr.²⁹ Tipurile documentate de noi în Situl 3 DLDN69-A1 Timiș își găsesc analogiile în mărgel descoperite în atelierele de la *Tibiscum*: Tipul I = Benea tip V, Tipul II = Benea tip VI, Tipul III = Benea tip II, Tipul IV = Benea tip IV, Tipul V = Benea tip VIII.³⁰

f. Mărgel din calcar

Pe situl 3 avem descoperite în număr de 19 de mărgel confecționate din calcar. Cinci dintre acestea au formă biconică, 11 au formă dreptunghiulară cu 4 fețe, iar de formă dreptunghiulară cu 6 fețe există 3 piese (Planșa 10, Planșa 15). Mărgel din calcar s-au descoperit la Hunedoara Timișană în mormântul 3, în zona picioarelor morților, cusute pe haină lângă alte mărgel din sticlă³¹. Astfel de mărgel au fost descoperite în număr mare în cimitirele din regiunea dintre Mureșul de Jos, Tisa și Dunăre, la Kiszombor – B (mormintele 23, 25, 56, 72, 77, 74, 79, 82, 84, 86, 112)³², Pančevo – *Vojlovica* (mormintele 1, 4, 5, 9, 10, 13, 23, 24, 25, 32, 38, 39)³³ și Foeni – *Cimitirul Ortodox* (mormintele 1, 14, 15, 18)³⁴, în diverse combinații cu alte tipuri de mărgel, purtate ca bijuterii sau cusute pe haine. Perioada lor de utilizare este lungă. Mărgel globulare de calcar apar atât în morminte timpurii ca cel de la Sănnicolau Mare – *Selište*³⁵, dar și la Dudeștii Vechi – *Movila lui Dragomir*, în G2 – înmormântare datată la sfârșitul secolului al IV-lea începutul secolului al V-lea p.Chr.³⁶

24 Bărcă-Grumeza 2022.

25 Szekeres 1999, pl. VII/1.

26 Vörös 1995, p. 128, Fig. 2/1.

27 Gulyás 2011, Pl. 24/6, Pl. 27/10, Pl. 65/2,4.

28 Vaday 1989, p. 103; Vaday-Domboróczki 2001, p. 63.

29 Benea 2004.

30 Benea 2004, pp. 195–200.

31 Bărcă 2014, p. 130, pl. 6; 51/1, 3, 6; 74/5; Bărcă-Grumeza 2022.

32 Párducz 1950, pp. 139–142.

33 Batistić-Popadić 1984–1985, pp. 59–65.

34 Grumeza 2011, pp. 190–194.

35 Bejan-Măruia-Tănase 2011, p. 166, pl. I/14–15, 18–19.

36 Tănase 2004, pp. 233–234, pl. I.

Tabelul 2. Tipuri de mărgel.

MĂRGELE DIN STICLĂ MONOCROMĂ							Formă
Tipul							
Tip I	1	x		x	x	x	
	2	x		x		x x	
Tip II	1	x					
Tip III	1	x					
	2	x			x		
Tip IV	1					x	
Tip V	1				x		
MĂRGELE DIN CALCAR							
Formă	 A B C						

Obiecte de uz casnic

a. Cuțite

Cuțitele se numără printre cele mai numeroase obiecte casnice descoperite în contextele funerare din întreg spațiul locuit de sarmați de-a lungul secolelor³⁷. Pe situl 3 s-a identificat o singură lamă de cuțit scoasă din umplutura mormântului Cx 71/M3, la care i s-a păstrat doar vârful, având lungimea de 7 cm, lățime de 2,5 cm și greutatea de 20 gr. (Planșa 7/4; Planșa 12/4). Pentru zona dintre Dunăre și Tisa, s-au remarcat mormintele sarmaților în care au fost identificate cuțite pe lângă ceramică, datând din secolele II–III p.Chr.³⁸, deși se găsesc pe toată perioada de locuire sarmatică a Câmpiei Marii Ungare, în zona dintre Mureșul de Jos, Tisa și Dunăre³⁹. Analogii mai apar la Hunedoara Timișană în G16 (Pl.

37 Bărcă 2006, pp. 97–98, Fig. 5/9, 19/1, 20/2, 51/10, 63/3, 67/2–3, 72/5, 84/3, 88/1, 94/2, 105/8; Bărcă 2006a, pp. 68–69, Fig. 1/3,2/6, 6/4, 13/5, 15/2, 19/2, 23/3, 28/2, 31/4, 39/9, 65/1–9; Párducz 1941, Pl. VI/7, XII/27, XIII/17, XX/1, XXI/6, XXVIII/10; Párducz 1944, Pl. II/2, IV/5, VII/5, VIII/24, IX/1, XI/1, XII/17, XII/3, XIV/9, XIX/2, XX/1, 7, XXV/6, XXX/4, XXXVIII/2–3; Párducz 1950, Pl. I/3, 7, 16, III/5, XXVI/4, XXIX/11, XLVIII/6; Vaday 1980, pp. 60, 61, Pl. 26/1, 7, 30/6, 31/10; Vaday 1984, Pl. 8/4; Vaday 1985, pp. 349, 351, 352, Fig. 7/5, 9/8, 10/13, 11/5; Vaday 1989, pp. 119–121, Fig. 27; Vaday 1995–1996, Fig. 5/4, 7/3, 12/2; Vaday-Szóke 1983, Fig. 5/8, 7/10, 8/8, 9/11, 12/5, 13/9, 11, 15/12; Kulcsár 1986, p. 12, Fig. III/6.

38 Kulcsár 1998, pp. 57, 98, 113.

39 Grumeza 2014, pp. 124–127.

40/5; 70/4)⁴⁰, Timișoara – *Hladik* 1⁴¹, Preobraženka T2 M5, Balki T26 M1⁴²; Bădragii Vechi T7 M2, T27 M1, Beljaevka T2 M18, Holmskoe T4, Dumeni T9 M13, Kiselev M9, Majaki T5 M3, Ostrivec – *Verteba* M1 și M2, Olănești T4 M4, Volčansk T7 M1, Novoe T3 M3, Bol'shaja Belozerka T21 M4, Novogrigor'evka T1 M9, Vodoslavka T8 M3, Plavni T23 M1, Podovoe T6 M1, Sofievka T25 M2, Vol'naja Družina T5 M9, Krasnyj Perekop T1 M1, Magdalinovka T3 M2, Pervokonstantinovka T1 M2, Baltazarovka T3 M2, Širokaja Balka T2 M11, Čkalovo T3 M11, Sokolova Mogila, Alexandrovka T14 M1, Filija T2 M2, Ust' – *Kamenka* (T2 M1, T5 M1, T28 M1, T29 M1, T37 M1, T38 M1, T49 M1, T71 M1)⁴³; Sântana – *Gară* G2⁴⁴.

b. Vase ceramice

Pe situl 3 au fost identificate 4 morminte care conțineau ca inventar vase ceramice. În mormântul Cx 44/M2 s-a descoperit singurul vas modelat cu mâna și ars oxidant. Acesta a fost scos din umplutura complexului, scheletul lipsind. În mormintele Cx 71/M3, Cx 73/M4 Cx 81/M8 vasele descoperite sunt arse reductant și modelate cu roata. Dacă în mormintele Cx 73/M4 și Cx 81/M8, acestea au fost depuse la capătul picioarelor, mormântul Cx 71/M3 este bulversat, vasul aflându-se poziționat printre oseminte.

Vasul din mormântul Cx 44/M2 este bitronconic cu buza dreaptă și are diametrul gurii de 5,5 cm, diametrul maxim de 7 cm și diametrul bazei de 3,5 cm. Arderea este oxidantă, cu pastă de culoare cărămidă în a cărei compoziție s-a folosit nisip fin și mică (Planșa 8/1; Planșa 13/1).

Vasul ceramic din mormântul Cx 71/M3 a fost identificat între osemintele dispersate, în partea stângă a mormântului. Recipientul a fost fragmentat la săparea mormântului, iar fragmentele nu l-au compus în întregime, fiind reprezentat în procent de 70%. Vorbim de o cană miniaturală modelată la roată cu o toartă care se desprinde direct din buză. Arderea este reductantă, cu pastă cenușie în a cărei compoziție s-a folosit nisip fin. Cana are diametrul gurii de 4 cm, diametrul maxim de 5,5 cm și diametrul fundului inelar de 3 cm (Planșa 8/2; Planșa 13/2).

În mormântul Cx 73/M4 s-a identificat un vas miniatural aflat la capătul picioarelor, o oală modelată la roată, cu arderea reductantă, din pastă cenușie în a cărei compoziție s-a adăugat nisip fin. Vasul are buza rotunjită, ușor evazată spre exterior, gâtul scurt, pereții bombați, cu diametrul maxim la brâu și fundul inelar. Diametrul gurii este de 7 cm, diametrul maxim de 8,5 cm și diametrul bazei de 3 cm (Planșa 8/3; Planșa 13/3).

Vasul ceramic identificat la picioarele scheletului din mormântul Cx 81/M8 reprezintă o cană miniaturală, prevăzută cu o toartă care se desprinde direct din buza vasului. Este

40 Bârcă 2014, p. 93.

41 Bârcă *et al.* 2022, p. 533, Fig. 15/3, 4, 5.

42 Bârcă-Symonenko 2009, p. 57, Fig. 9/4-6.

43 Bârcă-Symonenko 2009, p. 133, Fig. 47.

44 Kapcsos 2019, p. 141.

modelat la roată, cu ardere reductantă, pasta fiind cenușie în a cărei compoziții s-a adăugat nisip fin. Vasul are buza rotunjită, evazată ușor spre exterior, gâtul scurt și fundul inelar. Pereții vasului cad înclinați spre exterior, perpendicular până în punctul cu diametrul maxim al vasului, pornind de aici înclinați spre interior până la bază. Diametrul gurii este de 3 cm, diametrul maxim este de 5 cm și diametrul bazei are dimensiunea de 2,5 cm (Planșa 8/4; Planșa 13/4).

În mediul sarmatic din Marea Câmpie Ungară s-a remarcat faptul că ceramica a fost prezentă în 83% din complexele funerare investigate până în 1998. Ceramica a fost prezentă în morminte, indiferent de sex, vârstă sau statut social al morților⁴⁵. În zona cuprinsă între Mureșul de Jos, Tisa și Dunăre, ceramica se găsește, în procent de aproximativ 70% din mormintele sarmaților⁴⁶. S-a remarcat faptul că vasul a fost amplasat în mod obișnuit în morminte, în principal în zona picioarelor. Rare sunt cazurile în care apar mai multe vase depuse în mormânt, sau poziționate în partea superioară a corpului⁴⁷.

Analogii întâlnim la Pančevo – *Vojlovica*⁴⁸, Vatina⁴⁹, Crvenka⁵⁰, Sînpetru German⁵¹, Giarmata⁵², Foeni – *Cimitirul Ortodox*⁵³; Timișoara – *Hladik I*⁵⁴; Vrșac – *Dvorište Eparhije Banatska*⁵⁵; Arad B0_6 în mormântul G1, G3, G4, G6, G9, G10, G11, G12, G13, G14, G15, G16, G17; Hunedoara Timișană⁵⁶.

Unelte agricole

a. Seceră

Pe situl 3 DLDN69-A1 a fost descoperită o singură seceră, în mormântul Cx 73/M4, aflată în zona membrului superior drept, poziționată de-a lungul brațului. Secera măsoară lungimea de 24,5 cm, lățimea lamei este de 3 cm, secțiunea la capătul de îmbinare cu mânerul este circulară cu diametrul de 1,5 cm. Piesa cântărește 212 gr. (Planșa 7/1; Planșa 12/1). Analogii se întâlnesc la Kasza mádvágó (HOM 2018.6.91.3; HOM 2018.6.700.1)⁵⁷;

45 Kulcsár 1998, pp. 66–69, 99, 115.

46 Grumeza 2014, p. 127.

47 Kulcsár 1998, pp. 66–69, 99, 115.

48 Grumeza 2014, pl. 70/10-11, 72/9, 73/16, 76/8.

49 Barački 1971, pp. 281–283, pl. I/2, III/11, IV/20, VII/32.

50 Grumeza 2014, pl. 90/18, 91/5.

51 Dörner 1970, Fig. 11/2c, 11/6a-c.

52 Grumeza 2014, pp. 137, 191, 198, pl. 29/2, 30/5, 35/9.

53 Tănase-Mare 2000, p. 195. Fig. 2/5.

54 Bărcă *et al.* 2022, pp. 521–522. Fig. 7/7, 8, Fig. 8/2, 3.

55 Grumeza 2014, pl. 93/2, 94/11, 95/1, 96/25, 26.

56 Bărcă 2014, (Pl. 3, 48/3); (Pl. 34/43, 65/2, 4); (Pl. 4/3, 49/3-5, Fig. 20/1.); (Pl. 15/4, 53/1-2, Fig. 20/2), (Pl. 55/3); (Pl. 26/6, 59/3, Fig. 20/3); (Pl. 30/3, Fig. 20/4); (Pl. 31/3, 63/5-6, Fig. 20/5); (Pl. 32/2; 64/4; Fig. 20/6); (Pl. 33/3; 65/2, 4; Fig. 20/7); (Pl. 36/15; 66/4; Fig. 20/8); (Pl. 37/2; 69/3); (Pl. 40/2; 70/5; Fig. 20/10); (Pl. 41/2; 71/4; Fig. 20/11).

57 Borsódi 2019, pp. 49–50, Tab. 3/1, 2.

Dunavecse – Kovacsos – *dűlő*, M83; Madoros – *Halmok*; Makó *Ipari park* 1⁵⁸; Szeged – *Kiskundorozsma* – *Darubalom* – *dűlő* III; Szilvásvár – *Lovaspálya*; Szalnok – *Szanda*; Tiszalök – *Rázompusztá*⁵⁹; Perslav; Prostějov; Rátót – Körmendi; Razdelna; Razgrad; Mohács; Rudimov⁶⁰.

Monedă

Singura monedă din sit a fost identificată în mormântul Cx 73/M4. Moneda a fost găsită la gura vasului așezat la picioarele defunctului. Mai cunoaște două cazuri în Banat, la Crvena Crkva – *Zoltán* – *téglavető*, mormântul 1 și Zădăreni, unde monedele au fost găsite în interiorul unui vas, probabil ca ofrandă.⁶¹ Denarul este confecționat din aliaj de argint și bronz, având diametrul de 1,8 cm și are greutatea de 3 gr. (Planșa 11/4).

Moneda este un denar roman imperial pe a cărui avers apare chipul împăratului, iar pe revers apare o figură feminină poziționată spre stânga, în picioare, probabil purtând un stindard sau două. Starea precară a monedei nu a putut permite datarea ei. Pare a fi o moneta din secolul II (epoca Antoninilor – de la Antoninus Pius, Marcus Aurelius sau Commodus), ca majoritatea monetelor găsite în spațiul barbar dintre Pannonia și Dacia. Dat fiind că este o moneta suberata, este mai probabil să fie o imitație produsă în prima treime a secolului III (în epoca Severilor, când acest fenomen ia amploare). Mai cu seamă, moneda a fost depusă în mormânt în prima jumătate a secolului III p.Chr.⁶²

Se consideră că, pentru mormintele sarmaților din Câmpia Panonică, monedele nu reprezintă un criteriu absolut de datare, denari din secolul al II-lea p.Chr. fiind încă în folosință și depuși în morminte la 150-200 de ani după ce au fost emiși. Doar monedele din secolele al III-lea și al IV-lea p.Chr. pot oferi o datare mai precisă.⁶³

Scoabe

În mormântul Cx 73/M4, în partea dreaptă a membrului inferior drept a fost identificat un obiect din fier (scoabă). Scoaba este divizată în două bucăți, fragmentele tije măsurând 5 cm lungime și 6 mm diametrul, în secțiune fiind rectangular. Capătul scoabei este aplatizat, alungit și ascuțit la vârf. Lungimea scoabei până la vârf măsoară 3 cm și cântărește 9 gr. (Planșa 7/2; Planșa 12/2).

Posibil fragmente din scoabă să fie și fierul identificat în umplutura mormântului Cx 75/M6. Cele două fragmente de fier cântăresc 7 gr. (Planșa 7/5; Planșa 12/5).

Analogii pentru scoabe cu capetele îndoit întâlnim la Micskepuszta, Hortobágy – *Poroshát*; Kiszombor B; Csongrád – *Csipai föld*⁶⁴.

58 Borsódi 2019, p. 51, Tab. 5/2, 5, 6.

59 Borsódi 2019, p. 52, Tab. 6/1-4.

60 Henning 1987, Tfl. 38, 39, 40, 41.

61 Grumeza 2014, p. 111.

62 Mulțumiri pentru informații domnului dr. Radu Ardevan (profesor la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca).

63 Grumeza 2014, pp. 112–113.

64 Dinnyés 1975, pp. 61–62.

Tabelul 3. Dispersarea inventarului funerar în morminte.

Nr. complex	Fibulă	Brătară	Inele	Mărgel	Cui/piron	Cuțit	Seceră	Monedă	Obiecte din fier	Obiecte din bronz	Vas
Cx 27/M1		X									
Cx 44/M2				X							X
Cx 71/M3						X					X
Cx 73/M4	X	X			X		X	X			X
Cx 75/M5		X	X	X					X	X	
Cx 78/M6											
Cx 80/M7				X							
Cx 81/M8	X										X

Concluzii

În urma cercetării efectuate putem concluziona următoarele:

1. Mormintele se află grupate. Având în vedere amplasarea lor în teren atât pe direcția S–N cât și V–E, putem spune că acest grup de morminte se încadrează perioadei sarmate târzii, secolele III–IV p.Chr.⁶⁵ susținut și de obiectele de inventar descoperite.
2. Inventarul funerar ne indică de asemenea plasarea mormintelor în perioada târzie. Atât cele două fibule cât și unele mărgel, ne arată acest fapt. Fibula din bronz poate fi datată pe o perioadă de timp mai îndelungată, începând din secolul al II-lea⁶⁶. Fibula din fier este o piesă mai rar întâlnită și se datează la sfârșitul secolului al III-lea începutul secolului al IV-lea⁶⁷. Mărgelile din sticlă opacă sunt datate, conform Doinei Benea pe toată perioada de funcționare a atelierelor de la *Tibiscum* (secolul al II-lea – începutul secolului al IV-lea p.Chr.)⁶⁸. Restul pieselor descoperite în morminte au o răspândire mai largă în timp, ele fiind descoperite în morminte încă din perioada timpurie, până în perioada târzie de locuire a sarmaților în zonă.

Bibliografie

- Barački 1971 S. Barački, „Sarmatski nalazi iz Vatina”, *RVM* 20, 1971, pp. 281–305.
 Batistić-Popadić 1984-1985 D. Batistić-Popadić, „Sarmatska nekropola Vojlovica – Pančevo”, *RVM* 29, 1984–1985 (1985), pp. 59–83.

⁶⁵ Grumeza 2014, pp. 46–52.

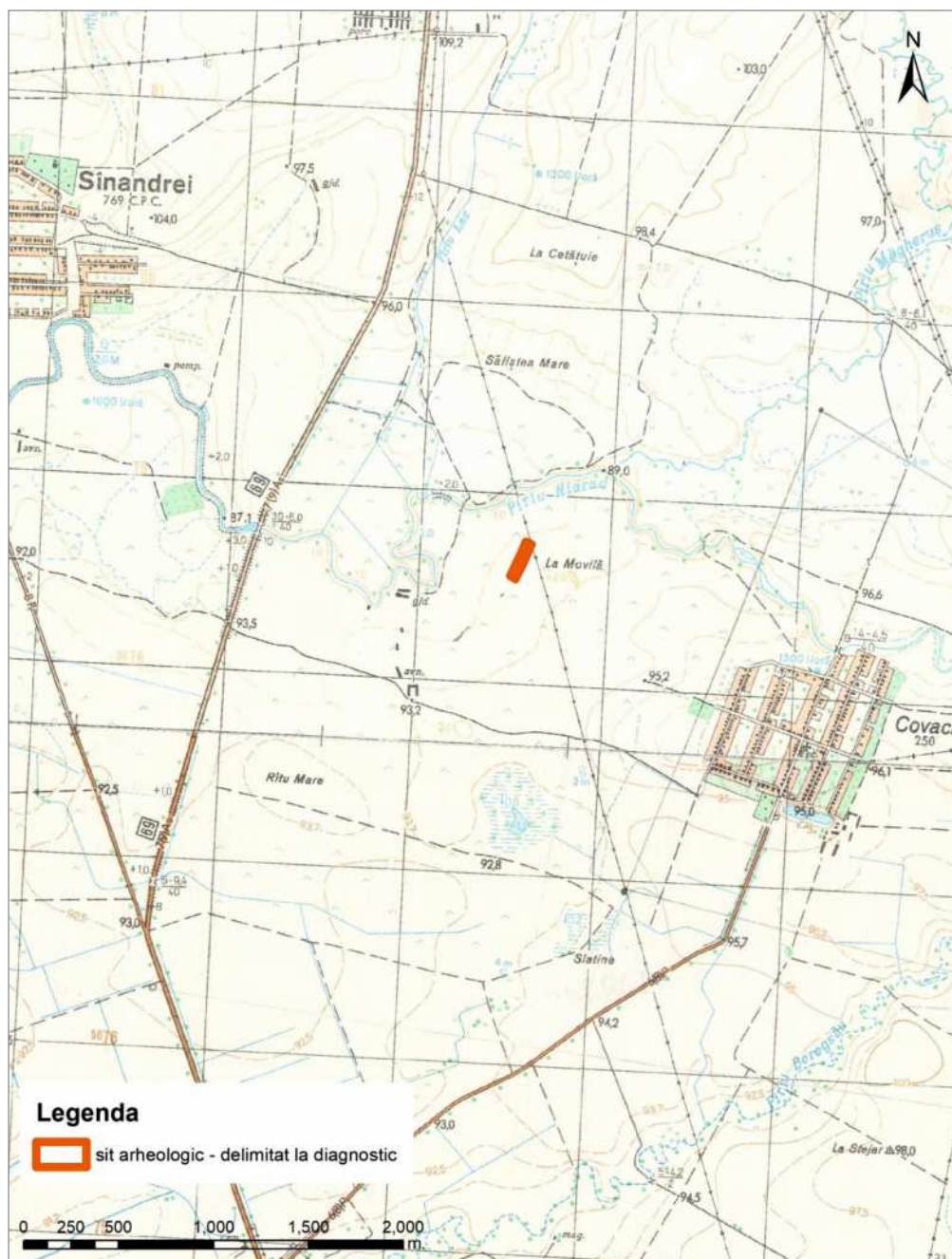
⁶⁶ Cociș 2004 p. 134.

⁶⁷ Kapcsos 2019, p. 143.

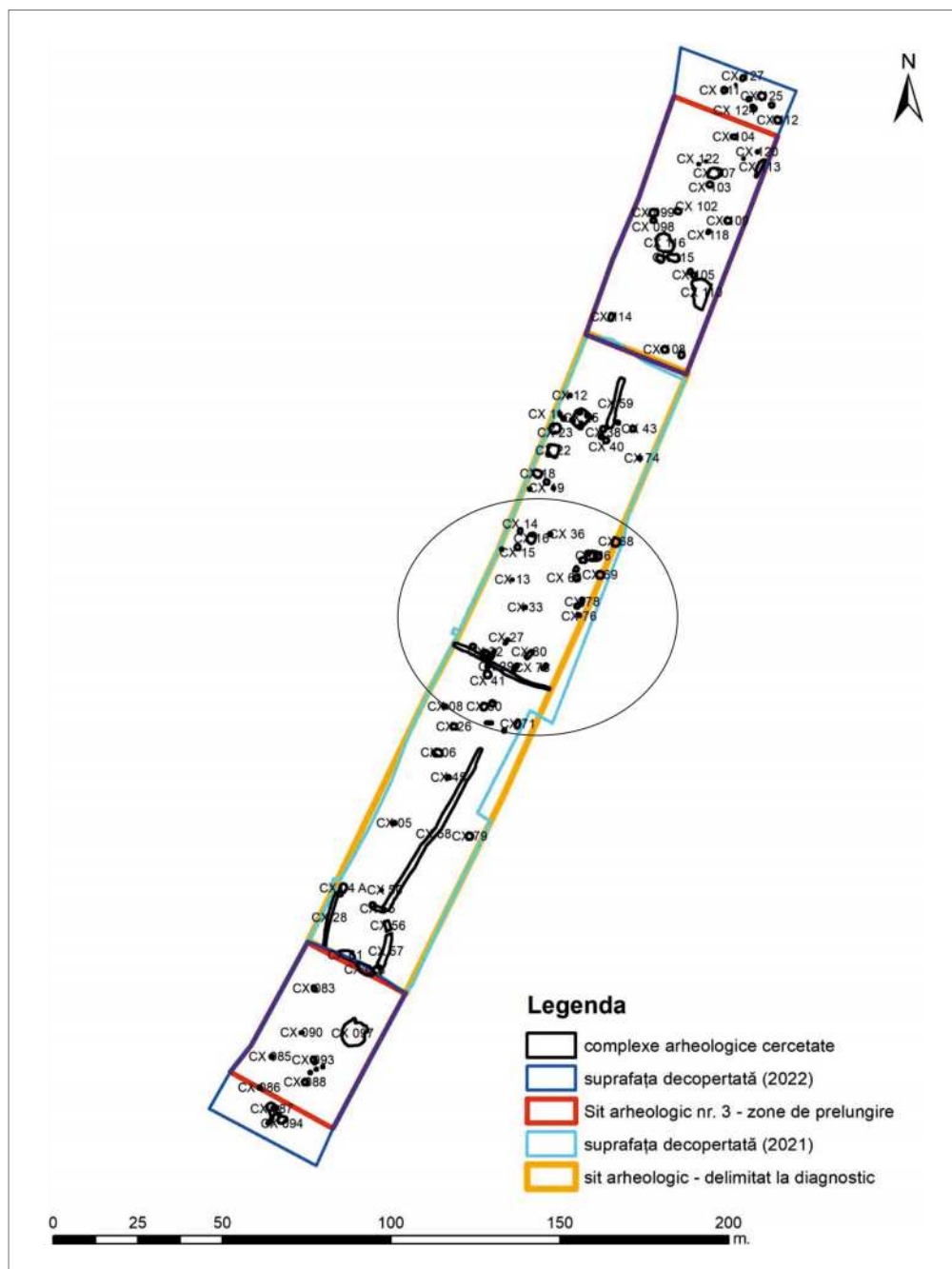
⁶⁸ Benea 2004.

- Bârcă 2006 V. Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmății în spațiul est-carpatic (sec. I a.Chr. – începutul sec. II p.Chr.)*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2006.
- Bârcă 2006 V. Bârcă, *Nomazi ai stepelor. Sarmății timpurii în spațiul nord-pontic (sec. II-I a.Chr.)*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2006.
- Bârcă 2014 V. Bârcă, *Sarmatian vestiges discovered south of the Lower Mureș River. The graves from Hunedoara Timișană and Arad*, Cluj-Napoca: Mega Publishing House, 2014.
- Bârcă et al. 2022 V. Bârcă, C. Florescu, C. Fântâneau, A. Mătiș, „Preliminary considerations and notes on the Sarmatian burial vestiges of Timișoara – ‘Hladik 1’” (Timiș county), *Cercetări Arheologice* XXIX/2, 2022, pp. 513–542.
- Bârcă-Grumeza 2022 V. Bârcă, L. Grumeza, *Clothes Make the Woman: The Beads Fashion in the Sarmatian Cemetery from Hunedoara Timișană*, Краткие сообщения Института археологии / Kratkie soobshcheniya Instituta arkheologii / Brief Communications of the Institute of Archaeology, 268, 2022, pp. 19–31.
- Bârcă-Symonenko 2009 V. Bârcă, O. Symonenko, *Călăreții stepelor. Sarmății în spațiul nord-pontic*, Cluj-Napoca: Mega, 2009.
- Bejan-Grec 2003 A. Bejan, M. Grec, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: „Seliște”*, CCA, Campania 2002, București, 2003, pp. 271–273.
- Bejan-Măruia 2006 A. Bejan, L. Măruia, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: „Seliște”*, CCA, Campania 2005, București, 2006, pp. 316–318.
- Bejan-Măruia 2007 A. Bejan, L. Măruia, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: „Seliște”*, CCA, Campania 2006, București, 2007, pp. 311–314.
- Bejan-Măruia-Tănase 2011 A. Bejan, L. Măruia, D. Tănase, „Un mormânt cu podoabe de aur din epoca sarmatică timpurie descoperit la Sănnicolau Mare – Seliște (jud. Timiș)”, *Analele Banatului* S.N. XIX, 2011, pp. 161–180.
- Benea 2004 D. Benea, *Atelierele romane de mărgelă de la Tibiscum*, Timișoara: Excelsior Art, 2004.
- Borsódi 2019 M. Borsódi, „Mezőgazdasági vaseszközök Oszlár – Nyárfaszög lelőhely szarmata kori településén”, în *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica*, Tomus IV, Szeged: Acta Universitatis Szegediensis, 2019, pp. 31–54.
- Cociș 2004 S. Cociș, *Fibule din Dacia romană*, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2004.
- Dinnyés 1975 I. Dinnyés, „Az S alakú koporsó kapcsolatainak használatáról”, *Studia Comitatus* 3, Tanulmányok Pest Megye Múzeumaiból, Szentendre, 1975, pp. 61–77.
- Dörner 1970 E. Dörner, „Cercetări și săpături arheologice în județul Arad”, *MCA* IX, București, 1970, pp. 445–466.
- Grumeza 2011 L. Grumeza, „The Sarmatian Necropolis from Foeni (Timiș County)”, *Analele Banatului* S.N. XIX, 2011, pp. 181–205.
- Grumeza 2013 L. Grumeza, *Necropole și morminte sarmatice de pe teritoriul Banatului (secolele I – IV p.Chr.)*, (PhD diss.), Alba Iulia, 2013.
- Grumeza 2014 L. Grumeza, *Sarmatian cemeteries from Banat (late 1 st – early 5 th centuries AD)*, Cluj Napoca: Mega Publishing House, 2014.
- Gulyás 2011 G. Gulyás, „Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén”, *StudCom* 31, 2011, pp. 125–253.

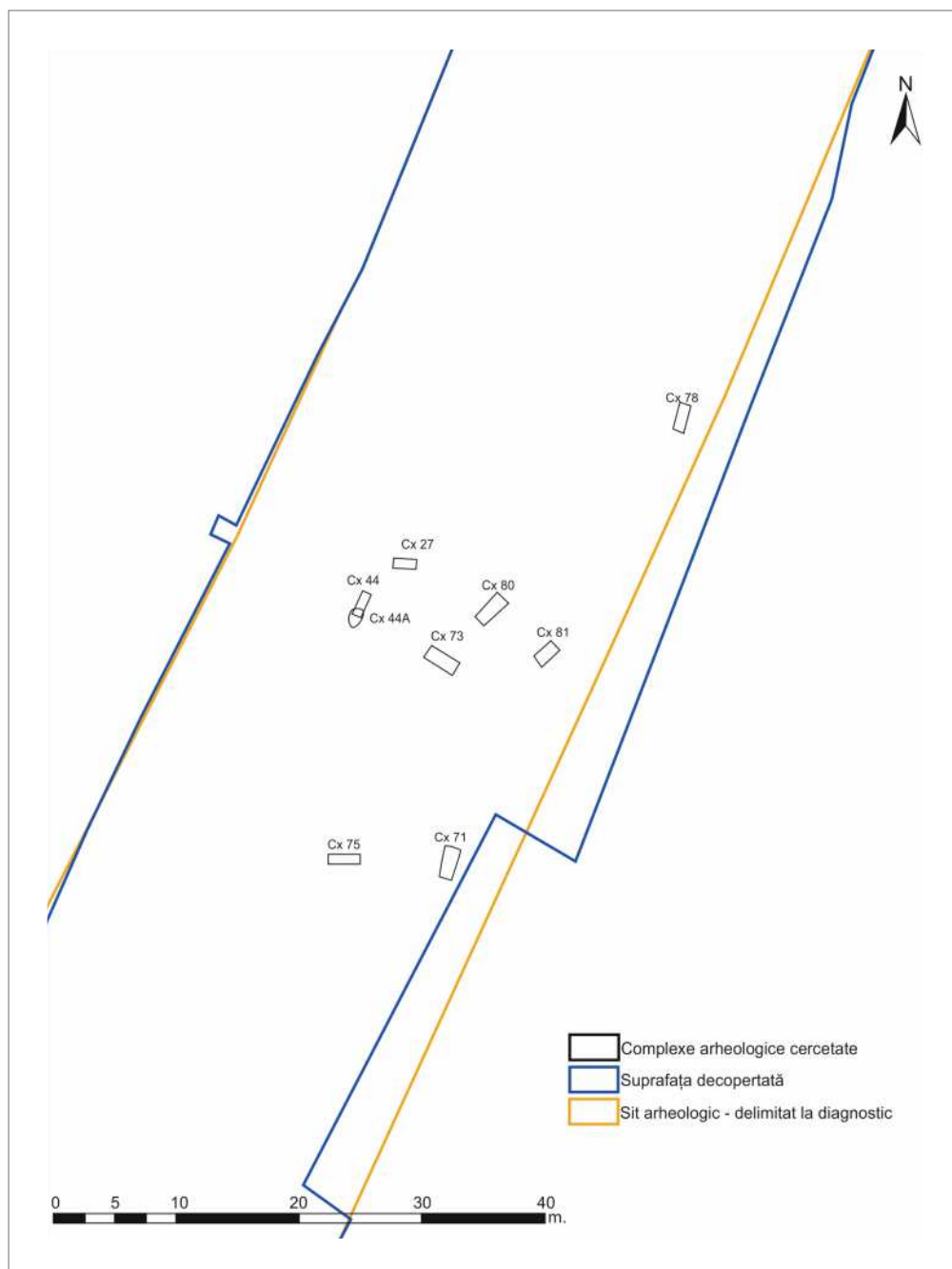
- Henning 1987 J. Henning, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u.Z.*, Berlin: Akademie Verlag, 1987.
- Kapcsos 2019 N. Kapcsos, „Late Roman period cremation burials in the Eastern periphery of Trans Tisa Region – The Lower Mureş Valley”, *Ziridava, Studia Archaeologia* 33, Cluj-Napoca, 2019, pp. 137–154.
- Kulcsár 1986 V. Kulcsár, „Szarmata sírok Kiskunfélegyháza, Külsőgalamboson”, *Cumania* 9, 1986, pp. 9–23.
- Kulcsár 1998 V. Kulcsár, *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai*, Aszód: Osváth Gedeon Múzeumi Alapítvány, 1998.
- Párducz 1941 M. Párducz, „A Szarmatakor emlékei Magyarországon I/Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I”, *ArchHung* XXV, Budapest, 1941.
- Párducz 1944 M. Párducz, „A szarmatakor emlékei Magyarországon II/Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II”, *ArchHung* XXVIII, Budapest, 1944.
- Párducz 1950 M. Párducz, „A szarmatakor emlékei Magyarországon III/Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III”, *ArchHung* XXX, Budapest, 1950.
- Szekeres 1999 Á. Szekeres, *Sarmatian cemetery at Băcstopolya Bánkert*. In: A. Vaday (ed.), *Pannonia and Beyond – Studies in Honour of László Barkóczi* (Antaeus 24, 1997–1998), 1999, pp. 492–515.
- Tănase 2002-2003 D. Tănase, „Două morminte din secole IV-V p.Chr. descoperite la Dudeştii Vechi (jud. Timiș)”, *Analele Banatului* S.N. X-XI, 1, 2002–2003 (2004), pp. 233–244.
- Tănase-Mare 2000 D. Tănase, M. Mare, „Pătrunderea Sarmatilor în vestul Banatului, în lumina unor noi descoperiri arheologice”, *SCIVA* 51, 3–4, 2000, pp. 193–208.
- Vaday 1980 A. Vaday, „Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós, Surján”, *MittArchInst* 8–9, 1978–1979 (1980), 57–69, pp. 309–324.
- Vaday 1984 A. Vaday, „Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát-Hörösögös”, *MittArchInst* 12–13, 1982–1983 (1984), 167–188, pp. 383–392.
- Vaday 1985 A. Vaday, „Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján-újtelep”, *ActaArchHung* XXXVII, 3–4, 1985, pp. 345–390.
- Vaday 1989 A. Vaday, „Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok”, *Antaeus* 17–18, 1988–1989, Budapest, 1989.
- Vaday 1995-1996 A. Vaday, „Szarmata temetőrészlet Kompolton”, *Agria* XXXI-XXXII, 1995–96, pp. 5–62.
- Vaday-Domboróczki 2001 A. Vaday, L. Domboróczki, „Mezőszemere, Kismari-Fenék. Spätkaiser-frühvölker wanderungszeitliches Gräberfeldsdetail”, *Agria* XXXVII, 2001, pp. 5–206.
- Vaday-Szőke 1983 A. Vaday, B. M. Szőke, „Szarmata temető és gepida sír Endrőd – Szujókeresztén”, *CommArchHung*, 1983, pp. 79–132.
- Vörös 1995 G. Vörös, „Újabb szarmata kori leletek a Szentesi Múzeumban Fábiánsebestyénről”, *StudArch-MFME* I, 1995, pp. 123–130.

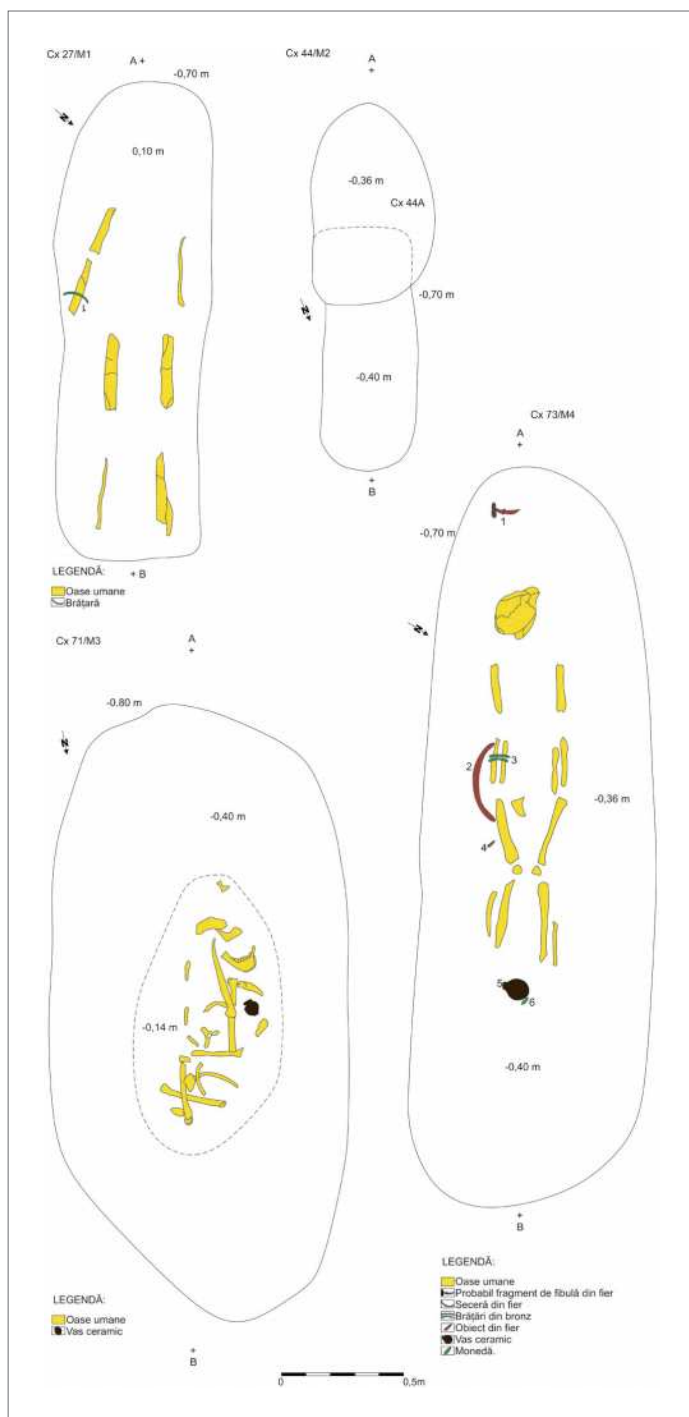
Planșa 1. Plan de încadrare în zonă.

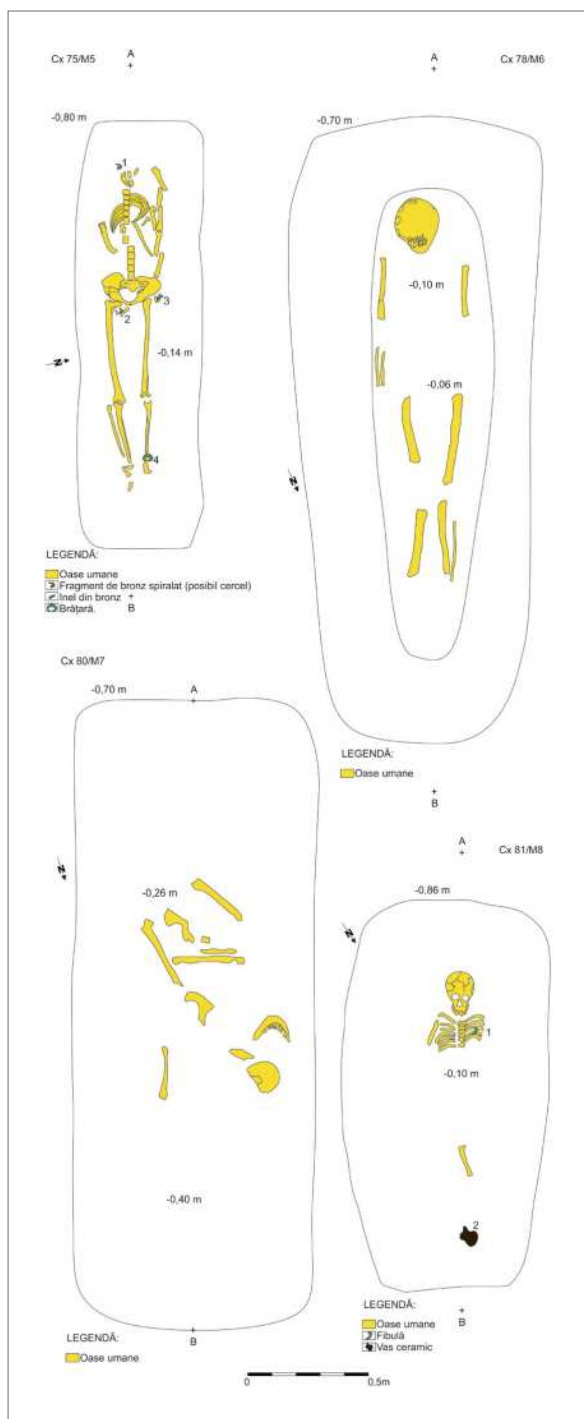
Planșa 2. Plan general.

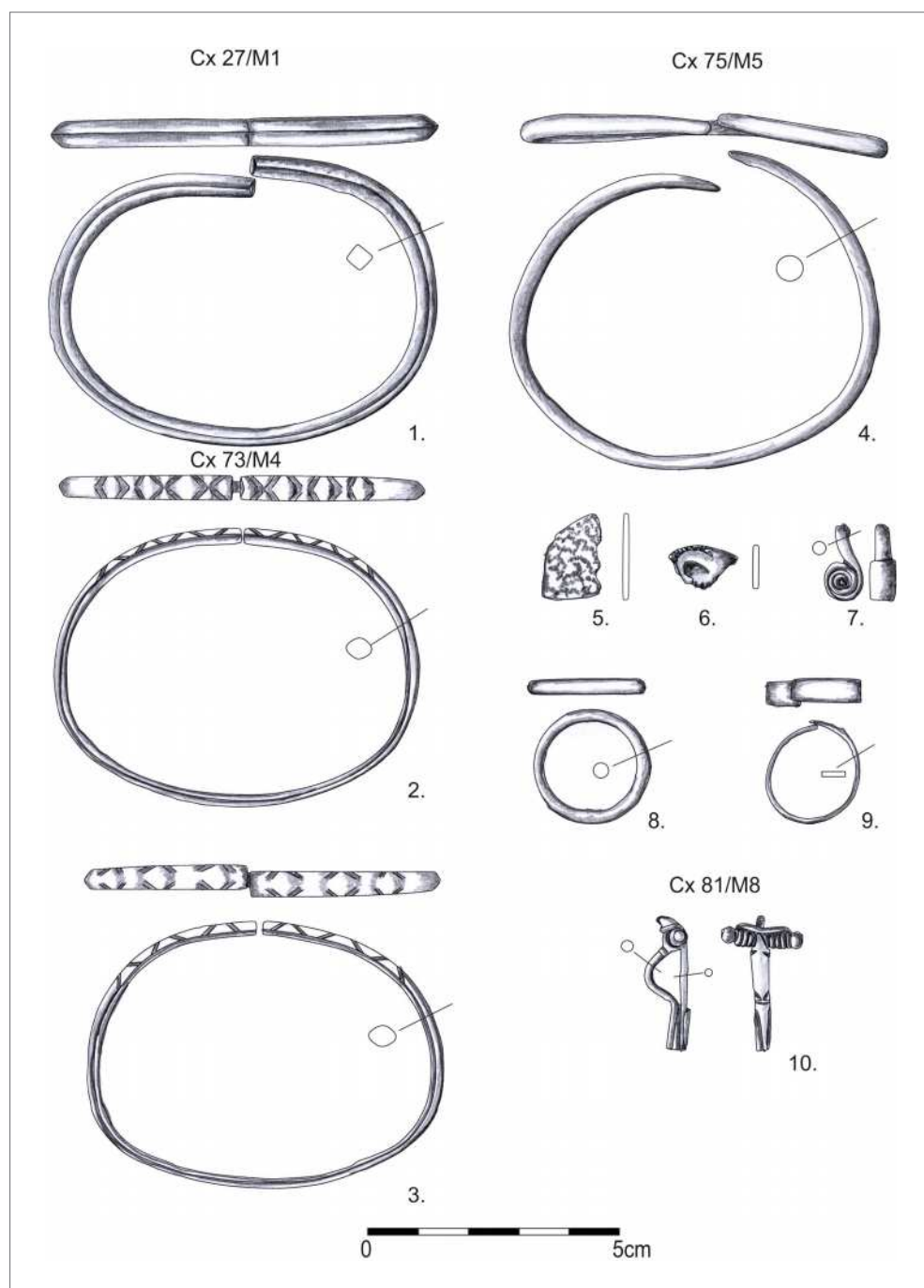
Planşa 3. Plan general – detaliu morminte.

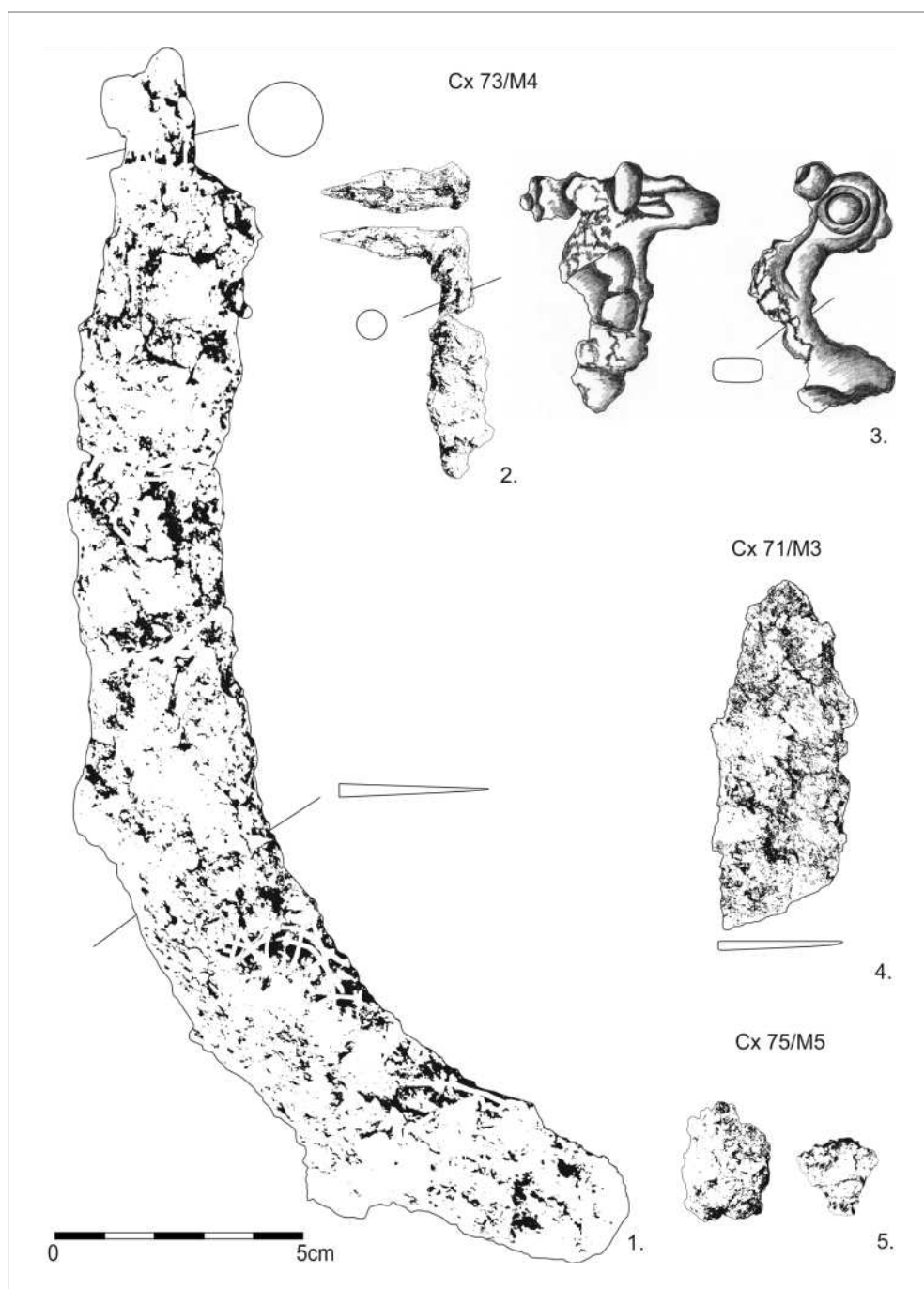
Planșa 4. Desen morminte: Cx 27/M1, Cx 44/M2, Cx 71/M3, Cx 73/M4.

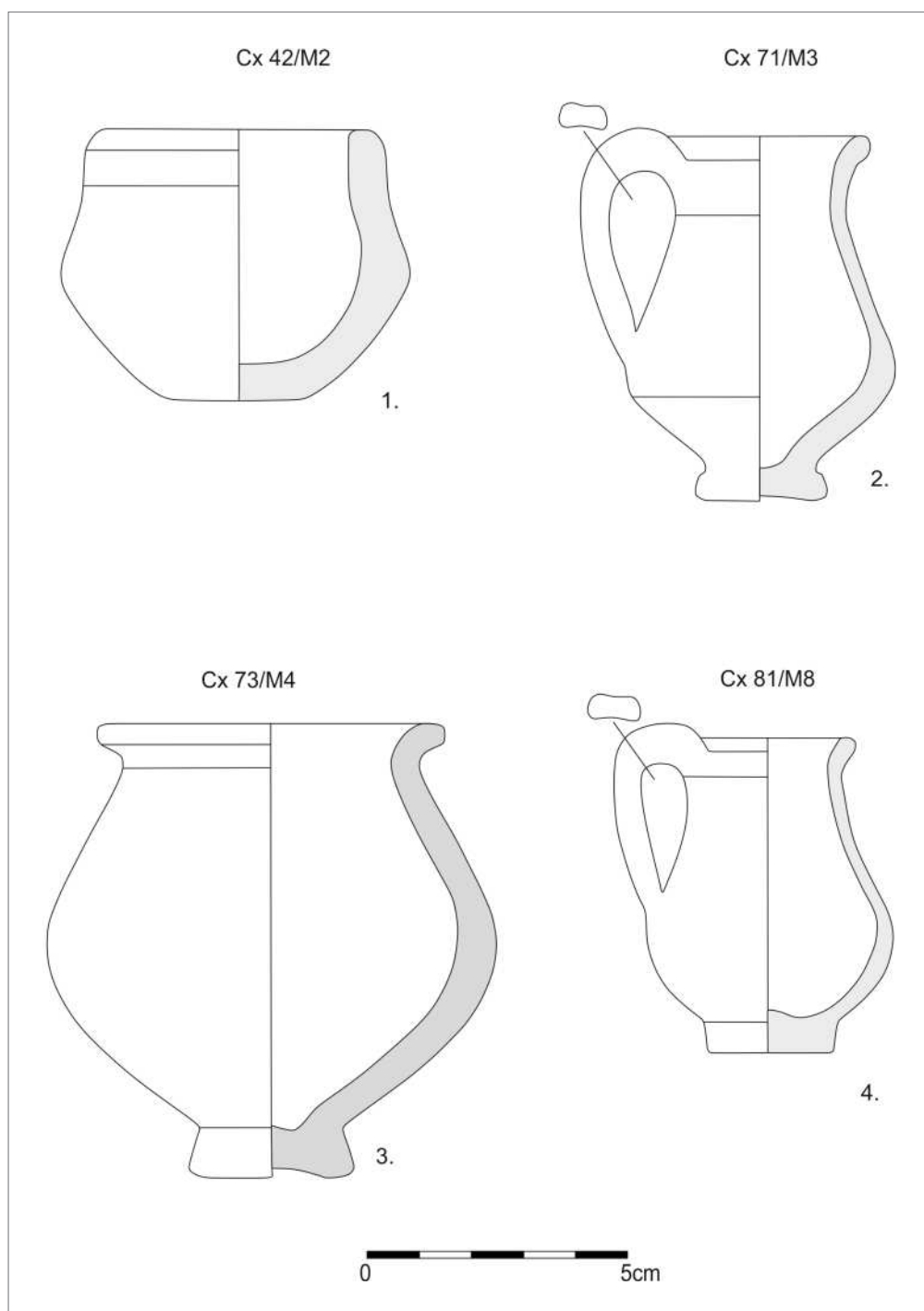
Planșa 5. Desen morminte: Cx 75/M5, Cx 78/M6, Cx 80/M7, Cx 81/M8.

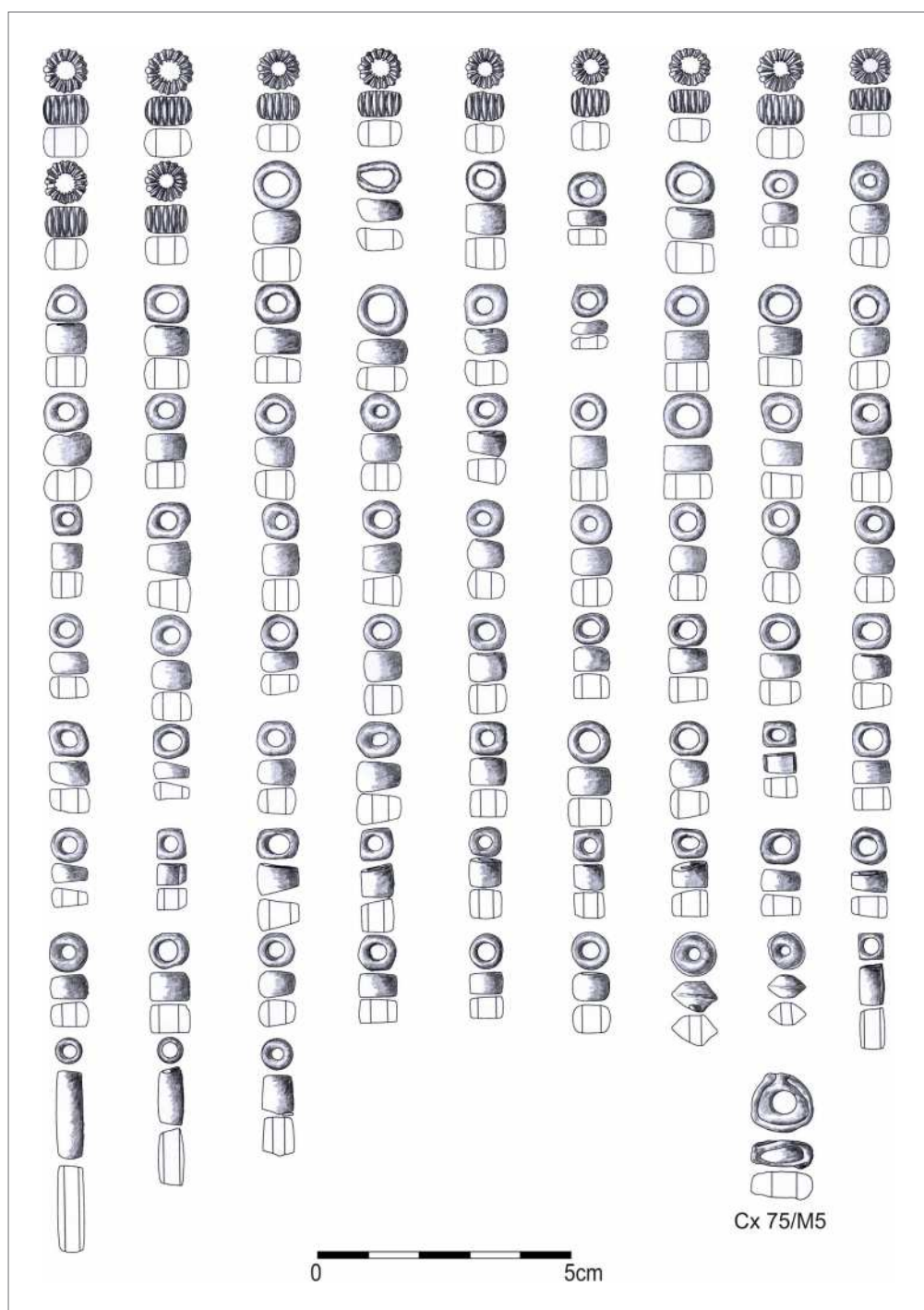
Planșa 6. Inventar funerar – desen: Cx 27/M1 (1 – brățară); Cx 73/M4 (2, 3 – brățară); Cx 75/M5 (4 – brățară, 5 – fragment dintr-o piesă de bronz, 6 – fragment din bronz, 7 – fragment din bronz cu capăt spiralat, 8 – inel tip verigă, 9 – inel tip bandă); Cx 81/M8 (10 – fibulă).

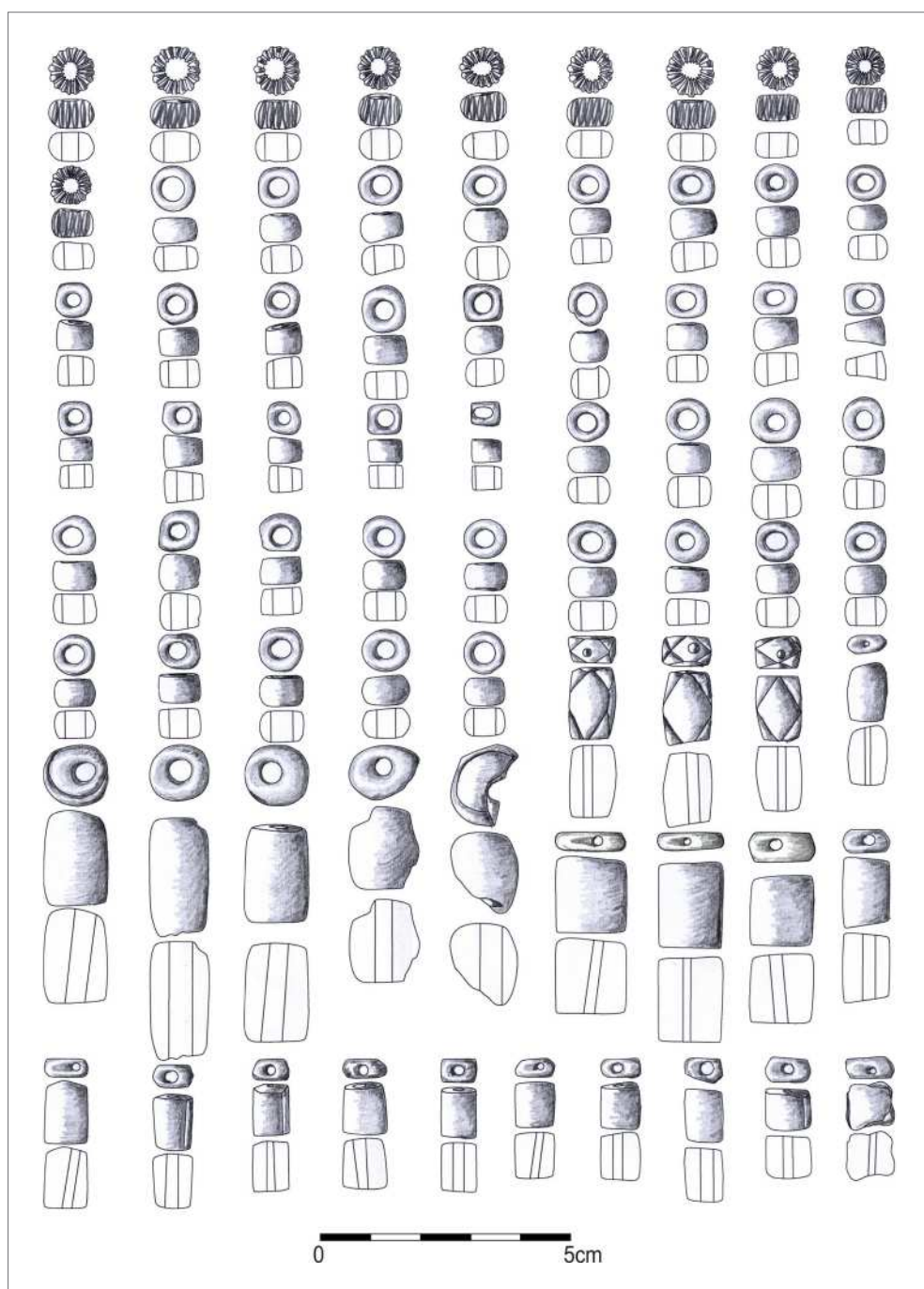
Planșa 7. Inventar funerar – desen: Cx 71/M3 (4 – vârf de lamă);
Cx 73/M4 (1 – seceră, 2 – scoabă, 3 – fibulă); Cx 75/M5 (5 – fragmente de fier).

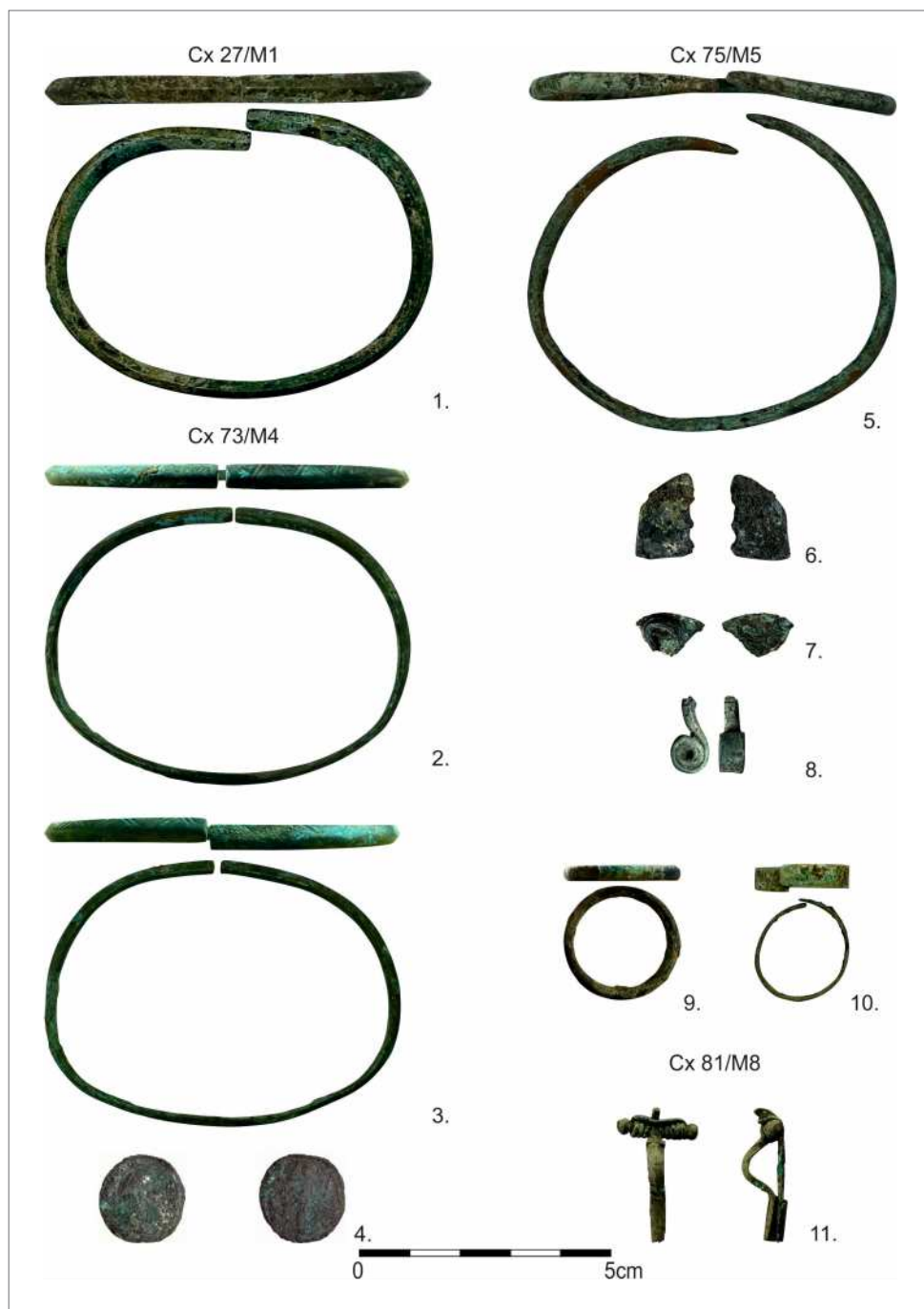
Planșa 8. Cx 44/M2 (1 – vas modelat cu mână); Cx 71/M3 (2 – vas tip cană modelat la roată); Cx 73/M4 (3 – vas tip oală modelat la roată); Cx 81/M8 (4 – vas tip cană modelat la roată).

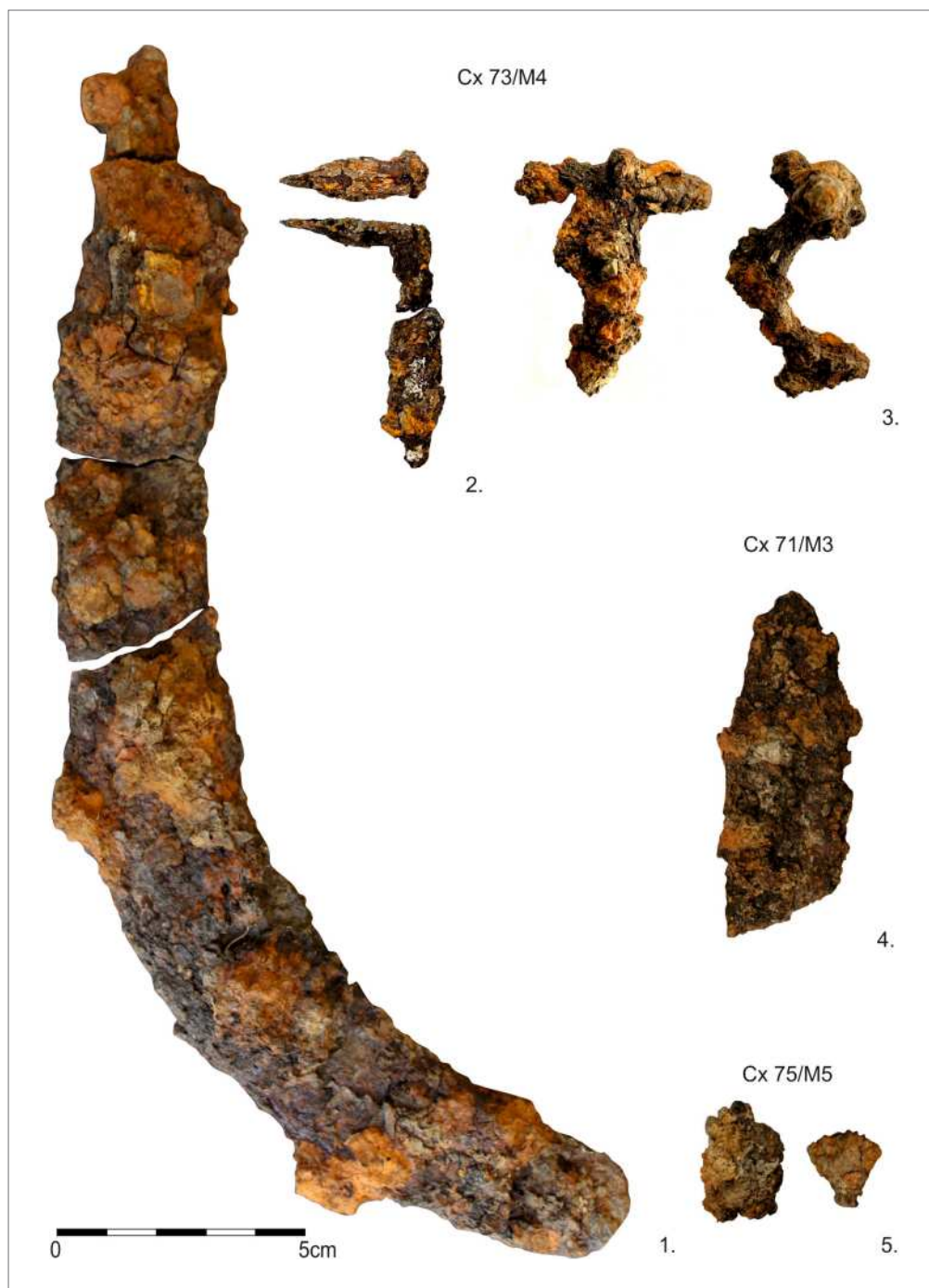
Planşa 9. Inventar funerar – desen: Cx 44/M2 – mărgelile din sticlă; Cx 75/M5 – mărgelile din sticlă.

Planșa 10. Inventar funerar – desen: Cx 80/M7 – mărgelile din sticlă și calcar.

Planșa 11. Foto inventar din bronz: Cx 27/M1 (1 – brățară); Cx 73/M4 (2, 3 – brățară, 4 – monedă); Cx 75/M5 (5 – brățară, 6 – fragment dintr-o piesă de bronz, 7 – fragment din bronz, 8 – fragment din bronz cu capăt spiralat, 9 – inel tip verigă, 10 – inel tip bandă); Cx 81/M8 (11 – fibulă).

Planșa 12. Foto inventar din fier: Cx 71/M3 (4 – vârf de lamă);
Cx 73/M4 (1 – seceră, 2– scoabă, 3 – fibulă); Cx 75/M5 (5 – fragmente din fier).

Planșa 13. Foto vase ceramice: Cx 44/M2 (1 – vas modelat cu mâna); Cx 71/M3 (2 – vas tip cană modelat la roată); Cx 73/M4 (3 – vas tip oală modelat la roată); Cx 81/M8 (4 – vas tip cană modelat la roată).

Planșa 14. Foto mărgel: Cx 44/M2 – mărgelile din sticlă; Cx 75/M5 – mărgelile din sticlă.

Planșa 15. Foto mărgel: Cx 80/M7 – mărgel din sticlă și calcar.

Roman inscriptions and sculptural monuments from the Dej Municipal Museum

Radu ZĂGREANU

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud,
raduzagreanu@gmail.com

Constantin ALBINETZ

Muzeul Municipal Dej,
c_albinetz@yahoo.com

Inscripții și monumente sculpturale de epocă romană din Muzeul municipal Dej

Rezumat

Reamenajarea și relocarea Muzeului Municipal Dej ce s-a realizat în anul 2018 a fost un prilej excelent pentru o reevaluare și analiză amănunțită a patrimoniului pe care acesta îl deține. În momentul reinventarierilor o serie de monumente sculpturale de epocă romană au fost identificate în fostul depozit al muzeului, iar spre surprinderea noastră o parte sunt inedite. Au fost repertoriate astfel un altar votiv, fragmente ale unor stele funerare cu inscripție sau fără, fragmentele unor lei funerari, cât și o serie de elemente arhitectonice, cum sunt baze de coloană și o serie de capiteliuri.

Cuvinte cheie: epoca romană, lapidarium, monumente sculpturale, inscripții, elemente arhitectonice.

Abstract

The rearrangement and relocation of the Dej Municipal Museum, which took place in 2018, was an excellent opportunity for a thorough reassessment and analysis of the heritage it holds. At the time of updating the inventories, a series of sculptural monuments from the Roman era were identified in the former deposit of the museum, and to our surprise some of them are unpublished. A votive altar, fragments of funerary stelae with or without inscription, fragments of funerary lions, as well as a series of architectural elements, such as column bases and a series of capitals, were included in the new museum repertory.

Keywords: Roman era, lapidarium, sculptural monuments, inscriptions, funerary stele, architectural elements.

The rearrangement and relocation of the Dej Municipal Museum, which took place in 2016¹, was an excellent opportunity for a thorough reassessment and analysis of the heritage it holds. Thus, one of the actions undertaken by the museum staff was to verify and update the register of sculptural monuments from the Roman era that it had at that time. Unfortunately, it was found that a significant number of epigraphic monuments², especially fragments that were published as existing in the early years of the collections of the Dej Municipal Museum in 1956, disappeared or were lost in the various moments in which the museum changed location.

At the time of updating the inventories in 2016, a series of sculptural monuments from the Roman era were identified in the former deposit of the museum, and to our surprise some of them are unpublished. The most important sculptural monuments in the old collection of the Dej Municipal Museum were inventoried by E. Lazăr³ and were entered in the register as originating from the Roman fort from Căței⁴. It is possible that these unpublished fragments came from Em. Panaitescu's excavations from the 1930s⁵ and those of V. Motogna between 1950–1960⁶. Unfortunately, the old registers of the Dej Municipal Museum do not help us much, on their basis it is extremely difficult to determine exactly whether these artifacts are among those registered with old inventory numbers.

In the following we will present the monuments that we have included in our study.

1. Fragmentary votive altar (Pl. 1, fig. 1). It was published only with the epigraphic text by I. I. Russu in 1956⁷, without any other technical data, description or interpretation. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with inventory number A180. Unfortunately there is no other indication about the place of discovery than that it comes

-
- 1 The Dej Municipal Museum, established in 1925, has been moved over time to several locations: the headquarters of the former town hall (1925–1940 and 1968–1974); the seat of the former Prefecture (1952–1968); in the former Franciscan monastery (1974–1991); stored in the basement of the Industrial High School in Dej (1991–1997); in the former Someșul Restaurant (1997–2016); and on January 15, 2018, it was reopened in the premises of the former Economic High School, a space restored by the town hall and a more suitable place for a museum building.
 - 2 Russu 1956, p. 131, nr. 6, nr. 8, nr. 10, nr. 11, nr. 12, nr. 13, nr. 14, nr. 16, nr. 19. They are mentioned as existing in the collection of the Dej District Museum in 1956 when they are published only with the epigraphic text, without other details. In 2004, when we carried out the first research in the museum's deposits, these fragments no longer existed.
 - 3 Former museum directors: Gavrilescu Florin (1954–1974); Emil Lazăr (1975–1979); Cornelia Măluțan (1979–1992); Emil Lazăr (1992–1998);
 - 4 In the museum's inventory are randomly included Roman artifacts that come from the Roman fort from Căței, having only inventory numbers and an extremely brief description, such as: "fragment with inscription", without specifying the year of discovery.
 - 5 Panaitescu 1930, pp. 327–339.
 - 6 Isac 2003, p. 26.
 - 7 Russu 1956, p. 131, nr. 7; Petolescu 2005, p. 285, nr. 767.

from the area of the fort. It was carved from volcanic tuff, gray in color. Its state of preservation is fragmentary, with the right side and the upper part destroyed. Its dimensions are 77 x 31 x 32 cm.

The base, body and canopy of the altar are from the same block. The side has no decoration, only traces of chisel. The canopy is almost completely destroyed, only a fragment of the *focus* is preserved, which has a preserved diameter of about 13 cm. The epigraphic field has three rows. The letters are 7 cm high in the first row and 6 cm in the other rows, they are beautifully carved, respecting the space between the rows. The second row ends with a *hedera*. The last row is more difficult to read, showing traces of mortar. The lower part of the monument has mortar deposits, the monument being probably reused.

The text of the inscription is as follows:

[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) /
[P(ublius ?) A]el(ius) [Vi]ctor /
[?] v(otum) s(olvit) l(ibens) p(osuit).

It is a dedication made to the god Jupiter, who receives the epithet *Maximus*, by one *Aelius Victor*, probably a soldier from the Roman fort from Cășeu. A character with the same name also appears in Dacia Porolissensis on a pedestal of a funerary construction from Porolissum⁸. Given the fact that there are some connections between the Cășeu fort and the Porolissum center⁹, it could be the same character.

From a stylistic point of view, the monument, although fragmentary, was well made. It is interesting that the *focus* is located in the central part of the canopy, which is less common on the votive altars coming from Cășeu. Usually they have a simple canopy, without *focus*, the best analogies coming from Porolissum, where this type of altar with *focus* in the central area of the canopy is extremely popular¹⁰.

2. Funerary stele fragment (Pl. 1, fig. 2)

It is a fragment of a funerary stele, made of volcanic tuff, of which only the right side of the monument has been preserved. The epigraphic field is bordered by a 5 cm wide border, unfortunately damaged. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A181. Its dimensions are 17 x 28 x 17 cm.

Only three rows of the epigraphic field and its border have been preserved. The first row has the letters preserved with a height of 5.5 cm, the whole second row has the letters with a height of 6 cm, the third row only the upper part of the letters being visible.

8 Piso 2014, pp. 127–128, nr. 6, fig. 6.

9 Piso 1976, p. 262, nr. 3, fig. 3 a-b.

10 Zăgreanu 2016, pp. 221, 227–228, nr. A9, Pl. IV/A9; pp. 230–231, nr. A19, Pl. V/19A; pp. 232–233, nr. A26, Pl. VI/A26; p. 234, nr. A32, Pl. VI/A32; p. 234, nr. A33, Pl. VI/A33; p. 234, nr. A34, Pl. VI/A34.

The text of the inscription is as follows:

[.....]enius/[.....]b pater/[.....] i Mat(....)/.....

The fragmentary state of the monument makes it difficult to read. The presence of the word *pater* and the letters *Mat* in row 3 could suggest the presence of a family to which this funerary monument was dedicated. A more precise dating than 2nd–3rd c. AD is impossible.

3. Funerary stele fragment (Pl. 1, fig. 3)

It is a fragment of a funerary stele, made of volcanic tuff, of which only the lower right part of the epigraphic field has been preserved. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A182. The dimensions of the fragment are 30 x 35 x 17 cm.

Only about 4 rows have been preserved from the epigraphic field. The letters have a height of 6 cm, except for the last letter *O* in the third row, which is only 4 cm. The writing is careless, the last rows seem to be carved extremely clumsily. In the last row, linearity is no longer respected.

The text of the inscription is as follows:

[..]Na vix(it)/[...]*VR Bono*(...)/[...]*tisimo*/[...]*ita*

Due to the fragmentary state of the monument, the epigraphic field is difficult to read. It is certain that there is a *nomen*, from which only four letters are preserved: *BONO*. It can be either the female *Bonosa* or the male *Bonosus*. The name *Bonosa* appears in the epigraphy of Dacia on several inscriptions¹¹; the masculine *Bononius* appears on a votive inscription from Ulpia Traiana Sarmisegetuza¹², and *Bonosus* on a funerary inscription from Potaissa¹³. It is interesting that we find *Bonosa* on an inscription from Ilişua, which is interpreted as an italic *nomen*¹⁴. The two male *nomen* *Bononius* and *Bonosus* are considered to be of Celtic origin¹⁵; the first inscription is dated from the 2nd century AD, based on the presence of *tria nomina* *Lucius Bononius Saturninus*, and the other most likely from the 3rd century AD, having the name *Aurelius Bonosus* without *praenomen*.

4. Votive altar pediment (Pl. I, fig. 4)

The monument was preserved in fragments, broken into three pieces, being made of volcanic tuff with completed dimensions of 32 x 48 x 21 cm. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A172.

The pediment of the beautifully profiled altar has a triangular central gable, decorated with two elongated palmettes and a rosette in the middle with several petals, and at the

11 IDR III 5/1 293; CIL III 805; IDR III/2 379.

12 IDR III/2 159.

13 CIL III 919.

14 Nemeti 2010, pp. 414–415, nr. 34.

15 Falileyev 2007, pp. 60–61.

corners the acroteria are indicated. Of the acroteria, only the one on the left side is visible. Between the acroterion and the front there are some palmettes, more easily identifiable on the right piece. The sculpture of the front is executed correctly and very carefully, but damaged probably when the monument was broken. The transition to the epigraphic field is made by a deepened *kyma* of about 5 cm, followed by two listels of 3 cm each. No letter has been preserved from the epigraphic field.

Although preserved in fragments, this canopy comes from an item of good sculptural quality. The decoration is similar to that of the canopy of another altar from Cășeu¹⁶, from which only a drawing and an archive photograph have been preserved, the fragment discussed by us being much better made. The two altars belong to the category of altars with the canopy decorated with a triangular front with palmettes and acroteria. It is a model not very widespread in Dacia Porolissensis, and based on the analogy with the lost altar we can date it as being made after 230 AD.

5. Coping with funerary lions (Pl. I, fig. 5)

Of the entire monument, made of volcanic tuff, only the lower part of the lion on the right side has been preserved. Its dimensions are 35 x 57 x 25 cm. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A184.

It was a coping with two lions back to back, with a pine cone in the middle, on an 8 cm high plinth. Only the lion on the right side was preserved, in a very damaged state. It seems to have had a rich mane; the lion was sitting on the front paws, with well-rendered hips, and exaggerated, long claws. One can clearly see the hind paws and the beginning of the front ones. The monument was reused in a later modern construction given the fact that it has traces of plaster.

It is most likely the canopy of a funerary stele, such monuments being discovered in Cășeu¹⁷, and a prolific center with this type of monuments being the neighboring fort from Arcobara-Ilișua¹⁸.

6. Funerary lion fragment (Pl. I, fig. 6)

Made of volcanic tuff from Dej, the monument is damaged and only the upper part of the lion has been preserved. Its preserved dimensions are 27 x 21 x 16 cm. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A185.

The fragment preserves the side of a lion's head, with a rich mane descending on its neck, rendered by wide curls. The fragmentary condition, which does not preserve the face of the animal, prevents us from commenting on the item, but the way the mane is realized

16 Rusu 1956, pp. 127–128, nr. 4; Isac 2003, Pl. IV/1.

17 Țeposu-Marinescu 1982, p. 155, nr. 2.

18 Gaiu, Zăgreanu 2006, pp. 165–166, nr. 1, Pl. II/1; *idem* p. 167, nr. 3, Pl. II/3; *idem* pp. 167–168, nr. 4, Pl. III/4; *idem* pp. 103–104, nr. III.2.4, Pl. XV; *idem* p. 104, nr. III.2.5, Pl. XVI/III.2.6.

indicates a good quality sculpture. It is probably a monument identical to the one above, having the same analogies.

7. Funerary lion fragment (Pl. I, fig. 7)

Carved from volcanic tuff from Dej, only the upper part of the lion has been preserved. Its preserved dimensions are 33 x 21 x 10 cm. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A186.

The extremely damaged fragment was split, so that only the contour of the animal's mane and a part of its face are preserved. One can also distinguish the big eyes of the cat and the powerful muzzle of the animal.

Its fragmentary state prevents us from making further comments.

8. Sculptural fragment (Pl. I, fig. 8)

It is a fragment from the right side of the relief of a monument made of volcanic tuff from Dej, with preserved dimensions of 25 x 18 x 15 cm. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A187.

Fragment of a sculptural relief, probably a stele, it preserves the hammered head of a male character. One can still distinguish the well-contoured chin and the style of the short haircut, as well as the correctly rendered ears. Most likely it came from a scene rendering a funeral banquet, possibly similar to the one on the well-known funerary stele of Iulius Crescens discovered at Cășeiu¹⁹.

9. Fragment, possibly coping (Pl. 1, fig. 9)

Only a piece of the monument has been preserved, made of volcanic tuff with preserved dimensions of 22 x 25 x 18 cm. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A188.

It is a fragment of sculpture, which presents in the central area the face of a character, with full cheeks, the hair parted in the middle flowing down to the shoulders. It appears to be a fragment of a canopy in which this figure was placed in the central area. The lower part has a molding and a deepened *cyma*. Given its fragmentary state, it is difficult to assign a certain functionality to it.

10. Column base (Pl. II, fig. 10)

Carved in volcanic tuff from Dej, it has the following dimensions: maximum height – 14 cm, abacus height – 9 cm, length of the abacus side – 48 cm, column diameter – 42 cm. The artifact was preserved fragmented, being damaged on one side. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A192.

The artifact represents the base of a column with a square abacus. At the top there is a torus with a height of 3 cm and a scotia of 1 cm. Only the beginning of the column has been preserved, most likely a smooth column. In the center of the artifact one can see the hole in which the column was fixed. This type of column base is extremely common in the

19 Țeposu-Marinescu 1982, p. 127, nr. 101, Pl. X.

territory of Dacia Porolissensis. It comes from one of the important constructions inside the fort, being among the few preserved architectural fragments.

11. Column base (Pl. II, fig. 10)

Made of limestone, it has the following dimensions: maximum height – 25 cm, abacus height – 9 cm, length of the abacus side – 60 cm, column diameter – 50 cm. The item has been preserved in good condition, being slightly damaged on one side. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A193.

The artifact represents the base of a column with a square abacus. At the top there is a torus with a height of 3 cm and a scotia of 3 cm. Only the beginning of the column has been preserved, most likely a smooth column. The monument was the pedestal of a large column, probably from a rather imposing construction.

This type of base is well represented in Dacia Porolissensis, there are good analogies for this item at Porolissum²⁰.

12. Doric capital (Pl. II, fig. 12)

Made of limestone, with the following dimensions: maximum height – 30 cm, abacus height – 9 cm, length of the abacus side – 38 cm, column diameter – 26 cm. The artifact has been preserved in very good condition. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A189.

The capital has a square abacus, followed by an undecorated torus with a height of 3 cm, an undecorated *equina* with a height of 6 cm, and 10 cm have been preserved from the column. The item comes from a small column, which flanked a small construction, probably votive. The monument belongs to the Doric order, more precisely the “Greek” Doric order²¹.

13. Small column base (Pl. II, fig. 13)

Made of limestone, it has the following dimensions: maximum height – 27 cm, abacus height – 12 cm, length of the abacus side – 28 cm, column diameter – 20 cm. The artifact has been preserved in a fragmentary state, a quarter of it is missing. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A194.

The base has a square abacus, followed by a simple circular torus, 9 cm high. About 7 cm have been preserved from the column. The column must have supported a small architrave. There are analogies for such artifacts in the Pannonian world²².

14. Ionic capital (Pl. II, fig. 14)

Made of volcanic tuff, it is damaged at one of the corners of the abacus. Its dimensions are: height – 30 cm, abacus length – 40 cm, abacus height – 7 cm. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A190.

²⁰ Gudea, Lucăcel 1975, p. 29, nr. 59, nr. 60.

²¹ Bărbulescu 1977, p. 232.

²² Kiss 1987, p. 18, nr. 1 fig. 3/2.

It is a rudimentary Ionic capital. It has under the abacus, at each corner, a volute with a height of 10 cm. In the center of the *equina*, the unskilled craftsman made another decorative element identical to a volute, probably out of the desire to fill that space. Only 21 cm have been preserved from the shaft of the column, its diameter being 30 cm. The back is summarily worked. It is an extremely schematic copy of the ionic capital with diagonal volutes.

The artifact is a creation of the local workshop from Cășeu, which tries to imitate an established model, but in a rude and extremely provincial way. A similar artifact comes from the Roman camp at Bologa²³, which is fragmentary but closer to the original prototype.

15. Ionic capital (Pl. II, fig. 15)

Made of volcanic tuff, preserved in good condition, it has the following dimensions: height – 28 cm, abacus length – 44 cm, abacus height – 7 cm. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A191.

It is a rudimentary Ionic capital. It has under the abacus, at each corner, a volute with a height of 10 cm. In the center of the *equina*, the craftsman made another decorative element similar to a volute, probably out of the desire to fill that space. Only 10 cm have been preserved from the shaft of the column, its diameter being 30 cm. The back is summarily worked. It is an extremely schematic copy of the ionic capital with diagonal volutes. The monuments are approximately identical. Being local creations, it is difficult to find analogies on the scale of the empire.

16. Fragment of frame (Pl. II, fig. 16)

Carved in volcanic tuff, with a good state of preservation, it has the dimensions of 18 x 21 x 9 cm. It is in the lapidarium collection of the Dej Municipal Museum, with the inventory number A195.

It is a fragment from the frame of a monument with an 8 cm wide molding. According to the available information, it was discovered somewhere in the area of the *principia* of the Roman fort from Cășeu.

The 16 new sculptural monuments in the collection of the Dej Municipal Museum, although they are not artifacts of a special make, complete the number of sculptural monuments from the Roman era known as coming from the Roman fort in Cășeu. Unfortunately, the lack of information regarding their certain place of discovery and their fragmentary state impairs the ability to valorize the information they provide us. What is certain is that the three monuments with inscriptions attest to the presence of new characters in Cășeu, probably some civilians or even members of some military families who worked in the area. The fragments of canopies with funerary lions are added to those already known and attest to the fact that in the area there is a certain preference for this type of funerary monument, the stele with a canopy with facing lions. Very interesting are those

23 Bărbulescu 1977, p. 235, nr. 76.

rudimentary capitals of Ionic inspiration, which attest to the existence of a deep provincial fashion that tries to imitate in a naive and rudimentary way the elements of an architectural order long gone in the empire, but which seems to “revive” in peripheral areas of the Roman world, eager to imitate old, familiar shapes. The few fragments of bases of columns give us a chance to analyze the types of architectural forms that local sculptors opted for when the buildings inside the fort were built of stone. The provincial world of Samum thus acquires some new clues regarding the artistic and architectural capacities and options of the Roman-era sculptural workshops that operated in the area.

Bibliography

- Bărbulescu 1977 M. Bărbulescu, „Capiteluri romane din Dacia intracarpatică”, *Sargetia*, 13, 1977, pp. 229–261.
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.
- Falileyev 2007 A. Falileyev, *Celtic Dacia*, Aberystwyth, 2007.
- Gaiu, Zăgreanu, 2006 C. Gaiu, R. Zăgreanu, „Noi monumente sculpturale descoperite la Ilișua”, *Revista Bistriței*, 20, 2006, pp. 165–176.
- Gudea, Lucăcel 1975 N. Gudea, V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă Zalău*, Zalău: Muzeul de Istorie și Artă Zalău, 1975.
- IDR *Inscriptiones Daciae Romanae*, București.
- Isac 2003 D. Isac, *Castrul roman de la Samum – Cășeu*, Cluj, 2003.
- Kiss 1987 A. Kiss, *Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.
- Nemeti 2010 S. Nemeti, „Society and religion in Ilișua (Dacia)”, *Classica & Christiana*, 2010, pp. 395–435.
- Panaiteșcu 1930 Em. Panaiteșcu, „Castrul roman de la Cășei, Stela de la Cășei”, *ACMIT*, II, 1929, pp. 327–339.
- Russu 1956 I. I. Russu, „Materiale epigrafice în muzeul raional Dej”, *Activitatea Muzeelor*, 2, 1956, pp. 128–131.
- Petolescu 2005 *Inscripțiile latine din Dacia* (ILD), București, 2005.
- Piso 1976 I. Piso, *Epigraphica* (V), AIIA, Cluj, 19, 1976, pp. 261–264.
- Piso 2014 I. Piso, „Studia Porolissensis (V)”, *Revista Bistriței*, 28, 2014, pp. 124–130.
- L. Țeposu-Marinescu 1982 Lucia Țeposu-Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, Oxford: B.A.R., 1982.
- Zăgreanu 2016 R. Zăgreanu, „Votive statue bases and votive altars from Porolissum”, *AMN*, 53/1, 2016, pp. 203–248.

Fig.1

Fig.2

Fig.3

Fig.4

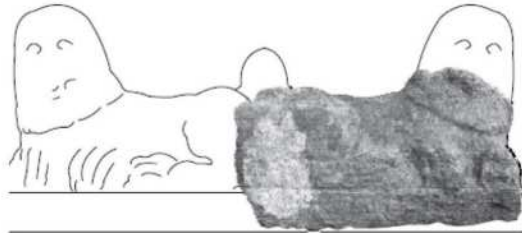

Fig.5

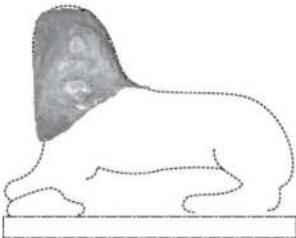

Fig.6

Fig.7

Fig.8

Fig.9

Fig.10

Fig.11

Fig.13

Fig.13

Fig.14

Fig.15

Fig.16

Considerații cu privire la rolul eunucilor în societatea bizantină, în secolele IV–XII, reflectate în izvoarele istorice

Dr. Vasile MĂRCULEȚ

Mediaș

vasilemarculet@gmail.com

Rezumat

Eunucii au fost o prezență constantă în societatea bizantină, deținând locuri importante în administrație, Armată, Biserică, cultură. Statutul eunucilor și demnitățile care puteau fi deținute de ei erau foarte clar legiferate în Bizanț. O serie de eunuci au deținut poziții importante în guvernarea și administrarea Imperiului Bizantin (Eutropios, Chrysaphios, Antiochos, Kalopodios, Andreas, Stephanos Perses, Leon de Sinope, Aetios, Staurakios, Theoktistos, Damianos, Joseph Bringas, Basileios Lekapenos, Ioannes Orphanotrophos, Nikolaos, Thomas și alții), unii s-au afirmat ca talenți militari (Narses, Solomon, Petros, Constantinos, Leon Nikerites și alții), iar alții au devenit înalți clerici, inclusiv patriarhi (Germanos I, Niketas I, Methodios, Ignatios, Polyeuktos, Stephanos II, Eustrathios Garidas și alții).

Cuvinte cheie: eunuci, Eutropios, Chrysaphios, Joseph Bringas, Basileios Lekapenos, Narses, Petros, Leon Nikerites, Germanos I, Niketas I, Methodios, Ignatios, Polyeuktos.

Considerations Regarding the Role of Eunuchs in Byzantine Society, in the 4th–12th Centuries, Reflected in Historical Sources

Abstract

Eunuchs were a constant presence in Byzantine society, holding important positions in administration, Army, Church, culture. The status of eunuchs and the dignities they could hold were very clearly legislated in Byzantium. A number of eunuchs held important positions in the governance and administration of the Byzantine Empire (Eutropios, Chrysaphios, Antiochos, Kalopodios, Andreas, Stephanos Perses, Leon de Sinope, Aetios, Staurakios, Theoktistos, Damianos, Joseph Bringas, Basileios Lekapenos, Ioannes Orphanotrophos, Nikolaos, Thomas and others), some asserted themselves as military talents (Narses, Solomon, Petros, Constantinos, Leon Nikerites and others), and others became high clerics, including patriarchs (Germanos I, Niketas I, Methodios, Ignatios, Polyeuktos, Stephanos II, Eustrathios Garidas and others).

Keyword: eunuchs, Eutropios, Chrysaphios, Joseph Bringas, Basileios Lekapenos, Narses, Petros, Leon Nikerites, Germanos I, Niketas I, Methodios, Ignatios, Polyeuktos.

Numeroase societăți antice și medievale au cunoscut, în evoluția lor, interesantul fenomen al prezenței eunucilor. Societatea bizantină, la fel ca alte state contemporane ei și vecine, cunoaște o prezență însemnată a eunucilor, îndeosebi în primele nouă secole de existență a imperiului, realitate confirmată de numeroase izvoare istorice.

Eunucii în societatea bizantină. Eunucii au fost o prezență constantă, în numeroase societăți antice și medievale, precum cele chineză, persană, musulmană sau bizantină. Despre eunuci, în *Evanghelia după Matei* se arată „că sunt fameni care s-au născut așa din pântecul maicii lor; sunt fameni pe care oameni i-au făcut fameni și sunt fameni care s-au făcut fameni pe sine, pentru împărăția cerurilor”¹.

În general, eunucii din Bizanț proveneau din afara imperiului. În Imperiul Bizantin, castrarea, era interzisă, cel puțin oficial, încă din timpul lui Justinianus I (527–565). Măsura interzicerii castrării, a fost luată relativ târziu de împărat, în ultima decadă a domniei.

Inițial, în anul 538, împăratul legalizase aplicarea castrării ca pedeapsă împotriva celor care comiteau abateri grave față de ceea ce se considera morala creștină a epocii. Prin *Novella LXXVII, Ut non luxurietur contra naturam neque iuretur per capillos aut aliquid huiusmodi neque blasfementur in Deum* (Să nu se bucure contra naturii, să nu jure pe barba lor sau pe ceva asemănător și să nu hulească pe Dumnezeu sau Hulirea lui Dumnezeu și blasfemie: constituție pentru pedepsirea acestora), adresată prefectului Constantinopolului, probabil unul și același cu renumitul Ioannes de Cappadocia, Justinianus I dispunea de pedepsirea cu cele mai aspre pedepse a celor care se făceau vinovați de homosexualitate și blasfemie, pe motiv că comportamentul lor atrăgea pedepse divine cumpline asupra statului și locuitorilor, precum inundațiile, cutremurele, ciuma etc².

Care erau pedepsele aplicate, *Novella*, al cărei text nu s-a păstrat în integralitatea lui, nu precizează. O face, în schimb, istoricul romano-bizantin contemporan, Procopius din Caesarea, care în a lui *Historia Arcana (Istoria secretă)*, consemnează că cei vinovați de homosexualitate erau castrați și expuși oprobiului public. Potrivit relatării acestuia, cei vinovați de această boală erau purtați „în alai pe ulițe, după ce le tăia mai întâi părțile rușinoase”³.

Două decenii mai târziu, Justinianus I lua, însă, o măsură categorică împotriva castrării, prin interzicerea completă a acesteia. Prin *Novella CXLII, De iis qui Eunuchos faciunt*

1 Matei 190, 19.12.

2 *Iustiniani Novellae*, Novella LXXVII; [a se vedeași ediția: *The Novels*, 77].

3 Procopius 1972, 11.36; [a se vedea și edițiile: Procope 2004, XI.36; Prokopios 2010, 11.36].

(*Despre cei care fac eunuci sau Despre cei care castrază*), din 17 noiembrie 558, adresată lui Marthanes, guvernatorul Ciliciei, împăratul interzicea castrarea, atât pentru că o considera între „crimele comise cu atâta nebulie, un act contrar atât legilor lui Dumnezeu, cât și ale noastre”, cât și pentru numărul mare de victime pe care-l provoca, precizând că în urma unei astfel de operații „doar trei au supraviețuit din nouăzeci” de robi⁴. Prin aceeași *Novella*, castrarea era admisă doar din motive medicale, dar își în acest caz, era urmată de eliberarea imediată a persoanei respective, în cazul în care aceasta era rob. În situația în care „un rob este făcut eunuc ca urmare a unei boli, noi poruncim ca și el să-și obțină libertatea”, se preciza, fără echivoc, în *Novella* imperială⁵.

Împăratul stabilea pedepse extrem de severe, pentru toți cei implicați în procesul de castrare a unei persoane, indiferent dacă erau bărbați sau femei. În consecință, în respectiva *Novella* se arăta categoric că, „pentru cei din orice regiune a stăpânirii noastre, care îndrăznesc, sau au îndrăznit, să castreze orice persoană, decretăm că, dacă ar fi bărbați care au îndrăznit să facă asta, exact ceea ce au făcut ei, le trebuie făcut lor; și că, chiar dacă ar supraviețui, proprietatea lor urmează să fie înscrisă pentru trezoreria publică, prin șeful oficiului excelenței dumneavoastră din acel moment, iar ei urmează să fie trimiși la Gypsus (probabil în carierele de gips, n.n.) și trebuie să rămână acolo pentru întreaga lor viață. Dacă vinovații sunt femei, și ele trebuie să fie pedepsite, statul să-și însușească bunurile pentru vistieria publică prin șeful respectivului oficiu de la vremea respectivă, iar ele să fie trimise în exil”⁶.

Pedepse la fel de severe erau prevăzute pentru cei au dispuneau castrarea, care furnizau robi pentru castrare sau puneau la dispoziție spații în care se aveau loc operațiile respective. Referitor la acest aspect în *Novella* se precizează că în ce-i privește pe „cei care au comandat acest lucru și au dat persoane în acest scop, sau care a furnizat, sau asigură, case sau orice loc pentru aceasta, fie ei bărbați sau femei, poruncim să sufere pedepse de același fel, pentru că au fost părtașii acestei practici nedrepte”⁷. În schimb, robii care au fost supuși operației de castrare „ar fi trebuit să fie eliberați cu mai mult timp în urmă, de asta poruncim pentru cei care au fost făcuți eunuci de oricine, pe teritoriile stăpânirii noastre, de la sfârșitul anului celei de-a douăsprezecea indicațiuni a ciclului tocmai trecut”, adică după 1 septembrie 548⁸.

În pofida acestei legislații, castrarea a continuat să fie practică în Imperiul Bizantin, mai ales, ca pedeapsă. Un articol din *Ecloga*, cod de legi promulgat de Leon III Isaurianul în anul 726, prevedea, spre exemplu, ca „cei care comit acte abominabile să fie emasculați” sau într-o traducere mai recentă „celor care își pierd rațiunea și comit acte abominabile li se va tăia penisul”⁹.

4 *Iustiniani Novellae*, Novella CXLII.praefatio; [a se vedea și ediția: *The Novels*, 142.preambul].

5 *Iustiniani Novellae*, Novella CXLII.II; [a se vedea și ediția: *The Novels*, 142.2].

6 *Iustiniani Novellae*, Novella CXLII.I; [a se vedea și ediția: *The Novels*, 142.1].

7 *Iustiniani Novellae*, Novella CXLII.II; [a se vedea și ediția: *The Novels*, 142.2].

8 *Iustiniani Novellae*, Novella CXLII.II; [a se vedea și ediția: *The Novels*, 142.2].

9 *A Manual of Roman Law*, XVII.39; [a se vedea și ediția: *The Ecloga*, 17.39].

Fiind considerată o pedeapsă mai blândă decât cea cu moartea, castrarea era aplicată, în multe cazuri, претендіților sau potențialilor претенденти la tronul imperial. La castrare recurgeau și unele mari familii aristocratice cu unii din fii lor, pentru a le asigura accesul în înalte funcții de la curte, rezervate doar eunucilor.

Lipsa sexului și frumusețea lor aparte au condus la asemuirea eunucilor cu îngerii. În lucrarea *Oneirocriticon*, transcrisă de un creștin, un anume Achmet, se subliniază că „*dacă cineva visează la un famen frumos, de statură bună, pe care nu-l cunoaște, eunucul să fie socotit ca un înger: căci un eunuc este curat și asemănător îngerului și respinge toate poftele trupesti; astfel, rezultatul visului va fi același ca și în cazul îngerilor. Și orice ar spune eunucul visătorului se va întâmpla repede*”¹⁰.

În Bizanț, eunucii, „*care cu glasurile lor ascuțite, netrecute prin schimbarea de voce, cu tenul delicat, de copil, cu trupul lipsit de păr și membrele alungite contribuiau la exotismul vieții de curte*”, aveau mare trecere, consideră Judith Herrin¹¹.

Marea căutare pe care o aveau eunucii societatea bizantină, nu numai la curtea imperia-lă de la Constantinopol, ci și în cadrul marilor familii aristocratice, este clar confirmată de o serie de izvoare¹². O asemenea confirmare o aflăm în relatarea lui Liudprand (Liutprand / Liutprando), viitor episcop de Cremona, care a vizitat Constantinopolul, în anul 949, prin bunăvointa marchizului Berengario de Ivrea, și a tatălui său vitreg, pentru a se familiariza cu subtilitățile diplomației, domeniu în care urmă să își înceapă activitatea, și pentru a în-văța limba greacă¹³. Din relatarea lui Liudprand aflăm că ajuns la Constantinopol, la curtea basileului Constantinos VII Porphyrogenetos (913/945–959), i-a oferit acestuia, pe lângă alte daruri scumpe, și „*patru robi, carzimasia, care au fost pentru împărat mai prețioși decât toate celelalte*”¹⁴. Potrivit explicației oferite de Liudprand, „*cu numele de carzimasium grecii indică un copil care a fost făcut eunuc prin amputarea testiculelor și a penisului*”¹⁵.

Aceeași concluzie, cu privire la aprecierea de care se bucurau eunucii în societatea bi-zantină, se degajă și dintr-un pasaj din unele versiuni ale poemului eroic bizantin *Digenis Akritas*. În respectivul pasaj, care este aproape identic în toate versiunile poemului, se arată că, cu prilejul căsătoriei eroului poemului, fratele mai mare al soției sale le-a făcut cadou mirilor „*zece tineri eunuci, toți arătoși și cu părul frumos*”¹⁶.

10 Achmet 1991, p. 10; Cf. Ringrose 2003, pp. 143–162.

11 Herrin 2007, p. 160; [traducerea în ediția: Herrin 2021, p. 238].

12 *The Life of St Irene Abbess*, p. 12; Theophanes Continuatus 2011, p. 74; Cedrenus 1839, p. 29; Zonaras 1897, XV.10; Cf. Guiland 1943, p. 197.

13 Schummer 1992, pp. 197–201.

14 Liutprando 2015, VI.VI; [a se vedea și edițiile: Liudprand 1930, VI.VI; Liudprand 2007, VI.6].

15 Liutprando 2015, VI.VI; [a se vedea și edițiile: Liudprand 1930, VI.VI; Liudprand 2007, VI.6]; Cf. Baldwin 1980, p. 266; Cf. Grabowski 2015, pp. 1–14.

16 *Digenis Akritis* 1998, 4.924-926 [a se vedea și edițiile: *Digenis Akritis* 1995, IV.924-926; *Digenes Akrites* 1970, IV.924-926].

Spre o concluzie asemănătoare conduce și o scurtă însemnare a lui Mihail Psellos. Prezentând ascensiunea la putere a parkoimomenos-ului Basileios Lekapenos, acesta enumeră între factorii care au favorizat parcursul s-a numărat și „*frumusețea regească a chipului*” eunucului¹⁷.

Eunuci erau deosebit de bine integrați în societatea bizantină. Acestor reprezentanți ai unui „*al treilea sex, nici bărbat, nici femeie*”, susține Judith Herrin, li se acorda încrederea deplină, având misiunea „*de a escorta familia imperială, de a proteja pe doamnele din dinastia conducătoare și de a veghea asupra desfășurării ceremonialului de la curte*”¹⁸. Ca urmare, conchide autoarea, „*fenomenul eunucilor de curte are o istorie globală și practica bizantină nu era ceva neobișnuit în rândul guvernărilor ierarhice, imperiale*”¹⁹.

Pe lângă atribuțiile prezentate, eunucii au ocupat poziții importante, în administrația centrală a imperiului, în diplomație, în armată sau în Biserică²⁰. Faptul este confirmat, indirect, de o consemnare succintă din lucrarea *Oncirocriticon*, care face referire la „*eunucii cunoscuți și foarte puternici care sunt priviți cu onoare*”²¹.

Pozițiile eunucilor în cadrul ierarhiei aulice erau stabilite și reglementate de listele care împărțeau și stabileau demnitățile și funcțiile de la curte. Una dintre aceste liste, așa-numitul *Taktikon Uspenskij*, datat în 842–843, în timpul domniei lui Mihail III și a mamei sale Theodora, enumeră mai multe demnități ocupate de eunuci, anume *patrikioi eunuchoi* (poziția 11), *ostiarioi* (poziția 57), *protospatharii eunucii* (poziția 58) *koubikoularioi* (poziția 135)²².

Informații asemănătoare se regăsesc într-o altă listă, *Taktikon-ul Scorialensis*, datat în timpul împăratului Ioannes I Tzimiskes (969–976) și în primii ani ai domniei lui Basileios II (976–1025), în 975–976 sau 979²³. Potrivit acestei surse, rangurile deținute de eunuci se încadrau în a doua clasă de titluri imperiale. Acestea erau *patrikios eunuchos și vestarches* (poziția 6), *patrikios eunuchos și rector* (poziția 10), *patrikioi eunuchoi* (poziția 11), *protospatharioi eunuchoi* (poziția 115), *primikerioi eunuchoi* (poziția 116), *ostiarioi* (poziția 118)²⁴.

Încheiem prezentarea acestor liste cu *Tratatul lui Philotheos*, datat în 899, care oferă mult mai multe și mai consistente informații, care stabilea clar care erau titlurile disponibile eunucilor în ierarhia curții imperiale și cum le erau ele acordate. Potrivit prevederilor documentului, „*titlurile eunucilor sunt de asemenea conferite sub două forme: unii primesc titlurile printr-un act, potrivit legii; unele [titluri] sunt atribuite oamenilor merituosi prin dispoziție [imperială]; acestea trec cu ușurință de la o persoană la alta prin decizie imperială*”.

17 Psellos 1926, I.III; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, I.3; Psellos 1998, I.3].

18 Herrin 2007, p. 160; [traducerea în ediția: Herrin 2021, p. 238].

19 Herrin 2007, p. 160; [traducerea în ediția: Herrin 2021, p. 238].

20 Ringrose 2003, pp. 111–183.

21 Achmet 1991, p. 10.

22 *Les listes de préséance byzantines*, pp. 46/47, 50/51, 56/57.

23 *Les listes de préséance byzantines*, p. 255.

24 *Les listes de préséance byzantines*, pp. 262/263, 268/269.

Toate titlurile pentru fiecare înseamnă care le sunt acordate sunt în număr de opt”²⁵. Cele opt titluri erau: 1) nipsistarios; 2) koubikoularios; 3) spatarokoubikoularios; 4) ostiarios; 5) primikerios; 6) protospatharios; 7) prepositos clarissimus; 8) patrikios²⁶.

În ceea ce privește „titlurile care le sunt conferite prin dispoziție [imperială] sunt nouă principale”, precizează *Tratatul lui Philotheos*²⁷. În realitate, tratatul enumeră 10 titluri, anume:

„*parakimomenos al împăratului* (ὁ παρακοιμώμενος τοῦ δεσπότης);
protovestiarios al împăratului (ὁ πρωτοβεστιάριος τοῦ δεσπότης);
prepositos al mesei împăratului (ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ δεσπότης);
prepositos al mesei împărătesei (ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς αὐγούστης);
papias al marelui palat (ὁ παπίας τοῦ μεγάλου παλατίου);
deuteros al marelui palat (ὁ δεύτερος τοῦ μεγάλου παλατίου);
pinkernes al împăratului (ὁ ἐπιγέρνης τοῦ δεσπότης);
pinkernes al împărătesei (ὁ πιγκέρνης τῆς αὐγούστης);
papias al Magnaurei (ὁ παπίας τῆς Μανναύρας);
papias al Daphnei (ὁ παπίας τῆς Δάφνης)”²⁸.

Se pare, însă, că accesul eunucilor nu era strict restricționat doar la titlurile precizate, în mod expres, pentru ei. Ne întemeiem această concluzie pe o consemnare din tratat care precizează că „*de asemenea, le sunt disponibile, în egală măsură, toate celelalte titluri care dia logou (prin rațiune) sunt accesibile bărboșilor, cu excepția titlurilor de eparch, questor și domestikos*”²⁹.

Izvoarele semnalează prezența lor în toate domeniile vieții bizantine, în artă, în cultură, în viața economică și așa mai departe. Spre exemplu, se cuvine a fi semnalată impresia deosebită, făcută în 1147, francilor sosiți la Constantinopol, în timpul celei de-a doua cruciade, de eunucii incluși într-un cor bărbătesc. Potrivit relatării cronicarului Eudes (Odo) de Deuil, martor ocular, aceștia i-au impresionat pe franci „*datorită cântării lor dulci*”, care se amesteca cu a celorlalți bărbați din cor, precum și prin „*prin purtarea lor grațioasă și bătăile blânde din palme și plecăriunile lor*”³⁰.

În funcție de momentul vârstei în care au suportat violentul procedeu de castrare, eunucii arătau din punct de vedere fizic, diferit. Cei cărora le fuseseră eliminate organele genitale la maturitate păstrau toate caracteristicile masculinității. Cei care fuseseră operați la vârsta copilăriei, nu aveau să mai treacă prin etapele schimbării vocii sau a creșterii pilozității rămânând spâni.

25 *Les listes de préséance byzantines*, pp. 124/125.

26 *Les listes de préséance byzantines*, pp. 124/125–128/129; Cf. Guiland 1955, pp. 50–84.

27 *Les listes de préséance byzantines*, pp. 132/133.

28 *Les listes de préséance byzantines*, pp. 132/133–134/135.

29 *Les listes de préséance byzantines*, pp. 132/133.

30 Odo of Deuil 1948, pp. 68/69.

Această a doua categorie de eunuci a impresionat în mod deosebit la Bizanț. Considerăm, chiar dacă izvoarele nu precizează explicit acest lucru, că în compunerea ei, intrau, fără îndoială, eunucii cu „*cântări dulci*” și cu „*purtarea grațioasă*”, potrivit consemnării lui Eudes (Odo) de Deuil, sau „*cei arătoși și cu părul frumos*”, după autorul anonim al poemului *Digenis Akritas*.

O prezentare mai completă a lor se regăsește în lucrarea *Viața Sfântului Andrei cel Nebun după Hristos*, redactată, probabil, prin secolul al X-lea. Referindu-se la aspectul fizic al unui astfel de eunuc, autorul lucrării arată că „*fața lui era ca petalele de trandafir, pielea corpului albă ca zăpada, era bine proporționat, cu părul blond, avea o delicatețe neobișnuită și mirosea a mosc după el*”³¹. Eunucii din această categorie sunt, cu certitudine, cei pe care lucrarea *Oneirocriticon* îi aseamnă îngerilor.

Eunuci în Administrație, Armată și Biserică

Numeroase izvoare au păstrat numele unor eunuci care au deținut ranguri poziții însemnate la curtea imperială de la Constantinopol. Mulți dintre ei au jucat un rol determinant, uneori nefast, în guvernarea, administrarea și armata imperiului.

Lista eunucilor care au făcut parte din aparatul guvernamental și administrativ și din Armată, relevată de sursele literare, documentare sau sigilografice este una lungă³². În continuare, în limitele spațiului avut la dispoziție, vom prezenta succint activitatea, benefică sau nu, a unora dintre ei.

Eutropios, *praepositus sacri cubiculi*, a deținut un rol de primă importanță la curtea împăratului Arcadios (395–408). Între noiembrie 395 și vara anului 399, acesta a fost adevăratul conducător al imperiului, în calitate de regent al tânărului împărat. Lăcomia lui a stârnit nemulțumiri, atât în rândul anturajului lui Arcadios, cât și a poporului. A fost înlăturat și ucis în urma unei răscoale populare izbucnite la Constantinopol în vara anului 399³³.

Chrysaphios, *koubikoularios*, a fost un alt eunuc care a deținut a poziție privilegiată la curtea împăratului Theodosios II (408–450). Din relatările autorului contemporan, Priscus Panites, cunoaștem că prin 448–449, Chrysaphios a pus la cale un complot, eșuat însă, în scopul eliminării regelui hun, Attila, cel mai primejdios adversar al Constantinopolului al momentului³⁴.

31 *The Life of St. Andrew*, p. 17.

32 Guiland 1943, pp. 197–235; Guiland 185–220; Ringrose 2003, pp. 128–141, 162–183.

33 Claudian 2023, pp. 209–248; Eunapius 1983, IX.65–66; Zosime 1986, V.III.2, V.III.6, V.VIII–XIV, V.XVII–XVIII.3; [a se vedea și edițiile: Zosimo 2013, V.3.2, V.3.6, V.8–14, V.17–18.3; Zosimus 1982, V.3.2, V.3.6, V.8–14, V.17–18.3].

34 Priscus 1983, p. 3, 11, 15; [a se vedea și edițiile: Priscus 2014, § 52*, 4, 7–8, 12, 12.1, 13; Priscus 1936, A.III, A.IV, B.V, B.VI]; Malalas 1986, 14.19, 14.32 [a se vedea și ediția: Malalas 2017, 14.19, 14.32].

În timpul lui Justinianus I, sursele au reținut numele mai multor eunuci cu ranguri la curtea imperială. *Antiochos*, *ostiarios*, a intrat în conflict cu împăratul pentru o proprietate, motiv pentru care a fost încarcerat³⁵. *Kalopodios* fost succesiv, potrivit consemnării lui Theophanes Confessor, *koubikoularios* și *spatharios*, respectiv *koubikoularios* și *praepositos*³⁶. Lucarea *Chronicon Paschale*, care îi acordă titlurile de *koubikoularios* și *spatharios* sau *spatharokoubikoularios*, consemnează faptul că abuzurile sale l-au făcut nepopular, acestea numărându-se printre factorii care au contribuit la izbucnirea răscoalei Nika, în ianuarie 532³⁷.

Narses, *koubikoularios* și *spatharios* (*spatharokoubikoularios*), originar din Persarmenia, s-a remarcat ca un intrigant abil și un fin diplomat. A avut un aport însemnat în înăbușirea revoltei Nika, intrigile lui și banii acordați membrilor demeii Albaștrilor, conducând la ruperea unității dintre aceștia și cei ai demeii Verzilor³⁸.

Narses s-a remarcat și ca un talentat miliar, egal al cunoscutului Belisarios. Afirmarea lui ca militar a cunoscut apogeul pe fondul desfășurării cele de-a treia faze a războiului bizantino-ostrogot, dintre 550–555. În prima fază a conflictului, derulată între 535 și 540, Narses a avut un rol secundar, acționând ca subordonat al lui Belisarios. În acest context, în 538, conduce o grupare de forțe imperiale, trimise în Italia în sprijinul lui Belisarios. Neînțelegerile cu Belisarios au determinat rechemarea lui la Constantinopol (primăvara 539)³⁹. În primăvara anului 551, Narses este numit comandant suprem al forțelor bizantine care urmau să opereze împotriva ostrogoților (*magister militum per Italiam*) și însărcinat cu recrutarea soldaților și organizarea campaniei⁴⁰. În primăvara anului următor, în fruntea unei armate „*peste măsură de mare*”, pătrunde în Italia prin Dalmația, înaintând pe direcția Salonae–Veneția–Ravenna, de unde declanșează operațiunile militare împotriva ostrogoților⁴¹. Avansează pe Via Flaminia în cadrul unei ofensive totale împotriva forțelor ostrogote, comandate de regele Totilas (541–552), cucerind teritoriile, cetățile și orașele aflate pe direcția înaintării bizantine sunt cucerite. În Tuscia, la poalele Munților Apenini, pe câmpul numit *Busta Gallorum*, din vecinătatea satului Taginae sau Tadinæ (Gualdo Tadino), Narses zdrobește trupele ostrogote, Totilas însuși aflându-și sfârșitul în luptă (vara 552)⁴².

35 *Accounts of Medieval Constantinople*, 4.4.

36 Theophanes 1997, AM 6024 [AD 531/2], AM 6051 [AD 558/9].

37 *Chronicon Paschale*, p. 114.

38 Malalas 1986, 18.71; [a se vedea și ediția: Malalas 2017, 18.71].

39 Prokopios 2014, VI.13.16, 16.5-13, 18.3-11, 23-29, 22.4-5; [a se vedea și edițiile: Procopio 1977, VI.13, 16, 18, 22; Procopius 1963, II.13, 16, 18, 22]; Marcellinus 1995, p. 48.

40 Prokopios 2014, VIII.21.6, 20-21; [a se vedea și edițiile: Procopio 1977, VIII.21; Procopius 1963, IV.21].

41 Prokopios 2014, VIII.21.6, 20-21, 26.5-25; [a se vedea și edițiile: Procopio 1977, VIII.26; Procopius 1963, IV.26].

42 Prokopios 2014, VIII.28.1-13, 29.1-32.30; [a se vedea și edițiile: Procopio 1977, VIII.28, 29-32; Procopius 1963, IV.28, 29-32].

Continuă ofensiva spre sudul Italiei și la poalele Vezuviului, la *Mons Lactarius*, înfrânge trupele ostrogote comandate de noul rege, Theias (552–553), care pierе în luptă (primăvara 553)⁴³. În toamna anului 554, la Tennentum, în apropiere de Capua, Narses zdrobește hordurile france și alamane pătrunse în Italia în sprijinul ostrogoților⁴⁴. Ultimele rezistențe ostrogote sunt anihilate în anul 555, la Campsa (Conza) în apropiere de Neapole⁴⁵. În 555, după cucerirea Italiei ostrogote, Narses, ridicat la rangul de *patrikios*, a fost însărcinat cu guvernarea acesteia, ca *exarchos* al împăratului⁴⁶. În noiembrie 562, la Beroia (Verona) și Bringas (Brescia) a anihilat o ultimă tentativă de revoltă a ostrogoților⁴⁷. A guvernat Italia până la invazia longobarzilor din 568. Conform relatării lui Paulus Diaconus, în 568 a intrat în conflict cu împăratul Justinus II (565–578) și cu împărăteasa Sophia și a fost destituit. S-a retras, inițial la Napoli, apoi s-a stabilit la Roma unde a rămas până la moarte. Trupul i-a fost trimis la Constantinopol (574)⁴⁸.

Solomon, un eunuc originar din partea orientală a Imperiului Bizantin, din cetatea Dara, care s-a remarcat ca unul din generali capabili ai domniei lui Justinianus I. Îl însoțește pe Belisarios în campania din Africa de Nord, soldată cu cucerirea Regatului Vandal, în calitate de *comes foederaticorum*, purtând titlul de *domesticus* (533–534)⁴⁹. În primăvara anului 534, după revenirea lui Belisarios la Constantinopol, Solomon primește comanda supremă trupelor imperiale de Libya, cu misiunea de consolida stăpânirea imperiului în zonă, prin anihilarea revoltelor maurilor și a diferiților ofițeri imperiali. Între 534 și 536, poartă lupte cu succese schimbătoare împotriva numeroșilor adversari, fără a reuși pacificarea teritoriilor intrate sub stăpânirea Constantinopolului⁵⁰. După o întrerupere de trei ani, în care misiunea pacificării Libyei a fost încredințată succesiv generallior Belisarios și Germanos, vărul împăratului, în 539, lui Solomon, care între timp primise titlul de *patrikios*, după cum reiese din unele surse, îi este reîncredințată administrarea acestei regiuni. Se confruntă cu aceleași probleme dificile, fără a reuși soluționarea lor. Cade în confruntarea de la Cillium, cu forțele unei căpetenii a maurilor revoltați (543)⁵¹.

43 Prokopios 2014, VIII.33.1-35.38; [a se vedea și edițiile: Procopio 1977, VIII.33-35; Procopius 1963, IV.33-35].

44 Agathias 1975, 2.4.1-10.8; Diaconus 2011, II.2 [a se vedea și edițiile: Diacono 1990, 2.2; Paul the Deacon 2003, II.II].

45 Agathias 1975, 2.13.1-14.7.

46 Malalas 1986, 18.116; [a se vedea și ediția: Malalas 2017, 18.116].

47 Malalas 1986, 18.140 [a se vedea și ediția: Malalas 2017, 18.140]; Theophanes 1997, AM 6055 [AD 562/3].

48 Diaconus 2011, II.5, 11 [a se vedea și edițiile: Diacono 1990, 2.5, 11; Paul the Deacon 2003, II.V, XI].

49 Procope 2019, I.XI.5-7, 9, XXIV.19.

50 Procope 2019, II.VIII.4, 23-24, X.1-2, XI.1-5, 20-36, XII.2-4, 10-19, XIII.18-20, 30-36, 39-41, 45, XIV.4, 10, 22-27, 30-33, 36-38, 40-42, XV.9.

51 Procope 2019, II.XIX.1-6, 9, 16-17, 20, 25-31, XX.3-11, 22, 29-30, 33, XXI.16-22; Corippus 2008, III; Victor of Tonnena 2008, p. 131.

Andreas, *koubikoularios*, în 666–667, a condus o misiune diplomatică la curtea califului abbasid Mu'awyya, din însărcinarea coregentului bizantin Constantinos IV, fiul basileului Constans II (641–668). În numele tatălui său, coregentul îi solicita califului să nu-l susțină pe Saborios, strategos al Themei Armeniakon, care se revoltase împotriva imperiului. Demersurile s-au încheiat fără rezultat, trimisul bizantin respingând condițiile puse de calif, în schimbul satisfacerii cererilor bizantine⁵².

Stephanos Perses, *sakellarios*, și-a desfășurat activitatea în timpul primei domnii a împăratului Justinianus II (685–695, 705–711). Caracterizat de Theophanes Confessor ca fiind „*cel mai însecat de sânge și crud*”, Stephanos Perses a fost însărcinat de împărat cu supravegherea și coordonarea lucrărilor de construire a triklinosului și zidurilor împrejmuitoare ale palatului, poziție de pe care a tratat lucrătorii cu o cruzime dusă la extrem⁵³. Această „*fiară sălbatică*”, relatează autorul, a îndrăznit, ca în absența împăratului, să pună să fie bătută cu vergile „*ca un copil*”, mama împăratului, augusta Anastasia⁵⁴. Prima detronare a împăratului Justinianus II a marcat și sfârșitul eunucului (695). Capturat de mulțimea răzvrătită, a fost târât pe strada Mese, legat de picioare, până în Forum Bovis, unde cadavrul i-a fost ars⁵⁵.

Ioannes, *sakellarios*, un eunuc, care aparținea familiei împărătesei Irina, a fost un alt reprezentant al acestei categorii care a exercitat la un moment dat, cu rezultate notabile, și o comandă militară. Potrivit informațiilor transmise de Theophanes Confessor, în iunie 981, împărăteasa, regentă a fiului ei Constantinos VI, i-a încredințat lui Ioannes comanda tuturor thematelor din themele asiatice cu misiunea „*să păzească trecătorile montane și să urmărească invazia arabă*”, organizată împotriva imperiului. Din succintele informații transmise de Theophanes reiese că în confruntarea cu forțele arabe, comandate de generalul arab Abd al-Kebir, de la Melon (localitate neidentificată), bătălie asupra desfășurării căreia nu avem detalii, trupele imperiale au obținut victoria, astfel că invadatorii au suferit „*multe pierderi și s-au retras rușinați*”⁵⁶.

Leon de Sinope, *patrikios* și *sakellarios*, și-a desfășurat activitatea în timpul împărătesei Irina (797–802), fiind unul din apropiații acesteia. Cunoaștem din relatarea lui Theophanes Confessor că odată cu lovitura de palat a Nikephoros I (802–811), Leon de Sinope s-a alăturat acestuia, participând la detronarea împărătesei (802)⁵⁷.

Actios, *patrikios* și *protospatharios*, a fost un alt apropiat al împărătesei Irina, în perioada 780–790, în care aceasta a asigurat regența în numele fiului ei Constantinos VI (790–797). În 790 a fost exilat de Constantinos VI în momentul în care acesta a luat puterea deplină.

52 Theophanes 1997, AM 6159 [AD 666/7].

53 Theophanes 1997, AM 6186 [AD 693/4]; AM 6187 [AD 694/5]; Nikephoros 1990, § 39, 40.

54 Theophanes 1997, AM 6186 [AD 693/4].

55 Theophanes 1997, AM 6187 [AD 694/5].

56 Theophanes 1997, AM 6273 [AD 780/1].

57 Theophanes 1997, AM 6295 [AD 802/3].

În 797 când Irina, după înlăturarea lui Constantin VI a preluat întreaga putere, Aetios a profitat de ocazie pentru a-i exila la Athena pe fiii fostului împărat Constantin V (741–775), aflați sub pază. Lupta pentru putere l-a adus însă în conflict acerb cu aliatul său, de până atunci, eunucul Staurakios, prelungită până la moartea ultimului în 799 sau 800. A reușit să-și consolideze puterea, numindu-și fratele strategos în Thracia și Macedonia, el însuși impunându-și controlul aspra Themelor Anatolikon și Opsikion. După înlăturarea Irinei s-a alăturat împăratului Nikephoros I. Și-a pierdut viața, alături de acesta, în timpul catastrofei militare suferită de forțele bizantine în campania din Bulgaria, din 811⁵⁸

Staurakios, *patrikios* și *logothetes*, a fost un colaborator apropiat al împărătesei Irina, încă din perioada în care aceasta era regentă a fiului său minor, Constantin VI⁵⁹. Încă din această perioadă, susținea Theophanes Confessor, Staurakios, era cel care „atunci era în fruntea tuturor și le administra pe toate”⁶⁰. În 787, în timpul Conciliului Ecumenic de la Niceea 787 a reușit să atragă de partea împărătesei soldații din Thema Thracia și să îndepărteze soldații ostili din themele asiatiche, mimând organizarea unei campanii împotriva arabilor. În februarie 790, Constantin VI a încercat fără succes înlăturarea eunucului de la putere. Intenționa să-l tundă călugăr și să-l exileze în Sicilia. Avea să reușească acest lucru abia în decembrie, după înlăturarea Irinei de la putere, când Staurakios a fost tuns și exilat în Thema Armeniakon. Probabil odată cu readucerea Irinei la palat, în 791, Staurakios a revenit și el la Constantinopol, numai așa se explică faptul că participă alături de Constantin VI la campania împotriva arabilor, contribuind în mod voit la eșecul acesteia (martie 797). Susține acțiunea Irinei de înlăturare a fiului ei, din același an, dar lupta pentru putere îl aduce în conflict cu fostul lui aliat, eunucul Aetios. În 799 scapă cu greu de acuzația de tentativă de uzurpare pe care i-o aduceau adversarii săi, Aetios și Niketas, *patrikios* și *domestikos ton scholon*. În februarie anul următor, încearcă să pună la cale o rebeliune cu concursul unităților de scholari și exkoubitores, dejucată însă cu abilitate de împărăteasă. Moare câteva luni mai târziu⁶¹.

În perioada domniei comune a Irinei și a lui Constantin VI, Staurakios s-a făcut remarcat și din punct de vedere militar. La sfârșitul anului 782 sau la începutul anului următor, Irina și-a trimis favoritul în fruntea unor „forțe numeroase împotriva triburilor sklavinilor” din Peninsula Balcanică⁶². Staurakios a înaintat până la Thessalonik, și a continuat acțiunile militare împotriva sklavinilor stabiliți în Hellada, pe care „i-a supus pe toți

58 Theophanes 1997, AM 6283 [AD 790/1], AM 6290 [AD 797/8], AM 6291 [AD 798/9], AM 6292 [AD 799/800], AM 6293 [AD 801/2]; AM 6303 [AD 810/11]; Zonaras 1897, XV.13.18-26.

59 *La vie de S. Philarète*, p. 142/143.

60 Theophanes 1997, AM 6274 [AD 781/2].

61 Theophanes 1997, AM 6279 [AD 786/7]; AM 6282 [AD 789/90], AM 6283 [AD 790/1], AM 6284 [AD 791/2], AM 6289 [AD 796/7], AM 6290 [AD 797/8], AM 6291 [AD 798/9], AM 6292 [AD 799/800], AM 6293 [AD 800/01].

62 Theophanes 1997, AM 6275 [AD 782/3].

și i-a silit să plătească tribut imperiului”⁶³. A pătruns apoi în Pelopones, desfășurând operațiuni militare împotriva sklavinilor stabiliți aici. Succesele obținute i-au permis „să aducă mulți prizonieri și multă pradă în Imperiul Romeilor”⁶⁴. În ianuarie 784, Sraurakios a revenit la Constantinopol din campania împotriva sklavinilor și și-a „celebrat victoria cu jocuri în Hippodrom”, consemnează același Theophanes Confessor⁶⁵.

Theoktistos, *patrikios* și *logothetes*, și-a desfășurat activitatea sub împărății Leon V (813–820), Mihail II (820–829), Theophilos (829–842) și Mihail III (842/856–867). Primele informații despre activitatea lui datează de la sfârșitul domniei lui Leon V. La finalul anului 820 a luat cunoștință de conspirația care a dus la asasinarea împăratului, produsă în 25 decembrie, chiar în biserică, în timpul slujbei de Crăciun⁶⁶. Activitatea lui în timpul domniei lui Mihail II este trecută sub tăcere de izvoarele avute la dispoziție. Theoktistos re apare în surse în 841 în calitate de *logothetes*, beneficiind de încrederea împăratului Theophilos, care, ceea ce ne determină să considerăm că și-a păstrat puterea și influența și în timpul lui Mihail II. Înainte de campania împotriva arabilor, din 841, relatează Genesisios, basileul „și-a legat, atât soția, cât și pe Theoktistos *logothetes* cu jurămintele ca niciunul să nu îndrăznească să schimbe după moartea lui aranjamentele făcute și nici să nu-l îndepărteze pe Ioannes (Ioannes Grammaticus, n.n.), patriarhul său, din scaun”⁶⁷. La moartea împăratului Theophilos, devine, alături de Manuel, *magistros*, și de împărăteasa Theodora, membru al regenței, care între 842 și 856, a asigurat guvernarea Imperiului Bizantin, în numele fiului minor al acesteia, Mihail III. În 843, susține acțiunea împărătesei de restaurare a cultului icoanelor și de condamnare a iconoclasmului, de înlăturare a patriarhului iconoclast Ioannes Grammaticus⁶⁸. Theoktistos a fost cel care a deschis lupta pentru putere, într-o primă fază determinându-l pe Manuel să părăsească palatul imperial și să locuiască în afara acestuia, apoi insinuând, în mod fals, că pune la cale o revoltă. Moartea lui Manuel i-a asigurat câștig de cauză⁶⁹. Disputa pentru putere a continuat cu *caesarul* Bardas, fratele împărătesei. Intrigile acestuia au reușit să-l instige împotriva lui Theoktistos, pe Mihail III însuși. În 20 noiembrie 855, în urma complotului pus la cale de Bardas, la care au participat mai mulți apropiați ai *caesarului*, Theoktistos a fost asasinat chiar în incinta palatului imperial⁷⁰.

Damianos, *patrikios* și *parakaimomenos*, a deținut o poziție influentă la curtea bizantină în timpul domniei împăratului Mihail III. Din informațiile transmise de Symeon

63 Theophanes 1997, AM 6275 [AD 782/3].

64 Theophanes 1997, AM 6275 [AD 782/3].

65 Theophanes 1997, AM 6276 [AD 783/4].

66 Genesisios 1998, 1.19; [a de vedea și ediția: Genesisios 2017, 1.19].

67 Genesisios 1998, 3.15; [a de vedea și ediția: Genesisios 2017, 3.15].

68 Genesisios 1998, 4.1-2, 5; [a de vedea și ediția: Genesisios 2017, 4.1-2, 5].

69 Genesisios 1998, 4.8; [a de vedea și ediția: Genesisios 2017, 4.8].

70 Logothete 2019, § 131.19-20; Genesisios 1998, 4.9-10; [a de vedea și ediția: Genesisios 2017, 4.9-10].

Logothetes, cunoaștem faptul că în perioada în care regența a fost condusă de împărăteasa Theodora, eunucul s-a numărat printre artizanii readucerii la curte a *caesarului* Bardas, fraatele basilisei. Împreună cu acesta a organizat apoi complotul care a condus la înlăturarea și suprimarea lui Theoktistos (855)⁷¹. Ulterior, după preluarea întregii puteri de către Mihail III, consemnează același autor, precum și Theophanes Continuatus, Damianos a intrat în conflict cu Bardas, care a reușit îndepărtarea lui. Din dispoziția împăratului eunucul a fost tuns călugăr și închis în Mănăstirea Sf. Mamas⁷².

Samonas, *protovestiaros* și *parakoimomenos*, a fost un eunuc de origine arabă (*agaren*), cu mare influență la curtea bizantină, în timpul împăratului Leon VI (886–912). Originar din Melitene, se pare că a ajuns la Constantinopol în urma unei expediții militare organizate în aceste regiuni⁷³. Din lucrarea hagiografică *Vita S. Euthymii* reiese că în momentul sosirii în capitala Imperiului Bizantin era încă la o vârstă destul de tânără și că ar fi aparținut familiei lui Stelyanos Zaoutzes⁷⁴. Samonas apare în cercurile palatului imperial prin toamna anului 896 când îi dezvăluie împăratului Leon VI o conspirație organizată împotriva lui, în care erau implicați membri familiei Zaoutzes. Drept recompensă, consemnează *Vita S. Euthymii*, basileul îi acordă titlul de *koubykoularios* și o treime din averea conspiratorilor pe care îi demascase, pentru ca în scurt timp să îl promoveze *nipsistiaros* (*nipsistarios*)⁷⁵. Symeon Logothetes susține că Samonas a primit titlul de *protospatharios* și lasă să se înțeleagă ca ar fi devenit membru în hetaireia⁷⁶. În vara anului 904, Samonas a încercat să fugă la Melitene. Prins de Nikephoros Kaminas, *doungarios*, la trecerea râului Halys, a fost readus de Constantinos Doukas la Constantinopol, unde, din ordinul împăratului a rămas câteva luni sub supraveghere în casa caesarului Bardas. Iertat de împărat, în vara anului 905, a primit titlul de patrikios⁷⁷. În 6 ianuarie 906, de Bobotează, relatează Symeon Logothetes, cu prilejul botezării fiului său Constantinos, împăratul Leon VI l-a numit pe Samonas *parakoimomenos*, drept recompensă în susținerea lui în disputa cu patriarhul Nikolaos I Mystikos, care refuza să officieze căsătoria basileului cu cea de-a patra soție, Zoe Carbonopsina⁷⁸. Implicarea lui Samonas în disputa dintre patriarh și împărat este confirmată de arhiereu însuși în scrisoarea care însoțește actul său de demisie, din februarie 907⁷⁹. Între toamna anului 906 și primăvara anului 907, Leon VI s-a confruntat cu revolta generalului Andronikos Doukas⁸⁰. O serie de surse înregistrează faptul că intrigile eunucului,

71 Logothete 2019, § 131.19-20.

72 Logothete 2019, § 131.31; Theophanis Continuatus 2011, § 16

73 Janin 1935, p. 307-318.

74 *Vita S. Euthymii*, § VIII; Logothete 2019, § 25-27; Cf. Janin 1935, p. 307.

75 *Vita S. Euthymii*, § VIII; Logothete 2019, § 133.25-27.

76 Logothete 2019, § 133.28.

77 Logothete 2019, § 133.42-44, 46.

78 Logothete 2019, § 133.47, 50; *Vita S. Euthymii*, § XI, XIV, XVII, XXII.

79 Nicholas I 1981, p. 24/25, nr. 197.

80 Janin 1935, pp. 313–314.

adversar declarat al generalului imperial, pe lângă împărat, au stat la baza declanșării revoltei⁸¹. Tot în urma intrigilor lui, Andronikos a fost arestat de arabii din Syria, la care se refugiase împreună cu unii dintre susținătorii săi, și siliți să se convertească la islam. Fiul său Constantinis a fost silit să fugă⁸². În 910, o solie a arabilor din Melitene, care număra în rândurile sale și pe tatăl lui Samonas, a sosit la Constantinopol. Când acesta și-a exprimat intenția de a se converti la creștinism și de a rămâne în imperiu, fiul său l-a convins să-și păstreze religia și să se întoarcă acasă⁸³. Prin 910-911, Samonas a început să piardă teren în favoarea unui alt favorit al împăratului, Constantinos, originar din Paphlagonia. Pentru a reîntra în grațiile împăratului, eunucul a inventat o conspirație împotriva împăratului, împreună cu megistes koitonites și cu Mihail Tzerithon. Când ultimul, i-a dezvăluit împăratului faptele, Samonas a căzut complet în dizgrație. Destituit din funcție, a fost tuns călugăr și închis, în mănăstirea patriarhului Euthymios, de unde a fost mutat apoi în Mănăstirea Martinakios⁸⁴. Situația lui Samonas rămâne incertă după această dată. Istoricul Raymond Janin nu exclude posibilitatea ca el să fi fost eliberat după urcarea pe tron a lui Alexandros (911–912), fratele lui Leon VI. Și să fie una și aceeași persoană cu patrikios Samonas, la cererea căruia clericul Joseph de Theba a copiat, în 914, un Vechi Testament, care provenea din biblioteca Mănăstirii Prodromos din Serres⁸⁵.

Stephanos, *ostiarios* și *nipsistarios*, și-a desfășurat activitatea în timpul împăratului Constantinos VII. Din lucrarea *De Ceremoniis Aulae Byzantinae*, atribuită acestui împărat-cărturar aflăm că în anul 949, cu ocazia organizării expediției bizantine împotriva Cretei stăpânite de arabi, eunucul Stephanos era plecat „*pentru serviciu în Spania*”, cu trei unități ale flotei⁸⁶. Nu discutăm aici de o misiune cu caracter militar, ci, cu certitudine, de una diplomatică.

Joseph Bringas, *patrikios*, *praipositos* și *parakoimomenos*, a deținut o poziție puternică la curtea imperială de la Constantinopol începând de la mijlocul secolului al X-lea. Theophanes Continuatus, ne informează că în momentul preluării întregii puteri de către împăratul Constantinos VII, eunucul, care deținea rangurile de *patrikios* și *praipositos*, a fost numit, de basileu, *sakellarios*⁸⁷. Autorul bizantin, care are numai cuvinte de apreciere la adresa lui Joseph Bringas, pe care-l consideră „*înțelept și drept și credincios*”, bun administrator, dar și „*evlavios și drept*”, afirmă că la moartea lui, Constantinos VII, i l-a încredințat, spre a-i acorda protecție și îndrumare, pe fiul și succesorul său, Romanos II (959–962), informație transmisă și de Symeon Logothetes⁸⁸. Din consemnarea lui Symeon Logothetes,

81 *Vita S Euthymii*, § XI; Logothete 2019, § 133.52-53; Nicholas I 1981, p. 16/7, nr. 193.

82 Logothete 2019, § 133.56-57.

83 Logothete 2019, § 133.58.

84 Logothete 2019, § 133.60-61.

85 Janin 1935, p. 317.

86 Porphyrogennetos 2012, II.45 [R664-78; H219-35].

87 Theophanes Continuatus 2019, 6.12.

88 Theophanes Continuatus 2019, 6.51; Symeon the Logothete 2019, § 14-15.

precum și din cea a lui Pseudo-Symeon, aflăm că, la scurt timp după ocuparea tronului, respectiv în anul 959, noul împărat, l-a numit pe Joseph Bringas, inițial *paradynasteuontes* și conducător al Senatului, iar ulterior l-a avansat *parakoimomenos*⁸⁹. Informațiile pe care le deținem creionează niște raporturi contradictorii cu noul împărat Nikephoros II Phokas (963–969). Potrivit unora dintre acestea, transmise de Symeon Logothetes și Pseudo-Symeon, în perioada anterioară urcării pe tron, Joseph Bringas ar fi susținut ascensiunea lui Nikephoros II Phokas, ca general⁹⁰. După moartea lui Romanos II, eunucul a rămas fidel familiei acestuia, respectiv basilisei Theophano și porphyrogenetilor Basileios și Constantinos, și a căutat să împiedice urcarea lui Nikephoros II Phokas pe tronul imperial. Asemenea știri transmit Leon Diaconus sau Ioannes Skylitzes. Ele sunt confirmate de faptul că îndată după ocuparea tronului, Nikephoros II l-a exilat pe Joseph Bringas în Paphlagonia, apoi a dispus închiderea lui într-o mănăstire din Thessalia, unde a și murit în 965⁹¹.

Alături de demnitățile civile, Joseph Bringas a exercitat și o funcție militară. În anul 956, a fost investit de împăratul Constantinos VII în demnitatea de *droungarios ton ploimon* (comandant al flotei)⁹². În 960, în timpul asediului bizantin al Cretei, din însărcinarea expresă a basileului Romanos II, Joseph Bringas a asigurat aprovizionarea trupelor imperiale aflate în campanie⁹³.

Basileios Lekapenos (Notbos), *patrikios* și *parakoimomenos*, fiu natural al împăratului Romanos I Lekapenos (920–944), motiv pentru care, scrie Mihail Psellos, „*fuse-se castrat de mic, astfel ca fiul unei femei din afara legii să nu poată răpi celor după lege dreptul de întâietate la domnie*”⁹⁴. Basileios Lekapenos, care „*ajunsesse până la cea mai înaltă treaptă a ierarhiei romeilor, atât datorită puterii sale de cuget și a statului său impunător, cât și ajutat de frumusețea regească a chipului*”, consemnează același autor, a jucat un rol determinant în guvernarea Imperiului Bizantin sub împărații Constantinos VII Porphyrogenetos, Romanos II, Nikephoros II Phokas, Ioannes I Tzimiskes (969–976) și în prima parte a domniei lui Basileios II (976–1025)⁹⁵. Acesta, scrie Mihail Psellos, Potrivit relatării lui Theophanes Continuatus, Symeon Logothetes și Pseudo-Symeon, în 945, în momentul preluării întregii puteri de către Constantinos VII, deținea funcția de *protovestiaros*⁹⁶. Informația conduce la concluzia că eunucul își începuse cariera politică

89 Symeon the Logothete 2019, § 23; Pseudo-Symeon 2019, p. 119.

90 Symeon the Logothete 2019, § 23; Pseudo-Symeon 2019, p. 119.

91 Leo the Deacon 2005, II.10-12, III.1-4, 6-7; Skylitzès 2003, pp. 209–211, 215–219, 275; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 239–241, 245–250, 312].

92 Symeon the Logothete 2019, § 4.

93 Symeon the Logothete 2019, § 4, 18, 19.

94 Psellos 1926, I.III; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, I.3; Psellos 1998, I.3].

95 Psellos 1926, I.III; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, I.3; Psellos 1998, I.3].

96 Theophanes Continuatus 2019, 6.9; Symeon the Logothetes 2019, § 2; Pseudo-Symeon 2019, p. 115.

anterior acestei date, în timpul domniei tatălui său, fapt confirmat, de altfel, de o știre transmisă de Ioannes Skylitzes⁹⁷. După asumarea puterii depline, Constantinos VII l-a avansat *patrikios*, *parakoimomenos* și *paradynasteuon* al Senatului, deoarece era „*prudent și învățat și își slujea împăratul cu credință și corespunzător*”, consemnează autorii menționați⁹⁸. O serie de informații, transmise de Ioannes Skylitzes, îl prezintă pe Basileios Lekapenos, drept corupt, dar fidel dinastiei Macedonene și dispunând de calități de excelent administrator al treburilor statului⁹⁹. Basileios Lekapenos a fost un adversar declarat al lui Joseph Bringas, poziție care, potrivit lui Ioannes Skylitzes, avea să se manifeste violent în ajunul investiției ca împărat de Nikephoros II Phokas¹⁰⁰. Calitățile sale, susține Ioannes Skylitzes, i-au atras aprecierea împăraților Nikephoros II Phokas și Ioannes I Tzimiskes, care i-au încredințat politica internă a imperiului¹⁰¹. Ioannes Skylitzes îl acuză că în 976, temându-se de eventuale măsuri luate împotriva lui de Ioannes I Tzimiskes ca urmare a îmbogățirii excesive pe seama bunurilor statului, l-a otrăvit pe împărat cu o otrăvă cu efect lent¹⁰². Și-a menținut poziția și în primul deceniu de domnie a lui Basileios II. A fost alături de împărat în timpul revoltelor generalilor Bardas Skleros și Bardas Phokas dintre 976 și 989, reușind la un moment dat să-l folosească pe cel de-al doilea împotriva primului. În 986, în contextul asumării puterii depline de către Basileios II, a fost destituit din funcție de împărat, averea i-a fost confiscată, iar el exilat în Bosporos. Avea să moară la scurt timp după destituirea din funcție și exilare¹⁰³.

Basileios Lekapenos (Nothos) s-a remarcat și în calitate de comandant militar. În 958 comandă o grupare de forțe bizantine, „*puternic înarmată*” participantă la a doua fază a unei campanii militare organizată împotriva forțelor arabe hamdamide ale emirului Sayf al-Dawla, din Siria¹⁰⁴. În vara târzie a aceluiași an, probabil în august sau septembrie, trupele conduse de el fac joncțiunea cu cele comandate de generalul Ioannes Tzimiskes, *patrikios* și *strategos al Mesopotamiei*, și împreună iau cu asalt cetatea Samosata de pe Euphrat¹⁰⁵. Ca o recunoaștere a meritelor sale, la revenirea din campanie, lui Basileios Lekapenos i-a fost organizată o primire triumfală în Hippodrom¹⁰⁶. În primăvara-vara anului 971, Basileios

97 Skylitzès 2003, p. 201; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 271].

98 Theophanes Continuatus 2019, 6.9; Symeon the Logothetes 2019, § 2; Pseudo-Symeon 2019, p. 115.

99 Skylitzès 2003, pp. 200–201; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 229–230].

100 Skylitzès 2003, p. 218; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 248].

101 Skylitzès 2003, p. 239; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 271].

102 Skylitzès 2003, pp. 260–261; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 296].

103 Skylitzès 2003, pp. 264–280; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 299–318]; Psellos 1926, I.III; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, I.3; Psellos 1998, I.3].

104 Theophanes Continuatus 2019, 6.44; Symeon the Logothete 2019, § 12; Cf. McGeer 2003, p. 123.

105 Theophanes Continuatus 2019, 6.44; Symeon the Logothete 2019, § 12; Cf. McGeer 2003, p. 123.

106 Theophanes Continuatus 2019, 6.44; Symeon the Logothete 2019, § 12.

Lekapenos participă, alături de împăratul Ioannes I Tzimiskes, la campania din Bulgaria Răsăriteană, organizată împotriva forțelor ruse comandate de marele cneaz al Kievului, Sveatoslav I Igorevici. Potrivit informațiilor transmise de Ioannes Skylitzes, în timp ce împăratul în fruntea unei grupări de forțe ușor înarmate a traversat Munții Haemus îndreptându-se împotriva forțelor ruse din Preslav, grosul trupelor imperiale, puse sub comanda lui Basileios Lekapenos, aveau misiunea să îl urmeze deplasându-se în marș normal¹⁰⁷.

Petros, *patrikios*, un eunuc familiar al împăratului Nikephoros II Phokas, l-a însoțit pe basileu în campania din Siria din 968. La revenirea împăratului la Constantinopol, Petros a fost investit *stratopedarches al Cilliciei* și însărcinat cu organizarea iernării trupelor, cu consemn clar de a nu întreprinde nimic împotriva Antiochiei, supusă asediului (noiembrie 968)¹⁰⁸. Ocuparea Antiochiei la 28 octombrie 969 de forțele generalilor Mihail Bourtzes, *strategos de Amanos* și Petros, *stratopedarches al Cilliciei*, fără acordul împăratului, le-a atras critici severe din partea acestuia¹⁰⁹. Cu titlu de *stratopedarches*, Petros participă la campania organizată de împăratul Ioannes I Tzimiskes pentru alungarea rușilor kievieni din peninsula Balcanică (primăvara–vara 970). La asediul cetății Dristra (unde se baricadaseră rușii) i s-a încredințat misiunea, ca în fruntea trupelor din themele Thracia și Macedonia, să supravegheze poarta de răsărit a orașului. Angajează confruntarea cu o grupare de forțe ruse, care organizaseră un puternic contraatac, pe care le respinge după o confruntare violentă¹¹⁰. Alte confruntări cu forțele ruse l-au avut în prim-plan pe Petros pe toată durata asediului¹¹¹. După ocuparea tronului imperial de către Basileios II, noul basileu l-a numit pe Petros „*comandant al tuturor tagmatelor orientale*”, respectiv comandat al tuturor trupelor imperiale din Răsărit, cu același titlu de *stratopedarches*, pentru că acest eunuc, scrie Ioannes Skylitzes „*era foarte energic și avea o mare experiență în război*”¹¹². Petros a rămas fidel împăraților Basileios II și Constantinus VIII, la izbucnirea revoltei generalului Bardas Skleros (976). Din dispoziția împăratului Basileios II și-a concentrat forțele la Caesarea, având misiunea de a supraveghea mișcările adversarului și de a-i bloca înaintarea spre capitală, dar cu interdicția de a întreprinde acțiuni care ar fi putut provoca escaladarea conflictului¹¹³. După o încercare eșuată a protovestiariosului Leon de a-i determina pe adepții lui Bardas Skleros, concentrați în tabăra de la Kotyaeion din Phrygia, pe care diplomatică, o demonstrație de forță întreprinsă pe timp de noapte de trupele lui Petros i-a determinat pe mulți să renunțe la revoltă, susține Ioannes Skylitzes¹¹⁴. Petros avea să cadă în confruntarea

107 Skylitzès 2003, p. 248; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 283].

108 Skylitzès 2003, pp. 228–229; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 260–262].

109 Leo the Deacon 2005, V.4; Skylitzès 2003, pp. 229–230; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 262].

110 Skylitzès 2003, p. 252; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 286].

111 Leo the Deacon 2005, VI.11; Skylitzès 2003, p. 256; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 292].

112 Skylitzès 2003, p. 264; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 301–303].

113 Skylitzès 2003, pp. 264, 266; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 299].

114 Skylitzès 2003, pp. 268–269; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 304].

de la Lapara, potrivit lui Leon Diaconus, la Rageas, după Ioannes Skylitzes, cu forțele lui Bardas Skleros¹¹⁵.

Ioannes, *praepositos* și *orphanotrophos*, frate al împăratului Mihail IV Paphlagonianos (1034–1041), a exercitat controlul guvernării Imperiului Bizantin, primul sub domnia fratelui său¹¹⁶. Potrivit informațiilor transmise de Mihail Psellos, Ioannes, care era de „*neam îndoielnic și înzestrat cu o fire josnică, însă ager și întreprinzător*”, și-a început cariera în timpul domniei lui Basileios II¹¹⁷. Același autor contemporan susține că anterior fusese călugăr¹¹⁸. În continuare susține Mihail Psellos, deși „*îl avusese la inimă și-i împărtășise gândurile sale de taină*”, totuși Basileios II, „*cu toată prețuirea pe care i-o arăta, nu-l înălțase până la funcțiile cele mai înalte*”¹¹⁹. Din informațiile transmise de Ioannes Skylitzes reiese că în 1022, Ioannes era *protonotarios*, demnitate primită, probabil, în anii anteriori¹²⁰. După moartea lui Basileios II, Ioannes a devenit unul apropiat viitorului împărat Romanos III Argyros (1028–1034), sub domnia căruia și-a început adevărata ascensiune. În 1029 era *praepositos*, consemnează Ioannes Skylitzes¹²¹. S-a apropiat cu deosebită abilitatea de împărăteasa Zoe, la insistențele căreia i l-a prezentat împăratului pe fratele său Mihail, care a devenit, în scurt timp un apropiat al acestuia și amant al basilisei. Urcarea pe tron a fratelui său, Mihail, i-a adus lui Ioannes învestirea în demnitatea de *orphanotrophos* (administrator al orfelinatelor și azilurilor de stat) și propulsarea în fruntea aparatului administrativ și financiar, fapt înregistrat de Mihail Psellos care arată că „*vegheea și controlul finanțelor au rămas în seama fratelui său Ioannes, căruia, de altfel, împăratul îi încredințase cea mai mare parte a cârmuirii*”¹²². Eunucul era o îmbinare complexă de calități și defecte, remarcate de Mihail Psellos¹²³. Toate acestea au fost întrecute de devotamentul față de fratele său împăratu, fapt înregistrat de autorul bizantin care arată că „*Ioannes a fost pentru împărat un sprijin și un frate în toată puterea cuvântului*”¹²⁴. Ioannes orphanotrophos a fost artizanul adopării de către Zoe a nepotului lor de soră, Mihail, a ridicării acestuia la rangul de *caesar* și a desemnării lui ca succesor al lui Mihail IV¹²⁵. Urcarea acestuia pe tron a marcat însă căderea eunucului, un rol important în îndepărtarea lui revenind celui alt frate, eunucul Constantinos (1041)¹²⁶. Destituit din funcții, Ioannes a fost exilat în Mănăstirea

115 Leo the Deacon 2005, X.7; Skylitzès 2003, p. 269; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 305].

116 Janin 1931, pp. 431–443.

117 Psellos 1926, III.XVIII; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, III.18; Psellos 1998, III.18].

118 Psellos 1926, IV.XIV; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, IV.14; Psellos 1998, IV.14].

119 Psellos 1926, III.XVIII; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, III.18; Psellos 1998, III.18].

120 Skylitzès 2003, p. 305; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 364].

121 Skylitzès 2003, p. 364; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 364].

122 Psellos 1926, IV.XIX; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, IV.19; Psellos 1998, IV.19].

123 Psellos 1926, IV.XII-XIV; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, IV.12-14; Psellos 1998, IV.12-14].

124 Psellos 1926, IV.XII; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, IV.12; Psellos 1998, IV.12].

125 Psellos 1926, IV.XII; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, IV.12; Psellos 1998, IV.12].

126 Psellos 1926, V.I-XIII; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, V.1-13; Psellos 1998, V.1-13].

Monobata, situată, probabil, la hotarul răsăritean al imperiului¹²⁷. Ulterior, noul împărat Constantinos IX Monomachos (1042–1055) a dispus, chiar la începutul domniei, transferarea acestuia, „cu toate bunurile lui”, în insula Mytilene (Lesbos)¹²⁸.

Constantinos, nobilissimus, a fost un alt frate al lui Mihail IV și Ioannes *orphanotrophos*, care a exercitat puterea în Imperiul Bizantin în timpul scurtei domnii a nepotului său, Mihail V Kalaphates (1041–1042). Susținut de fratele său, Constantinos a ocupat, între 1035 și 1041, o serie de comandamente militare în Orient. Mihail Psellos ne informează, în perioada dintre investirea în calitate de *caesar* și urcarea pe tron, Mihail V a căzut cu totul sub influența lui. În consecință, după ocuparea tronului acesta l-a numit *nobilissimus*, demnitate inferioară celei de *caesar*¹²⁹. Spre deosebire de Mihail Psellos, Ioannes Skylitzes, susține că după preluarea puterii, Mihail V l-a destituit pe Constantinos de funcția militară deținută, cea de *domestikon ton scholon*, și l-a exilat pe domeniile sale de la Absidos. Ulterior l-a rechemat și l-a investit *nobilissimus*, făcându-l primul său sfetnic¹³⁰. Constantinos a fost principalul artizan al eliminării din viața politică a fratelui său, Ioannes *orphanotrophos*, pe care „de mai multă vreme îl pizmua”, dar „nu-și putuse da ura pe față” până în acel moment¹³¹. Căderea lui Mihail V, răsturnat de o revoltă a locuitorilor Constantinopolului, determinată de tentativa de a o elimina din viața politică pe bătrâna împărăteasă Zoe, a marcat și sfârșitul puterii eunucului Constantinos. Capturați de locuitorii revoltați, pe când încercau să fugă, cei doi au fost orbiți. Potrivit relatării lui Mihail Psellos, Constantinos s-a purtat cu multă demnitate în momentul supliciului. A refuzat să se lase legat spunându-i călăului: „Dacă mă vei vedea mișcând, îți dau voie să mă bați în cuie!”, după care „s-a lăsat pe spate până la pământ, fără să pâlească, fără o vorbă, fără un geamăt, ca lipsit de viață”, a îndurat tortura¹³². Ioannes Skylitzes relatează că la începutul domniei comune a împărăteselor Theodora și Zoe (aprilie–iunie 1042) eunucul Constantinos a fost readus din exil și interogat cu privire la administrarea banilor publici, în perioada în care a exercitat puterea. După ce de teama amenințărilor a predat împărătesei Zoe aurul ascuns în casa lui din capitală, care însuma „53 de kentenaria”, a fost retrimis în exil¹³³.

Constantinos s-a remarcat și în plan militar. În 1035 la moartea celui alt frate Niketas, *strategos al Antiochiei Syriei*, Constantinos a fost numit în această funcție, în locul lui¹³⁴. În 1036, forțele arabe aliate, comandate de emirii Nasr ad-Dawla și Sabib ibn Watab, au atacat și asediat orașul Edessa. Orașul a fost salvat de intervenția ajutorului militar trimis de Constantinos din Antiochia. Drept recompensă a fost numit „*domestickos al scholilor*

127 Skylitzès 2003, p. 364; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 391].

128 Skylitzès 2003, p. 364; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 399].

129 Psellos 1926, V.VIII; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, V.8; Psellos 1998, V.8].

130 Skylitzès 2003, pp. 345–346; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 392].

131 Psellos 1926, V.VII; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, V.7; Psellos 1998, V.7].

132 Psellos 1926, V.XLIX; [a se vedea și edițiile: Psello 2012, V.49; Psellos 1998, V.49].

133 Skylitzès 2003, p. 351; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 397].

134 Skylitzès 2003, p. 329; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 374].

Răsăritului (domestikōn ton scholon tis anatonis)”, respectiv comandant al forțelor imperiale din partea răsăriteană a imperiului¹³⁵. Cronicarul armean Matei de Edessa îl acuză însă pe Constantinus că a înaintat în fruntea cavaleriei sale până la Melitene, dar nu a pătruns în teritoriul inamic permițând trupelor arabe să se retragă. Mai mult, la revenirea din campanie, forțele imperiale „i-au prădat pe creștini mai mult decât a făcut-o armata musulmană”¹³⁶. Un an mai târziu, Constantinus este trimis împotriva principelui Pankratios al Abasgiei, care-l amenința pe Mihail Iassites, katepano al Iberiei. Lipsa de coordonare cu Constantinus Dalassenos a condus la eșuarea operațiunii¹³⁷. În 1039 sau 1040, o parte a trupelor staționate la Mesanakta s-au revoltat împotriva lui Constantinus, *mare domestikos (megas domestikos)*. Revolta a fost înăbușită și o mare parte dintre ofițerii participanți la ea au fost orbiți, iar conducătorul acesteia, Gregorios Taronites, *patrikios*, trimis la Constantinopol¹³⁸. Informația transmisă de Ioannes Skylitzes conduce la concluzia că la o dată curpînsă între 1037 și 1039 sau 1040, eunucul Constantinus a fost numit *mare domestikos*, respectiv comandant al tuturor forțelor militare ale imperiului. Veridicitatea ei rămâne însă discutabilă deoarece același autor îl menționează pe Constantinus având funcția de *domestikōn ton scholon* în 1041, la urcarea pe tron a nepotului său Mihail V Kalaphates¹³⁹.

Nikolaos, *proedros, parakoimomenos* și *domestikos ton scholon* (comandant al trupelor), a fost investit în aceste funcții de împăratul Constantinus VIII, imediat după urcarea pe tron (1027 sau 1028). Împărăteasa Zoe, rămasă la guvernarea imperiului, după înlăturarea lui Mihail V Kalaphates, i-a acordat lui Nikolaos titlul de *proedros* și l-a investit *domestikos ton scholon tis anatonis*, respectiv comandant al trupelor din Orient (1042)¹⁴⁰. În timpul atacului rușilor asupra Constantinopolului, din 1043, forțele comandate de Nikolaos au asigurat protecția împăratului Constantinus IX Monomachos, retras în partea asiatică a imperiului, iar după revenirea în capitală, au primit misiunea să asigure supravegherea țărmurilor pentru a împiedica alte atacuri¹⁴¹. În anul următor, în condițiile declanșării conflictului cu regele Armeniei Mari, Gagik II, eunucul Nikolaos a fost trimis, „cu o armată puternică”, în sprijinul generalului Mihail Iassites, *vestes* și *duce* al Iberiei, care suferise câteva eșecuri în confruntările cu trupele armenie, scrie Ioannes Skylitzes. A obținut capitularea conducătorului armean de la Tivion (Dvin), care și-a predat stăpânirile imperiului¹⁴². Refuzul emirului kurd Abu al-Aswar, aliatul imperiului, de a preda Bizantului teritoriile

135 Skylitzès 2003, p. 331; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 377].

136 Matthew of Edessa 1993, I.63; [a se vedea și ediția: Matthieu d'Édesse 1858, I.XLV].

137 Skylitzès 2003, p. 333; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 379].

138 Skylitzès 2003, p. 341; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 387].

139 Skylitzès 2003, p. 345; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 392].

140 Leo the Deacon 2005, V.4, VI.11, X.7; Skylitzès 2003, pp. 228, 229, 252, 256, 264, 266, 268, 269, 307; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 286, 299, 301, 304, 305, 349].

141 Skylitzès 2003, p. 359; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 406].

142 Skylitzès 2003, pp. 362–363; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 410–411].

și cetățile ocupate în Tivion l-a adus în conflict cu Bizanțul. Împotriva lui a fost trimis eunucul Nikolaos, cu trupele sale. Acesta urma să colaboreze cu forțele Themei Iberia și cele ale principelui armean din Ani. Confruntarea cu forțele emirului kurd s-a încheiat cu o înfrângere severă pentru aliați, ceea ce a condus la demiterea din funcțiile de comandă a lui Mihail Iassites și a eunucului Nikolaos¹⁴³.

Constantinos, *praiapositos* și *hetaireiarches*, a fost un alt eunuc care a făcut carieră militară la curtea bizantină. Informațiile privitoare la persoana și cariera lui, transmise îndeosebi de autorii Ioannes Skylitzes și Mihail Attaleiates, sunt destul de puține și, mai ales, confuze, de multe ori putându-se interpreta în sensul că ele se referă la două persoane diferite. Ioannes Skylitzes consemnează că eunucul Constantinos era „*de origine sarazină*” (probabil turc seldjukid), apropiat de împăratul Constantin IX, încă dinainte de ocuparea tronului imperial de către acesta¹⁴⁴. Este menționat pentru prima dată în 1044 în funcția de *haitereiarches*, respectiv de comandant al unității de gardă numită *marea baiteria*, demnitate ocupată dintr-o perioadă anterioară¹⁴⁵. A fost numit *strategos autokrator* al tagmateilor din Orient, înlocuindu-l a comanda acestora pe eunucul Nikolaos, demis din funcția de *domestikos ton scholon tis anatonis*, după înfrângerea suferită în fața emirului kurd Abu al-Aswar¹⁴⁶. După numirea în noua funcție de comandă, și-a reorganizat forțele și împreună cu generalul Katakalon Kekaumenos, noul duce al Iberiei, a trecut la ofensivă (1046). Cei doi comandanți au evitat să atace cetatea Tivion, dar au cucerit o serie de fortărețe care aparțineau de Principatul Ani, precum Sfânta Maria (Surmari), Ampier (Abert) și Sfântul Grigore (Xor Virap). În 1047, cetatea Chelidonion (Erivan) a fost supusă asediului, care avea să fie ridicat în contextul izbucnirii revoltei lui Leon Tornikios în Peninsula Balcanică¹⁴⁷. Eunucul Constantinos re apare în izvoare în contextul războiului bizantino-peceneg din 1049–1053. În toamna anului 1049, hetaireiarhes Constantinos era numit din nou *strategos autokrator*, al trupelor aduse din Orient, care iernau la Adrianopol, și trimis împotriva pecenegilor. Istoricul bizantin Mihail Attaleiates susține că în momentul primirii noii comenzi militare, Constantinos deținea titlul de *praiapositos*¹⁴⁸. Și-a așezat trupele într-o poziție defensivă, puternic fortificată, în vecinătatea cetății. În 8 iunie 1050, forțele bizantine s-au văzut silite să angajeze confruntarea cu pecenegii, care trecuseră nestingherite Munții Haemus, și își făcuseră apariția în zonă. Bătălia s-a încheiat cu un dezastru pentru armata imperială. Din informațiile transmise de Mihail Attaleiates și Ioannes Skylitzes, pare a reieși că eunucul Constantinos și-a aflat sfârșitul în luptă¹⁴⁹.

143 Skylitzès 2003, p. 364; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 411–412].

144 Skylitzès 2003, p. 364; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 412].

145 Skylitzès 2003, p. 364; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 412].

146 Skylitzès 2003, p. 364; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 412].

147 Skylitzès 2003, pp. 364–365; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 412–413].

148 Attaleiates 2012, 7.5.

149 Attaleiates 2012, 7.5; Skylitzès 2003, p. 388; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 438–439].

Leon Nikerites, *vestarches*, *proedros*, *protoproedros* și *duce*, este atestat, atât de izvoare sigilografice, cât și literare. Acesta a excelat ca militar la sfârșitul secolului al XI-lea, în timpul lui Alexios I Comnenos (1081–1118). În lucrarea ei, *Alexiada*, principesa Anna Comnena înregistrează faptul că Leon Nikerites era „*un eunuc crescut din copilărie printre soldați și foarte prețuit de toți*”¹⁵⁰. Cele mai vechi informații despre el sunt oferite de legenda unui sigiliu, datat în anii '70 a secolului al XI-lea, care îl arată cu titlu de *vestarches*¹⁵¹. Un alt sigiliu, datat în anii '70–'80, îl menționează pe Leon Nikerites cu titlul de *proedros*¹⁵². Din anii '80, datează unele sigilii pe care Leon Nikerites poartă titlul de *protoproedros și anagrapheus de Peloponnesos* sau *protoproedros și anagrapheus de Peloponnesos și Hellada*¹⁵³. În 1091, consemnează Anna Comnena, după restaurarea autorității Imperiului Bizantin la Dunărea de Jos, Leon Nikerites era numit *duce de Paradounavon*, funcție pe care o deținea, se pare, și în 1096¹⁵⁴. Potrivit unui sigiliu, datat în jurul anului 1100, Leon Nikerites era *duce*, fără a fi menționată vreo provincie în care acesta ar fi funcționat¹⁵⁵. Conchidem, în temeiul conținutului legendei acestui sigiliu, că, după părerea noastră, la data respectivă demnitarul bizantin nu administra nicio provincie, ci se afla la comanda unei tagmata din armata imperială. Un manuscris, păstrat la Vatican, scris un anume Ioannes Tarsites conține mențiunea că a fost realizat la solicitarea lui Leon Nikerites, *protonobelissimos, mare duce și anagrapheus de Cypru*¹⁵⁶. Același personaj, având titlul de *protonobelissimos și oikeios antropos al împăratului Alexios I Comnenos*, comanda, în 1103, un alt manuscris¹⁵⁷.

Primele informații cu privire la activitatea militară a lui Leon Nikerites datează de la sfârșitul deceniului al IX-lea al secolului al XI și regăsesc în lucrarea *Alexiada* a Annei Comnena. Respectivile informații apar în contextul războiului bizantino-peceneg dintre 1087 și 1091 și cele dintâi nu îi sunt favorabile generalului bizantin. Aflăm din relatarea principesei bizantine că în faza ofensivei bizantine spre Dristra, din primăvara anului 1087, Leon Nikerites a fost însărcinat să ducă sub pază la Constantinopol un grup de 500 de prizonieri pecenegi. În apropiere de cetatea Mica Niceea, pecenegii, profitând de întunericul nopții, și-au ucis paznicii și au revenit la ai lor. Leon Nikerites, cu doar trei supraviețuitori, s-a salvat în cetatea Goloe, unde s-a întâlnit cu împăratul¹⁵⁸. Următoarele știri cu privire la activitatea militară a lui Leon Nikerites, provenite din aceeași sursă, îl arată pe acesta ca fiind „*duce de Paradounavon*”, dovadă că împăratul nu-și pierduse încrederea în el. Semnificativ

150 Comnène 1943, VII.II.9; [a se vedea și ediția: Comnena 1977, VII.II.9].

151 Seibt 1978, nr. 99; Jordanov 2006, nr. 523.

152 Barnea 1986, pp. 272–273, nr. 5.

153 Nesbitt, Oikonomides 1994, nr. 22.2; Wassiliou, Seibt 2004, nr. 116.

154 Comnène 1943, VIII.IX.7; [a se vedea și ediția: Comnena 1977, VIII.IX.7]; Cf. Skoulatos 1980, p. 180.

155 Seibt 1978, nr. 10.

156 Darrouzès 1957, p. 156, nr. 117.

157 Darrouzès 1957, p. 156, nr. 117; Barnea 1986, p. 273, nr. 5.

158 Comnène 1943, VII.II.9; [a se vedea și ediția: Comnena 1977, VII.II.9].

din acest punct de vedere este faptul în urma anihilării unui complot îndreptat împotriva lui, Alexios I l-a trimis pe unul din complotiști, Georgios Dekanos, „*cu scrisori la Leon Nikerites, care era atunci duce de Paradounavon, ca să apere împreună cu acesta regiunile danubiene, dar, de fapt, mai degrabă, pentru a fi supravegheat de Nikerites*”¹⁵⁹. În prezentarea evenimentelor legate de trecerea participanților la prima cruciadă prin Balcani, cronicarul Albert d'Aix (Albert de Aachen) îl menționează pe comandantul bizantin, „*ducele Niketas, principele bulgarilor și stăpânul cetății Belgrad*”, care a adoptat o atitudine fermă față de cruciații conduși de Pierre l'Ermite, pe care i-a atacat puternic la Niș, le-a provocat mari pierderi, a luat un număr mare de prizonieri și l-a informat pe împărat despre marșul latinilor spre Constantinopol¹⁶⁰. Analizând informațiile transmise de Albert d'Aix, istoricul Basile Skoulatos nu exclude posibilitatea ca ducele Niketas să fi fost una și aceeași persoană cu Leon Nikerites¹⁶¹. În opinia noastră, identificarea propusă rămâne una incertă. După o îndelungată absență din surse, generalul Leon Nikerites reapare menționat în contextul războiului bizantino-normand din 1107–1108, când promise misiunea ca „*împreună cu o garnizoană puternică să apere Deurai (Divra, n.n.)*”, o cetate situată pe direcția de înaintare a forțelor normande¹⁶². Ultimele informații cu privire la activitatea militară a lui Leon Nikerites sunt consemnate de Anna Comnena pe fondul războiului bizantino-seldjukid din 1115–1116. În vara anului 1116, Alexios I „*l-a trimis la Lopadion pe Leon Nikerites, cu trupele sale, apoi i-a poruncit să stea de pază fără răgaz, să supravegheze drumurile și să-i facă cunoscut prin mesaje scrise ceea ce află despre turci*”¹⁶³. După această dată, informațiile despre generalul bizantin încetează.

Thomas este unul dintre puținii eunuci de la curtea Comnenilor, în cazul de față de la cea a lui Manuel I (1143–1180), asupra căroră deținem o cantitate redusă de informații. Știrile despre el și despre activitatea lui ne-au parvenit exclusiv din lucrarea redactată de Ioannes Kinnamos. Potrivit autorului bizantin, Thomas era originar din insula Lesbos, dintr-o familie „*nenobilă*”, adică săracă¹⁶⁴. Fiind lipsit de orice pregătire intelectuală și neavând „*nicio profesie demnă de luat în seamă*”, a plecat la Constantinopol, unde și-a câștigat existența luând sânge oamenilor, adică a devenit un fel de felcer¹⁶⁵. Cu multă abilitate, eunucul a pătruns în cercurile palatului, reușind să devină „*la fel de mare ca orice alt om de la curtea imperială*”¹⁶⁶. Câțiva ani mai târziu, după într-o perioadă scurtă de timp strânsese o avere considerabilă, a plecat în Palestina, pentru a-și încerca norocul, dar nereușind să-și

159 Comnène 1943, VIII.IX.7; [a se vedea și ediția: Comnena 1977, VIII.IX.7].

160 Albert of Aachen 2007, I.7-12, 13.

161 Skoulatos 1980, p. 180.

162 Comnène 1943, XIII.V.1; [a se vedea și ediția: Comnena 1977, XIII.V.1].

163 Comnène 1943, XV.II.5; [a se vedea și ediția: Comnena 1977, XV.II.5].

164 Kinnamos 1976, VII.2.

165 Kinnamos 1976, VII.2.

166 Kinnamos 1976, VII.2.

atingă scopurile a revenit la curtea imperială din Constantinopol¹⁶⁷. În 1167 îl găsim la curte unde se numără printre acuzatorii lui Alexios Axouchos¹⁶⁸. Această știre ne permite concluzia că evenimentele relatate s-au consumat înaintea acestei date. Timp de circa un deceniu, informațiile despre el lipsesc. Reapare în sursa menționată în 1175–1176 cu prilejul organizării de către Manuel I a campaniei împotriva sultanului seldjukid de Ikonion, Kilidj Arslan. În acest context, în timp ce împăratul pregătea asediul cetății Dorylaion, a fost trimis ca sol la curtea de la Ikonion. Prin intermediul lui, basileul îi solicita sultanului să retrocedeze imperiului cetatea Amaseia, ocupată de curând, și să respecte angajamentele și tratatele încheiate cu Bizanțul, în caz contrar amenințând cu intervenția armată¹⁶⁹. Thomas a eșuat complet în demersurile lui, iar pe drumul de revenire la Constantinopol a fost atacat de grupuri de turci, fiind în pericol să-și piardă viața¹⁷⁰. Ulterior, din motive pe care nu le cunoaștem, Thomas a căzut în dizgrația împăratului, a fost arestat și încarcerat în închisoarea Elephantina, din cadrul palatului, unde a rămas până la sfârșitul zilelor¹⁷¹.

Biserica Bizantină a fost o altă instituție în care au pătruns mulți eunuci¹⁷². Unii dintre ei au pătruns în rândurile clerului înalt ajungând episcopi sau chiar patriarhi. Asupra activității unora dintre ei, în epoca analizată în prezentul demers, ne vom opri, succint, în continuare.

Germanos I (715–730) s-a născut la Constantinopol. Tatăl său, Justinianus, *patrikios*, a fost executat de împăratul Constantinos IV Pogonatos (668–685) pentru implicarea în complotul soldat cu asasinarea tatălui său, Constans II (641–668). Fiul acestuia, Germanos, despre care Symeon Logothetes afirmă că „*era un om destul de violent*”, a fost făcut eunuc¹⁷³. A intrat în cadrul clerului. A fost ales în scaunul patriarhal al Constantinopolului la 11 august 715. Anterior acestei date ocupase scaunul de mitropolit de Kyzikos¹⁷⁴. Informațiile cu privire la situația în perioada uzurpării lui Theodoios III (715–717) sunt contradictorii. În timp ce Symeon Logothetes susține că împreună cu alți susținători ai împăratului Anastasios (Artemios) II (713–715) a fost capturat de soldații pretendentului și dus la Niceea, Nikephoros și Theophanes Confessor afirmă că Germanos a fost exilat la Thessalonik¹⁷⁵. În lumina desfășurării evenimentelor următoare, se pare că informații ultimilor doi autori nu corespunde realității. În anul 717, a acceptat abdicarea lui Theodosios

167 Kinnamos 1976, VII.2.

168 Kinnamos 1976, VI.6.

169 Kinnamos 1976, VII.2.

170 Kinnamos 1976, VII.2.

171 Kinnamos 1976, VII.2.

172 Ringrose 2003, pp. 111–127; Taugher 2008, pp. 68–82.

173 Logothete 2019, § 113.1.

174 Theophanes 1997, AM 6207 [AD 714/15]; Nikephoros 1990, § 46; Cf. Sumner 1976, p. 290; Logothete 2019, § 119.3.

175 Logothete 2019, § 119.6; Nikephoros 1990 § 51; Theophanes 1997, AM 6207 [AD 714/15].

III, asigurând regența până la încoronarea lui Leon III Isaurianul (717–741)¹⁷⁶. Patriarhul Germanos s-a opus politicii iconoclaste promovate de împăratul Leon III, începând cu anul 726, fapt care l-a adus în conflict cu acesta, care, scrie Theophanes Confessor, „a început să-l hărțuiască pe fericitul Germanos”¹⁷⁷. În 730, cu prilejul desfășurării unei adunări convocate de Leon III la palatul imperial, Germanos se pronunță categoric împotriva iconoclasmului. Refuză să se conformeze politicii religioase imperiale declarând, potrivit lui Nikephoros, că „fără un sinod ecumenic nu pot face o declarație scrisă de credință”, demisionază din scaunul patriarhal și pleacă în exil¹⁷⁸.

Niketas I (766–780), era un eunuc de origine slavă¹⁷⁹. A fost impus de Constantin V (741–775) în urma depunerii, exilării și apoi a executării patriarhului Constantin II, implicat într-un complot (august 766)¹⁸⁰. Anterior numirii Niketas fusese *protopresbyteros* (preot principal) în Biserica Sfinții Apostoli, *skeuophylax* la Chalkoprateia, *ekdikos* (defensor) al Sfintei Sophia, și *archon* (supervizor) al mănăstirilor¹⁸¹. Primul deceniu al pastoriei patriarhului Niketas, în fruntea Bisericii Bizantine, coincide cu punctul culminat al persecuțiilor religioase din epoca iconoclastă, declanșate de Constantin V. Încetează din viață în 6 februarie 780¹⁸². A fost anatemitizat de Conciliul VI Ecumenic de la Niceea din 787¹⁸³.

Methodios (843–847) este patriarhul care a restabilit definitiv cultul icoanelor (843). Istoricul rus S. B. Dașkov îl caracterizează succint drept un „siret intrigant”¹⁸⁴. Dacă a fost sau nu eunuc, rămâne o problemă discutabilă. Informațiile pe care le deținem nici nu afirmă, nici nu neagă categoric acest lucru. În consecință unii autori nu exclud, posibilitatea ca Methodios să fi fost eunuc¹⁸⁵. Totuși, spre o asemenea concluzie conduce o informație din *Vita S Methodii*, detaliată în *Historia* lui Genesisios. Potrivit *Vita*, în perioada, în care s-a aflat la Roma, Methodios a fost parte a unui miracol. Rugăciunile lui, de a fi ferit de impulsurile carnale s-au împlinit prin intervenția Sfântului Petru, în timp ce dormea lângă mormântul acestuia de la Vatican. Sfântul l-a făcut imun la acestea, iar el a fost trezit de durerea provocată de o arsură¹⁸⁶. Mult mai detaliat este prezentat momentul în opera lui Genesisios. Acesta susține că răspunzând unei acuzații de adulter, Methodios, atunci patriarh, le-a fi

176 Theophanes 1997, AM 6208 [AD 715/16].

177 Theophanes 1997, AM 6218 [AD 725/6].

178 Nikephoros 1990 § 62; Cf. Theophanes 1997, AM 6221 [AD 728/9]; Logothete 2019, § 121.8.

179 Theophanes 1997, AM 6258 [AD 765/6], AM 6272 [779/80]; Logothete 2019, § 122.8.

180 Nikephoros 1990 § 83; Theophanes 1997, AM 6259 [AD 766/7].

181 Fischer 1884, p. 290.

182 Theophanes 1997, AM 6272 [779/80].

183 Theophanes 1997, AM 6280 [787/8].

184 Dașkov 1999, p. 203.

185 Cameron 2006, p. 126; [traducere în ediția: Cameron 2020, p. 157].

186 Vita 1863, II.14; [a se vedea și ediția Vita 1867, II.14]; Cf. Pargoire 1903a, p. 130; Cf. Bithos 2001, p. 68 [traducere în ediția: Bithos 2015, p. 56].

relatat, celor care îi solicitau explicații, următoarea desfășurare a miracolului: „*Când am fost odată la Roma, într-o misiune la episcopul aceluia oraș cu privire la acuzațiile care fuseseră aduse împotriva patriarbului Nikephoros, Satana m-a provocat foarte mult cu ispitele sexuale. Eu, prin urmare, l-am implorat cu tărie pe Apostolul Petru să-mi ferească de trupul de asemenea îndemnuri. Și într-o noapte, când dormeam în biserica lui, acel conducător al apostolilor a apărut înaintea mea și cu mâna lui dreaptă mi-au zdrobit părțile intime, spunând că nu aș mai fi entuziasmat fără acea înclinație hedonistă și nici nu aș fi supus pasiunii fierbinți care se naște, de obicei, din ea. Trezindu-mă în mare durere, mi-am dat seama că acum trebuie să trăiesc cu carnea asta uscată, pe care o vedeți acum*”¹⁸⁷.

Din diverse surse cunoaștem că Methodios s-a născut la Syracusa în Sicilia, la o dată necunoscută din în a doua jumătate a secolului al VIII-lea¹⁸⁸. A venit de tânăr la Constantinopol pentru a-și continua studiile și de a câștiga bogăție și prestigiu. Neputând pătrunde în cercurile palatului a intrat în Mănăstirea Khenolaccos¹⁸⁹. Perioada în care a rămas în mănăstire este puțin cunoscută. Corespondența lui Theodoros Studites cu diverse personalități ale Bisericii conduc la concluzia că Methodios a devenit egumen al acestui lăcaș¹⁹⁰. Ulterior, se pare, că a devenit arhidiacon al patriarhului Nikephoros I (806–815)¹⁹¹. Desfășurarea evenimentelor permite să datăm această ascensiune înainte de urcarea pe tron a împăratului Leon V (815) și declanșarea celei de-a doua etape a represiunilor iconoclaste¹⁹². Declanșarea noii serii de persecuții iconoclaste de către Leon V a determinat, se pare, un veritabil exod al iconodulilor, care au încercat să se pună la adăpost¹⁹³. În ceea ce îl privește pe Methodios, *Vita* îl prezintă ca fiind la Roma¹⁹⁴. Prezența lui în Cetatea Eternă este confirmată și de corespondența dintre Theodoros Studites și arhimandritul roman, Basilios¹⁹⁵. Motivele care au determinat plecarea la Roma a lui Methodios sunt obscure. Informațiile transmise de *Vita* par a conduce la concluzia ca el s-a refugiat aici din cauza persecuțiilor declanșate de Leon V. Alte informații conduc spre concluzia că Methodios a fost trimis la Roma, ca emisar secret al său, de însuși patriarhul Nikephoros pentru a-i prezenta papei Pascalus I situația din Biserica Bizantină. În acest sens se exprimă, cât se poate de explicit,

187 Genesios 1998, 4.5; [a se vedea și ediția: Genesios 2017, 4.5].

188 *Vita* 1863, I.2; [a se vedea și ediția *Vita* 1867, I.2]; Cf. Pargoire 1903a, p. 126; Cf. Bithos 2001, p. 65 [traducere în ediția: Bithos 2015, p. 53].

189 *Vita* 1863, I.3; [a se vedea și ediția *Vita* 1867, I.3]; Cf. Pargoire 1903a, p. 126; Cf. Bithos 2001, p. 67 [traducere în ediția: Bithos 2015, p. 54].

190 Theodoros Studites 1991, pp. 405–406, 508–509, 831–839, nr. 274, 377, 549.

191 *Sts. David, Symeon, and George* 1998, § 22; Cf. Doens, Hannick 1973, pp. 93–102; Cf. Bithos 2001, p. 68 [traducere în ediția: Bithos 2015, p. 55].

192 Bithos 2001, p. 68 [traducere în ediția: Bithos 2015, p. 55]; Pargoire 1903a, pp. 126–131.

193 *Vita* 1863, I.4; [a se vedea și ediția *Vita* 1867, I.4]; Cf. Bithos 2001, p. 68 [traducere în ediția: Bithos 2015, p. 56].

194 *Vita* 1863, I.4; [a se vedea și ediția *Vita* 1867, I.4].

195 Theodoros Studites 1991, pp. 403–405, nr. 273.

Genesios¹⁹⁶. Spre aceeași conduce și o succintă însemnare din, *Viața Sfinților David, Symeon și Georgios din Lesbos*, care consemnează că acesta „*plecase în taină la Roma*”¹⁹⁷. Methodios avea să rămână la Roma, unde va trăi „*miracolul*” sterilizării, până la urcarea pe tronul imperial al basileului Mihail II (820–829). După unele surse, în această perioadă ar fi exercitat meseria de copist¹⁹⁸. Methodios a revenit la Constantinopol la începutul domniei împăratului Mihail II, probabil prin 821. În această fază de debut a domniei, în ceea ce privește venerarea icoanelor, noul suveran a dat dovadă de moderație astfel că „*a permis tuturor să procedeze, să acționeze și să creadă cum au considerat de cuviință*”, susține Genesios¹⁹⁹. Probabil, în acest context s-a produs revenirea lui Methodios la Constantinopol și întâlnirea cu suveranul. În cadrul acesteia Methodios, ca intermediar al Papei Pascalus I, i-a făcut cunoscută poziția pontifului roman cu privire la adorarea icoanelor și i-a transmis recomandarea de a-l readuce în scaunul patriarhal pe fostul patriarh Nikephoros²⁰⁰. Foarte curând însă, Mihail II a reluat politica iconoclastă a predecesorului său. *Vita* ne spune că Methodios, pentru consecvența cu care a apărut venerarea icoanelor a primit „*sapte sute de lovituri de bici*” și, „*pe jumătate mort*” a fost aruncat în închisoare, iar ulterior exilat pe insula Sfântul Andrei și „*închis ca într-un mormânt*”, astfel că în momentul eliberării avea „*tot capul chel și fără păr*” și mai păstra doar „*oasele și pielea unui om*”²⁰¹. O informație similară se regăsește în *Viața Sfinților David, Symeon și Georgios din Lesbos*, care consemnează faptul că împăratul a poruncit ca Methodios „*să fie biciuit puternic, apoi l-a închis într-o chilie foarte mică* [lit., mormânt] *cu o deschidere foarte îngustă prin care, doar în rare ocazii, i se punea hrană și apă și l-a lăsat cu alți doi conspiratori într-o închisoare subterană foarte sigură. Acești doi bărbați au murit în scurt timp, pentru că nu au putut îndura întunericul și duhoarea chilei subterane și mai departe înverșunarea nesuferită a păduchilor*”, astfel că „*acel nobil Methodios cu o rezistență supraomenească a rămas singur, protejat de atotputernica mână dreaptă a Celui Prea Înalt*” în închisoarea în care „*nu avea deloc lumină*”, unde „*boardele de șoareci îl infestau din cauza mirosului de viu*” iar „*părul i-a căzut de pe cap*”²⁰². Din informațiile transmise de mai multe surse, reiese, fără dubii, că această închisoare se afla pe insula Sfântul Andrei, situată în apropierea Capului Akritas, la intrarea în Golful Nicomediei²⁰³. Reiese, de asemenea, din ele că în timpul detenției condițiile inumane i-au provocat alopecie. Perioada petrecută de Methodios în închisoare este fixată diferit

196 Genesios 1998, 4.5; [a de vedea și ediția: Genesios 2017, 4.5].

197 *Sts. David, Symeon, and George* 1998, § 22.

198 Bithos 2001, p. 68 [traducere în ediția: Bithos 2015, p. 57].

199 Genesios 1998, 2.14; [a de vedea și ediția: Genesios 2017, 2.14].

200 *Vita* 1863, II.5; [a se vedea și ediția *Vita* 1867, II.5].

201 *Vita* 1863, II.5; [a se vedea și ediția *Vita* 1867, II.5].

202 *Sts. David, Symeon, and George* 1998, § 22.

203 *Vita* 1863, I.5; [a se vedea și ediția *Vita* 1867, I.5]; Theophanes Continuatus 2015, II.8; Genesios 1998, 2.14; [a de vedea și ediția: Genesios 2017, 2.14]; Skylitzès 2003, p. 28; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 31]; Cf. Pargoire 1899, pp. 206, 212; Cf. Pargoire 1903b, p. 183.

de surse. *Vita* consemnează faptul că „a fost ținut în închisoare timp de nouă ani, când împăratul poruncise eliberarea celor ținuți captivi”²⁰⁴. La rândul ei, *Viața Sfinților David, Symeon și Georgios din Lesbos*, afirmă că Methodios „a îndurat cinci ani de suferință în această închisoare îngrozitoare”²⁰⁵.

Urcarea pe tronul basileilor de la Constantinopol a împăratului Theophilos (829–842) a deschis o nouă etapă în viața lui. Informațiile transmise de diferitele surse avute la dispoziție sunt contradictorii. *Vita* ne spune, spre exemplu, că în urma refuzului de a adera la dogma iconoclastă, împăratul a poruncit să îi fie aplicate „șase sute de bice puternice”, după care, „pe jumătate mort și murdărit de sânge pe toate părțile, a poruncit să fie aruncat printr-un anumit gol în cușca subterană care se afla în palat”, de unde „noaptea a fost scos de niște oameni evlavioși și primind tratament la timp și-a revenit, cu adevărat, bine”²⁰⁶. Ulterior, împăratul a căutat să și-l apropie. În acest scop i-a cerut să rămână la palat „alături de cei mai credincioși slujitori ai săi”, ceea ce i-a permis „omului lui Dumnezeu, ca în acest fel să cucerească mai mult decât era cucerit”, atragă alte persoane din cercurile de partea venerabililor icoanelor²⁰⁷. *Viața Sfinților David, Symeon și Georgios din Lesbos* consemnează, la rândul ei, că în urma refuzului lui Methodios de a îmbrățișa dogma iconoclastă împăratul a poruncit să fie dezbrăcat și „să fie biciuit fără milă cu 150 de bice”, apoi l-a condamnat la exil pe insula Aphousia²⁰⁸. Theophanes Continuatus susține că, în primăvara anului 837, cu prilejul organizării unei campanii împotriva arabilor, împăratul „l-a eliberat din închisoare pe venerabilul Methodios și l-a luat cu el – nu era acum pentru prima dată, ci făcea asta mereu – ținându-l lângă el”, atât pentru a se consulta cu el, cât și pentru „a nu avea loc vreo răscoală provocată de acesta”²⁰⁹. O informație aproape identică ne oferă și Ioannes Skylitzes²¹⁰. Într-o relatare mai târzie, Ioannes Zonaras afirmă că „preasfințitul Methodios, după multe chinuri și bătăi rele și smulgerea dinților, a fost izgonit de nelegiuitul împărat pe insula Panormo, care acum se numește Antigonos și închis ca într-un mormânt, împreună cu doi tâlhari”²¹¹. Potrivit aceluiași autor, „când sfântul a petrecut al șaptelea an în mormânt” detenția lui a încetat, împăratul dispunând eliberarea lui, pentru a se consulta cu el, mai ales, în timpul călătoriilor sale²¹². Despre eliberarea lui Methodios din închisoare și motivele luării acestei măsuri vorbește și Genesisios, fără a înainta, însă, o dată a acestui moment²¹³. Odată cu moartea lui Theophilos (20 ianuarie 842) dispărea ultimul împărat iconoclast.

204 *Vita* 1863, I.6; [a se vedea și ediția *Vita* 1867, I.6].

205 *Sts. David, Symeon, and George* 1998, § 22.

206 *Vita* 1863, I.8; [a se vedea și ediția *Vita* 1867, I.8].

207 *Vita* 1863, I.9; [a se vedea și ediția *Vita* 1867, I.9].

208 *Sts. David, Symeon, and George* 1998, § 23.

209 Theophanes Continuatus 2015, III, 24.

210 Skylitzes 2003, p. 63; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 71].

211 Zonaras 1897, XV.28.33; [a se vedea și ediția: Zonaras 2006, p. 82].

212 Zonaras 1897, XV.28.38-39; [a se vedea și ediția: Zonaras 2006, p. 83].

213 Genesisios 1998, 3.21; [a se vedea și ediția: Genesisios 2017, 3.21].

Fiul și urmașul lui la tron Mihail III (842–967), fiind minor s-a aflat sub regenta mamei sale, împărăteasa Theodora, adeptă a venerării icoanelor. Cu sprijinul lui Methodios și a altor iconoduli proeminenți, în prima duminică din Postul Mare a anului 843, aceasta a convocat un sinod la Constantinopol. În 4 martie sinodul și-a început lucrările. Patriarhul iconoclast, Ioannes Grammatikos, iar în locul lui a fost numit Methodios. Iconoclasmul a fost condamnat și în 11 martie sinodul a proclamat triumful deplin al cultului icoanelor²¹⁴. A păstorit Biserica Bizantină până în 847.

Ignatios (847–858, 867–878), pe numele său mirean Niketas, a fost fiul împăratului Mihail I (811–813) și nepotul împăratului Nikephoros I (802–811). La vârsta de 14 ani, pe care o avea în momentul îndepărtării tatălui său, de către Leon V, a fost tuns călugăr, cu numele de Ignatius. Tot atunci, din ordinul noului împărat, a fost castrat, împreună cu frații săi, și pus sub pază în una din insulele Propontidei²¹⁵. În mănăstire a studiat Vechiul și Noul Testament, precum și scrierile Sfinților Părinți, astfel că „*a reușit să atingă desăvârșirea în evlavie*”, fără a cădea în erezia iconoclastă²¹⁶. A fost avansat în ierarhia ecleziastică ca subdiacon, diacon, pentru a fi hirotonisit preot de episcopul Basileios episcopul de Pareon, unul din susținătorii venerării icoanelor, cale pe care o va urma, manifestându-se ca un reprezentant de frunte al acestei dogme²¹⁷. Ignatios avea să devină apoi egumen al Mănăstirii Satyrion²¹⁸. În anul 847, la moartea patriarhului Methodios i-a urmat acestuia în scaunul arhieresc al Constantinopolului. Curând după investire, Ignatios a intervenit în disputa dintre conservatorii stoudiți și moderați, poziționându-se de partea primilor. Șeful grupării moderate, arhiepiscopul Gregorios de Syracusa a fost destituit. Gregorios de Syracusa a contestat decizia și a făcut apel la papa Leon IV, fapt care a condus la apariția unor fricțiuni între Roma și Constantinopol. De partea arhierelui Syracusei s-au poziționat o serie de ierarhi precum Petros de Sardes, Eulampios de Apameia „și alți clerici mai puțin cunoscuți, care toți s-au desprins de Biserică, fără un motiv întemeiat”, scrie biograful lui Ignatios, Niketas David²¹⁹. Conform relatării lui Theophanes Continuatus, „*câtiva ani mai târziu*” intransigența lui morală l-a adus în conflict cu Bardas, fratele împărătesei Theodora și unchiul lui Mihail III, din cauza comportamentului imoral al acestuia, care și-a îndepărtat fără motiv soția și a întreținut relații cu nora lui. Conflictul a izbucnit cândva între 856 și 858. În consecință, de Boboteaza anului 857 sau 858, patriarhul i-a interzis lui Bardas împărtășania pe motiv că și-a îndepărtat, fără motiv, soția și trăia cu văduva fiului său²²⁰. Refuzul patriarhului de

214 Genesios 1998, 4.3; [a de vedea și ediția: Genesios 2017, 4.3]; Karlin-Hayter 2006, pp. 55–74.

215 David 2013, § 3-4; Genesios 1998, 1.5; [a de vedea și ediția: Genesios 2017, 1.5]; Skylitzès 2003, p. 93; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 106].

216 David 2013, § 9.

217 David 2013, § 10-15.

218 Theophanes Continuatus 2015, IV, 30; Skylitzès 2003, p. 93; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 106].

219 David 2013, § 23; Cf. Dvornik 1948 [1970], pp. 18–32.

220 Theophanes Continuatus 2015, IV, 30.

a îndeplini cererea împăratului, aceea să le tundă călugărițe pe fosta împărăteasă Theodora și pe cele patru fiice ale sale, contrar voinței lor, a agravat și mai mult conflictul. În toamna anului 858, acuzat că ar fi un susținător al unui anume Gebo, un retardat din Dyrrhachium, care se autointitula drept fiu natural al fostei împărătese, Theodora, Ignatios a fost destituit, înlocuit cu Photios²²¹. Unele surse susțin că după destituire, Ignatios a fost încarcerat inițial la Sfinții Apostoli, unde a fost închis în mormântul gol al fostului împărat Constantinos V Kopronymos, altele pledează insula Terebinthos²²². Cunoaștem din mai multe surse că aici a fost anchetat și torturat, apoi a fost transferat și închis la Hieria, iar după scurt timp la Promotus, unde a fost încarcerat și torturat pentru a-i fi smulsă o declarație de renunțare de bunăvoie la scaunul patriarhal. După o ședere scurtă aici a fost dus și încarcerat, în condiții inumane în închisoarea Noumera, pentru ca la începutul lunii august, probabil 859 să fie trimis în exil la Mitylene, de unde după șase luni a fost readus pe insula Terebinthos²²³. Photios a făcut apel la papa Nikolaos I pentru a obține recunoașterea sa ca patriarh și depunerea lui Ignatios. În 861, în prezența trimișilor papali, Zacharias, episcop de Anagni, și Rodoaldus, episcop de Porto, mituiți de bizantini, un sinod convocat de adversarii lui Ignatios la condamnat și depus pe acesta, care a fost din nou închis și supus unor grave torturi la închisoarea de la Sfinții Apostoli. După ce prin forță i s-a smuls o declarație falsă de renunțare la scaunul arhieresc, a fost eliberat și s-a stabilit la Poseos, un domeniu al familiei mamei sale, unde s-a refăcut²²⁴. Informat cu privire la desfășurarea sinodului de la Constantinopol, Suveranul Pontif, a convocat un sinod în care i-a excomunicat pe cei doi ambasadori ai săi, pe Photios și pe toți ceilalți participanți (863). În replică, Photios l-a anatemitizat pe papă și a refuzat să-i recunoască întâietatea²²⁵. În replică, Photios a refuzat să-i recunoască întâietatea. Disputa dintre Constantinopol și Roma, care se va extinde și asupra altor probleme a rămas cunoscută drept Schisma Photiană, asupra căreia nu insistăm aici²²⁶. La 23 noiembrie 867, noul împărat Basileios I (867–886) îl repunea pe Ignatios în scaunul patriarhal²²⁷. Un sinod organizat la Constantinopol, din inițiativa lui, în 869–870, cu participarea legaților papali și a patriarhilor de Antiochia, Alexandria și Ierusalim, a restabilit pacea cu Biserica Romei, punând capăt Schisme Photiene²²⁸. A păstorit Biserica până la 23 octombrie 877 și a fost înmormântat în Biserica Mănăstirii Sfântul Arhanghel Mihail de pe insula Terebinthos²²⁹.

221 David 2013, § 17.

222 Theophanes Continuatus 2015, IV, 31; Genesios 1998, 4.18; [a de vedea și ediția: Genesios 2017, 4.18]; David 2013, § 17, 28; Skylitzès 2003, p. 93; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 107].

223 David 2013, § 25; Theophanes Continuatus 2015, IV, 31; Genesios 1998, 4.18; [a de vedea și ediția: Genesios 2017, 4.18]; Skylitzès 2003, p. 93; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 107].

224 David 2013, § 33, 35, 40; Cf. Dvornik 1948 [1970], pp. 70–90.

225 David 2013, § 40, 42.

226 Dvornik 1948 [1970], pp. 1–434.

227 David 2013, § 58.

228 David 2013, § 60, 61; Cf. Dvornik 1948 [1970], pp. 132–158.

229 David 2013, § 74–76.

Polyeuktos (956–970) s-a născut la Constantinopol și a fost castrat de proprii părinți. A îmbrăcat de timpuriu haina monahală, astfel că în momentul învestirii, survenit la 3 aprilie 956, avea o bogată experiență²³⁰. Theophanes Continuatus îl caracteriza ca fiind „*luminat de viața ascetică*” și „*neîntrecut în virtute și în dogma ortodoxă*”²³¹. În aceeași termeni îl prezintă Symeon Logothetes, după care Polyeuktos era „*un strălucitor exemplu al vieții ascetice și un om care a trăit încă din tinerețe în virtuți și dogme ortodoxe*”²³². Pentru Pseudo-Symeon, noul patriarh era „un venerat și preasfânt om”²³³. Întronarea lui, susține Ioannes Skylitzes nu s-a produs conform cutumei, de către episcopul Nikephoros de Herakleia, care avea o dispută cu împăratul, ci de Basileios de Caesarea²³⁴. Se pare că în ultimul an de domnie a împăratului Constantinos VII, patriarhul Polyeuktos a intrat în conflict cu basileul, care intenționa să-l depună. Constantinos nu a reușit să își mai ducă la îndeplinire planul deoarece a murit în noiembrie 959²³⁵. Polyeuktos a manifestat dezacord și cu unele decizii ale noului împărat Romanos II. Spre exemplu, când împăratul l-a numit între slujitorii săi, numiți *koitonites*, pe un eunuc, fost călugăr, patriarhul i-a cerut insistent să renunțe la această numire. Împăratul a refuzat, astfel că problema era încă nerezolvată în momentul morții premature a basileului (963)²³⁶. După moartea acestuia, recunoscând calitățile militare ale lui Nikephoros Phokas, patriarhul a pledat pentru rămânerea acestuia în fruntea forțelor militare²³⁷. Polyeuktos și-a continuat păstoria și sub domnia lui Nikephoros II Phokas, pe care l-a încoronat împărat la 16 august 963²³⁸. Informațiile pe care le deținem îl arată pe Polyeuktos un intransigent apărător al canoanelor bisericești, inclusiv în raporturile cu suveranii. Spre exemplu, în 20 septembrie 963, cu prilejul ofierii căsătoriei lui Nikephoros II cu împărăteasa-văduvă, Theophano, nu i-a permis împăratului să intre în biserică până în momentul îndeplinirii penitenței cerute celor care se căsătoreau a doua oară. Când a început să circule zvonul că Nikephoros fusese nașul de botez al unuia din fiii Theophanei, patriarhul i-a cerut acestuia, fie să se separe de soție, cum cerea canonul, fie să renunțe la a mai merge la Biserică; Nikephoros a preferat să rămână alături de Theophano. Totodată, pentru a dezbate problema i-a convocat, într-o adunare, pe episcopii din capitală, pe senatori și alți înalți demnitari. Deși aceștia i-au înaintat o declarație scrisă din care reieșea că nu vedeau niciun impediment în acceptarea lui Nikephoros II în comuniunea bisericească, respectivul canon fiind o lege adoptată de Constantinos V, totuși patriarhul a continuat să ezite în a-i acorda basileului împărăția, până în momentul în

230 Leo the Deacon 2005, II.11.

231 Theophanes Continuatus 2019, 6.11.

232 Symeon the Logothete 2019, § 4.

233 Pseudo-Symeon 2019, p. 115.

234 Skylitzès 2003, pp. 219–220; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 235].

235 Skylitzès 2003, p. 208; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 237–238].

236 Skylitzès 2003, pp. 209–210; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 239–240].

237 Leo the Deacon 2005, II.12.

238 Leo the Deacon 2005, III.8.

care cezarul Bardas Phokas, tatăl împăratului, l-a asigurat că acesta nu fusese naș, sens în care a jurat în fața Senatului, chiar cu riscul de a comite un sperjur, și Stelyanos, *protopapas* al Marelui Palat²³⁹. Aceeași intransigență a manifestat-o și față de Ioannes I Tzimiskes. Când în aceeași noapte în care îl asasinase pe Nikephoros II, acesta s-a deplasat la Sfânta Sophia, pentru a primi coroana din partea patriarhului, înaltul cleric i-a interzis intrarea în biserică. Pentru a-i permite revenirea în comuniune, patriarhul i-a cerut basileului să facă penitență pentru crima comisă, să o alunge din Palat pe Theophano și să o exileze pe o insulă, să procedeze în același fel cu ucigașii fostului împărat și să oprească legea pe care Nikephoros II intenționa să o emită, care i-ar fi dat dreptul să intervină în problemele Bisericii²⁴⁰. Numai după ce s-a angajat să îndeplinească toate cererile patriarhului și să își împartă averea personală săracilor, Ioannes II a fost primit în Biserică și încoronat în ziua de Crăciun a anului 969 l-a încoronat²⁴¹. Patriarhul Polyeuktos a mai trăit puțin după această dată. El a murit în 5 februarie 970, fiind urmat în scaun de călugărul Basileios Skamandrenos²⁴².

Alături de cei prezentați, scaunul patriarhal a fost ocupat și de alți eunuci. Pentru epoca analizată de noi, izvoarele istorice mai înregistrează numele lui Stephanos II (925–928)²⁴³, Eustrathios Garidas (1081–1084)²⁴⁴ și alții.

Încheiem demersul nostru cu semnalarea faptului că, cel mai probabil, existența acestei categorii de eunuci, care făcea deosebit de dificilă diferențierea lor de femei, a favorizat în Bizanț apariția unui alt fenomen, acela al unor femei care au trăit ca ascete, travestite în bărbați, în cadrul sau în proximitatea unor comunități bărbătești, în special monahale. Chiar dacă nu a cunoscut o amploare deosebită, fenomenul a fost unul, cel puțin, suficient de interesant pentru a fi semnalat de o serie de izvoare istorice.

Bibliografie

<i>A Manual of Roman Law</i>	<i>A Manual of Roman Law the Ecloga Published by the Emperors Leo III and Constantine V of Isauria at Constantinople A.D. 726</i> . Rendered into English by E.H. Freshfield, Cambridge, MCMXXVI.
<i>Accounts of Medieval Constantinople</i>	<i>Accounts of Medieval Constantinople. The Patria</i> . Translated by Alb. Berger, Harvard, 2013.

239 Leo the Deacon 2005, III.9; Skylitzès 2003, p. 209-210; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 250–251].

240 Leo the Deacon 2005, VI.4; Skylitzès 2003, p. 240; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 272–273].

241 Skylitzès 2003, p. 240; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, pp. 272–273].

242 Leo the Deacon 2005, VI.6; Skylitzès 2003, p. 241; [a se vedea și ediția: Skylitzes 2010, p. 274].

243 Logothete 2019, § 136.

244 Comnène 1937, III.IV.4, VIII.IX.7, XIII.V.1, XV.II.5; [a se vedea și ediția: Comnena 1977, III. IV.4].

- Achmet 1991 Achmet, *The Onirocriticon of Achmet. A Medieval greek and Arabic Treatise on the Interpretation of Dreams*. Translated and Edited by St. M. Oberhelman, Lubbock, 1991.
- Albert of Aachen 2007 Albert of Aachen, *Historia Ierosolomitana. History of the Journey to Jerusalem*. Edited and Translated by Susan B. Edington, Oxford, 2007.
- Attaleiates 2012 M. Attaleiates, *The History*. Translated by A. Kaldellis and D. Krallis, Cambridge (MA)–London, 2012.
- Baldwin 1980 B. Baldwin, „Carzimasium: a Greek word?”, în *Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache*, LVIII, 1980, 3–4, p. 266.
- Barnea 1986 I. Barnea, „Noi contribuții la istoria Themei Paristrion (Paradunavon)”, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 37, 1986, 3, pp. 268–274.
- Cameron 2006 Averil Cameron, *The Byzantines*, Malden-Oxford-Carlton, 2006.
- Cameron 2020 Averil Cameron, *Bizantinii. Stat, religie și viață cotidiană în Imperiul Bizantin*. Traducere de S.-L. Nazâru și Iulian Moga, Iași, 2020.
- Cedrenus 1839 G. Cedrenii, *Historiarum Compendium*, în Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope. Ab Imm. Bekkero. Suppletus et emendatus, t. II, Bonnae, MDCCCXXXIX.
- Chronicon Paschale* *Chronicon Paschale, 284-628 AD*. Translated an introduction and notes by M. Whitby and Mary Whitby, Liverpool, 2007.
- Claudian 2023 Claudian, *The Complete Works of Claudian*. Translated and an Introduction and Notes N.W. Bernstein, London–New York, 2023.
- Comnena 1977 Ana Comnena, *Alexiada*, vol. I-II. Traducere de Marina Marinescu, Prefață, tabel cronologic și note de N.-Ș. Tanașoca, București, 1977.
- Comnène 1937, 1943, 1945 Anna Comnène, *Alexiade. Règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118)*, Texte établi et traduit par B. Leib, t. I (*Livres I-IV*); t. II (*Livres V-X*); t. III (*Livres XI-XV*). Paris, 1937, 1943, 1945.
- Porphyrogenetos 2012 Constantine Porphyrogenetos, *The Book of Ceremonies*. Translated by Ann Moffat, Maxeme Tall, Leiden–Boston, 2012.
- Corippus 1998 Fl. Cresc. Corippus, *The Iohannis or De Bellicis Libycis of Flavius Cresconius Corippus*. Introduction and Translation by G.W. Shea, Lewiston-Queenston-Lampeter, 1998.
- Darrouzès 1957 Darrouzès, J., „Autres manuscrits originaux de Cypre”, în *Revue des Études Byzantines*, XV, 1957, pp. 131–168.
- David 2013 N. David, *The Life of Patriarch Ignatius*. Text and Translation by A. Smithies, with notes by J.M. Duffi, Washington, D.C., 2013.
- Diacono 1990 Paolo Diacono, *Storia dei Longobardi, in appendice Storia dei Longobardi di Benevento di Erchemberto*. A cura di I. Pin, Pordenone, 1990.
- Diaconus 2011 Paulus Diaconus, *Istoria longobarzilor*. Ediție bilingvă. Traducere, notă introductivă, table chronologic note și postfață de E. Grosu, Iași, 2011.
- Digenes Akrites* 1970 *Digenes Akrites*. Edited with an Introduction, Translation and Commentary by J. Mavrogordato, Oxford, 1970.
- Digenis Akrites* 1995 *Digenis Akritas. Poema anonimo bizantino*, a cura di P. Odorico. Prefazione di E.V. Maltese, con testo a fronte, Firenze, 1995.

- Digenis Akrites* 1998 *Digenis Akritis. The Grottaferrata and Escorial versions*. Edited and Translated by Elizabeth Jeffreys, Cambridge, 1998.
- Doens, Hannick 1973 I. Doens, Cr. Hannick, „Das periorismos-dekret des Patriarchen Methodios I. Gegen die studien Naukratios und Athanasios”, in *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 22. Band, Wien, 1973.
- Dvornik 1948 [1970] Dvornik, Fr., *The Photian Schism. History and Legend*, Cambridge, 1948, reprinted 1970.
- Eunapius 1983 Eunapius, „Fragments”, in *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapios, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, vol. II. Text, Translation and Historiographical Notes, R.C. Blockley, Liverpool, 1983, pp. 1–150.
- Fischer 1884 Fr. Fischer, *De Patriarcharum Constantinopolitanorum Catalogis et de Chronologia Octo Primorum Patriarcharum*, Lipsiae, MDCCCLXXXIV.
- Genesios 1998 Genesios, *On the Reigns of the Emperors*. Translation and Commentary A. Kaldellis, Canberra, 1998.
- Genesios 2017 Genesios, *On the Reigns of the Emperors*. Translation and Commentary A. Kaldellis, Leiden–Boston, 2017.
- Monachus 1838 Georgii Monachi, *Vitae recentiorum Imperatorum*, ex recognitione Imm. Bekkeri, Bonnae, MDCCCXXXVIII.
- Grabowski 2015 A. Grabowski, „Eunuch between economy and philology. The case of carzimasium”, in *Mélanges de l'École française de Rome-Moyen Âge*, 127, 2015, 1, pp. 1–14, <https://journals.openedition.org/mefrm/2408> (accesat: 26.03.2023).
- Guilland 1943 R. Guilland, R., „Les Eunuques dans l'Empire Byzantin. Étude de titulaire et de prosopographie byzantines”, in *Études Byzantines*, I, 1943, pp. 197–238.
- Guilland 1944 R. Guilland, „Fonctions et dignité des Eunuques”, in *Études Byzantines*, II, 1944, pp. 185–225.
- Guilland 1955 R. Guilland, „Études des titulature byzantine les titres auliques réservés aux Eunuques”, in *Revue des Études Byzantines*, XIII, 1955, pp. 50–84.
- Herrin 2007 Judith Herrin, *Byzantium. The Surprising Life of a Medieval Empire*, Princeton–Oxford, 2007.
- Herrin 2021 Judith Herrin, *Miracolul Bizanțului*. Traducere din limba engleză de M. Moroiu, București, 2021.
- Iustiniani Novellae* „Iustiniani Novellae”, in Y. Lassard, *The Roman Law Library*, 2014, <https://umps-grenoble.academia.edu/YvesLASSARD/Corpus-Iuris-Civilis> (accesat: 04.09.2022).
- Janin 1931 R. Janin, „Un ministre byzantine: Jean l'Orphanotrophe (XIe siècle)”, in *Échos d'Orient*, 30, 1931, 164, pp. 431–443.
- Janin 1935 R. Janin, „Un Arabe ministre à Byzance: Samonas (IXe-Xe siècle)”, in *Échos d'Orient*, 34, 1935, 179, pp. 307–318.
- Jenkins 1948 R.J.H. Jenkins, „The 'Flight' of Samonas”, in *Speculum. A Journal of Medieval Studies*, XXIII, 1948, 2, pp. 217–235.
- Jordanov 2006 I. Jordanov, , *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, vol. 2: *Byzantine Seals with Family Names*, Sofia, 2006.

- Karlin-Hayter 2006 Karlin-Hayter, Patricia, „Methodios and his synod”, în *Byzantine Orthodoxies. Papers from the Thirty-sixth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Durham, 23-25 March 2002*, Newcastle-upon-Tyne, 2006, pp. 55–74.
- Kinnamos 1976 J. Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*. Translated by Ch. M. Brand, New York, 1976.
- La vie de S. Philarète* „La vie de S. Philarète”, édité par M.-H. Fourmy et M. Leroy, în *Byzantion*, IX, 1934, 1, pp. 85–170.
- Leo the Deacon 2005 Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Introduction, translation, and annotations by Alice-Mary Talbot and D.F. Sullivan with the assistance of G.T. Dennis and Stamatina McGrath, Washington, D.C., 2005.
- Les listes de préséance byzantines* *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*. Introduction, texte, traduction et commentaire par N. Oikonomidès, Paris, 1971.
- Sts. David, Symeon, and George* 1998 „Life of Sts. David, Symeon, and George of Lesbos”, Introduction and Notes by Dorothy Abrahamse. Translated by D. Domingo-Forasté, în *Byzantine Defenders of Image. Eight Saints' Lives in English Translation*. Edited by Alice-Mary Talbot, Washington, D.C., 1998, pp. 143–241.
- Liudprand 1930 Liudprand of Cremona, *The Works of Liudprand of Cremona. Antapodosis, Liber de Rebus Gestis Ottonis, Relatio de Legatione Constantinopolitana*. Translated for the first time into English with an Introduction by F.A. Wright, Broadway House-Carter Lane-London, 1930.
- Liudprand 2007 Liudprand of Cremona, *The Complete Works of Liudprand of Cremona*. Translated with an introduction and notes by P. Squatriti, Washington, D.C., 2007.
- Liutprando 2015 Liutprando, *Antapodosis*, a cura di P. Chiesa, con una introduzione di G. Arnaldi, Fondazione Lorenzo Valla, Montadori, 2015.
- Logothete 2019 Logothete, *The Chronicle of the Logothete*. Translated with introduction, commentary ad indices by St. Wahlgren, Liverpool, 2019.
- Malalas 1986 J. Malalas, *The Chronicle of John Malalas*. A Translation by Elizabeth Jeffreys, M. Jeffreys and R. Scott with B. Croke, Jenny Ferber, S. Franklin, A. James, D. Kelly Ann Moffatt, Ann Nixon, Melbourne, 1986.
- Malalas 2017 J. Malalas, J., *The Chronicle of John Malalas*. A Translation by Elizabeth Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, Leiden–Boston, 2017.
- Marcellinus 1995 Marcellinus Comes, *The Chronicle of Marcellinus*. A Translation and Commentary B. Croke, Sydney, 1995.
- Matei 1990 Matei, *Sfânta Evanghelie cea de la Matei*, în „Biblia adică Dumnezeuiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament”, Gallese-Rimini, 1990, pp. 1099–1132.
- Matthew of Edessa 1993 Matthew of Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*. Translated from the Original Armenian with a Commentary and Introduction by A.E. Dostourian, Lanhan–New York–London, 1993.
- Matthieu d'Édesse 1858 Matthieu d'Édesse, *Chronique de Matthieu d'Édesse (962-1136) avec la continuation de Grégoire le Prêtre jusqu'en 1162*, Paris, MDCCCLVIII.

- McGeer 2003 McGeer 2003, „Two Military Orations of Constantine VII”, în *Byzantine Authors: Literary Activities and Preoccupations. Text and Translations dedicated to the Memory of Nicolas Oikonomides*. Edited by J.W. Nesbitt, Leiden–Boston, 2003, pp. 111–135.
- Nikephoros 1990 Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*. Text, Translation, and Commentary by Cy. Mango, Washington, D.C., MCMXC.
- Odo of Deuil
1948 Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem. The Journey of Louis VII to the East*. Edited, with an English Translation by Virginia Gingerick Berry, New York, 1948.
- Pargoire 1899 J. Pargoire, „Étienne de Byzance et le Cap Acritas”, în *Échos d'Orient*, II, 1899, 5, pp. 206–214.
- Pargoire 1903a J. Pargoire, „Saint Méthode de Constantinople avant 821”, în *Échos d'Orient*, VI, 1903, 39, pp. 126–131.
- Pargoire 1903b J. Pargoire, „Saint Méthode et la persécution”, în *Échos d'Orient*, VI, 1903, 39, pp. 183–191.
- Paul the Deacon
2003 Paul the Deacon, *History of the Lombards*. Translated by W.D. Foulke. Edited by E. Peters, Philadelphia, 2003.
- Priscus 1936 Priscus, „Excerpta de Legationibus / Ambasadele lui Priscus”, edidit G. Popa-Lisseanu, în *Fontes Historiae Daco-Romanorum / Izvoarele istoriei românilor*, vol. VIII, București, 1936
- Priscus 1983 Priscus, „Fragmernts”, în *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, vol. II. Text, Translated and Historiographical Notes, by R.C. Blockley, Liverpool, 1983, pp. 221–400.
- Priscus 2014 Priscus, *The Fragmentary History of Priscus. Attila, the Huns and the Roman Empire AD 430-476*. Translated with an Introduction by J. Given, Merchantville NJ, 2014.
- Procopie 2004 Procope de Césarée, *Histoire secrète*. Traduit et commenté par P. Maraval suivi de «Anecdota» par E. Renan. Préface de A. Nadaud, Paris, 2004.
- Procopie 2019 Procope de Césarée, *La guerre contre les Vandales. Guerres de Justinien (Livres III et IV)*. Préface par Ph. Muray. Traduit et annoté par D. Roques. Illustrations par L. Prudon, Paris, 2019.
- Procopio 1977 Procopio di Cesarea, *Le Guerre. Persiana, Vandalica, Gotica*. A cura din M. Craveri. Introduzione di F.M. Pontani, Torino, 1977.
- Procopius 1963 Procopius din Caesarea, *Războiul cu goții*. Traducere și introducere de H. Mihăescu, București, 1963.
- Procopius 1972 Procopius din Caesarea, *Istoria secretă*. Ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, 1972.
- Prokopios 2010 Prokopios, *The Secret History with Related Textes*. Edited and Translated, with an Introduction, by A. Kaldellis, Indianapolis (IN)–Cambridge, 2010.
- Prokopios 2014 Prokopios, *The Wars of Justinian*. Translated by H.B. Dewing. Revised and Modernized, with an Introduction and Notes by A. Kaldellis. Maps and Genealogies by I. Mladjov, Indianapolis (IN)–Cambridge, 2014.

- Psello 2012 M. Psello, *Imperatori di Bisanzio (Cronografia)*, vol. I (*Libri I-VI 75*). Introduzione di D. Del Corno. Testo critico a cura di S. Impellizzeri. Commento di U. Criscuolo. Traduzione di Sivia Ronchey, Fondazione Lorenzo Valla, 2012.
- Psellos 1926 M. Psellos, *Chronographie ou Histoire d'un siècle de Byzance (976-1077)*, t. I. Texte établi et traduit par É. Renauld, Paris, 1926.
- Psellos 1998 M. Psellos, *Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976-1977)*. Traducere de R. Alexandrescu. Cuvânt înainte și note de N.-Ș. Tanașoca, Iași, 1998.
- Pseudo-Symeon 2019 Pseudo-Symeon, „The Chronicle of Pseudo-Symeon for the Years 944-962”, în vol. *The Rise and Fall of Nikephoros II Phokas. Five Contemporary Texts in Annotated Translations*, by D. Sullivan, Leiden-Boston, 2019, pp. 110–123.
- Ringrose 2003 Kathryn M. Ringrose, *The Perfect Servant. Eunuch and the Social Construction of Gender in Byzantium*, Chicago and London, 2003.
- Schummer 1992 Constanze M.F. Schummer, „Liudprand of Cremona – a diplomat?”, în vol. *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*. Edited by J. Shepard and S. Franklin, Aldershot-Brookfield, 1992, pp. 197–201.
- Seibt 1978 W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, 1. Teil: *Kaiserehof*, Wien, 1978.
- Skoulatos 1980 B. Skoulatos, *Les personnages byzantins d'Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse*, Louvain, 1980.
- Skylitzès 2003 J. Skylitzès, *Empereurs de Constantinople*. Texte traduit par B. Flusin et annoté par J.-Cl. Cheynet, Paris, 2003.
- Skylitzes 2010 J. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*. Introduction, Text and Notes. Translated by J. Wortley, Cambridge, 2010.
- Sumner 1976 G.V. Sumner, „Philippicus, Anastasius II and Theodosius III”, în *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 17, 1976, 3, pp. 287–294.
- Symeon the Logothete 2018 Symeon the Logothete, „The Revised Chronicle of Symeon the Logothete for the Years 948-963 from Vat. gr. 163 and the Interpolations on Nikephoros the Elder from Vat. gr. 153”, în vol. *The Rise and Fall of Nikephoros II Phokas. Five Contemporary Texts in Annotated Translations*, by D. Sullivan, Leiden–Boston, 2018, pp. 80–109
- The Ecloga* *The Laws of the Isaurian Era: The Ecloga and its Appendices*. Translated with Introduction and Commentary by M. Humphreys, Liverpool, 2017.
- The Life of St Andrew* *The Life of St Andrew the Fool*. Edited by L. Rydén, vol. II. Text, Translation and Note. Appendices, Uppsala, 1995.
- The Life of Irene Abbess* *The Life of St Irene Abbess of Chrysobalanton*. A Critical Edition with Introduction, Translation, Notes and Indices by J.O. Resenqvist, Uppsala, 1986.
- The Novels* *The Novels of Justinianus*. A Complete Annotated English Translation D.J.D. Miller and P. Sarris, Cambridge, 2018.
- Theodoros Studites 1992 Theodori Studitae, *Epistulae*. Pars Altera: *Textum Epp. 71-564 et Indices continens*, Recensuit G. Fatouros, Berolini et Novi Eboraci, MCMXCII.
- Theophanes 1997 Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*. Translated with Introduction and

- Commentary by Cy. Mango and R. Scott with the assistance of G. Greatrex, Oxford, 1997.
- Theophanes Continuatus 2011 Theophanes Continuatus, *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur liber quo Vita Basilii Imperatoris amplectitur*. Recensuit Anglice vertit indicibus intruxit I. Ševčenko, Berlin–Boston, 2011.
- Theophanes Continuatus 2015 Theophanes Continuatus, *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur liberi I-IV*. Recensuerunt Anglice verterunt indicibus intruxerunt M. Featherstone et J.S. Cordoner. Nuper repertis schedis Caroli de Boor adiuvantibus, Boston–Berlin 2015.
- Theophanes Continuatus 2019 Theophanes Continuatus, „Book 6, years 944-961”, in vol. *The Rise and Fall of Nikephoros II Phokas. Five Contemporary Texts in Annotated Translations*, by D. Sullivan, Leiden–Boston, 2019, pp. 6–79.
- Tougher 2002 S. Tougher, „It or Out? Origins of Court Eunuchs”, in vol. *Eunuchs in Antiquity and Beyond*. Editor S. Tougher, London, 2002, pp. 143–159.
- Tougher 2008 S. Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, London and New York, 2008.
- Victor of Tonnena 2008 Victor of Tonnena, „Chronicle”, in *Arians and Vandals of the 4th-6th Centuries: Annotated translations of the historical works by Bishops Victor of Vita (Historia Persecutionis Africanae Provinciae) and Victor of Tonnena (Chronicon), and of the religious works by Bishop Victor of Cartenna (De Paenitentia) and Saint Ambrose (De Fide Orthodoxa contra Arianos), and Athanasius (Expositio Fidei)*, by J.R.C. Martyn, Preface by D. O’Brien, Newcastle upon Tyne, 2008.
- Vita 1863 „Vita S Methodii auctore cuevo, interprete Leone Allatio”, in *Patrologiae cursus completus*, Series Graeca Prior. Accurante J.-P. Migne, t. C, Lutetiae Parisiorum, 1863, col. 1213–1262.
- Vita 1867 „Vita S Methodii auctore cuevo, interprete Leone Allatio”, in *Acta Sanctorum, Junii Tomus Tertius*, Parisiis et Romae, 1867, pp. 440–443.
- Vita S. Euthymii „Vita S. Euthymii”. Edited by P. Karlin-Hayter, in *Byzantion*, XXV-XXVI-XXVII, 1955-56-57, pp. 1–172, 747–778.
- Wassiliou, Seibt 2004 Alexandra-Kyriaki Wassiliou, W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich: 2. Teil. Zentral- und Provinzialverwaltung*, Wien, 2004
- Zonaras 1897 I. Zonarae, *Epitomae Historiarum. Libri XIII-XVIII*. Edidit Th. Buttner-Wobst, Bonnae, MDCCCXCVII.
- Zonaras 2006 J. Zonaras, *Libro de los emperadores (version aragonesa del «Compendio de historia universal», patrocinada por Juan Fernandez de Heredia)*. Edición crítica y estudio de A.Á. Rodríguez. Investigación de fuentes bizantinas de F.M. García. Prólogo de Á.R. Cambrón, Zaragoza, 2006.
- Zosime 1986 Zosime, *Histoire nouvelle*, t. III, 1er partie (*Livre V*). Texte établi et traduit par Fr. Paschoud, Paris 1986.
- Zosimo 2013 Zosimo, *Storia Nuova*, introduzione, traduzione e note di F. Conca. Testo greco a fronte, Milano, 2007
- Zosimus 1982 Zosimus, *New History*. A Translation with Commentary by R.T. Ridley, Canberra, 1982.

Conventul dominican din Bistrița.

Contribuții arheologice

Dr. Coneliu GAIU

corneliugaiu@gmail.com

Rezumat

Clădirea ce adăpostește căminul pentru persoane vârstnice de aproape trei secole, este singura parte păstrată din fostul convent dominican. Investigațiile arheologice desfășurate cu prilejul renovării din 2011 au urmărit într-o primă fază înregistrarea vestigiilor antrenate de lucrările de refacere a sistemului de canalizare, lucrări care au intersectat o serie de morminte situate până în apropierea fundațiilor clădirii existente. Pentru a verifica poziția respectivelor înmormântări au fost deschise trei casete care au intersectat două ziduri perpendiculare pe peretele longitudinal al clădirii, interpretate ca fundații ale porticului de pe acea latură a conventului. În vederea stabilirii planului conventului cercetarea arheologică a fost extinsă pe latura de sud a parcelei, printr-o suprafață de 20 x 4 m, extinsă ulterior cu alte două suprafețe. Suprafața cercetată a identificat pe limita sudică a parcelei, un zid care ar corespunde incintei conventului și dezvelite fundațiile unei construcții cu două încăperi de 5 și 6 m. Între cele două încăperi era amplasat un canal cu dimensiunile de 1,4 x 3 m care avea pereții placați cu cărămidă, cu bolți păstrate parțial, aparținând instalației de încălzire de care dispunea clădirea. Categoria cea mai valoroasă a inventarului recuperat o formează piesele de piatră provenind de la ancadrame, muluri de ferestre, arce și nervuri de bolți, specifice sfârșitului sec. XV.

Cuvinte cheie: Bistrița, evul mediu, conventul dominican, ordinele mendicante, inventar arheologic.

Le Couvent Dominicain de Bistrița. Contributions archéologiques

Résumé

Le bâtiment qui abrite depuis presque trois siècles le foyer pour personnes âgées est la seule partie conservée de l'ancien couvent dominicain. Les documents mentionnent la finalisation du réfectoire en 1487 et les portails en pierre conservés au rez-de-chaussée et à l'étage du ceps maintenu sur la côte ouest du complexe datent de cette période. L'adoption de la Réforme religieuse durant le XVIe siècle a provoqué l'abandon du cloître qui connaît la ruine, puis la destruction pendant les incendies de 1680 et de 1758. Les fouilles archéologiques occasionnées par les travaux de rénovations de 2011 se sont concentrés dans une première phase sur les vestiges mises en lumière par la réparation

des égouts, travaux qui ont croisé une série des tombeaux situés aux alentours des fondations du bâtiment actuel. Pour vérifier la position des sépulcres, on a ouvert trois casettes qui coupaient deux murs perpendiculaires sur la face longitudinale du bâtiment, considérés comme fondations du portique situé de ce côté du couvent. Pour établir le plan du couvent, la recherche archéologique a été étendue vers le sud de la parcelle, sur une surface de 20 x 4 m, rallongée ultérieurement. À l'orée du sud de la parcelle, les recherches ont identifié un mur qui correspondrait à l'enceinte du couvent et on a découvert les fondations d'une construction à deux pièces de 5 et 6 m. Les deux pièces étaient séparées par un fossé de 1,4 x 3 m en briques avec des voûtes partialement conservées, appartenant au système de chauffage de l'immeuble. La catégorie la plus précieuse de l'inventaire récupéré est constituée par les restes de la pierreries : des encadrements, des moulures des fenêtres, les arcs et les nervures des voûtes, spécifiques à la fin du XV e siècle.

Mots-Clés: Bistrița, Moyen Âge, couvent dominicain, ordres mendiants, inventaire archéologique.

Ordinul fraților predicatori a fost agreat de papalitate în anul 1216, după care a cunoscut o expansiune rapidă, una din misiunile acestora fiind cea de convertire la creștinism a neamurilor păgâne. În regatul Ungariei a fost fondată o provincie dominicană în anul 1221, de care se leagă și așezarea acestora în Transilvania. Aici, pe parcursul unui veac s-au stabilit un număr de nouă conventuri ale ordinului: Alba-Iulia, Bistrița, Brașov, Cluj, Odorheiu-Secuiesc, Sebeș, Sighișoara și Sibiu. Se poate remarca faptul că majoritatea așezămintelor au fost fondate în târgurile și orașele de colonizare săsească, instalarea lor având loc într-o perioadă când colonizarea acestora era încă în curs¹. Faptul că dominicanii au ales locațiile menționate, viitoarele centre urbane ale voievodatului, poate sugera un rol activ al călugărilor în procesul de urbanizare, acestea fiind deja orașe atestate sau cu perspective de dezvoltare, devenite capitale de scaune sau districte în teritoriile aflate în posesia coroanei, cu rang de oraș liber regal, beneficiarele unor privilegii economice, administrative și juridice. Pentru ei mănăstirea era doar loc de adăpost și instruire. Idealul sărăciei, modelele de virtute creștină având ca sursă de existență cerșitul, studiul și predica, au fost principalele trăsături ale ordinului. Regulamentele ordinului prevedeau instituirea unei școli de teologie în fiecare mănăstire. Pentru dominicani cărțile erau definite ca *arma nostrae militiae*.

Așezămintele monastice, instalate de timpuriu la Bistrița, au reprezentat repere topografice, arhitecturale, culturale și simbolice cu un puternic impact în structurarea și evoluția localității. Poziționată la marginea regatului arpadian și aflată în proprietatea regalității, în centrul zonei de colonizare germană din nordul Transilvaniei, cu un destin meșteșugăresc și comercial prefigurat, Bistrița a devenit o țință atractivă pentru ordinele călugărești mendicante: franciscan și dominican. Având ca principale misiuni propagarea

1 Salontai 2022, p. 36.

creștinismului în estul Europei și convertirea la catolicism a schismaticilor și a cumanilor, instalarea timpurie a celor două ordine la Bistrița apare pe deplin justificată. Așezarea așezămintelor mendicante la Bistrița în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, indică faptul că localitatea avea un statut privilegiat, ca centru al regiunii de colonizare germană din nordul Transilvaniei. Conventul franciscan a fost amplasat în extremitatea estică a așezării, iar dominicanii în colțul de sud-vest² (Pl. I). Primul document în care este amintită prezența franciscanilor la Bistrița datează din anul 1268, aici fiind, de altfel, stabilit sediul custodiei ordinului din Transilvania, pentru ca câțiva ani mai târziu biserica cu hramul Sf. Andrei să fie deja ridicată. Reformarea ordinului franciscanilor conventuali determină preluarea patronajului Sf. Fecioare, în documente fiind consemnată ca *ecclesiae divae virginis gloriosae, monasterii divi virginis, claustrum beatae virginis*. Alături de franciscani, Ordinul dominican reprezintă cel mai influent ordin religios din Transilvania. Primele așezăminte au fost constituite la mijlocul secolului XIII, la Sibiu și Bistrița. Claustrul dominican amplasat la intersecția străzilor Mihail Kogălniceanu și Dogarilor a reprezentat un element ordonator în topografia orașului, prin amplasarea sa în marginea de sud-vest a așezării (Pl. III).

Prezența atât de timpurie a ordinului în Bistrița, cunoscută fiind predilecția acestora spre zonele urbane, denotă oportunitățile de dezvoltare, pe care dominicanii le-au sesizat, și poziția localității, pe unul din drumurile comerciale frecventate. Bistrița, centru administrativ al regiunii de colonizare din nord-estul Transilvaniei s-a numărat printre cele mai timpurii așezăminte ale ordinului, întemeierea sa la 1245, menționată de către canonicul Angelus Walz³, putând fi probabilă. În anul 1251 regina Ungariei solicita acordarea unei licențe de fondare a unui convent în regat, iar cum Bistrița era domeniu al reginei, putem presupune că cererea viza acest loc⁴. În alte lucrări care apreciază fondarea conventului dominican de la Bistrița sau în a doua jumătate a secolului al XIII⁵. În lista așezămintelor dominicanilor din Ungaria, întocmită de către Bernard Gui la 1303, erau înregistrate șase locații ale acestora din Transilvania, între care și Bistrița (*Hystricae–Bistricensis*).⁶ Priorul conventului dominican din Bistrița, *Christanus* – cel dintâi atestat documentar – s-a numărat între susținătorii autonomiei decanatelor săsești față de episcopia catolică de Alba

2 Dahinten 1988, pp. 207–208; Marie-Madeleine de Cevins, „Les religieux et la ville au bas Moyen Âge : moines et frères mendiants dans les villes du royaume de Hongrie des années 1320 aux années 1490”, în *Revue Mabillon*, n.s., t. 9, 1998, pp. 110–111; Situația din punct de vedere topografic a celor două conventuri în extremitățile așezării medievale a fost considerat ca un indicator al fondării așezării după un plan prestabilit, în care era mai întâi trasat perimetrul extern, urmat de stabilirea rețelei stradale și a parcelarului construit. Bădescu 2012, p. 173.

3 Walz 1930, p. 220.

4 Salontai 2022, p. 32.

5 Iványi 1939, p. 29; Dahinten 1944, p. 393; Gross 2004, p. 113.

6 S. Ferrarius, *De rebus Ungaricae Provinciae (Sac.) Ordinis Praedicatorum*, Viennae Austriae, 1637, p. 521; Quentif-Echard, *Scriptores ordinis predicatorum*, Paris, 1719, p. IX; Bădescu 2012, p. 203.

Iulia, intervenind, alături de alți reprezentanți ai bisericii, în 1309, pe lângă legatul papal la Buda în favoarea comunităților săsești⁷. Mărturiile despre conventul dominican se vor înmulți în perioada următoare. În listele cu dijmele papale pe anul 1332 este înregistrat „*Ebyrhardus plebanus de Bistricia per fratrem Johannem ordinis praedicatorum solvit I marcam fini argenti Albensis*”⁸. În 1334 priorul *Tylmannus* achita către parohie o datorie de cinci mărci și jumătate de argint, pentru ca, în 1341 să răzbată documentar un conflict cu parohia, pentru aplanarea căruia s-a apelat la medierea papei Benedict al XII-lea⁹. Urmează un șir de acte de donație și legate testamentare pe seama conventului dominican, acesta fiind înzestrat cu terenuri, mori, vii și iazuri din partea unor orașeni sau nobili din regiune. În anul 1413 pe seama mănăstirii dominicană Sfânta Cruce, condusă de Stanislaus Perjel, erau înregistrate numeroase donații: 1/8 din moara din Latina Superior; de la Andreas *pelificer*, un florin și 2 urne de vin; de la Georgius Brewnil 21 urne vin de pe Hoel; de la Nicolas Merkil cu fiul 15 urne de vin de pe Czolysch; de la Valentinus Nosser 44 urne de vin de pe dealul Gallorum¹⁰. În 1454 la solicitarea Fr. Georgius, *prior conventus ecclesiae sancte crucis* din Bistrița au fost înscrise într-un registru donații evlavioase ale bistrițenilor către mănăstirea din Bistrița: o brutărie, patru vii, patru pașiști (una ce a fost a lui Iohannis *corrigiator*, una din spatele leprozeriei, o alta din Latina inferior și o alta din hotarul Budacului), două găleți (*cubulos*) de grâu, pe care tăbăcarii (*cerdone*s) se angajase să aprovizioneze anual frații pentru întreținerea lor, precum și 42 de denari, pe care cizmarul Johannes Hering din str. Ungurească și Hermann *piscatoris* i-au plătit fraților anual¹¹. Nobilii familiei Farkas de Herina dăruiau conventului două iazuri la Viile Tecii, în 1492¹², iar în 1512 soția lui Iohann Farkas de Herina, Sinisiana, a dăruit bisericii dominicane o cruce de argint, o casulă și două dalmatice de purpură aurite¹³. În 1490 Michael de Zob dona un alt eleșteu la Archiud, voievodul Petru de Sângeorz teste în favoarea aceluiași așezământ moșia sa din Tărnăveni, iar văduva pârcălabului de Bungard dăruia o moșie la Sălcuța, în 1523¹⁴. În testamentul Ursulei Paulin, din 1505, pentru biserica Sf. Cruce a conventului dominican era subscrisă suma de 20 de florini, și alți 16 florini dăruitori fraților predicatori. În testament mai figura și o donație de 5 florini destinată „fraternității aurarilor din biserica Sf. Cruce”, singura menționare a respectivei confrerii¹⁵. În testamentul său

7 Fabritius 1875, nr. XIII și nr. XVI; UB I, p. 239.

8 Entz 1994, p. 78.

9 Ivanyi 1939, p. 30; Salontai 2022, p. 88.

10 UB III, nr. 1715.

11 UB V, nr. 2914; Salontai 2022, p. 89.

12 Berger, Wagner 1986, Teil I, nr. 363; Salontai 2022, p. 89.

13 Berger, Wagner 1986, nr. 552.

14 Berger, Wagner 1986, nr. 775; Salontai 2022, p. 89.

15 Lidia Gross, „Testamentul doamnei Ursula Paulin. Reflecții pe marginea unui document de la începutul secolului al XVI-lea” în *Acta Musei Porolissensis*, XXXVI, 2014, p. 25.

din 1513, Anton Henn a lăsat bani Bisericii Sfintei Cruci a Dominicanilor, afirmând în același timp, dorința de a fi îngropat acolo¹⁶.

Relațiile dintre parohie și ordinele cerșitoare din oraș au devenit în scurtă vreme tensionate. La 1341 Papa Benedict ordonă demararea unei anchete să investigheze plângerea preotului paroh local împotriva dominicanilor și franciscanilor¹⁷. După această dată documentele privindu-i pe frații dominicani devin tot mai ample, se înregistrează contribuții, donații, și prezențe ale călugărilor în viața urbei. În 1476 priorul conventului *Laurencius de Valle Rosarum* primea împuternicirea să hirotonisească șase preoți care împliniseră vârsta de 22 de ani și să primească noi membrii în Ordinul Terțiar¹⁸. La 10 mai 1478, Laurentius, care era și profesor de teologie, a reprezentat Provincia Ungariei la Capitlul General de la Perugia¹⁹.

Raporturile dominicanilor cu administrația orașului au fost în general cordiale. Socoțelile orașului inserează repetate cheltuieli legate de întreținerea edificiilor conventului și succesive daruri în cereale, pește și vin pe seama călugărilor dominicani. Un conflict s-a iscată între călugări și sfatul orașului în legătură cu necesitatea demolării unui segment din zidul de incintă a mănăstirii, pentru a crea o cale de acces de-a lungul fortificației orașului. Opoziția fermă a dominicanilor a dus la intervenția regelui care, la 2 aprilie 1521, îi ia sub protecția sa²⁰. Voievodul Transilvaniei Ioan Zapolya cere amânarea demolării până când va putea media disputa la fața locului, realizarea căii de acces fiind acceptată în anul 1525, când s-a trasat aleea de gardă pe lângă zidul orașului²¹. Relațiile se deteriorează după ce ideile Reformei încep să se propage în Transilvania, semnalate prin șicanări, arestarea unor călugări (1529)²², sau încercarea de impunere a unor taxe de către Sfatul orașului în 1539. În sprijinul călugărilor a intervenit regele Ioan Zapolya, care cere orașului să-i lase pe dominicani netulburați și să nu-i împovăreze cu nici un impozit²³. În 1531 sfatul orașului a hotărât să demoleze grădina mănăstirii și a altor case adiacente zidului, astfel încât să rămână o trecere liberă pe drumul de gardă a zidarului orașului.

Mai puțin amiabile au fost raporturile cu parohia orașului pe seama dreptului călugărilor la oficierea slujbelor de înmormântare și impunerea de penitențe în „orașe, ținuturi târguri și sate”. În 1511 dominicanii din Bistrița solicită protecția vicarului de Alba Iulia împotriva preoților seculari din oraș și district.

16 Berger, Wagner 1986, nr. 568.

17 Salontai, 2022, p. 88.

18 Dahinten 1944, p. 395; Klaus Popa, *Drei Jahrhunderte Dominikanergeschichte in Siebenbürgen. Ein Abriss*, pp. 15–16; Salontai, 2022, p. 89.

19 Klaus Popa, pp. 15–16.

20 Berger, Wagner 1986, nr. 715; Ivanyi 1939, p. 34.

21 Berger, Wagner 1986, nr. 814; Klaus Popa, *Drei Jahrhunderte Dominikanergeschichte in Siebenbürgen. Ein Abriss*, p. 27.

22 Berger, Wagner 1986, I, nr. 306; Ivanyi 1939, p. 33; Salontai 2022, p. 96.

23 Berger, Wagner 1986, nr. 1417.

Instrucția de care beneficiau membrii conventului este probată de concludente exemple. Astfel, în 1486 canonicul Urbanus a fost admis la *studium generale* iar 1488 era trimis să studieze teologia la Paris; fratele Melchior, care purta titlul de *baccalaureus* a fost trimis, în 1500, la studii la Siena, iar în 1504 urma teologia la Köln, găsiindu-l mai apoi, din 1524, ca prior al conventului din Bistrița²⁴. În 1520 Fr. Mathias obținea *decretorum doctor de latina superiori*, iar în 1521 era pus să opteze pentru unul din cele cinci *studia generalia* la o universitate din Italia pentru obținerea titlului de magistru, după *studia generalia* se duce la Cracovia pentru studii de artă. În 1525 Fr. Lucas era numit lector de filosofie la Sibiu. Frate Balthasar, călugăr al mănăstirii dominicane a Sfintei Cruci din Bistrița, a cumpărat la Roma „*Bibliam breviarium et Antoninum in stampa*” și i s-a permis să le păstreze pentru uzul său personal la întoarcerea sa la mănăstire, în 1479²⁵.

Un număr de 11 incunabile ce au aparținut mănăstirii Sfânta Cruce din Bistrița se păstrează în biblioteca ordinului piarist din Budapesta²⁶. În septembrie 1776, podul primăriei s-a prăbușit, iar mai multe cufere vechi au fost descoperite într-una din camere. Comisia însărcinată cu inventarierea conținutului a descoperit „în două dintre ele cărți care se numesc „înlănțuite”, tipărite cu litere gotice antice, inscripționate [cu numele] mănăstirii dominicane a Sfintei Cruci (ale cărei ruine sunt încă în picioare)”²⁷. În alte cufere au fost descoperite veșminte și casule liturgice, împletite cu aur și argint, dar mâncate parțial de vârstă, parțial de molii și gândaci, alături de diverse alte obiecte pentru serviciul divin. Au fost și cinci potire bune din argint aurit, decorate cu diverse pietre prețioase și imagini, și, de asemenea, o farfurie mare de argint, despre care au spus că a fost folosită de reformați pentru a o distribui euharistia, dar cel mai probabil a aparținut bisericii dominicane²⁸.

Un inventar destul de complet a fost realizat în 1524, an în care conventul găzduia un număr de 28 de călugări: cinci clerici, 12 canonici și 11 frați laici sau converși. Sunt menționați priorul Melchior, un *receptor hospitum*, fratele Vincentius, care avea grijă de casa oaspeților. Aici funcționa și un noviciat condus de *magister Dominicus*. Între converși se găsea un croitor, *Antonius sartor*, un fierar, *Briccius*, un cizmar, *Andreas sutor*, un căruțar, *Bartolomeus currifex*, un bucătar, *Petrus cocus*, și un ajutor de bucătar, *Benedictus subcocus*, un pietrar, *Petrus Lapidica*, un dulgher, *Laurencius de Silesia*, un îngrijitor al eleșteelor, *Jacobus magister piscine*, un grădinar, *Thomas senior hortolanus* și un responsabil cu strângerea pomenilor *Georgius terminarius*²⁹.

După adoptarea Reformei călugării au fost scoși din oraș iar clădirile și bunurile mănăstirii au intrat în proprietatea orașului, slujind unor destinații laice³⁰. În 1543 au fost vându-

24 Ivanyi, 1939, p. 34.

25 Ivanyi 1939, p. 30.

26 Papahagi 2017; Salontai 2022, p. 96.

27 Papahagi 2017, p. 54.

28 Papahagi 2017, pp. 64–65.

29 Fabritius 1861, p. 33.

30 Dahinten 1944, pp. 393–394.

te o serie de piese liturgice și baia dominicanilor³¹. În urma hotărârii Dietei de la Cluj din anul 1556, o parte din bunurile conventului au fost trecute în proprietatea orașului, altele fiind preluate de către fisc. Clădirile conventului au intrat în proprietatea orașului și au fost utilizate parțial ca depozite până în 1720, când autoritățile austriece le-au predat piariștilor. Incendiul din 5 iunie 1680 a afectat și „mănăstirea cu lucrările și clădirile sale frumoase”³². Cel din anul 1758 a accelerat procesul de distrugere a conventului, care după cea din urmă dată a fost atribuit azilului, instalat în corpul de vest a fostei mănăstiri³³.

În planurile orașului conventul dominican apare sub forma unui complex de clădiri dispuse în jurul unei curți de plan trapezoidal, care are pe latura de nord biserica (Pl. II). Clădirile claustrului aveau aripile de est și de vest etajate. Cel mai important edificiu din cadrul unui convent îl reprezenta biserica, care trebuia să reprezinte o transpunere materială a celor două aspecte legate de oficierea cultului: oratoriu al canonicilor și templu deschis laicilor, despărțite printr-o tribună de zidărie care despărțea corul de nava bisericii destinată laicilor. Dintr-o serie de vedute și descrieri ale unor călători din secolele XVII–XVIII aflăm că biserica dominicană era „foarte mare și grandioasă” și dotată cu multe chilii³⁴. Lăcașul de cult era redat cu un cor alungit sprijinit de contraforturi înalte. Nava cu ferestre în arc frânt pe latura sudică, se încheia cu un pinion înalt în vest. Sunt vizibile, de asemenea, arcadele porticului dinspre curtea interioară, caracteristice acestor edificii. Relatarea iezuitului Rudolf Bzenszki din 1699 vorbește de o „mănăstire mare și dotată cu multe chilii... cu o biserică măreață pe care este scris anul 1490”³⁵. O descriere a claustrului dominican din anul 1754, aparținând lui Agostino Morin, vorbește de o biserică cu dimensiuni ample, care măsoara 120 de pași în lungime și 70 de pași lățime. Nava bisericii păstra pictură murală din care mai erau vizibile la data raportului scena Arborele lui Iisus și reprezentarea Sf. Petru și Pavel. Referințe la pictura din biserica claustrului Sf. Cruce apar și în însemnările de călătorie ale abatelui franciscan Francois Xavier de Feller din anul 1768 „Printre ruinele

31 Dahinten 1944, p. 84.

32 Dahinten 1944, p. 393.

33 Ivanyi 1939, p. 40.

34 Ivanyi 1939, pp. 38–41; Dahinten 1944, p. 395.

35 Rus 1997, p. 455, „Mănăstirea dominicanilor este foarte mare și dotată cu multe chilii și cu o fântână cu apă foarte bună, fântână pe care este sculptat anul 1487. Mănăstirii îi este adăugată o biserică măreață pe care este scris anul 1490. La extremitatea acestei biserici, în locul cel mai înalt, se ridică un crucifix cu chipul distrus al Mântuitorului, alături de care se află efigiile Mariei și a lui Ioan în egală măsură ciobite, deoarece lutheranii, de vreme ce îi amuza să tragă în ele, se zice că și-au propus aceste statui drept ținte și se mai văd și astăzi numeroase așchii din bombardele aruncate, înfipite în zidul din jurul numitelor efigii de piatră. A construit această sfântă biserică, împreună cu mănăstirea vecină (cea a călugărițelor dominicane, n.n.), Tamas Farkas de Herina din cheltuială proprie: mormântul lui se află în pardoseala bisericii; deasupra se află așezată o piatră care arată efigia unui bărbat înzăuat, purtând dedesubt numele ctitorului. Blazonul acestuia de deasupra porții deja este distrus, la fel și cel de pe o coloană care se află în incinta mănăstirii. Eu însumi am văzut, bucăți dintr-un leu de piatră care făcuse parte din blazon.”

*bisericii dominicanilor se mai văd picturi din anul 1480, expuse intemperiilor, totuși prea puțin stricate*³⁶ Clădirile claustrului odinioară „mărețe” aflate în ruină, cu excepția aripii de vest folosită la acea dată de către piariști, ocupau laturile de vest și de sud unde era amplasat reflectorul terminat în anul 1487, în care se afla un izvor „cu cea mai bună apă din oraș”. Pe baza lor și a planurilor orașului s-a propus o reconstituire a conventului cu o biserică de tip hală cu un cor pentagonal având pereții întăriți prin contraforturi, cu dimensiunile de aproximativ 38 x 22 m, reconstruită la sfârșitul secolului al XV-lea³⁷.

Singura clădire păstrată este cea din aripa vestică, o construcție pe două niveluri (P+1), de plan dreptunghiular compact, cu frontul lung la stradă, care a suferit transformări ample în secolele XIX și XX. Fațada de vest are în axul parterului ușa de intrare cu un ancadrament din piatră de tipul cu lintel pe console. În dreapta se păstrează două ferestre cu ancadrame dreptunghiulare cu muchia teșită, restul deschiderilor fiind modificate.

La etaj, recente lucrări de reabilitare au evidențiat de asemenea două ancadrame dreptunghiulare înalte, înzidite, de la ferestrele montate în secolul al XVI-lea, care dovedesc că inițial cornișa acoperișului a fost situată mai sus. Încăperile parterului sunt accesibile atât din fațada principală, de pe un coridor transversal cu intrări comandate, cu o scară cu dublă rampă pentru accesul la etaj. În dreapta intrării, la parter, există o încăpere cu boltă în cruce care păstrează ancadramentul gotic târziu, de tipul cu lintel pe console, cu muchii încrucișate și scuturi stilizate la colțuri. În latura din stânga două dintre încăperi au boltiri semicilindrice și în cruce. La nivelul etajului transformările au condus la recompartimentări și refaceri ale plafoanelor. Un ancadrament de tipul celor cu lintel pe console, neprofilat, se găsește la intrarea în încăperea situată în dreptul casei scării. Alte trei ancadrame, două din piatră și un altul de lemn, aparținând aceluiași tip, au fost identificate în pereții despărțitori de la etaj, unul dintre ele cu o profilatură bogată și scuturi la colțuri, cunoscut în pietrăria ultimului sfert al secolului al XV-lea³⁸. Fațada estică are la nivelul etajului o cursivă din lemn de pe care se deschid intrări la spațiile de cazare, dar se conservă și două dintre consolele din piatră ale unei mai vechi cursive montate probabil în secolul al XVIII-lea.

Lucrările de reabilitare ale Căminului pentru persoane vârstnice din Bistrița, monument istoric de categoria A, au cuprins, alături de consolidarea, recompartimentarea și modernizarea spațiilor, refacerea instalațiilor și rețelelor de electricitate, apă și canal și o serie de investigații arheologice, limitate pe de o parte la urmărirea lucrărilor de refacere a instalațiilor, urmate de un sondaj arheologic în vederea edificării unui corp de clădire pe latura de sud a parcelei, rămas doar la faza de intenție. Investigațiile arheologice au urmărit într-o primă fază înregistrarea vestigiilor antrenate de lucrările de refacere a sistemului de canalizare, lucrări care au intersectat o serie de morminte situate până în apropierea fundațiilor

36 Dahinten 1944, pp. 397–398; Călători străini despre Țările Române, vol. IX, p. 564.

37 Salontai 2000, pp. 413–414, cu o ipotetică reconstituire de plan în fig. 4.

38 Salontai 2000, 417, pp. 421–422, fig. 6–8; Duda 2011, pp. 12–13, fig. 1–11; Salontai 2022, p. 97.

clădirii existente. Pentru a verifica poziția respectivelor morminte au fost deschise trei casețe lângă peretele de est a construcției. Acestea au intersectat două ziduri perpendiculare pe peretele longitudinal al clădirii, interpretate ca fundații ale porticului de pe acea latură a conventului (Pl. V).

O secțiune orientată est-vest, trasată pe latura de vest a curții, a interceptat un zid masiv construit din blocuri de piatră prinse cu mortar ale cărui fundații coborau la -2,80 m de la nivelul actual de călcare. Lângă acest zid a fost săpată ulterior o groapă în care se păstra încă un strat consistent de var, care arată destinația gropii: cea de groapă de var pentru nevoile șantierului conventului (Pl. VI/1). Fundația amintită, prin masivitate și traseu, poate fi identificată cu peretele sudic al navei bisericii. Pentru reconstituirea planului bisericii, prin stabilirea lărgimii navei, ar fi necesară deschiderea unei secțiuni transversale, care la data intervenției noastre nu a fost posibilă, din cauza existenței în acea parte a unei barăci legate de organizarea de șantier.

În vederea stabilirii planului conventului cercetarea arheologică a fost extinsă pe latura de sud a parcelei, acolo unde izvoarele indicau clădirea reflectorului. În acest scop a fost deschisă o suprafață de 20 x 4 m, extinsă ulterior cu alte două suprafețe, în vederea completării planului. Suprafața cercetată a identificat la limita sudică a parcelei un zid care ar corespunde incintei conventului, refăcută după reglementarea raporturilor cu orașul (Pl. VII–VIII). Corpul clădirii începe la 2,6 m vest de zidul împrejmuitoar printr-o fundație din bolovani mari de râu înecați într-un mortar nisipos, cu o grosime de 1,15 m. Corpul de clădire cu o deschidere de 15 m era compartimentat în două spații de 5, respectiv 6 m. Între cele două încăperi dezvelite prin săpătură era amplasat un subsol cu dimensiunile de 1,4 x 3 m care avea pereții placați cu cărămidă, cu bolți păstrate parțial, probabil un cuptor de pâine ulterior închis, spațiul fiind umplut cu bolovani de râu (Pl. X). Peretele longitudinal avea fundațiile din bolovani de piatră prinși cu mortar, întărit de două picioare de zidărie sub forma unor contraforți. La un moment dat acest perete a fost îngroșat, fața sa vestică nețesută, placând zidul inițial cu asize din cărămidă și sfărâmaturi de piatră. Zidurile de elevație ale clădirii sunt realizate din cărămidă, în umplutură fiind înregistrate straturi de cărămizi provenind de la pereți și bolți prăbușite. Accesul era amplasat pe latura dinspre curte, deschiderea ușii fiind conservată în elevația clădirii. Nivelul de călcare al clădirii este reprezentat de o pardosea din cărămidă situată la -80 cm (Pl. IX/4).

Comparativ cu dimensiunile săpăturilor inventarul descoperit este destul de modest, concentrându-se în special în perioada secolelor XV–XVIII. Nu au fost identificate complexe închise, toate materialele provenind din umplutură. Cantitativ predomină fragmentele ceramice provenind din spargerea unor vase de uz comun. Majoritatea fragmentelor prezintă suprafețe simple, fără decor. Abia din sec. XVI se înmulțesc fragmentele smălțuite, cu smalt de culoare verde sau maro (Pl. XIV). Din punctul de vedere al formelor predomină oalele cu buza arcuită și marginea simplă, prevăzută în exterior cu guler pronunțat. Deseori apar și buze îngroșate cu marginea arcuită și alveolată. Nu lipsesc nici cămile, castroanele și capacele databile în general în secolele XVI și XVII. Mai multe fragmente de cahlă de sobă, cele mai multe au suprafața acoperită de smalt verde sau crem, dar și plăci nesmălțuite cu

decor floral sau de tip tapet, sau figuri geometrice care încadrează motive florale sau rozete geometrizzate, din sec. XVI–XVII (Pl. XIII).

Categoria cea mai valoroasă a inventarului recuperat o formează piesele de pietrărie provenind de la ancadramele, muluri de ferestre, arce și nervuri de bolți, specifice arhitecturii gotice din a doua jumătate a secolului al XV-lea (Pl. XI).

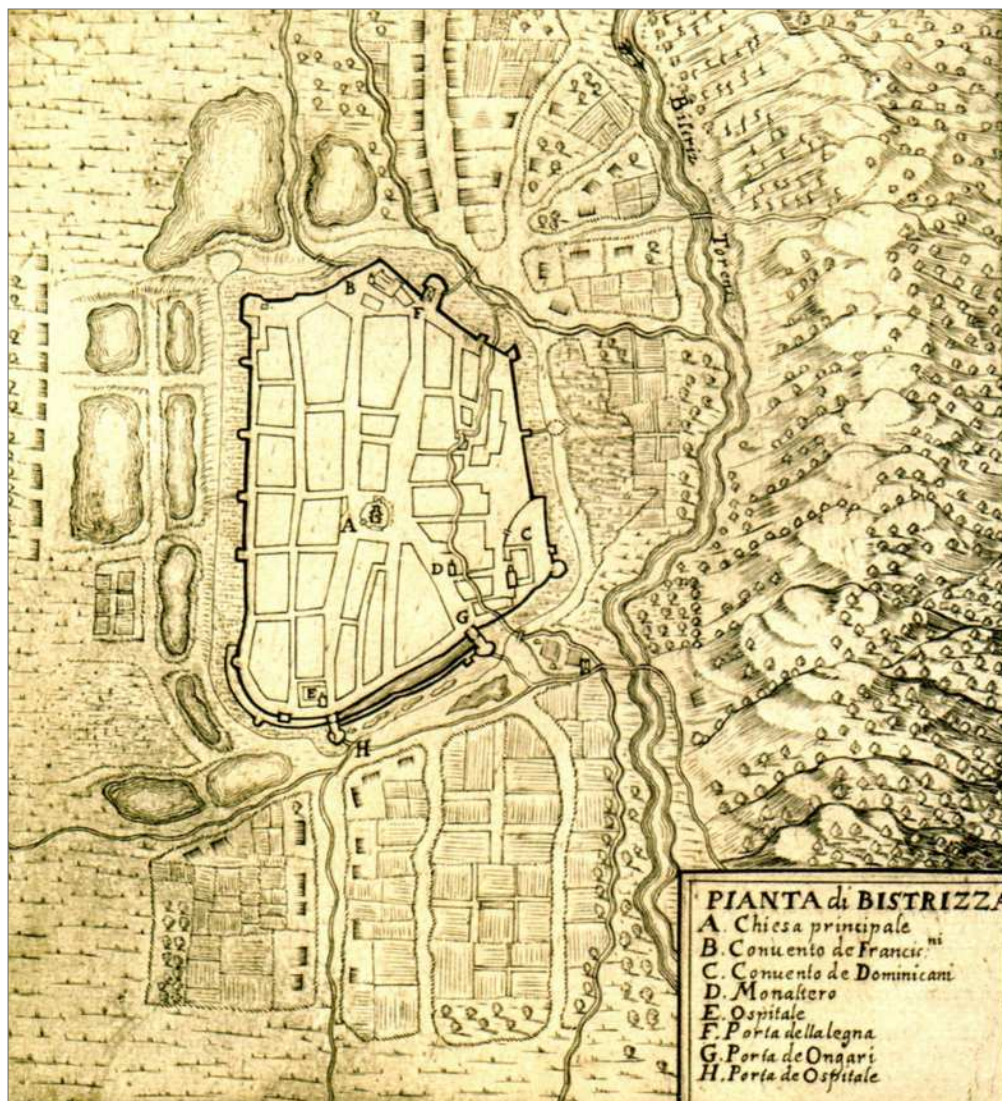
Pentru a beneficia de un plan lămuritor a construcției este nevoie de extinderea săpăturii atât înspre vest cât și către est. Din observațiile înregistrate nu poate fi precizat dacă clădirea era legată de corpul vestic, rămas în picioare din ansamblul monastic. Stratigrafic nu a putut fi sesizată o extindere a corpului sudic spre vest, probabil și datorită lucrărilor legate de refacere a traveelor sudice a clădirii păstrate, precum și nivelărilor moderne ale parcelei. Cronologia ansamblului monastic nu a fost nici ea pe deplin stabilită. Dacă pentru secolele XV–XVI pledează atât tehnica de construcție cât și profilatura elementelor de arhitectură, la care se adaugă inventarul arheologic, începuturile și planul conventului din etapa inițială rămân a fi stabilite prin, sperăm, noi cercetări. Nu este exclus ca într-o primă fază conventul să se fi construit din materiale perisabile, la baza nivelului de locuire fiind înregistrate straturi de cărbune, de la o probabilă clădire din lemn.

Importanța și rolul jucat de conventul dominican în istoria Bistriței, contribuția călugărilor dominicani la promovarea și conectarea orașului la curente de gândire din epoca în care s-au manifestat, susțin nevoia de a pune în valoare, în mod adecvat, ansamblul monastic bistrițean. Conservarea ruinelor sub forma unui parc arheologic, fiind singurele substructii medievale de o asemenea amploare și frumusețe constructivă, ar întregi peisajul monumental al municipiului, iar prin vecinătatea Turnului Dogarilor și incintei medievale s-ar crea un ansamblu expresiv și plin de pitoresc.

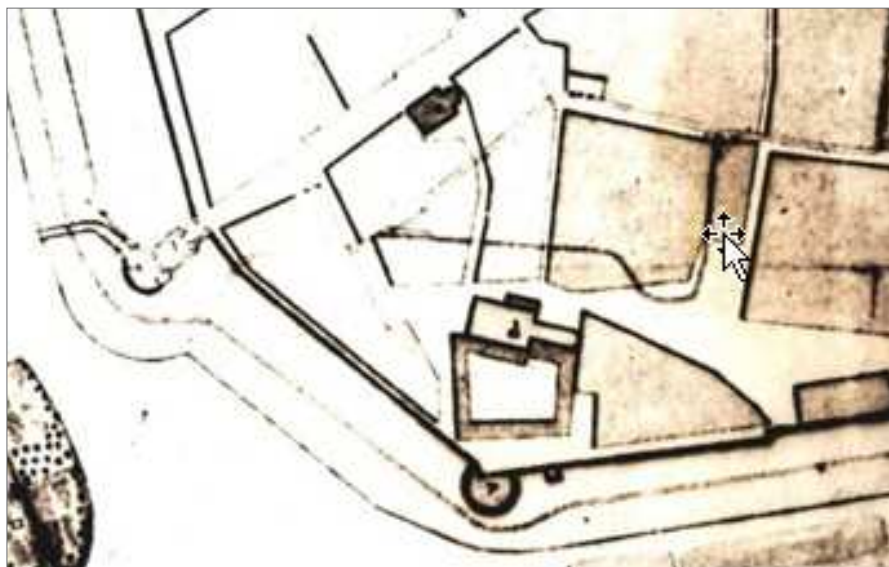
Bibliografie

- Băldescu 2012 Irina Băldescu, *Transilvania medievală: topografie și norme juridice ale cetăților Sibiu, Bistrița, Brașov, Cluj*, București: Editura Simetria, 2012.
- Berger, Wagner 1986 Albert Berger, Ernst Wagner, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen (1203-1570)*, I–II, Köln-Wien, 1986.
- Dahinten 1944 Otto Dahinten, „Beiträge zur Geschichte der Stadt Bistritz” in *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 50, 1944, pp. 311–461.
- Dahinten 1988 Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, Köln–Wien, 1988.
- Duda 2011 Vasile Duda „Elemente de pietrărie medievală descoperite în anii 2010-2011 pe șantierul din municipiul Bistrița”, in *Studia UBB Historia Artium*, 56, 2011, pp. 9–24.
- Entz 1994 Entz Géza, *Erdély építésze a 11-13. Században*, Kolosvar, 1994.
- Fabritius 1861 Karl Fabritius, „Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkirche zu Schäßburg”, in *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, (NF) 5, 1861 pp. 1–40.

- Fabritius 1875 Karl Fabritius, *Urkundenbuch zur Geschichte des Kisder Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiete desselben ehemals befindlichen Orden*, Hermannstadt, 1875.
- Fügedi 1970 Eric Fügedi, „La formation des villes et les ordres mendiants en Hongrie”, în *Annales. Économies, sociétés, civilisations*, an 25, nr. 4, 1970, pp. 966–987.
- Gross 2009 Lidia Gross, *Confreriile medievale în Transilvania (secolele XIV-XVI)*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2009.
- Gross 2014 Lidia Gross, „Testamentul doamnei Ursula Paulin. Reflecții pe marginea unui document de la începutul secolului al XVI-lea” în *Acta Musei Porolissensis*, nr. XXXVI, 2014, pp. 21–34.
- Iványi 1929 Béla Iványi, „A Szent Domonkos-rend római központi levéltára”, în *Levéltári Közlemények* 7, 1929, pp. 1–30.
- Iványi 1939 Béla Iványi, „Dominikanerorden in Siebenbürgen und der Moldau”, în *Siebenbürgische Vierteljahresschrift. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 62. Jahrgang, Heft 1, 1939, pp. 22–59.
- Papahagi 2017 Adrian Papahagi, „The Incunabula of the Dominicans from Bistrița at the Central Piarist Library in Budapest”, în *Philobiblon. Transylvanian Journal of Multidisciplinary Research in Humanities*, 22, 2, 2017, pp. 51–66.
- Rus 1996 Vasile Rus, „Syllogimaeorum Transylvanae Ecclesiae Libri Septem de Rudolph Bzenszky”, în *Acta Musei Napocensis* 33/II, 1996, pp. 369–457.
- Salontai 2000 Sanda Mihaela Salontai, „Despre arhitectura unui monument dispărut. Conventul dominican din Bistrița” în *Revista Bistriței*, nr. XIV, 2000, pp. 409–423.
- Salontai 2020 Sanda Mihaela Salontai, „Die Dominikanerobservanten in Siebenbürgen am Beispiel des Bistritzer Konvents”, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 43, 2020, 106–119.
- Salontai 2022 Sanda Mihaela Salontai, *Mănăstiri dominicane din Transilvania*, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2022.
- Walz 1930 Angelus Maria Walz, *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum*, Roma, 1930.

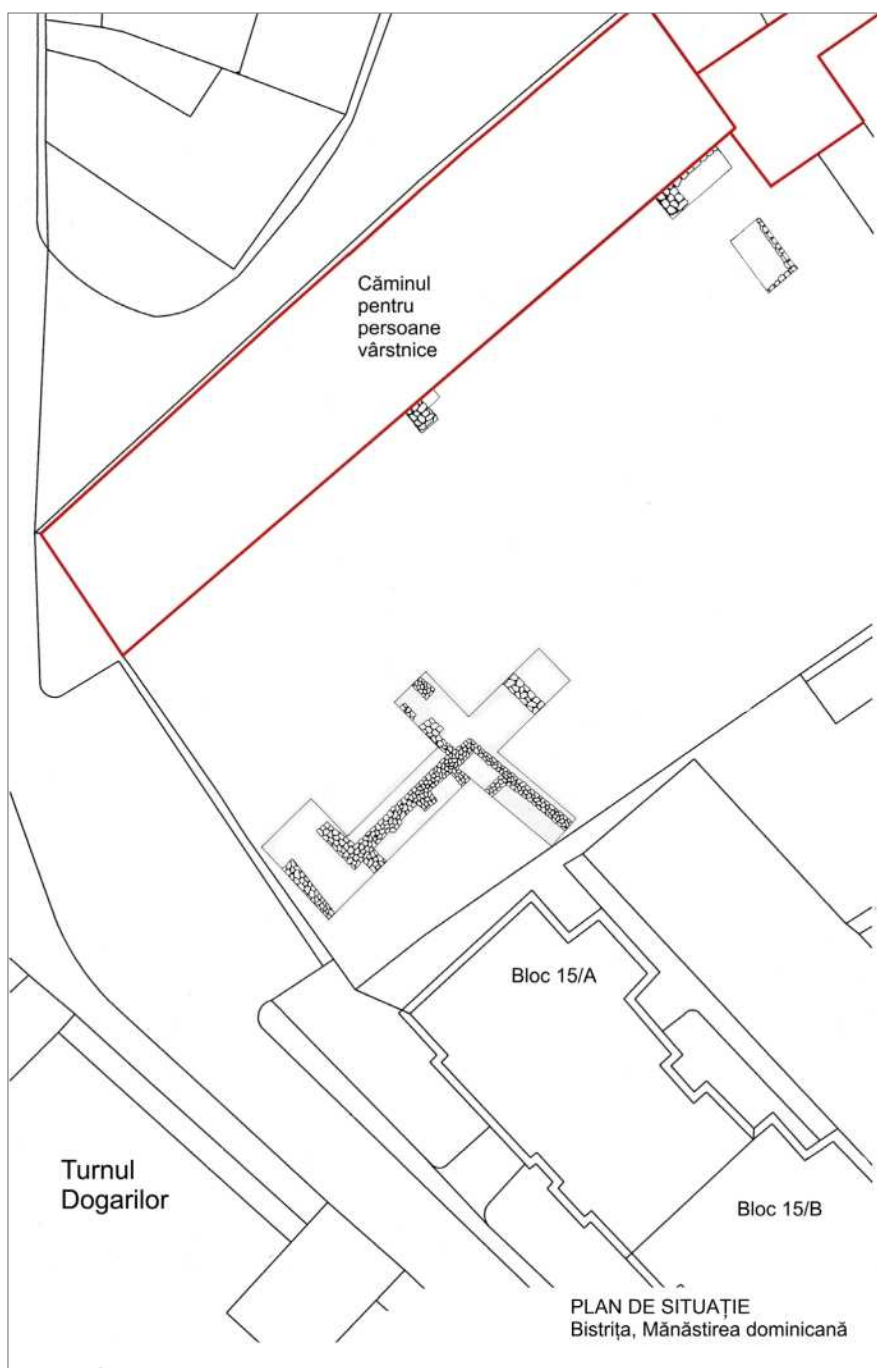
Pl. I. a. Planul oraşului Bistrița – G. M. Visconti, *Mapa della Transilvania*, 1699.

Pl. II. a) Conventului dominican după planul oraşului din 1735;
b) Ruinele conventului dominican 1736, după stampla lui J. I. Haas

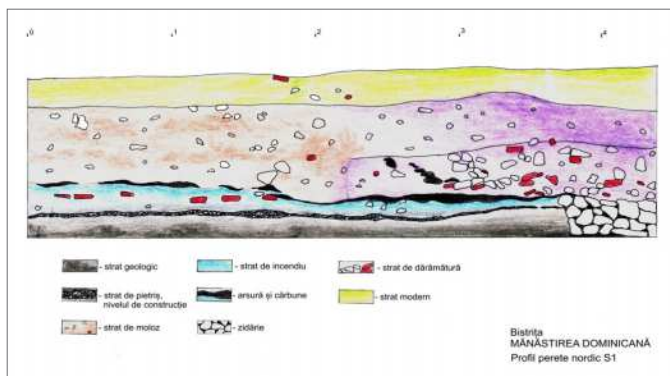
Pl. III. Perimetrul Căminului pentru persoane vârstnice din Bistrița.
a) imagine din 1916; b) Plan de situație actual.

Pl. IV. Conventul dominican – planul săpăturilor arheologice.

Pl. V. Zidurile de fundație ale clădirii Căminului pentru persoane vârstnice.

Pl. VI. 1) Profil secțiunea B; 2-3) profil S1.

Pl. VII. Conventul dominican secțiunea S1.

Pl. VIII. Conventul dominican secțiunea S1.

Pl. IX. Conventul dominican secțiunea S1.

Pl. X. Structura sistemului de încălzire din cadrul conventului dominican.

PL. XI. Elemente de piatrărie de la conventul dominican. 1) bază de coloană;
2-4) ancadrame de portaluri; 5) nervură de boltă; 6) mulură de fereastră; 7) colonetă.

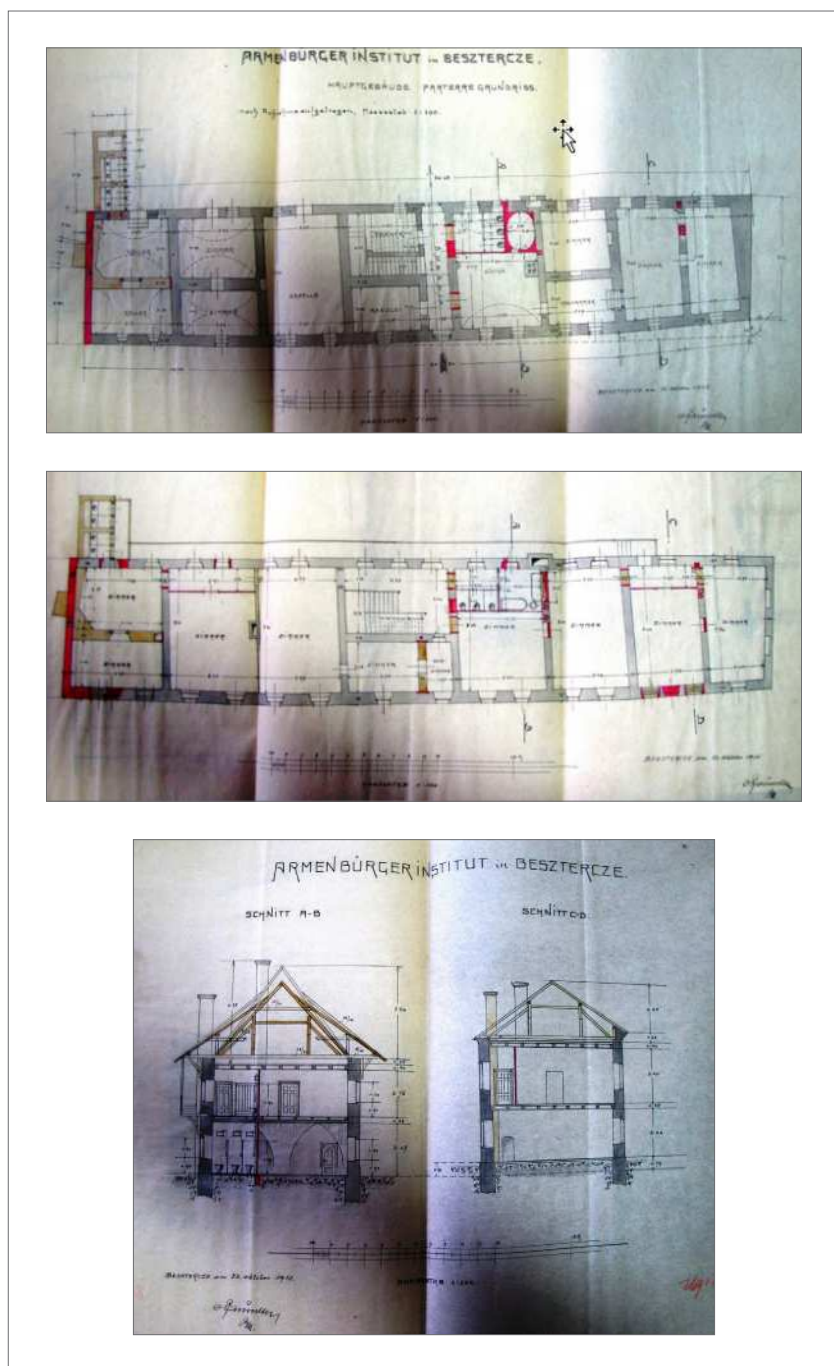
Pl. XII. Bolțari din ceramică de la bolțile conventului.

PL. XIII. Fragmente de cahle.

Pl. XIV. Framente ceramiche.

Pl. XV. Plan și secțiune a Armemburger Institut (Căminul pentru persoane vârstnice) realizat de către arhitectul Otto Dahinten (1916), Arhivele Naționale Bistrița, Fond Primăria Bistrița, dosar 512.

Struțul cu potcoavă în cioc în sigiliile medievale ale orașului Bistrița: originile unui simbol heraldic

Dr. Alexandru ȘTEFAN

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
alexandru.stefan@ubbcluj.ro

Rezumat

Heraldica medievală a orașului Bistrița integrează – într-un mod cu totul aparte, în comparație cu alte comunități urbane din Transilvania – însemne aflate în directă legătură cu dinastia regală angevină a Ungariei. Pornind de la evaluarea izvoarelor istorice care înregistrează și consemnează aceste atribute specifice, deopotrivă documentare (textuale) și sigilografice (iconografice), lucrarea de față urmărește două obiective principale: (1) să determine o cronologie mai rafinată a întrebuirii sigiliilor urbane ale Bistriței, până în jurul anului 1540, în raport cu istoriografia de referință a subiectului; (2) să argumenteze noi ipoteze privitoare la felul în care Bistrița a asumat iconografia primului său sigiliu urban, respectiv modalitatea prin care struțul încoronat și cu potcoavă în cioc a ajuns să fie considerat principalul simbol de identitate comunitară a acestui oraș medieval transilvănean.

Cuvinte cheie: documente urbane, sigilografie, stemă, dinastia angevină, Transilvania medievală.

The Ostrich with a Horseshoe in its Beak in the Medieval Seals of the Town of Bistrița: the Origins of a Heraldic Symbol

Abstract

The medieval heraldry of the town of Bistrița incorporates – in a very peculiar way when compared to other urban communities in Transilvania – symbols directly related to the Angevine royal dynasty of Hungary. Starting from the examination of the historical sources that record and use these specific attributes, both documentary (textual) and sigillographic (iconographic), the present paper pursues two main objectives: (1) to determine a more accurate chronology of the use of Bistrița's urban seals, until around 1540, in relation to the relevant historiography of the subject; (2) to argue new hypotheses regarding the way Bistrița assumed the iconography of its first urban seal, particularly the way in which the crowned ostrich with a horseshoe in its beak came to be considered the main symbol of collective identity of this medieval Transylvanian town.

Keywords: urban charters, sigillography, coat of arms, Angevine dynasty, medieval Transylvania.

„Am un deosebit respect pentru *Viața* protagoniștilor din cercetările mele, căci interesul meu pentru aceștia a fost întotdeauna declanșat de vreo nelămurire a mea anterioară, pe care speram să o pot desluși cât mai bine, urmărind îndeaproape fiecare trăire a lor.”¹

Natalie Zemon Davis (1928–2023)

La fel cum indivizii au o viață a lor, determinată de multitudinea propriilor experiențe, provocări, ori aspirații, comunitățile – în care aceiași indivizi își trăiesc existența – dezvoltă și își asumă o serie de valori, atitudini și obiective colective, în vederea construirii, păstrării și perpetuării unor legături durabile, trans-generaționale². Chiar și substantivul „comunitate”, intrat în limba română ca neologism al substantivelor „communauté” (fr.) sau „comunità” (it.), provine din latinescul *communitas*, -*atis*, un derivat al verbului *communio*, -*ire*, -*ivi*, -*itum*, care înseamnă „a fortifica”, „a întări”³. Cu alte cuvinte, rolul unei comunități este de a se consolida pe sine însăși, iar, de cele mai multe ori, acest construct identitar capătă și o expresie vizuală, în mod cert articulată de experiența de grup⁴.

Între anii 2011–2020, cel puțin zece struți – confecționați din fibră de sticlă, de mărime aproximativ naturală, viu colorați și purtând în cioc o potcoavă iar pe cap o coroană – au împânzit centrul orașului Bistrița⁵. Fără a implica substratul politic, estetica ori oportunitatea demersului, ar fi totuși de subliniat că, dacă realizarea acestor artefacte se argumenta prin recuperarea și promovarea unui vechi simbol al orașului – ale cărui origini sunt puse în legătură cu dinastia de Anjou, ce a domnit în Ungaria secolului al XIV-lea⁶ –, prezența lor în spațiul public ar fi putut da ocazia unei veritabile provocări adresate comunității de a intra în dialog cu propriul său trecut, dar care nu a fost concretizată și printr-o evaluare sociologică adecvată. Acest foarte interesant exercițiu ar fi oferit locuitorilor din Bistrița șansa însușirii unor repere introspective de comunicare simbolică, cu siguranță mai solide, mai adecvate și chiar mai actuale decât ceea ce a reușit și reușește să facă, de cele mai multe ori, heraldica teritorială din România. Din acest ultim punct de vedere, situația Bistriței nu constituie o excepție, întrucât tocmai elementul identitar al orașului a fost consecvent retrogradat, atât în stema actuală, oficializată în 1999⁷, cât și în varianta sa interbelică, legiferată în anul 1931⁸. În ambele situații (Fig. 1), capul de struț cu potcoavă în cioc a fost plasat în cea din urmă partiție a scutului și în compania unor piese discutabile nu doar din

1 Davis 2010, p. 75.

2 Pleszczyński 2018, pp. 204–221.

3 Marcu, Maneca 1966, p. 165; Guțu 2003, p. 241.

4 Bedos-Rezak 2009, pp. 47–64.

5 Struți 2011; Străzile 2020.

6 Arz 1981, pp. 140–148.

7 MO I, 490/1999.

8 MO I, 182/1931.

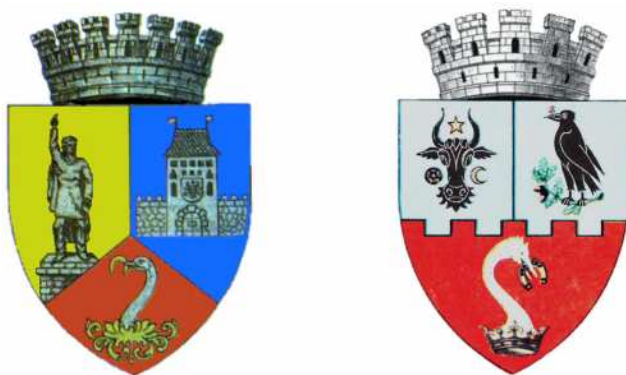

Fig. 1. Stemele orașului Bistrița: a) varianta oficială actuală, adoptată în 1999, sursa: MO I, 490/1999; b) versiune adoptată în 1931, sursa: Dogaru 1994, fig. 241.

punct de vedere heraldic, ci și prin semnificația lor reală pentru istoria orașului. În cazul stemei actuale, poziția cea mai importantă este ocupată de statuia lui Andrei Mureșanu (1816–1863), operă din 1936 a sculptorului Corneliu Medrea (1888–1964), cu rolul de a evoca lupta de emancipare națională a românilor bistrițeni. Intenția de reprezentare, deși profund meritorie, nu excelează din perspectiva științei și artei heraldice, întrucât recurge la schișarea unui monument recognoscibil, care deja poartă această semnificație, și nu integrează o concepție proprie și adecvată contextului și pieselor învecinate. Similar, nici elementul de fortificație cu stema Moldovei și nici stema Moldovei însăși, ori stema familiei de Hunedoara, cele două din urmă prezente în versiunea interbelică a stemei, nu par a fi opțiunile cele mai potrivite. Acestea fac trimiteri la momente și perioade mai puțin onorabile din istoria comunității, în care orașul, declarat liber regal în anul 1405, a fost nevoit să facă față stăpânilor lui Iancu de Hunedoara, în calitate de comite perpetuu al Bistriței (1453–1456), și a domnitorului Petru Rareș (1527–1538, 1541–1546), pe fondul conflictului succesoral între Ioan Zápolya (1526–1540) și arhiducele Ferdinand de Habsburg (1521–1564)⁹. De aceea, includerea simbolurilor amintite în cele două steme ale orașului poartă, în primul rând, o motivație etnocentrică și nu se datorează unei tradiții heraldice autohtone.

Despre struțul bistrițean s-a scris mult și s-au scris multe, dar „mult” nu înseamnă întotdeauna și „bine”. O amplă analiză a istoriografiei, împreună cu numeroase amănunte iconografice și heraldice a fost deja recent publicată¹⁰. Chiar dacă lucrarea amintită este una mai degrabă expozitivă decât sistematic-critică, nu vor mai fi reluate aici detalii care aprofundează simbolistica struțului cu potcoavă în cioc¹¹, ori recurența acestei imagini în dife-

⁹ Dahinten 1988, pp. 62–64, 72–81.

¹⁰ Duda 2015, pp. 148–170.

¹¹ Lutz 1979, pp. 18–25.

ritele medii de expresie vizuală, asociate mai multor membrii din familia regală angevină a Ungariei¹². Pornind de la analiza sigiliilor medievale de care autoritățile orașului Bistrița s-au folosit pentru autentificarea propriilor documente, lucrarea de față își propune să urmărească două obiective: (1) determinarea unei cronologii mai rafinate a întrebuintării acestor instrumente de validare diplomatică, până în jurul anului 1540, în raport cu istoriografia de referință¹³; (2) argumentarea unor noi ipoteze privitoare la felul în care Bistrița își asumă iconografia primului său sigiliu, respectiv modalitatea prin care struțul cu potcoavă în cioc, de altfel prezent în toate sigiliile medievale ale orașului, ajunge să fie considerat principalul element de identitate comunitară.

Destinul urban medieval al Bistriței a fost determinat de trei momente succesive, în care așezării i-au fost acordate din partea dinastiei angevine o serie de libertăți și privilegii esențiale¹⁴. La 29 decembrie 1330, Elisabeta, soția regelui Carol Robert (1308–1342) – Bistrița fiind din secolul precedent o posesiune a reginelor Ungariei –, acorda locuitorilor din oraș și scaunul omonim dreptul de a fi judecați de judele urban ales de către comunitate, având ca foruri superioare de apel scaunul de judecată al comitelui de Bistrița și pe cel al reginei înseși¹⁵. La 24 aprilie 1353, regele Ludovic I (1342–1382) acorda Bistriței dreptul de a organiza un târg liber anual, după modelul celui desfășurat la Buda, oferind juraților din oraș exclusivitatea de a judeca ei însăși pricinile apărute pe parcursul celor două săptămâni de târg¹⁶. La 11 iunie 1366, același rege le reconfirmă orașenilor dreptul de a-și alege anual judele, care, alături de cetățenii jurați, juzii satelor aparținătoare orașului și comitele numit de suveran, să poată judeca împreună orice pricină ivită pe teritoriul districtului Bistrița, stabilind ca instanță de apel magistratul orașului Sibiu¹⁷. Dar cea mai importantă prevedere a documentului regal era recunoașterea drepturilor de care se bucurau sibienii și în favoarea bistrițenilor, anume libertățile și privilegiile cuprinse în Bula de Aur din 1224¹⁸ a regelui Andrei al II-lea (1205–1235), între ale cărei prevederi se număra și permisiunea *quod unicum sigillum habeant, quod apud nos et magnates nostros evidenter cognoscatur* („ca ei să aibă un singur sigiliu, care să fie cunoscut în chip lămurit de către noi și magnații noștri”).

Cea mai timpurie întrebuintare a sigiliului de către orașul Bistrița datează din 6 ianuarie 1367, în contextul unui document ce reglementează activitățile de vinărit la nivelul întregului district¹⁹. Actul a fost autentificat prin atârănarea a două sigilii rotunde de ceară,

12 Rácz 2018, pp. 113–115.

13 Aceasta consemnează întrebuintarea succesivă a două sigilii mari, primul folosit cel mai devreme la 1367, apoi înlocuit cu o nouă matrice la finalul secolului al XV-lea, respectiv a unui sigiliu mic, atestat prima dată în anul 1523; cf. Zimmermann 1882, pp. 97–98; Jakó 1956, pp. 612–613; Cernovodeanu 1977, p. 191; Cernovodeanu 2005, p. 352.

14 Gündisch 2003, pp. 24–27.

15 DIR-C, II (veac XIV), nr. 624, pp. 339–340.

16 DRH-C, X, nr. 187, pp. 205–208.

17 DRH-C, XIII, nr. 79, pp. 142–144.

18 DIR-C, I (veac XI–XIII), nr. 157, pp. 208–210.

19 DRH-C, XIII, nr. 186, pp. 302–305.

de culoare brună, primul reprezentând orașul, iar al doilea districtul Bistrița²⁰. Sigiliul provincial este cunoscut doar pe baza acestei amprente, ce măsoară în diametru aproximativ 38 mm, emblema conținând în partea superioară imaginea unei fortificații, formate dintr-un zid și turn crenelate, iar în partea inferioară patru reprezentări vegetale indistincte, întregul ansamblu iconografic fiind realizat într-o manieră destul de rudimentară. Legenda sigiliului este redată în exergă, între două linii continue: † *Sigillum provincialium de Bistriza* („Sigiliul provincialilor din Bistrița”). Sigiliul orășenesc (Fig. 2) măsoară în diametru aproximativ 40 mm și conține în emblema decorată cu vrejuri o stemă heraldică amplă, formată dintr-un scut triunghiular înclinat spre stânga, cu coif și cimier. Scutul, despicat, conține în partiția dreaptă trei fascii, iar cea stângă este complet semănată cu flori de crin. Coiful, închis și așezat pe colțul drept al scutului, este decorat cu o capă, iar deasupra sa este așezat cimierul stemei, de forma unui cap de struț întors spre stânga, încoronat și având în cioc o potcoavă. Legenda a fost redactată în exergă, între două linii perlate: † *Sigillum civium de Bistricia* („Sigiliul orășenilor din Bistrița”). Spre deosebire de sigiliul provincial, utilizarea matricei sigilare urbane este repetabilă în cazul mai multor documente ale magistratului bistrițean, îndeosebi pentru autentificarea documentelor cu sigiliu atârnat, la rândul său amintit în coroborarea actelor ca *sigillum civitatis* („sigiliul orașului”), *sigillum nostre universitatis* („sigiliul obștii noastre”), sau *sigillum nostrum* („sigiliul nostru”) ²¹. O ultimă folosire certă a acestui sigiliu în context documentar a avut loc la 29 mai 1454²².

Fig. 2. Primul sigiliu mare al orașului Bistrița.

Sursa: SJAN-Cluj, POB I, nr. 90 (29 mai 1454).

Mijlocul secolului al XV-lea surprinde orașul și districtul ca făcând parte din patrimoniul comitelui perpetuu al Bistriței, alături de Rodna și Valea Rodnei, cu importante lor zăcămintele de aur și argint, care au și rămas sub autoritatea orașului, după desființarea oficiului comitatens la 1465²³. Dezvoltarea urbană accentuată din această perioadă reverberază și în practica de cancelarie, întrucât magistratul începe să se folosească în paralel de două sigilii pentru autentificarea propriilor documente și scrisori. Deosebirea între cele două instrumente consta nu doar în mărimea sensibil diferită a matricelor sigilare, ori în

20 Ub, II, nr. 885-886, pp. 280-283 și pl. I, fig. 2-3.

21 Ub, III, nr. 1481, pp. 287-288 (22 noiembrie 1402), nr. 1715, pp. 570-571 (10 iunie 1413); Ub, IV, nr. 2161, pp. 477-479 (13 iulie 1432).

22 Ub, V, nr. 2914, pp. 449-450 și planșa IX, fig. 3.

23 Gündisch 1976, pp. 163-164.

iconografia lor distinctă, cât mai ales prin întrebuințarea lor specializată, în funcție de importanța sau de categoria diplomatică a actelor pe care le întăreau. Astfel, sigiliul mare era folosit pentru autentificarea documentelor privilegiale și a unor scrisori deschise mai importante, îndeosebi în ceea ce privește situația juridică a proprietăților, în vreme ce sigiliul mic era folosit la întărirea scrisorilor deschise, mai ales atunci când acestea statuau chestiuni punctuale, ori la sigilarea scrisorilor închise, cu rol de corespondență.

La 4 august 1458, magistratul orașului Bistrița închidea cu un sigiliu mai mic o scrisoare adresată autorităților din Cluj, prin care le comunica sentința unui proces ce le fusese anterior înaintat spre judecată în apel²⁴. Amprenta (Fig. 3), realizată în ceară de culoare verde, măsoară în diametru aproximativ 22 mm și conține în câmpul sigilar un scut heraldic triunghiular, rotunjit la bază și încărcat cu un cap de struț întors spre stânga, purtând pe cap o coroană trilobată, iar în cioc o potcoavă. Legenda sigiliului a fost redată în exergă, sub forma: † *Sigillum civitatis Bistriciensis* („Sigiliul orașului Bistrița”). Totuși, nu este exclus ca întrebuințarea sigiliului mic să fie ceva mai timpurie, întrucât, la 22 iulie 1453, când Iancu de Hunedoara, în calitate de comite perpetuu al Bistriței, le confirma locuitorilor din oraș o serie de drepturi și obligații, le acorda acestora și permisiunea de a continua să se reprezinte *sub eisdem sigillo et signeto [...] quibus ab olim per divos reges sunt condonati* („sub același sigiliu și același signet [...]”, care odinioară le-au fost hărăzite lor de către răposatii regi)²⁵. Astfel, din 1453 datează cea mai timpurie mențiune cu privire la întrebuințarea unui signet sau sigiliu mic la Bistrița, ce a fost amintit în unele coroborări drept *sigillum minus civitatis nostre* („sigiliul mai mic al orașului nostru”)²⁶, o ultimă folosire a sa fiind reperabilă în contextul unui document emis la 21 iunie 1506²⁷.

Dacă sigiliul mare al orașului poate fi considerat cel rezultat din matricea utilizată între anii 1367–1454, începând cu ultima decadă a secolului al XV-lea, documentele bistrițene

Fig. 3. Primul sigiliu mic al orașului Bistrița.

Sursa: SJAN-Cluj, POB I, nr. 100 (1 ianuarie 1460).

²⁴ Ub, VI, nr. 3133, pp. 21–22.

²⁵ Ub, V, nr. 2867, pp. 412–414.

²⁶ Ub, VI, nr. 3201, pp. 69–70 (1 ianuarie 1460); în anexa fotografică ce însoțește ediția documentului se găsește sigiliul guvernatorului Mihail Szilágyi – cf. SJAN-SB, U II, nr. 212 (9 aprilie 1460) –, și nu sigiliul orașului Bistrița, așa cum este indicat în „Lista planșelor” (Ub, VI, pp. 578–580 și pl. VI, fig. 1).

²⁷ MNL-OL, DL 30968.

poartă amprentele unui nou sigiliu mare, succesor al celui dintâi și care va fi fost folosit de către autoritățile orașului până în secolul al XIX-lea²⁸. Cea mai timpurie întrebuințare cunoscută a sa datează din 29 aprilie 1492, fiind utilizat la autentificarea unui document privilegiat cu sigiliu atârnat, realizat în ceară verde, prin care magistratul orașului Bistrița recunoaște pacea de la Bratislava din 7 noiembrie 1491, ce pune capăt conflictului succesor al între regii Maximilian I de Habsburg (1486–1519) și Vladislav al II-lea al Ungariei (1490–1516)²⁹. Amprenta sigilară (Fig. 4) măsoară în diametru aproximativ 38 mm și preia, cu numeroase inovații și printr-o realizare artistică superioară, alcătuirea piesei precedente. Se remarcă, așadar, nu doar o mai mare atenție pentru detalii, cât mai ales foarte interesanta răsucire în jurul propriei axe a întregului ansamblu heraldic. Cu alte cuvinte, noul sigiliu mare al orașului Bistrița inovează prin redarea în oglindă a elementelor celui vechi, inclusiv a scutului heraldic și a componentelor acestuia, deosebiri remarcându-se în cazul structurării sale (de formă germană, cu scobitură pe partea dreaptă; numărul fasciilor ridicat la patru iar cel al florilor de crin redus la trei³⁰), al coifului (împodobit cu lambrechini și încoronat), al cimierului (capul de struț asemănător prin penaj unui cap de vultur) și al legendei (redată pe o panglică, de-a dreapta și de-a stânga stemei), sub forma: † *Sigillum civitatis Bistriciensis* („Sigiliul orașului Bistrița”).

Nu este foarte clar când anume, între 1454–1492, are loc succesiunea celor două sigilii mari și nici motivația din spatele acestei înlocuiri nu poate fi depistată cu exactitate. În schimb, intervalul anilor 1492–1499 aduce încă o noutate în activitatea de cancelarie a magistratului din Bistrița, întrucât orașul pare să fi obținut în această perioadă privilegiul regal de a folosi ceara de culoare roșie la sigilarea propriilor acte. Cel mai timpuriu document

Fig. 4. Al doilea sigiliu mare al orașului Bistrița.

Sursa: BCU-Cluj, CMS II, nr. 47 (2 iulie 1532).

28 Arz 1981, p. 143.

29 MNL-OL, DF 287353; Zimmermann 1882, p. 98.

30 Reducerea florilor de crin nu pare să aibă o intenționalitate autohtonă concludentă. În schimb, în heraldica regală franceză, trecerea de la florile de crin semănate peste tot la doar trei elemente de acest fel se petrece în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în timpul domniilor lui Carol al V-lea (1364–1380) și Carol al VI-lea (1380–1422). Schimbarea a fost interpretată drept o tentativă de a se auto-diferenția de heraldica regală din Anglia, care, începând cu Eduard al III-lea (1327–1377), a scartelat florile de crin și leul englez pentru a evidenția revendicările dinastice tradiționale la tronul Franței. Soluția nu a fost una de durată, întrucât Henric al V-lea al Angliei (1413–1422) a adaptat și redus, în consecință, numărul florilor de crin la trei în propriile sale armoarii; cf. Slater 2014, p. 91.

astfel sigilat a fost o scrisoare de recomandare a propriului trimis al orașului Bistrița, din 9 decembrie 1499, adresată primarului din Sibiu, Nicolaus Proll³¹. Până în acel moment, sigilarea actelor bistrițene se făcea doar cu ceară brună sau verde, indiferent de categoria diplomatică din care acestea făceau parte. Folosirea cerii de culoare roșie a avut un rol mai degrabă simbolic, în sensul de a imita și, totodată, de a prelua din prestigiul practicilor sigilare regale, ori ale magnaților Ungariei, dar fără ca autenticitatea documentelor urbane să fie influențată sau să sporească substanțial³². Odată acordat acest drept, toate tipurile de acte trebuiau sigilate doar cu ceară de culoare roșie, alte orașe transilvănene, beneficiare ale acestui privilegiu, fiind Sibiul, începând cu 11 martie 1453, Brașovul, la 6 martie 1461, Clujul, la 27 iunie 1502, și Mediașul, la 25 ianuarie 1517³³.

Întrebuințarea unui al doilea sigiliu urban mic este reperabilă la Bistrița în contextul unui document din 8 iulie 1513, prin care autoritățile orașului adevăresc testamentul răposatului Anthonius Heenn, la solicitarea soției sale, Ursula³⁴. Alcătuirea acestui nou sigiliu mic (Fig. 5) nu este substanțial diferită de instrumentul similar precedent, singurele deosebiri remarcându-se în cazul diametrului piesei, măsurând aproximativ 24 mm, respectiv al formei scutului heraldic, de această dată de tip renescentist. Simbolul reprezentat în interiorul său constă din același cap de struț încoronat și ținând în cioc o potcoavă. Se pare că folosirea acestui al doilea sigiliu mic nu a depășit anul 1545, moment în care magistratul urban hotărăște, din nou, înlocuirea matricei, de această dată gravând și anul confecționării piesei în interiorul câmpului sigilar, deasupra scutului heraldic³⁵. Foarte probabil, aceste schimbări repetate ale sigiliului mic s-au datorat și unor întrebuințări mai frecvente, în comparație cu sigiliul mare, care ar fi dus la uzura propriu-zisă a matricei și, în consecință, la realizarea unor amprente sigilare neconforme.

Așadar, magistratul orașului Bistrița s-a folosit, pe toată durata Evului Mediu, de două sigilii mai mari și două sigilii mai mici pentru autentificarea propriilor documente și scrisori. Cea mai timpurie întrebuințare a primului sigiliu mare datează de la începutul anului

Fig. 5. Al doilea sigiliu mic al orașului Bistrița.

Sursa: SJAN-Cluj, POB I, nr. 524 (6 august 1515).

31 UrB, I, nr. 394, p. 114.

32 Novák, Bacsă 2018.

33 Dincă 2016, pp. 98–101.

34 SJAN-Cluj, POB I, nr. 487; UrB, I, nr. 568, p. 159.

35 Zimmermann 1882, p. 98.

1367, fiind schimbat cândva în intervalul 1454–1499, în vreme ce un sigiliu mic era probabil deja în uz la 1453, dar cu siguranță în 1458, și a cărui matrice a fost, de asemenea, înlocuită între 1506–1513, fiind, la rândul său, folosită până în preajma anului 1545. Iconografia acestora se caracterizează, în situația sigiliilor mai mari, printr-o compoziție heraldică amplă, formată din scut, coif și cimier, dar care, în cazul sigiliilor mai mici, nu s-a redus la o preluare firească a scutului, ca principal element al stemei propriu-zise, ci, cu totul curios, ea s-a reorientat înspre cimierul acesteia, aducând capul de struț încoronat și cu potcoavă în cioc în ipostaza de piesă heraldică centrală.

Istoriografia referitoare la stema orașului Bistrița³⁶ a remarcat pe bună dreptate că originile acestor reprezentări se află în heraldica regală angevină din Ungaria (Fig. 6), de care, în diverse contexte și sub diferite forme s-au folosit toți membrii importanți ai familiei, deopotrivă femeile și bărbații, și nu doar suveranii. În schimb, e foarte puțin probabil ca regele Ludovic I să fi condat în mod direct propria sa stemă pentru a fi utilizată în sigiliul orașului, odată cu privilegiul din 1366, de vreme ce Bula de Aur din 1224, ale cărei prevederi au fost extinse și asupra bistrițenilor cu acest prilej, precizează că beneficiarii acestor drepturi se pot folosi de un sigiliu, care să fie adus la cunoștința suveranului și a altor oficii importante din regat, fără a fi vorba în vreun moment de impunerea acestuia ori a însemnelor sigilare, oricare ar fi ele. Alegerea elementelor sub care un oraș se putea reprezenta ținea exclusiv de competențele și resursele simbolice disponibile, desigur fără a intra în contradicție și a se suprapune identic cu altele. Astfel, regele putea doar să sancționeze (să accepte sau să respingă) folosirea unui sigiliu și nu să impună, de la bun capăt, alcătuirea acestuia. Cazul orașului Cluj este elocvent în acest sens, întrucât, la 1377, regele Ludovic I porunca tuturor scaunelor de judecată din țară să recunoască scrisorile întărite cu sigiliul orașului, despre care avea cunoștință că în interiorul său erau reprezentate trei turnuri de cetate³⁷, în vreme ce magistratul clujean se folosea deja de un sigiliu urban în actele pe care le emitea cel puțin din anul 1362³⁸.

Dacă sursa pentru iconografia primului sigiliu mare al orașului Bistrița este destul de clară, demersul și motivațiile autorităților orașului pentru asumarea acestor simboluri nu sunt la fel de bine elucidate. Totuși, actul privilegiat din 1366 pare să fi jucat un rol pivotant,

Fig. 6. Versiune idealizată a stemei dinastice angevine a Ungariei.

Sursa: Wereszczyński 2021.

³⁶ Vezi supra notele 10 și 13.

³⁷ DRH-C, XV, nr. 151, pp. 206–207.

³⁸ DRH-C, XII, nr. 96, pp. 71–72.

deși conținutul său este prea puțin relevant în această problemă. În schimb, forma sa exterioară, aspectul propriu-zis al documentului regal, cu care autoritățile bistrițene au intrat în contact direct la momentul conferirii sale, par să fie fundamentale în această privință. Spre deosebire de situația altor privilegii regale similare pentru orașele din Transilvania – cum ar fi cel al Clujului din 19 august 1316³⁹, al Sibiului din 25 mai 1317⁴⁰, sau al Brașovului din 28 martie 1353⁴¹ –, toate emise și autentificate cu sigiliul regal dublu, ca urmare a solicitărilor prezentate de către delegații comunităților urbane amintite înaintea curții regale, la rândul ei aflate într-o ipostază itinerantă – în aceste momente, probabil la Lipova, Timișoara, respectiv Buda⁴² –, cazul bistrițean este deosebit în această dinamică instituțională, întrucât, la momentul redactării și conferirii privilegiului din 11 iunie 1366, suveranul însuși se afla în orașul Bistrița.

Documentul cu pricina nu se mai păstrează în original, fiind cunoscut textual doar pe baza re-emiterii sale sub formă solemnă, cu sigiliul regal dublu, câteva luni mai târziu, la 17 august 1366⁴³, după cum o cerea și uzanța diplomatică. Procedura s-a realizat înaintea curții regale, aflate în acel moment probabil la Buda⁴⁴, la solicitarea unei delegații ale orașului Bistrița, care a și înfățișat actul ce îi fusese acordat cu două luni mai devreme. Potrivit detaliilor coroborative, documentul din 11 iunie a fost autentificat de către regele Ludovic I cu sigiliul său secret, rezultat în urma folosirii unei matrice distincte, încredințate unui oficiu de cancelarie din anturajul imediat al suveranului, care îl însoțea în toate deplasările sale⁴⁵. Prezența monarhului la Bistrița făcea parte dintr-un itinerariu mai larg al său în voievodatul Transilvaniei⁴⁶ – desfășurat între lunile aprilie-iulie 1366⁴⁷ –, interval în care majoritatea documentelor regale au fost întărite cu cel de-al doilea sigiliu secret al suveranului, pe care l-a folosit între anii 1358–1382⁴⁸. Amprenta (Fig. 7), de formă rotundă și măsurând aproximativ 23 mm în diametru, conține în emblemă o stemă heraldică amplă, formată dintr-un scut triunghiular înclinat spre dreapta, cu coif și cimier. Scutul, despicat, conține în partiția din dreapta patru fascii, iar cea stângă este complet semănată cu flori de crin. Coiful, închis și așezat pe colțul stâng al scutului, este decorat cu o capă și încoronat. Din coroană ies, spre lateral, câte două pene mari și, central, cimierul stemei, de forma unui cap de struț întors spre dreapta, la rândul său încoronat și având în cioc o potcoavă. Legenda a fost redactată în exergă, între două linii perlate: *Sigillum secretum Lodovici regis* („Sigiliul secret al regelui Ludovic”).

39 DIR-C, I (veac XIV), nr. 242, pp. 251–253.

40 DIR-C, I (veac XIV), nr. 264, pp. 274–275.

41 DRH-C, X, nr. 181, pp. 192–196.

42 Andea 2005, pp. 11–12; DRH-C, X, nr. 183, pp. 199–201.

43 DRH-C, XIII, nr. 127, pp. 231–233.

44 MNL-OL, DL 87413 (15 august 1366); MNL-OL, DL 5488 (18 august 1366).

45 Jakó 1956, pp. 591–592.

46 Papacostea 1988, pp. 85–89.

47 Andea 2005, pp. 28–30.

48 Kumorovitz 1937, pp. 102–103.

Fig. 7. Al doilea sigiliu secret al regelui Ludovic I al Ungariei.

Sursa: a) MNL-OL, DF 201840 (13 iulie 1368); b) MNL-OL, DL 41813 (20 mai 1370).

Prin urmare, structurarea sigiliului secret al regelui Ludovic I, prezent în mod direct pe documentul privilegiat din 11 iunie 1366, surprinde întocmai veriga lipsă dintre elementele de heraldică angevină ale Ungariei – scutul ce alătură fasciile arpadiene și florile de crin capețiene, coiful (încoronat), respectiv cimierul de forma unui cap de struț cu coroană și potcoavă în cioc –, pe de-o parte, și alcătuirea propriu-zisă a celui mai vechi sigiliu urban al Bistriței, pe de altă parte. Astfel sigiliul secret al celui de-al doilea monarh angevin a reprezentat, cel mai probabil, modelul nemijlocit pentru confecționarea celei dintâi matrice sigilare a orașului Bistrița, fiind o alegere conștientă și asumată a autorităților urbane de la acea vreme și care deja era transpusă în fapt, aproximativ șase luni mai târziu, la 6 ianuarie 1367. Totuși, o deosebire esențială există între cele două sigilii, anume rotirea în jurul propriei axe a stemei angevine în primul sigiliu mare al Bistriței, o opțiune grafică deliberată din partea posesorului său, întrucât alcătuirea celor două secțiuni ale scutului rămâne aceeași – fasciile în dreapta și florile de crin în stânga. Nu același lucru se petrece în cel de-al doilea sigiliu mare al orașului, folosit cel mai devreme începând cu anul 1492, în care stema este reprodusă integral în oglindă – comparativ cu instrumentul de autentificare precedent –, o evoluție datorată, probabil, și unei diminuări a înțelesului original pentru întregul ansamblu heraldic.

Prezența unor detalii de heraldică angevină în stemele orașelor din regatul Ungariei, mai ales din Transilvania și Slovacia, nu este neapărat surprinzătoare. Atât Carol Robert cât și Ludovic I au dus o politică susținută de dezvoltare urbană⁴⁹, aspect transpus și în sigiliile orașenești prin includerea unor piese specifice, îndeosebi a florilor de crin⁵⁰. Un exemplu din proximitate este chiar forma fleuroanelor coroanei din primul sigiliu al orașului Brașov, confecționat în jurul anului 1378, și care își va fi pierdut această particularitate la începutul

⁴⁹ Engel 2011, p. 221.

⁵⁰ Arz 1981, p. 142.

secolului al XV-lea, odată cu realizarea unei noi matrice sigilare⁵¹. Ceea ce surprinde în cazul Bistriței este tocmai amploarea acestei preluări heraldice din armorialul angevin al Ungariei și absența oricărui element identitar autohton sau adaptări în acest sens.

Cât privește transferul cimierului, adică a capului de struț încoronat și cu potcoavă în cioc, din sigiliul mai mare în sigiliul mai mic, cel din urmă reperat documentar la 1453, o posibilă sugestie ar putea veni dinspre practica heraldică a Ungariei din prima jumătate a secolului al XV-lea. În multe dintre diplomele de înnobilare cu blazon, acordate în timpul domniei lui Sigismund de Luxemburg (1387–1437), piesa centrală a scutului heraldic a fost replicată, într-o variantă sensibil diferită și simplificată, în cimierul stemei, de obicei ieșind dintr-o coroană așezată pe coif. Exemplele care pot fi luate în considerare sunt numeroase și pot proveni dintr-un interval cronologic destul de larg, însă câteva situații transilvănene reprezentative aparțin familiilor de Șintereag (Somkereki), Tămașa (Tamásfalvi) sau Jucu (Suki), înnobilate între 1415–1418 (Fig. 8)⁵². În momentul în care, din diferite

Fig. 8. Stemele familiilor nobiliare de: a) Șintereag, sursa: MNL-OL, DL 104871 (26 ianuarie 1415); b) Tămașa, sursa: MNL-OL, DL 50513 (19 mai 1415); c) Jucu, sursa: BCU-Cluj, DPA II, nr. 1 (29 martie 1418).

motive, posesorul unei steme folosea o variantă simplificată a sa – purtând, de obicei, denumirea de „stemă mică” –, s-a observat că realizarea acesteia pornește de la cimier, întrucât reprezentarea piesei heraldice este mai puțin amplă și adesea ieșind dintr-o coroană. Acesta este și cazul stemei mici a familiei nobiliare de Jucu, ce decorează capitelurile a patru semicoloane din fosta biserică parohială catolică (în prezent unitariană) din Suatu (jud. Cluj), unde, de asemenea, există și o variantă a stemei mari într-o cheie de boltă, toate datând din anii 1420-1430⁵³, precum și baza „potirului Suki” (în prezent păstrat în tezaurul Catedralei

⁵¹ Ștefan 2024, sub tipar.

⁵² Weisz 2007, pp. 62–77; Jékely 2016, pp. 155–178.

⁵³ Jékely 2007, pp. 17–24.

din Esztergom), realizat în jurul anilor 1437–1440⁵⁴, probabil în atelierul unui meșter aurar din orașul Cluj (Fig. 9).

Fig. 9. Versiuni ale stemei familiei nobiliare de Jucu: a) capitel de semicoloană, sursa: Furu, Weisz 2021, fig. 9; b) fostă cheie de boltă, sursa: Furu, Weisz 2021, fig. 8; c) „Potirul Suki”, sursa: Dâmboiu 2018, fig. 523; d) detaliu cu baza „potirului Suki”, sursa: Pál 1966, fig. 2.

Așadar, transferul cimierului din stema mare, ca piesă heraldică principală în stema mică, precum s-a întâmplat în situația nobililor de Jucu, poate sugera că un procedeu similar s-a desfășurat și la Bistrița, în momentul confecționării matricei primului sigiliu mic al orașului. Capul de struț încoronat și cu potcoavă în cioc a devenit astfel un element de sine stătător, foarte probabil și pentru că imaginea condensa în sine un grad mai mare de specificitate, chiar originalitate, în comparație cu un scut heraldic de tradiție regal-angevină și larg recunoscut ca atare. Totuși, actualizarea din a doua jumătate a secolului al XV-lea a sigiliului mare al orașului Bistrița nu s-a petrecut în aceeași manieră inovativă, poate și pentru că autenticitatea documentelor privilegiale – ca depozitare ale unor drepturi individuale sau colective, sancționate în scris de către magistratul orașului – se întemeia, în primul rând, pe continuitatea și consecvența de natură juridică, pe care sigiliul însuși, ca expresie a voinței comunitare în plan simbolic, le afirma și le proclama cu fiecare ocazie a întrebuițării sale.

Prin urmare, alegerea stemei heraldice angevine pentru primul sigiliu urban al Bistriței, luând drept model amprenta sigilară regală ce autentifica documentul privilegiat din iunie 1366, pare să fi fost un demers pe care autoritățile orașului l-a desfășurat rapid și nu cu foarte mare conștiință de sine. Foarte probabil, stema din acest sigiliu mare își pierde desul de curând semnificația inițială și reală, întrucât nu integrează niciun element identitar propriu, care să facă, cel puțin simbolic, legătura dintre dinastia angevină a Ungariei și comunitatea orașului medieval Bistrița. Adoptarea struțului încoronat și cu potcoavă în cioc, ca element principal al sigiliului mic al orașului – deși contra-intuitivă din punct de vedere heraldic, întrucât își are originea în cimierul unei steme inițial regale, în acel moment caducă și vetustă –, pare să fie o soluție de reprezentare simbolică originală, stimulată probabil și de fenomenul pendulării elementelor heraldice, precum în cazul diplomelor de înnobilitare

⁵⁴ Dâmboiu 2018, p. 287.

cu blazon, între scutul și cimierul acestuia, în prima jumătate a secolului al XV-lea. Valoarea istorică a sigiliilor medievale ale orașului Bistrița și a elementelor heraldice care le compun este, așadar, tributară unei folosiri consecvente și îndelungate a lor, chiar dacă alcătuirea acestora nu reflectă, în mod direct, și o componentă identitară locală sau autohtonă.

Bibliografie

Surse de arhivă:

- BCU-Cluj Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecția personală Mike Sándor, Seria II, nr. 47; Colecția Documente cu peceti atârnată, Seria II, nr. 1.
- MNL-OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [Arhivele Naționale ale Ungariei – Arhivele Centrale]: Diplomatai Levéltár [Arhiva diplomatică], 5488, 30968, 50513, 87413, 104871; Diplomatai Fényképgyűjtemény [Colecția de fotografii diplomatice], 201840, 287353.
- SJAN-Cluj Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Primăria Orașului Bistrița, Seria I, nr. 90, 100, 487, 524.
- SJAN-Sibiu Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Magistratul Orașului și Scaunului Sibiu, Colecția de documente medievale, Seria U II, nr. 212.

Surse primare:

- MO I, 182/1931 Monitorul Oficial, Partea I, nr. 182 din 8 august 1931; cf. Dogaru 1994, p. 131 și fig. 241.
- MO I, 490/1999 Hotărârea de Guvern 790/1999, publicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 490 din 12 octombrie 1999.

Ediții de documente:

- DIR-C Ion Ionașcu *et al.* (editori), *Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania*, veacul XI-XIII, vol. I (1075-1250), București: Editura Academiei RPR, 1951; veacul XIV, vol. I (1301-1320) și vol. II (1321-1330), București: Editura Academiei RPR, 1953.
- DRH-C *Documenta Romaniae Historica, Seria C. Transilvania*: vol. X (1351-1355), Sabin Belu *et al.* (editori), București: Editura Academiei RSR, 1977; vol. XII (1361-1365), Aurel Răduțiu *et al.* (editori), București: Editura Academiei RSR, 1985; vol. XIII (1366-1370), Ioan Dani *et al.* (editori), București: Editura Academiei Române, 1991; vol. XV (1376-1380), Susana Andea *et al.* (editori), București: Editura Academiei Române, 2006.
- Ub *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II (1342-1390), Franz Zimmermann *et al.* (editori), Hermannstadt, 1897; vol. III (1391-1415), Franz Zimmermann *et al.* (editori), Hermannstadt, 1902; vol. IV (1416-1437), Gustav Gündisch (editor), Hermannstadt, 1937; vol. V (1438-1457), Gustav Gündisch (editor), București: Editura Academiei RSR, 1975; vol. VI (1458-1473), Gustav Gündisch *et al.* (editori), București: Editura Academiei RSR, 1981.
- UrB *Urkunden-regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen. 1203-1570*, vol. I, Albert Berger (editor), Köln–Wien: Böhlau Verlag, 1986.

Surse secundare:

- Andea 2005 Susana Andea, „Itinerariile regilor în Transilvania voievodală și în comitatele vestice și nordice”, în Susana Andea (editor), *Transilvania (sec. XIII-XVII). Studii istorice*, București: Editura Academiei Române, 2005, pp. 1–66.
- Arz 1981 Albert Arz von Straussenburg, *Beiträge zur siebenbürgischen Wappenkunde*, Köln–Wien: Böhlau Verlag, 1981.
- Bedos-Rezak 2009 Brigitte Miriam Bedos-Rezak, „Ego, Ordo, Communitas. Seals and the Medieval Semiotics of Personality”, în Markus Späth (editor), *Die Bildlichkeit korporativer Siegel im Mittelalter. Kunstgeschichte und Geschichte im Gespräch*, Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2009, pp. 47–64.
- Cernovodeanu 1977 Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
- Cernovodeanu 2005 Dan Cernovodeanu, *Evoluția armelor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Brăila: Editura Istros, 2005.
- Dahinten 1988 Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, Köln – Wien: Böhlau Verlag, 1988.
- Davis 2010 Natalie Zemon Davis, *A Passion for History. Conversations with Denis Crouzet*, Kirksville: Truman State University Press, 2010.
- Dâmboiu 2018 Daniela Dâmboiu, „Argintăria din Transilvania în secolele XIV–XV”, în Răzvan Theodorescu, Marius Porumb (editor), *Arta din România. Din preistorie în contemporaneitate*, vol. I, București – Cluj-Napoca: Editura Academiei Române – Editura Mega, 2018, pp. 282–287.
- Dincă 2016 Adinel C. Dincă, „Urban Literacy in Medieval Transylvania”, în Susana Andea (editor), *Between Public and Private. Writing Praxis in Transylvania during the XIII-XVII Centuries*, Cluj-Napoca – Gatineau: Editura Argonaut – Symphologic Publishing, 2016, pp. 77–191.
- Dogaru 1994 Maria Dogaru, *Din heraldica României*, București: Editura Jif, 1994.
- Duda 2015 Vasile Duda, „Date despre stema regală a Bistriței”, în *Revista Bistriței*, 29 (2015), pp. 148–170.
- Engel 2011 Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011.
- Furu, Weisz 2021 Árpád Furu, Attila Weisz, „Újonnan feltárt részletek a magyarszövati unitárius templom lebontott középkori boltozatából – a 2020. évi helyreállítás eredményei” [„Elemente de piatră sculptată recent descoperite din bolta medievală demolată a bisericii unitariene din Suatu – rezultatele lucrărilor de consolidare din 2020”], în *Keresztény Magvető*, 127/2 (2021), pp. 115–149.
- Gündisch 1976 Konrad Gündisch, „Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea”, în *File de istorie*, 4 (1976), pp. 147–193.
- Gündisch 2003 Konrad Gündisch, „Bistrița”, în Harald Roth (editor), *Handbuch der Historischen Stätten. Siebenbürgen*, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2003, pp. 24–27.
- Guțu 2003 Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român (ediția a II-a revăzută și adăugită)*, București: Humanitas, 2003.

- Jakó 1956 Sigismund Jakó, „Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul sec. al XV-lea)”, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, București: Editura Academiei RPR, 1956, pp. 561–619.
- Jékely 2007 Zsombor Jékely, „European patterns of patronage in medieval Transylvania: the Suki family”, în Daniela Dâmboiu, Iulia Mesea (editori), *Confluențe. Repere europene în arta transilvăneană*, Sibiu: Muzeul Național Brukenthal, 2007, pp. 17–24.
- Jékely 2016 Zsombor Jékely, „Armorial and Grants of Arms: Heraldic representation of Hungarian nobles at the time of the Council of Constance”, în Attila Bárány (editor), *Das Konzil von Konstanz und Ungarn*, Debrecen: Magyar Tudományos Akadémia, 2016, pp. 155–178.
- Kumorovitz 1937 Bernát Kumorovitz, „A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának alakulása a középkorban” [„Evoluția folosirii peceteii simple și a celei secrete ale regiilor Ungariei în Evul Mediu”], în *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, 7 (1937), pp. 69–112.
- Lutz 1979 Cora E. Lutz, „Some Medieval Impressions of the Ostrich”, în *The Yale University Library Gazette*, 54/1 (1979), pp. 18–25.
- Marcu, Maneca 1966 Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme (ediția a II-a revăzută și adăugită)*, București: Editura Științifică, 1966.
- Pál 1966 Endre Pál, „Suki Benedek kelyhe” [„Potirul lui Benedict Suki”], în *Művészettörténeti Értesítő*, 15/2 (1966), pp. 89–112.
- Papacostea 1988 Șerban Papacostea, „Întemeierea Țării Românești și a Moldovei și românii din Transilvania: un nou izvor”, în Șerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1988, pp. 76–96.
- Pleszczyński 2018 Andrzej Pleszczyński, „The Identity of Self-Governing Groups (Guilds and Communes) in the Middle Ages and Their Collective Identity”, în Andrzej Pleszczyński *et al.* (editori), *Imagined Communities. Constructing Collective Identities in Medieval Europe*, Leiden – Boston: Brill, 2018, pp. 204–221.
- Rácz 2018 György Rácz, „The Heraldry of Angevin-age Hungary and its Reflections in the Illuminated Chronicle”, în János M. Bak, László Veszprémy, *Studies on the Illuminated Chronicle*, Budapest: Central European University Press, 2018, pp. 111–125.
- Slater 2014 Stephen Slater, *The Complete Book of Heraldry. An International History of Heraldry and its Contemporary Uses*, London: Hermes House, 2014.
- Ștefan 2024 Alexandru Ștefan, „The Historical ‘Roots’ of the Crown in Brașov’s Coat of Arms”, în Mihai-Bogdan Atanasiu, Tudor-Radu Tiron (editori), *At the Crossroad of Civilizations. Individuals and Families reflected by Genealogy and Heraldry*, Konstanz: Hartung-Gorre Publishers, 2024, sub tipar.
- Zimmermann 1882 Franz Zimmermann, „Die mittelalterlichen Siegel der Stadt Bistritz”, în *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 5 (1882), pp. 97–98.

Resurse online:

- Novák, Bacsa 2018 Ádám Novák, Balázs Antal Bacsa, „Social Structure and Aristocratic Representation – Red Wax Seal Usage in Hungary in the 15th C.”, în *Genealogy*, 2/4 (2018), disponibil la <https://doi.org/10.3390/genealogy2040044>, accesat în data de 15.11.2023.
- Străzile 2020 *Străzile din Bistrița, eliberate de mere și struți. Ce se va întâmpla cu decorațiunile* (s.n., 10 noiembrie 2020), disponibil la <https://timponline.ro/strazile-din-bistrita-eliberate-de-mere-si-struti-ce-se-va-intampla-cu-decoratiunile/>, accesat în data de 15.11.2023.
- Struți 2011 *Struți colorați în centrul Bistriței* (Cristiana Sabău, 28 octombrie 2011), disponibil la <https://www.romania-actualitati.ro/stiri/romania/struti-colorati-in-centrul-bistritei-id30836.html>, accesat în data de 15.11.2023.
- Weisz 2007 Szidónia Weisz, *The Price of Fidelity. Donations of Coats of Arms for Nobles From Transylvania during the Reign of Sigismund of Luxemburg*, MA Thesis in Medieval Studies, Central European University, Budapest, 2007, disponibil la https://www.etd.ceu.edu/2007/weisz_szidonia.htm, accesat în data de 15.11.2023.
- Wereszczyński 2021 Coat of arms of the House of Anjou-Hungary (26 martie 2021), disponibil la https://commons.wikimedia.org/wiki/File:COA_Anjou-Hungary_with_crest.svg, accesat în data de 15.11.2023.

Observații privind relațiile dintre curtea episcopului de la Alba Iulia și districtul Bistrița în jurul anului 1500

Mihai KOVÁCS

Documentarist,
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca,
TRANS.SCRIPT – Centrul de Diplomatie
și Paleografie Documentară Medievală
mihai.kovacs@ubbcluj.ro

Rezumat

Articolul de față propune o reconstituire a legăturilor complexe dintre episcopatul latin al Transilvaniei și elita districtului Bistrița în jumătatea de secol din jurul anului 1500, prin analiza unor surse inedite, prea puțin valorificate în cercetările precedente de istorie ecleziastică. Materialul investigat relevă o colaborare instituțională normală, reciproc avantajoasă, în diverse chestiuni, precum hirotonirea preoților, consacrarea spațiilor liturgice, confirmarea parohilor, colectarea taxelor datorate bisericii, întărirea testamentelor, soluționarea disputelor ce intrau sub incidența dreptului canonic, apărarea hotarelor regatului sau gestionarea relațiilor cu alți actori politici. Pe de altă parte, încercările episcopilor de a nesocoti dreptul de patronat al comunităților bistrițene sau de a înăspri regimul fiscal au întâmpinat o rezistență hotărâtă, susținută adesea și de ceilalți membri ai „universității spirituale” săsești. Totuși, aceste conflicte, care au reprezentat o constantă a Evului Mediu transilvănean, nu s-au agravat în perioada studiată și nu păreau să indice triumful iminent al Reformei în districtul Bistrița.

Cuvinte cheie: Autoritate episcopală, district, decanat, parohie, drept de patronat.

Observations Concerning the Relationship Between the Episcopal Court of Alba Iulia and the Bistrița District Around 1500

Abstract

The present paper focuses on the complex ties between the episcopal court of Alba Iulia and the elite of the Bistrița district in the half of century around 1500, based on several unpublished sources, rarely used by previous scholarship. These records highlight a collaboration between the episcopate and the local elite in various aspects, such as the ordination of priests, consecration of liturgical spaces, confirmation of parish priests, collection of church taxes, reinforcement of wills, resolution

of disputes under canon law, defense of the kingdom boundaries, and management of relations with other political actors. On the other hand, attempts by the bishops to disregard the right of patronage owned by local communities or to increase the taxation were met with firm resistance, often supported by other members of the Saxon “spiritual university”. However, these conflicts, which were rather often in medieval Transylvania, did not worsen during the analyzed period and did not seem to indicate the imminent triumph of the Reformation in the Bistrița district.

Keywords: Episcopal authority, district, deanery, parish, right of patronage.

Introducere

Relația conflictuală cu ierarhia bisericească latină a fost văzută multă vreme ca una dintre principalele cauze ale adoptării Reformei în cadrul comunităților germane din Transilvania¹. Cercetările din ultimele două decenii au nuanțat această imagine, prezentând numeroase situații în care episcopii Transilvaniei au colaborat cu autoritățile săsești, atât în secolele XIII-XIV, cât și în deceniile care au precedat răspândirea credinței luterane². Istoriografia privitoare la relațiile dintre elita săsească și ierarhii de la Alba Iulia se bazează, însă, aproape exclusiv pe sursele privitoare la sudul Transilvaniei, astfel, zestrea documentară a Bistriței medievale nu a fost încă valorificată din această perspectivă.

Principalul scop al prezentului articolul este să surprindă diversele aspecte ale relației dintre instituția episcopală latină din Transilvania și districtul Bistrița în intervalul 1472–1527. În această perioadă, mult mai bogată în surse decât veacurile anterioare, în fruntea episcopatului transilvănean s-au succedat opt prelați: Gabriele Rangone (1472–1476), Ladislau Geréb (1476–1501), Dominic Kálmáncsehi (1501–1503), Nicolae Bacskai (1503–1504), Sigismund Thurzó (1504–1506), Francisc Perényi (1508–1512), Francisc Várdai (1513–1524) și Ioan Gosztonyi (1524–1527)³. Din perspectiva Bistriței, deceniile din jurul anului 1500 au reprezentat o epocă de înflorire, marcată de proiecte edilitare ambițioase, precum ridicarea fortificațiilor de piatră ale orașului și construirea turnului bisericii parohiale, susținute de veniturile consistente pe care le-a generat recent dobânditul ținut al Rodnei⁴.

Este bine cunoscut faptul că Reforma a fost adoptată oficial la Bistrița abia în cel de-al cincilea deceniu al secolului al XVI-lea⁵, însă literatura de specialitate privitoare la perioada

1 Fabritius 1875b, pp. 26–28; Teutsch 1921, p. 42; Reinerth 1979, pp. 1–26.

2 Dincă 2017, pp. 240–286; Kovács 2019, pp. 36–44.

3 Pentru arhontologia episcopilor, vicarilor, sufraganiilor și provizoriilor vezi C. Tóth 2017, pp. 60–68.

4 Dahinten 1988, pp. 66–71.

5 Dahinten 1988, p. 85.

anterioară, care ar putea oferi o imagine a premiselor acestui act, nu este prea generoasă. Cercetarea surselor bistrițene permite atât chestionarea paradigmei clasice a istoriografiei germane din Transilvania, cât și o mai bună cunoaștere a realităților bisericești din Evul Mediu târziu.

Această cercetare poate fi descrisă cu termenul de *sondaj*, împrumutat din domeniul arheologiei, deoarece include doar o parte relativ modestă din impresionantul tezaur arhivistic acumulat în mediul bistrițean, în special documentele inedite din două fonduri păstrate astăzi la Arhivele Naționale, digitizate în cadrul proiectului *Arhiva Medievală a României: Primăria orașului Bistrița* (Serviciul Județean Cluj), respectiv *Capitulul Evanghelic C.A. Bistrița* (Serviciul Județean Sibiu). Cea mai mare parte a surselor consultate se referă, deloc surprinzător, la legăturile dintre autoritatea diecezană și parohiile bistrițene, însă acest material oferă, totodată, informații interesante cu privire la prezența bistrițenilor, clerici și laici deopotrivă, înaintea scaunului episcopal de judecată, respectiv la colaborarea politico-militară dintre prelații de la Alba Iulia și magistratul orașului Bistrița, subiecte asupra cărora se vor concentra cele trei capitole ale articolului.

Teritoriile de colonizare germană, reunite de la finele secolului al XV-lea în Universitatea Săsească, erau împărțite, din punct de vedere bisericesc, între arhiepiscopia de Esztergom și episcopia Transilvaniei, districtul bistrițean fiind înglobat în cea de-a doua dieceză. Comunitățile de credincioși germani beneficiau de o largă autonomie în cadrul eparhiei transilvănene, aflându-se sub conducerea unor decani aleși din rândul parohilor locali, care aveau atribuții administrative, fiscale și judecătorești. Decanii convocau adunările periodice ale clerului local, acționau ca instanțe primare în pricinile de drept canonic și colectau taxele datorate curții episcopale. La începutul secolului al XVI-lea, organizarea ecleziastică a sașilor s-a dezvoltat prin înființarea funcției de decan general, menită să reprezinte interesele tuturor parohiilor în raport cu autoritatea diecezană. Titularul acestei demnități era, de regulă, decanul de Mediaș⁶.

În microregiunea care gravita în jurul orașului Bistrița funcționau două decanate. Decanatul de Bistrița cuprindea parohiile din Bistrița, Beșineu (în prezent: Vișoara), Aldorful de Jos (în prezent: Unirea), Sigmir, Târbuiu, Dumitra Mare, Pintic (în prezent: Slătinița), Aldorful de Sus (în prezent: Unirea), Iad (în prezent: Livezile), Dorolea, Ghinda, Satu Nou, Jelna, Budacu de Jos, Monariu și Crainimăt. Din celălalt decanat, numit de *Kiralya*, făceau parte satele Lechința, Vermeș, Tonciu, Sângeorzu Nou, Dipșa, Albeștii Bistriței, Mărișelu, Jeica, Sântioana, Dumitrița și Petriș⁷. De la jumătatea secolului al XV-lea, decanatul de *Kiralya* era subordonat celui de Bistrița⁸. În interacțiunile cu curtea episcopală, ambele unități administrative erau reprezentate de către decanul din Bistrița. Unitatea ecleziastică a districtului era întărită și de faptul că magistratul orașului Bistrița obținuse în

6 Gündisch 2007, pp. 720–722.

7 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 1r-v, SIIAN: SB-F-00008-712(1).

8 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 23r-v, SIIAN: SB-F-00008-712(1).

1472 dreptul de patronat asupra unor biserici parohiale din decanatul de *Kiralya*: Lechința, Dipșa și Dumitra Mare⁹. Pe de altă parte, în 1475, locuitorii din așezările menționate au dobândit din partea regelui Matia (1458–1490) dreptul de a-și alege parohul împreună cu sfatul bistrițean¹⁰. Deși regele Vladislav al II-lea (1490–1516) a întărit dreptul de patronat al Bistriței asupra celor trei parohii¹¹, un caz din 1512, asupra căruia voi reveni mai târziu, arată că lechințenii și-au exercitat în mod efectiv dreptul de a-și alege parohul, iar confirmarea episcopală nu menționa vreun acord al autorităților urbane¹². Trebuie menționat, de asemenea, faptul că decanatul de *Kiralya* și-a păstrat individualitatea până la finele Evului Mediu. Un act din 1523 a fost emis în cadrul unei întruniri a parohilor, convocată de Gașpar Czekel, *magister artium*, paroh de Dipșa și decan¹³.

Relația elitei bistrițene cu episcopul de la Alba Iulia era mediată adesea de numerosul personal de curte al acestuia, menit să faciliteze îndeplinirea diverselor sale prerogative, dar și să îi reprezinte în mod optim autoritatea în societate. Vicarul *in spiritualibus* era conducătorul scaunului episcopal de judecată și responsabil de chestiunile administrative ale diecezei. În episcopia transilvăneană activau simultan doi vicari *in spiritualibus*: unul se afla la Alba Iulia, iar celălalt, vicarul foraneu, care administra arhidiaconatele din afara Transilvaniei voievodale, numite și părțile de dincolo de Meseș, avea reședința la Tășnad. Funcțiile sacramentale și liturgice ale prelatului diecezan erau preluate de către vicarii *in pontificalibus*, numiți și sufragani sau episcopi auxiliari, în timp ce provizorii celor trei domenii episcopale (Alba Iulia, Gilău și Tășnad) administrau veniturile și exercitau prerogativele seculare ale episcopului¹⁴. Vicarii *in spiritualibus* și provizorii aveau, la rândul lor, locțiitori, numiți în sursele vremii surogați, respectiv viceprovizori. Cele trei categorii de vicari specializați întrețineau ficțiunea prezenței permanente a prelatului la reședința sa, asigurând totodată eficiența administrației diecezane, în timp ce separarea și limitarea competențelor lor păstra neștirbit controlul episcopului asupra eparhiei¹⁵. Vicarii *in spiritualibus*, sufraganii și provizorii erau recrutați adesea din rândurile capitlului catedral de la Alba Iulia sau răsplătiți cu prebende canonice pentru slujbele lor credincioase. Secretarul, care deținea, la rândul său, un canonicat, răspundea de redactarea actelor episcopale¹⁶. La curtea episcopului se aflau, de asemenea, diverși clerici și laici de rang inferior (capelani, rectori ai altarelor din catedrală, familiari), care reprezentau, la nevoie, interesele prelatului diecezan.

Dat fiind faptul că episcopul medieval avea numeroase atribuții atât în sfera spirituală (hirotonirea preoților, consacrarea bisericilor, confirmarea parohilor, organizarea de

9 DF 247352, regest: Berger 1986, nr. 250, p. 76.

10 DF 247862, regest: Berger 1986, nr. 277, p. 83.

11 DF 247428, regest: Berger 1986, nr. 385, p. 111.

12 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 472, SIIAN: CJ-F-00044-1-472, regest: Berger 1986, nr. 553, p. 155.

13 ANSB, FCEB, nr. 16, SIIAN: SB-F-00008-16.

14 C. Tóth 2017, pp. 10–13.

15 Dennis 2017, pp. 71–72; Hope 2017, pp. 195–214.

16 Dincă 2013, pp. 65, 74–75.

sinoade diecezane și vizitații canonice, acordarea și aprobarea de indulgențe, judecarea cazurilor de drept canonic, impunerea și colectarea taxelor bisericești etc.), cât și în cea temporală (participarea la sfatul regal, la congregațiile generale și provinciale, ridicarea unui contingent pentru apărarea hotarelor, administrarea domeniilor etc.), el se afla într-o legătură cvasipermanentă atât cu clerul, cât și cu autoritățile laice de pe teritoriul diecezei sale. Documentele bistrițene consultate relevă faptul că interacțiunile dintre episcop și microregiunea studiată se desfășurau pe mai multe planuri: sacramental, administrativ, economic, politic, militar ș.a.m.d. Aceste paliere se întrepătrundeau în numeroase situații. De exemplu, apărarea antiotomană a provinciei avea, pe lângă evidentele implicații politico-militare, și o componentă fiscală, dat fiind că episcopul percepea în acest scop o taxă specială, numită subsidiu caritativ (*subsidium caritativum*). Confirmarea parohilor implica, de asemenea, emiterea unui act, o ceremonie religioasă, dar și plata unei taxe¹⁷.

1. De la consacrare la mormânt: parohiile bistrițene și curtea episcopală

Episcopul avea dreptul și îndatorirea de a consacra, la cererea patronului, a parohului, ori a comunității credincioșilor, spațiile sacre în care aveau loc celebrările liturgice și paraliturgice: biserica parohială, capelele, altarele, cimitirele ș.a.m.d. Puținele exemple transilvănene cunoscute pe baza surselor scrise arată, însă, că, în practică, această competență era delegată unui episcop sufragan. Deoarece fiecare episcop trebuia să aibă o dieceză, auxiliarii prelaților medievali erau desemnați în fruntea unor eparhii îndepărtate, lipsite de credincioși, aflate *in partibus infidelium*. De exemplu, trei dintre cei șase sufragani transilvăneni atestați în perioada studiată au fost episcopi titulari de Argeș, o eparhie demult desființată, dar în realitate rezidau la Alba Iulia. Această substituție era necesară în condițiile în care prelații diecezani erau reținuți adesea la curtea regală de diverse chestiuni politice, iar unii dintre ei nu erau nici măcar hirotoniți, nedeținând, prin urmare, prerogativele liturgice și sacramentale aferente demnității lor ecleziastice¹⁸. Prezența acestui *alter ego* păstra, astfel, intactă autoritatea spirituală a episcopului asupra credincioșilor din dieceză.

Reprezentarea autorității episcopale prin intermediul sufraganului este foarte bine surprinsă de preotul Toma din Bistrița în registrul de socoteli al parohiei din Jelna. Acesta relatează faptul că, în anul 1496, la sfințirea capelei dedicate Sfântului Leonard, Andrei din Zalău, episcopul de Argeș și sufragantul prelatului de la Alba Iulia (atestat în aceste funcții în intervalul 1495–1511)¹⁹, a sosit într-o trăsură trasă de 14 cai, cu numeroși însoțitori, pentru a căror găzduire a fost nevoie de toate casele din zonă²⁰.

17 DL 82641.

18 Temesváry 1922, pp. 442–443; Kovács 2019b, pp. 175–182.

19 C. Tóth 2017, p. 61.

20 Dincă 2022, p. 169.

Consacrarea spațiilor liturgice era însoțită adesea și de acordarea unor beneficii spirituale, după cum arată cazul relatat în rândurile următoare. La 20 noiembrie 1499, mai mulți cardinali emiteau, la solicitarea doamnei Gertrud, văduva țesătorului Toma, o indulgență de 100 de zile pentru altarul sfinților Petru și Paul, aflat în biserica parohială de la *Esen*, din dieceza de *Wissenburg*²¹. O însemnare marginală de pe același document arată că neobișnuita formă toponimică, probabil o coruptelă a lui *Nösen*, se referă la orașul Bistrița și că altarul amintit a fost consacrat la sărbătoarea celor doi apostoli (29 iunie), într-un an neprecizat. Sub text apare o confirmare emisă de episcopul auxiliar Andrei, care, la cererea țesătorului Luca, a lui Ioan *Feyer* și a lui Ioan *Monkus*, scade cu alte 40 de zile perioada pe care binefăcătorii altarului aveau să o petreacă în purgatoriu. Morfologia similară a literelor din cele două însemnări sugerează că ele au fost realizate în același timp, poate chiar la 1500 sau în anii imediat următori. Același episcop a revenit la Bistrița în data de 23 octombrie 1506 pentru a binecuvânta altarul reedificat, prilej cu care a confirmat adaosul acordat anterior la indulgența cardinalilor, permițând totodată ca acest beneficiu să fie dobândit și în alte sărbători decât cele menționate în actul curial. Între timp, în 1505, episcopul Andrei a mai emis de la Alba Iulia o indulgență de patruzeci de zile pentru capela sfinților Servațiu, Valentin, Blasiu și Urban, aflată pe pământul numit *Ida* (în prezent Viile Tecii), în proximitatea unui heleșteu al dominicanilor din Bistrița²². Indulgența oferită de 24 de cardinali, în frunte cu Rafael, episcopul de Ostia, bisericii parohiale a Sfântului Nicolae din Bistrița în data de 6 aprilie 1519, confirmată de episcopul auxiliar Dionisie din Gilău la 29 mai 1519, a fost consultată de arhivarul bistrițean Albert Berger în prima jumătate a secolului trecut²³, însă, până în momentul de față, nu a putut fi identificată în fondul documentar al orașului, păstrat la Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale²⁴.

Hirotonirea, care asigura accesul la ordinele majore ale sacramentului preoției (subdiaconatul, diaconatul, presbiteratul), era, teoretic, o prerogativă exclusivă a prelatului diecezan, însă, în practică, acesta era substituit de episcopul auxiliar. Administrarea sacramentului preoției, precedată de o examinare ce viza îndeplinirea condițiilor necesare, stabilite de dreptul canonic (originea legitimă, vârsta potrivită, integritatea fizică și mintală, moralitatea, dobândirea cunoștințelor necesare, necontractarea anterioară a unei căsătorii)²⁵, avea loc de mai multe ori pe an, atât în catedrala de la Alba Iulia, cât și în alte biserici de pe teritoriul diecezei²⁶. Sacramentul preoției putea fi obținut și la curia pontificală²⁷, o variantă

21 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 317, SIIAN: CJ-F-00044-1-317, regist: Berger 1986, nr. 393, pp. 113–114.

22 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 371, SIIAN: CJ-F-00044-1-371, regist: Berger 1986, nr. 452, p. 130.

23 Berger 1986, nr. 659, p. 182; nr. 664, p. 183.

24 Vezi și Dincă 2018, pp. 365–370.

25 Pentru o discuție detaliată asupra subiectului vezi Fedeles 2021, pp. XI–XXXII.

26 ANCJ, CG, seria 2 – BCU, nr. 115, SIIAN: CJ-F-00546-2-115 (1484, Alba Iulia); DF 247923 (1488, Alba Iulia?); Fabritius 1875, nr. CLXXX, p. 159 (Sighișoara, 1511).

27 Fedeles 2021, pp. XXXIII–XLV.

preferată de mulți clerici transilvăneni, printre care și Fabian, rectorul unui altar din capela Sfântului Mihail de la Bistrița²⁸.

Evident, autoritatea diecezană nu putea fi complet eludată, dat fiind că aceasta avea un cuvânt de spus și în atribuirea beneficiilor parohiale. Legătura dintre preot și comunitatea credincioșilor, pe de o parte, și scaunul episcopal, de cealaltă parte, era reafirmată la fiecare investire a unui nou preot paroh. În Evul Mediu, patronul bisericii alegea parohul, care era confirmat în funcție de către prelatul diecezan. Dreptul de patronat revenea ctitorului bisericii și moștenitorilor de drept ai acestuia, fiind exercitat de monarh, de stăpânul de pământ sau de reprezentanții comunităților care obținuseră un privilegiu în acest sens. Prezentarea și confirmarea episcopală erau urmate de o ceremonie de investire, celebrată de vicarul general *in spiritualibus* al episcopului de la Alba Iulia. În cadrul acesteia, candidatul depunea un jurământ solemn, care avea două componente principale: obediența față de prelatul diecezan și buna chivernisire a bunurilor parohiale, primind apoi bareta, simbolul autorității sale. Cuantumul taxei pe care parohii confirmați trebuiau să o plătească episcopului²⁹ nu este cunoscut în momentul de față.

Astăzi se mai păstrează doar puține documente privitoare la desemnarea și investirea preoților parohi din districtul Bistriței. Acestea ilustrează, pe de o parte, desfășurarea concretă a procedurii descrise mai sus, iar, pe de altă parte, posibilitatea apariției unor conflicte între autoritățile implicate. La finele anului 1476, episcopul Ladislau Geréb a încercat să încalce dreptul de patronat al magistratului bistrițean asupra parohiei din Dumitra Mare, numindu-l pe un anume Bartolomeu, familiarul său, care obținuse chiar și un act de colațiune din partea regelui Matia. La 9 ianuarie 1477 regele îi solicita episcopului să confirme candidatul ales de magistratul bistrițean dacă acesta ar deține calitățile necesare, și anula documentul pe care cancelaria sa îl dăduse la cererea lui Bartolomeu³⁰. Două zile mai târziu, regele i-a poruncit și preotului în cauză să părăsească funcția pe care o ocupase în mod fraudulos. La 8 iunie 1477, suveranul îl muștra din nou pe prelatul transilvănean, care, nesocotind încă o dată dreptul de patronat al judeului și juraților Bistriței, l-a numit în fruntea parohiei din Dumitra pe Paul, capelanul Elisabetei Szilágyi³¹, nimeni alta decât mama regelui Matia și mătușa episcopului. Interesul familiei Szilágyi pentru regiunea Bistriței este explicabil prin faptul bine știut că Mihail Szilágyi, fratele Elisabetei și totodată unchiul regelui și al episcopului, exercitase timp de câțiva ani funcția de comite perpetuu³². Nici premisele și nici urmările demersului episcopal nu sunt întru totul elucidate. Cert este doar că imixtiunea prelatului a atras în ambele cazuri intervenția promptă a elitei laice din Bistrița, care a cerut și a obținut din partea monarhului mandate de respectare a dreptului său de patronat.

28 Fedeles 2021, nr. 955, p. 432.

29 Menționarea acesteia, în contextul în care era cedată guvernatorului veniturilor episcopale: DL 82641.

30 Ub., vol. VII, nr. 4165, pp. 125–126.

31 Ub., vol. VII, nr. 4170, pp. 128–129.

32 Dahinten 1988, pp. 64–66.

În anul 1512, episcopul Francisc Perényi emitea singurul său act cunoscut în calitate de episcop al Transilvaniei, tocmai în legătură cu confirmarea unui paroh bistrițean³³. Documentul, menționat în introducerea articolului de față, îl confirmă pe Nicolae din Bistrița în fruntea bisericii parohiale dedicate Sfântului Bartolomeu din Lechința, la propunerea lui Simon *Zekel*, Andrei *Pintber* și Ioan *Arnolth*, reprezentanții comunității locale, deținătoare a dreptului de patronat. Actul episcopal menționează originea legitimă, viața virtuoasă și cunoștințele suficiente ale candidatului, arătând, de asemenea, că ceremonia de investire, constând în impunerea baretei și depunerea jurământului, urma să fie celebrată de către Ioan Lázói, arhidiaconul de Tileagd și surrogatul vicarului din Alba Iulia. Textul documentar omite, așa cum am văzut, să menționeze consensul magistratului bistrițean. Totuși, nu este exclus ca desemnarea să fi avut loc cu acordul autorităților urbane, dat fiind că nu se cunoaște niciun protest al acestora, iar parohul desemnat provenea chiar din orașul Bistrița. În 1526, episcopul Gosztonyi amintește un paroh din zona Bistriței, venit la Alba Iulia pentru confirmarea în funcție, care i-a transmis și un mesaj al magistratului urban, fără a preciza însă numele acestuia sau comunitatea pe care avea să o păstorească³⁴.

Relația dintre episcop și mediul parohial implica și probleme de natură fiscală. Percepută din diverse produse agricole și animale, dijma, principala sursă de venit a bisericii în Evul Mediu, era împărțită, în proporții care variau de la o regiune la alta, între episcop, capítlu, arhidiacon și paroh. Asemenea confrăților din alte decanate săsești, parohii bistrițeni dobândiseră, încă din secolul al XIII-lea, dreptul de a păstra întreaga dijmă, în schimbul căreia plăteau episcopului un impozit în sumă fixă, numit cens³⁵. Valoarea taxei ridicate de oamenii episcopului din decanatele de Bistrița și *Kiralya* se ridica la circa 350 de florini³⁶. Conform unei înțelegeri încheiate în 1488, parohii bistrițeni plăteau, în total, 228,5 florini de aur și 20 de mărci de argint³⁷, iar în 1516 Toma Szentmihályi, provizorul curții de la Alba Iulia, emitea o chitanță privind încasarea sumei de 212 florini de aur, 1,5 florini în monede ungurești și 22 de mărci de argint³⁸. Preeminența economică a orașului în regiune este relevată de faptul că, începând cu anul 1488, parohia din Bistrița plătea 16 mărci de argint, adică echivalentul a

33 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 472, SIIAN: CJ-F-00044-1-472, regist: Berger 1986, nr. 553, p. 155.

34 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 780, SIIAN: CJ-F-00044-1-780, regist: Berger 1986, nr. 876, p. 234.

35 Pentru o prezentare detaliată a problematicei dijmei și censului în episcopia Transilvaniei vezi Hegyi 2021, pp. 185–229.

36 Hegyi 2021, p. 220.

37 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 1r-v, SIIAN: SB-F-00008-712(1). Originalul păstrat nu conține nicio dată, însă o copie modernă a unui alt registru arată că distribuirea censului pe parohii (*limitatio*) a fost stabilită în anul 1488. Vezi DF 292088, ediție: Wittstock 1862, pp. 271–272, nota 13. Informația mi-a fost furnizată de Géza Hegyi, cercetător științific la Societatea Muzeului Ardelean, căruia țin să îi mulțumesc pe această cale! Pentru evoluția distribuirii censului între parohiile bistrițene în secolele XV–XVI vezi Hegyi 2021, pp. 219–221.

38 ANSB, FCEB, nr. 277, SIIAN: SB-F-00008-277.

80 de florini, reprezentând aproape un sfert din suma totală³⁹. În această ierarhie economică, Bistrița era urmată de Lechința, care contribuia cu 25 de florini, apoi de Dumitra Mare (4 mărci de argint după măsura de la Buda și 3 florini) și Iad (18 florini). Din categoria mijlocie a parohiilor bistrițene făceau parte Dipșa (15 florini sau 3 mărci de argint), Dumitrița și Sângeorzu Nou (câte 13 florini), Tărpuiu (12 florini), Jelna, Ghinda și Vermeș (câte 11 florini). Și mai reduse par să fi fost posibilitățile financiare ale preoților din Satu Nou, Aldorful de Sus (câte 9 florini), Dorolea (8,5 florini), Beșineu, Budacu de Jos, Albeștii Bistriței și Mărișelu (câte 8 florini), Sigmir, Pantic, Crainimăt și Sântioana (câte 6 florini). Parohul din Aldorful de Jos, care era totodată și rector al spitalului din Bistrița, plătea doar 4 florini, în timp ce confrății săi din Monariu (4 florini), Tonciu, Jeica (câte 3 florini) și Petriș (nemenționat, probabil scutit de plata censului) par să fi avut, de asemenea, venituri modeste⁴⁰.

Censul era colectat de către decanul de Bistrița, fiind apoi trimis la una dintre reședințele episcopale sau predat la fața locului unui trimis al prelatului diecezan⁴¹. În 1516, această însărcinare a fost îndeplinită de diacul Francisc, un om de încredere al provizorului de la Alba Iulia, Toma Szentmihályi⁴², în 1520 de Luca Szentmihályi, dijmuitorul din comitatele Solnocul Interior și Dăbâca și fratele aceluiași provizor⁴³, iar în 1526 de canonicul Ioan, fiul lui Alexandru⁴⁴, care era totodată și paroh în Lechința⁴⁵. Colectarea avea loc, de obicei, la sărbătoarea Sfântului Martin (11 noiembrie), însă, în situații excepționale, episcopul putea solicita plata anticipată, neîntâmpinând vreo rezistență din partea parohilor locali. La 1 octombrie 1497, Ladislau Geréb cerea ca censul din decanatele de Bistrița și *Kiralya* să-i fie trimis la Gilău în termen de 6 zile. Prin urmare, Gheorghe, doctor în dreptul canonic și paroh de Beșineu, decanul de Bistrița, îi convoca de urgență pe toți plebanii din *Kiralya* pentru a le comunica motivele solicitării episcopale și desigur, pentru a colecta censul. Decanul dădea și instrucțiuni menite să eficientizeze comunicarea: scrisoarea sa trebuia transmisă de la Lechința la Vermeș și de la Sângeorzu Nou la Sântioana. Ceilalți șapte parohi din decanat fuseseră înștiințați printr-o altă misivă⁴⁶. Aproape trei decenii mai târziu, la sfârșitul lui august 1526, în contextul mobilizării generale pentru bătălia de la Mohács, parohii bistrițeni au achitat, de asemenea, cu anticipație censul datorat episcopului Ioan Gosztonyi⁴⁷.

39 1 marcă de argint după măsura de la Buda cântărea 245,5 grame, vezi Bogdán 1991, pp. 50, 454; Tóth 2018, p. 291. Corespondența 1 marcă = 5 florini este dedusă pe baza însemnării privitoare la Dipșa, f. 1v: *15 florenos vel 3 marcas*.

40 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 1r-v, SIIAN: SB-F-00008-712(1). Sursa este analizată și de Hegyi 2021, pp. 220–221.

41 Pentru detalii privind procedura de impunere și colectare a censului vezi Hegyi 2021, pp. 210–211.

42 ANSB, FCEB, nr. 277, SIIAN: SB-F-00008-277.

43 ANSB, FCEB, nr. 15, SIIAN: SB-F-00008-15.

44 ANSB, FCEB, nr. 18, SIIAN: SB-F-00008-18.

45 ANSB, FCEB, nr. 16, SIIAN: SB-F-00008-16.

46 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 30r-v, SIIAN: SB-F-00008-712(1).

47 ANSB, FCEB, nr. 18, SIIAN: SB-F-00008-18; ANSB, FCEB, nr. 17, SIIAN: SB-F-00008-17.

Problemele legate de plata censului aveau să intervină după asasinarea lui Gosztonyi (noiembrie 1527)⁴⁸, atunci când dreptul de patronat asupra episcopatului transilvănean era disputat de către cei doi regi aflați în război civil: Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg. În timp ce Gheorghe Reicherstorffer, secretar regal și reprezentant al partidei ferdinandiste în Transilvania, îl îndemna pe Ioan Teyrman, parohul de Jelna și decanul de Bistrița, să rețină banii datorați curții episcopale până la dispoziții ulterioare⁴⁹, capitlul de la Alba Iulia cerea plata neîntârziată a censului, amenințând cu ocuparea parțială a dijmelor încasate de parohi⁵⁰. Cristian, parohul din Dumitrița, s-a înfățișat înaintea vicarului de la Alba Iulia și a arătat că membrii celor două capitluri bistrițene au adunat suma obișnuită și erau pregătiți să o plătească, însă au fost împiedicați de porunca regală menționată mai sus⁵¹.

Dat fiind că dispunea de o forță armată considerabilă, episcopul putea acționa și ca parte a brațului secular, forța coercitivă utilizată împotriva laicilor care încălcau drepturile bisericii. La 1480, regele Matia le cerea primarilor și juzilor din așezările săsești să achite dijma de vin în întregime și în must bun, punându-le în vedere că, dacă nu se vor supune, va porunci episcopului și voievodului să îi constrângă⁵².

Pentru susținerea capacității sale militare, al cărei principal scop era apărarea antiotomană a provinciei, prelatul diecezan percepea și o taxă specială, numită subsidiu caritativ. Suma totală încasată din toate decanatele săsești se ridica la 200 de florini⁵³. Contribuția parohiilor bistrițene nu poate fi cuantificată cu exactitate în stadiul actual al cercetării. Un registru al capitlului de Bistrița, întocmit în ultimul sfert al secolului al XVI-lea, consemnează faptul că episcopul Francisc Várdai a solicitat 1.000 de florini ca subsidiu caritativ, prevăluându-se de o incursiune a otomanilor și tătarilor. După ce trimișii episcopului au refuzat cei 200 de florini plătiți de obicei, decanul general a convocat o consfătuire a decanilor, pentru a decide cu privire la acordarea a încă 400 de florini⁵⁴. Finalul acestei negocieri nu este cunoscut din sursele consultate până în momentul de față. În 1527, parohii sași au refuzat să plătească subsidium caritativ, în ciuda solicitărilor repetate ale episcopului Gosztonyi⁵⁵.

Episcopii din Evul Mediu târziu au acordat canonicilor și parohilor permisiunea de a dispune prin testament de bunurile dobândite în timpul vieții, cu condiția ca o anumită parte a acestora să revină curții de la Alba Iulia pentru întreținerea catedralei și masa episcopului⁵⁶. Pentru a își consolida acest drept, preoții s-au adresau chiar și regelui însuși.

48 Szerémi 1857, pp. 193–194; Sörös 1909, p. 661.

49 ANSB, FCEB, nr. 20, SIIAN: SB-F-00008-20.

50 ANSB, FCEB, nr. 19, SIIAN: SB-F-00008-19.

51 ANSB, FCEB, nr. 20v, SIIAN: SB-F-00008-20.

52 ANSB, FCEB, nr. 6, SIIAN: SB-F-00008-6.

53 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 29r, SIIAN: SB-F-00008-712(1); ANSB, CDE, nr. 82, SIIAN: SB-F-00003-1-82; ANSB, CDE, nr. 91, SIIAN: SB-F-00003-1-91.

54 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 29r, SIIAN: SB-F-00008-712(1).

55 ANSB, CDE, nr. 91; Fabritius 1875, nr. CCXXVI, pp. 183–184.

56 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 10r-16r, SIIAN: SB-F-00008-712(1).

Acțiunea solidară a clerului în acest sens este relevată de o scrisoare a capitlului din Alba Iulia, dată la 10 august 1472, păstrată într-un fond arhivistic bistrițean. Canonicii le cereau preoților din decanatele sășești să contribuie financiar la efortul de obținere a dreptului la dispoziție testamentară, emis de către regele Matia⁵⁷. Actul regal fusese trimis mai devreme decanilor sași sub forma unui transumpt capitular⁵⁸.

Unul dintre puținele testamente de preoți cunoscute din perioada cercetată a fost întocmit de Martin din Biertan, parohul satului Aldorful de Jos și rectorul spitalului din Bistrița, fiind transcris și autentificat de notarul public bistrițean Laurențiu Kopper⁵⁹. Documentul inedit conține o serie de aspecte interesante privind rețeaua de relații, nivelul cultural și preferințele devoționale ale parohului, motiv pentru care va face în viitor obiectul unei analize detaliate. Aici voi insista doar asupra chestiunilor care fac obiectul acestui articol. Prelatul de la Alba Iulia se află chiar pe prima poziție în lista legatarilor, dobândind o marcă de argint sau echivalentul acesteia în bani (5–6 florini)⁶⁰. Suma era una destul de însemnată, având în vedere că putea acoperi, de exemplu, solda pe două luni a unui călăreț cu armament ușor în vreme de război, dar și că reprezenta 13,33% din totalul banilor de care dispunea preotul Martin. Totuși, trebuie menționat faptul că, pe lângă bani, parohul din Aldorf mai lăsa ca moștenire rudelor, confrăților preoți și unor instituții ecleziastice o casă, obiecte de uz casnic, cărți de teologie, drept canonic și drept roman, diverse cantități de vin și cereale, precum și dreptul de patronat asupra capelei Sfântului Mihail din cimitirul parohiei de la Bistrița. În orice caz, provizorul curții de la Alba Iulia, Gheorghe din Kálmáncseh, a fost mulțumit de porția canonică revenită episcopului, consemnând în partea inferioară a testamentului faptul că și-a dat consimțământul la executarea acestuia⁶¹.

Aproape două decenii mai târziu, capela Sfântului Mihail din cimitirul bisericii parohiale de la Bistrița a revenit în atenția curții episcopale. Sus-menționatul paroh Martin arăta în testamentul lui că a restaurat parțial și a dotat acest lăcaș, care fusese multă vreme părăsit, dobândind, astfel, dreptul de patronat asupra sa. Dreptul de a dispune de capela a revenit executorilor testamentari desemnați de răposatul preot, iar, după moartea acestora, magistratului bistrițean. Judele și jurații orașului au solicitat în 1521 permisiunea de a o demola, deoarece ajunsese într-o stare precară. Paul din Turda, vicarul *in spiritualibus* al episcopului de la Alba Iulia, a încuviințat, cu condiția ca piatra rezultată să fie folosită pentru restaurarea bisericii parohiale, nicidecum pentru construirea unor edificii laice⁶².

57 ANSB, FCEB, nr. 5, SIIAN: SB-F-00008-5.

58 ANSB, FCEB, nr. 4, SIIAN: SB-F-00008-4.

59 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 338, SIIAN: CJ-F-00044-1-338.

60 Pentru o discuție privind evoluția echivalării dintre marca de argint și florinul de aur în arealul geografic și cronologic studiat vezi Hegyi 2021, p. 220, nota 165.

61 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 338, SIIAN: CJ-F-00044-1-338: *Ego, Georgius litteratus, provisor curie Albensis, hoc presens testamentum per honorabilem magistrum condam Martinum, hospitalensem Bistriciensem et plebanum de Villa Latina Inferiori, factum roboravi ratumque habui.*

62 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 905, SIIAN: CJ-F-00044-1-905, regist: Berger 1986, p. 267, nr. 1006.

În momentul de față, nu există prea multe informații privitoare la atitudinea clerului și autorităților laice din districtul bistrițean față de conflictele dintre decanatul general al sașilor transilvăneni și episcopul de la Alba Iulia. Cel mai cunoscut dintre acestea este legat de sinodul din 1520, prin care episcopul Francisc Várdai și vicarul său încercau să impună o serie de inovații contestate energic de către Alexandru, decanul de Mediaș, în numele întregului cler săsesc: limitarea libertății de dispoziție testamentară, obligarea capelanilor la plata censului catedralic, datorat până atunci doar de parohi arhidiaconilor, înăsprirea pedepseilor pentru fraudele comise la achitarea dijmei și pentru concubinajul preoților, limitarea autorității judecătorești a decanilor și creșterea censului pe care parohii îl plăteau prelatului diecezan⁶³. Colecția de copii manuscrise realizate în ultimul sfert al secolului al XVI-lea de către Emeric Lieb (Amicinus), paroh de Monariu și notar al capitlului bistrițean⁶⁴, demonstrează poziționarea parohilor bistrițeni de partea decanului general și interesul lor evident pentru procesul inițiat de acesta. Manuscrisul lui Amicinus cuprinde o serie de trimiteri la neînțelegerile de natură pecuniară cu episcopul de la Alba Iulia⁶⁵. Chiar dacă, așa cum am văzut mai sus, preoții bistrițeni au colaborat în numeroase privințe cu episcopii care s-au succedat la Alba Iulia și cu oamenii lor de încredere, trebuie avut în vedere faptul că principalul reper al identității lor instituționale a fost, probabil, apartenența la „universitatea spirituală” a sașilor⁶⁶. Această ipoteză promite să constituie un subiect interesant pentru investigațiile viitoare.

2. Bistrițenii la scaunul de judecată al episcopului

Cele două scaune de judecată ale episcopului Transilvaniei, aflate la Alba Iulia și Tășnad, erau conduse, în Evul Mediu târziu, de vicarii *in spiritualibus*, membri ai capitlului și specialiști ai dreptului canonic cu studii universitare, cei mai mulți dintre ei obținând titlul de *decretorum doctor* la una dintre universitățile Peninsulei Italice⁶⁷. Locuitorii districtului bistrițean intrau sub jurisdicția vicarului general de la Alba Iulia.

Clericii erau supuși exclusiv judecății ecleziastice în virtutea așa-numitului *privilegium fori*, în timp ce laicii se adresau, la rândul lor, tribunalului ecleziastic în chestiuni privitoare la administrarea sacramentelor, credință și erezie, testamente și executarea acestora, căsătorie și drepturile fetelor, dijmă, cămătărie, drepturile văduvelor, orfanilor și persoanelor vulnerabile, sperjur, precum și la orice altă dispută în care se putea impune sentința de excomunicare. Competențele scaunului bisericesc de judecată nu erau, însă, perfect delimitate. De exemplu, multe dispute matrimoniale implicau și probleme de drept funciar,

63 Pentru detalii vezi Kovács 2019, pp. 36–37; Kovács 2022, pp. 205–222.

64 Pentru biografia lui Amicinus și o descriere sumară a manuscrisului vezi Dincă 2017b, p. 31.

65 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 12v-13r, 29r, SIIAN: SB-F-00008-712(1).

66 Pentru definirea conceptului vezi Gündisch 2007, p. 719.

67 Vezi Haraszti Szabó 2019, pp. 83–97.

care țineau, însă, de instanțele laice. Profitând de această ambiguitate, elitele urbane au încercat să limiteze autoritatea instanțelor ecleziastice, mai ales în procesele privitoare la testamente – obținând din partea suveranilor interdicția ca vicarii să se amestece în cauzele de drept laic – precum și mandate de strămutare a unor procese la curtea regală⁶⁸. Bistrița nu a reprezentat o excepție în acest sens. La 16 aprilie 1488, în urma unei solicitări a magistratului bistrițean, regele Matia îi poruncea vicarului bisericii Transilvaniei să nu îi cheme la judecată pe locuitorii orașului în cauze de drept secular, muștrându-l totodată pentru că a ignorat un mandat anterior în acest sens⁶⁹. Un act similar a fost emis și de către regele Vladislav al II-lea⁷⁰. În contextul unor procese intentate de un anume preot secui pe nume Ioan, regele Ludovic al II-lea (1516–1526) a repetat interdicția de chemare neîntemeiată a bistrițenilor la scaunul ecleziastic de judecată⁷¹. Mandatele de strămutare a proceselor la instanțele laice vor fi fost, de asemenea, des întâlnite. De exemplu, în 1505, vicarul Melchior din Rákos înainta magistratului bistrițean, la porunca regelui Vladislav al II-lea, o pricină în care era implicat Bernard din Vermeș, castelanul răposatului voievod moldovean Ștefan cel Mare (1457–1504)⁷².

Decanii bistrițeni și-au consolidat dreptul de a judeca în primă instanță pricinile minore de drept canonic, a căror valoare nu depășea valoarea de 3 mărci de argint (18 florini), obținând confirmarea acestuia în anul 1471⁷³. Astfel, vicarul episcopal *in spiritualibus* era, teoretic, instanța de apel, însă uneori procesele erau inițiate direct înaintea lui. Încercarea de a descuraja această practică se reflectă în hotărârea adoptată în 1523 de preoții din decanatul de *Kiralya*, care instituiau o amendă în valoare de 3 mărci de argint pentru inițierea unui proces fără știrea decanului⁷⁴. Aici trebuie precizat, însă, faptul că atât încercările de limitare a jurisdicției vicarului, cât și mandatele de înaintare vizau doar o parte a competențelor tribunalului episcopal, fără a pune în discuție legitimitatea instituției vicariatului sau autoritatea sa judecătorească.

O mare parte dintre izvoare redactate în siajul instanței diecezane s-au pierdut de-a lungul veacurilor următoare. Astăzi nu se mai păstrează niciunul dintre protocoalele, manualele de procedură sau formularele folosite, fără îndoială, de către vicarii episcopilor transilvăneni din Evul Mediu târziu⁷⁵. De asemenea, trebuie avut în vedere faptul că fiecare proces genera

68 Pentru detalii privind organizarea și jurisdicția scaunelor episcopale de judecată în Evul Mediu târziu vezi Szentirmai 1962, pp. 164–221; Bónis 1963, pp. 174–235; C. Tóth, Lakatos, Mikó 2014, pp. 11–40.

69 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 159, ediție: Ub., vol. VIII, nr. 4781.

70 7 august 1496: ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 306, SIIAN: CJ-F-00044-1-306, regist: Berger 1986, nr. 382, pp. 110–111.

71 13 decembrie 1520: ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 602, SIIAN: CJ-F-00044-1-602, regist: Berger 1986, nr. 691, p. 190.

72 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 365, SIIAN: CJ-F-00044-1-365, regist: Berger 1986, nr. 445, p. 128.

73 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 24r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-72.

74 ANSB, FCEB, nr. 16, SIIAN: SB-F-00008-16.

75 Erdő 2001, pp. 89–108.

un număr însemnat de acte (împuterniciri, scrisori de înștiințare, mandate și rapoarte de chemare în judecată, ascultări de martori, amânări, sentințe etc.)⁷⁶, însă cele mai multe dintre pricinile cunoscute în prezent mai pot fi documentate doar prin intermediul unei singure surse. Fragmentele tezaurelor arhivistice de odinioară arată, totuși, că bistrițenii s-au înfățișat frecvent înaintea tribunalului diecezan, într-o mare varietate de cauze din sfera jurisdicției canonice. De pildă, în 1511, vicarul de la Alba Iulia le puna în vedere parohilor din regiune să nu încalce privilegiile conventului dominican din oraș și să nu pună niciun fel de opreliști credincioșilor care intenționau să participe la liturghiile de acolo ori care își exprimau intenția de a fi înhumați în așezământul fraților predicatori⁷⁷. În 1522, vicarul Paul din Turda emitea un mandat de ascultare a martorilor cu privire la o cauză de adulter din satul Sângeorzu Nou⁷⁸, raportul fiind întocmit de parohii din Bistrița și Beșineu⁷⁹. În anul următor, același vicar îl chema la judecată pe parohul din Sângeorzu Nou într-un proces inițiat de judele și jurații din același sat⁸⁰. La 12 august 1525, vicarul Paul își rezerva dreptul de a judeca o dispută testamentară între surorile dominicane și doi cetățeni din Bistrița⁸¹. Registrele de socoteli ale orașului menționează, la rândul lor, alte câteva cazuri în care diverși cetățeni ai Bistriței s-au prezentat înaintea vicarului de la Alba Iulia. Spre exemplu, în 1517, Blasiu *Salicida* mergea la Alba Iulia pentru o pricină testamentară, primind 2 florini pentru cheltuielile sale, iar în anul următor magistratul urban îi aloca 2 florini și jumătate lui Bartolomeu *Gro*, care urma să se înfățișeze la judecata vicarului într-un alt proces, a cărui natură nu este precizată⁸². Alte însemnări sunt și mai lacunare, amintind doar diverse sume date unor orașeni care urmau să călătorească la reședința episcopală *in certis negotiis*⁸³.

Conform practicii general răspândite în biserica latină, parohii acționau ca agenți ai instanței diecezane. Ei executau mandatele de cercetare, ascultare a martorilor ori chemare în judecată și întocmeau rapoartele aferente, având totodată rolul de a comunica și duce la îndeplinire sancțiunile spirituale, interdictul și excomunicarea⁸⁴. La jumătatea anilor 1470, Simon, parohul din Bistrița, a ocupat chiar funcția de vicar al episcopului Ladislau Geréb⁸⁵.

76 Pentru detalii privind procedura urmată de scaunele episcopale de judecată vezi C. Tóth, Lakatos, Mikó, 2014, pp. 65–91.

77 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 536, regist: Berger 1986, nr. 551, p. 155.

78 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 671, SIIAN: CJ-F-00044-1-671, regist: Berger 1986, nr. 766, pp. 207–208.

79 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 675, SIIAN: CJ-F-00044-1-675, regist: Berger 1986, nr. 770, p. 208.

80 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 676, CJ-F-00044-1-676 = DF 247721, regist: Berger 1986, nr. 771, p. 209.

81 Regist: Berger 1986, nr. 833, p. 224.

82 RB 1517: *Städtische Rechnungen: Steuer-Einnahmen und Ausgaben*, p. 30; RB 1518–1520: *Städtische Rechnungen: Steuer-Einnahmen und Ausgaben*, p. 12.

83 RB 1511–1513: *Hauptrechnung, mit drei vollständigen Besteuerungen der Stadt und vier Veranlagungen des Rodnauer Tals, samt den daraus finanzierten Ausgaben*, pp. 2, 31, 50, 77.

84 C. Tóth, Lakatos, Mikó 2014, pp. 69–70.

85 Firea 2013, pp. 164–165; C. Tóth 2017, p. 60.

Merită reținut și faptul că prima mențiune cunoscută a unui vicar episcopal în arealul bistrițean datează din 1505, în timp ce prima atestare a unui proces judecat efectiv de acesta apare abia peste alți șase ani. Explicația acestui fapt poate rezida, pur și simplu, în hazardul păstrării izvoarelor, însă este posibil și ca, în jurul anului 1510, vicarii să își fi consolidat autoritatea judecătorească în dauna decanilor. Această ipoteză trebuie verificată printr-o cercetare comparativă, care va include și arhivele altor decanate săsești de pe teritoriul diecezei.

3. Relații politico-militare

Episcopii medievali, în calitate de membri ai sfatului regal, participau la luarea celor mai importante decizii politice, având, totodată, îndatorirea de a ridica un contingent de câteva sute de călăreți pentru apărarea regatului. Evident, în calitatea lor de decidenți politico-militari, prelații transilvăneni colaborau cu celelalte autorități din provincie, printre care se numărau și liderii comunității săsești. Dat fiind că această comunicare cuprindea informații sensibile, ea avea loc, în general, prin viu grai. Corespondența privitoare la subiecte politice consta mai ales în recomandări ale unor oameni de încredere sau invitații la întâlniri față în față. În unele cazuri, episcopul însuși acționa ca intermediar între regele Ungariei și frunzașii scaunelor săsești. De exemplu, la 6 aprilie și 2 iunie 1491, regele Vladislav al II-lea le-a transmis sașilor o serie de dispoziții prin intermediul lui Ladislau Geréb⁸⁶.

Doisprezece ani mai târziu, în 1503, episcopul Nicolae Bacscai, primea o scrisoare de la Ștefan cel Mare, voievodul Moldovei. Pentru a putea elabora un răspuns adecvat, prelatul a solicitat sfatul magistratului bistrițean, care avea o bogată experiență în relațiile cu voievodul românesc est-carpatic⁸⁷. Din păcate, nu am putut identifica nici scrisoarea domnitorului moldovean și nici răspunsul bistrițenilor printre sursele consultate.

În ajunul bătăliei de la Mohács, la 27 aprilie 1526, episcopul Ioan Gosztonyi le reproșă bistrițenilor faptul că nu au onorat invitația sa de a veni la Alba Iulia pentru a discuta un litigiu ale cărui detalii rămân, de asemenea, necunoscute⁸⁸. După ce vestea catastrofalei înfrângeri a ajuns în Transilvania, la 7 octombrie 1526, episcopul a decretat mobilizarea militară a preoților secui și sași, cerându-le să se prezinte înarmați la Alba Iulia în data de 13 decembrie⁸⁹. Trei zile mai târziu, prelatul a solicitat și magistratului bistrițean să trimită 25 de pușcași în districtul Hațeg, sub comanda protonotarului Paul Barcsai, pentru a apăra hotarele Transilvaniei în fața unei posibile incursiuni otomane⁹⁰.

86 ANSB, CDM, seria U II, nr. 496, SIIAN: SB-F-00001-1-U2-496, ediție: Ub., vol. VIII, nr. 5110*; ANSB, CDM, seria U III, nr. 81, ediție: Ub., vol. VIII, nr. 5135*.

87 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 350, SIIAN: CJ-F-00044-1-350, regist: Berger 1986, nr. 428, p. 124.

88 ANCJ, FPOB, nr. 780, SIIAN: CJ-F-00044-1-780, regist: Berger 1986, nr. 876, p. 234.

89 ANSB, CDE, nr. 79, SIIAN: SB-F-00003-1-79.

90 ANCJ, FPOB, seria 1, nr. 824, SIIAN: CJ-F-00044-1-824, regist: Berger 1986, nr. 919a, p. 224.

Concluzii

Acest articol este doar un prim pas al unei cercetări mai ample, care vizează reconstituirea întregii evoluții a raporturilor dintre decanatele bistrițene și autoritatea diecezană în deceniile dinaintea Reformei. Pentru a atinge acest deziderat, este nevoie de o extindere a intervalului cronologic spre jumătatea secolului al XVI-lea. Trebuie reiterat și faptul că cercetarea de față include doar o parte a materialului bistrițean disponibil. Imaginea va fi completată, fără îndoială, prin consultarea numeroaselor surse păstrate la Arhiva Centrală Evanghelică din Sibiu, precum și la Serviciile Județene Bistrița-Năsăud și Sibiu ale Arhivelor Naționale. Registrul de socoteli al parohiei din Jelna, prezentat în mai multe publicații recente⁹¹, are o importanță deosebită și din perspectiva temei abordate în rândurile de mai sus. În vederea unei contextualizări optime a realităților bistrițene, analizele viitoare trebuie să aibă în vedere și tezaurele arhivistice produse și păstrate în cadrul celorlalte comunități săsești aflate sub oblăduirea prelaților de la Alba Iulia.

Acest sondaj arhivistic, limitat din punct de vedere spațial și cronologic, arată că episcopii de la Alba Iulia și slujbașii de la curtea lor au avut o relație instituțională normală cu elita laică și ecleziastică bistrițeană în jumătatea de secol analizată. Legătura dintre cele două entități a fost caracterizată de colaborarea pe numeroase planuri: administrativ, spiritual-liturgic, judecătoresc, fiscal și politico-militar. Conflictele, relativ rare și punctuale, s-au ivit în urma unor încălcări, reale sau imaginare, ale libertăților săsești, respectiv în contextul crizei politice generate de bătălia de la Mohács. Comparând situația din perioada studiată cu realitățile secolelor XIII-XIV, analizate de Adinel Dincă⁹², nu se observă vreo acutizare a vechilor neînțelegeri de ordin fiscal și jurisdicțional. La jumătatea celui de-al treilea deceniu al secolului al XVI-lea, niciun semn nu indica iminența unei rupturi între biserica sașilor bistrițeni și autoritatea diecezană de la Alba Iulia.

Totuși, autonomia și apartenența bistrițenilor la „universitatea spirituală” a sașilor transilvăneni par să fi favorizat dezvoltarea unei identități instituționale distincte, care percepea autoritatea diecezană de la Alba Iulia ca pe un element străin, susceptibil de a le periclita vechile privilegii⁹³. Fără îndoială, această situație a facilitat adoptarea Reformei la Bistrița, însă nu a fost suficientă. La triumful credinței luterane au contribuit, cu siguranță, mai mulți factori, precum avansul tiparului, activitatea prodigioasă a unor predicatori culți și carismatici, opțiunea elitelor sibiene și brașovene și – nu în ultimul rând – criza politică, instituțională și identitară care a urmat bătăliei de la Mohács, însă o evaluare a ponderii acestora va fi posibilă doar în urma unor cercetări viitoare.

91 Dincă 2020, pp. 273–303; Dincă 2020b, pp. 53–66; Dincă 2021, pp. 42–44; Dincă 2022, pp. 157–171.

92 Dincă 2017, pp. 240–286.

93 Gündisch 2007, pp. 720–722.

Bibliografie și izvoare citate

Surse de arhivă

- ANCJ, CG Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj, Colecția Generală, seria 2 – BCU, nr. 115.
- ANCJ, FPOB Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj, Fond Primăria Orașului Bistrița, seria 1, nr. 159, 244, 317, 338, 350, 371, 472, 536, 671, 675, 676, 780, 876, 905.
- ANSB, CDE Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Sibiu, Fond Episcopia Bisericii Evanghelice C.A. din Transilvania, Colecția de Documente Episcopale, nr. 79, 82, 91.
- ANSB, CDM Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Sibiu, Colecția de Documente Medievale, seria U II, nr. 496; seria U III, nr. 81.
- ANSB, FCEB Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Sibiu, nr. 4, 5, 6, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 277, 712.
- DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár [Arhivele Naționale ale Ungariei, Arhiva Diplomatică] 82641.
- DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [Arhivele Naționale ale Ungariei, Colecția Diplomatică de Fotocopii] 247352, 247421, 247721, 247862, 247923, 292088.

Ediții de surse

- Berger 1986 Albert Berger, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203-1570*, ed. Ernst Wagner, vol. I, Köln–Wien: Böhlau Verlag, 1986.
- Fabritius 1875 Karl Fabritius, *Urkundenbuch zur Geschichte des Kisder Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiete desselben ehemals befindlichen Orden*, Hermannstadt: Franz Michaelis, 1875.
- RB Zsolt Simon, András Péter Szabó, *Die Mittelalterlichen Rechnungen der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, <https://www.ungarisches-institut.de/forschungen/projekte/laufende-projekte/251-die-mittelalterlichen-rechnungsb%C3%BCcher-der-stadt-bistritz-in-siebenb%C3%BCrgen-2.html>, accesat în data de 12 ianuarie 2024.
- Szerémi 1857 Szerémi György, *II. Lajos és János királyok házi káplánja, Emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543* [Memoriile lui Gheorghe Szerémi, capelanul privat al regilor Ludovic al II-lea și Ioan, despre decăderea Ungariei, 1484-1543], ed. Gusztáv Wenzel, Pest, Emich Gusztáv, 1857.
- Ub. Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad Gündisch, Gernot Nussbächer, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VII 1474-1486, București: Editura Academiei Române, 1991; vol. VIII, disponibil exclusiv online <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/>, accesat în data de 12 ianuarie 2024.
- Wittstock 1862 Heinrich Wittstock, „Einige Bemerkungen über die Ursprünglichen Verhältnisse der norddeutschen Ansiedlung”, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, 5, 1862, pp. 255–285.

Literatură secundară

- Bogdán 1991 István Bogdán, *Magyarországi űr-, térfogat, súly- és darabmértékek 1874-ig* [Unități de măsură pentru capacitate, volum, masă și număr în Ungaria până la 1874], Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991.
- Bónis 1963 György Bónis, „Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526”, în *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, LXXX, 1963, pp. 174–235.
- C. Tóth, Lakatos, Mikó 2014 Norbert C. Tóth, Bálint Lakatos, Gábor Mikó, *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején* [Disputa dintre prepozitul și capitlul din Bratislava. Activitatea scaunelor ecleziastice de judecată în Ungaria – organizarea și funcționarea capitlului din Bratislava la începutul secolului al XV-lea], Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2014.
- C. Tóth 2017 C. Tóth, Norbert, *Magyarország késő-középkori főpapi archontológiája (1458–1526)* [Arhontologia prelaților din Ungaria în Evul Mediu târziu (1458–1526)], Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár, 2017.
- Dahinten 1988 Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, ed. Ernst Wagner, Köln–Wien: Böhlau Verlag, 1988.
- Dennis 2017 Chris Dennis, „Ecclesiastical Revival and the Spoils of War: Reconstructing Episcopal Power in the Diocese of Coutances after 1066”, in Peter Coss, Chris Dennis, Melissa Julian-Jones, Angelo Silvestri (eds.), *Episcopal Power and Local Society in Medieval Europe, 900-1400*, Turnhout: Brepols, 2017, pp. 61–80.
- Dincă 2013 Adinel C. Dincă, „Documente și scrisori ale episcopilor Transilvaniei (secolele XIII–XVI)”, in Susana Andea, Avram Andea, Adinel Dincă, Livia Magina (editori), *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII–XVII*, Cluj-Napoca–Gatineau: Argonaut – Symphologic Publishing, 2013, pp. 47–108.
- Dincă 2017 Adinel C. Dincă, *Instituția episcopală latină în Transilvania medievală: secolele XI/XII–XIV*, Cluj-Napoca: Mega – Argonaut, 2017.
- Dincă 2017b Adinel C. Dincă, „The Medieval Book in Early Modern Transylvania. Preliminary Assessments”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Historia*, LXII, 2017, nr. 1, pp. 23–34.
- Dincă 2018 Adinel C. Dincă, „Papal and Curial Letters in Romania. A Preliminary Assessment for a Censimento Project”, in Andreas Gottsmann, Pierantonio Piatti, Andreas E. Rehberg (eds.), *Incorrupta monumenta Ecclesiam defendunt. Studi offerti a Mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano II. Archivi, Archivistica, Diplomatica, Paleografia*, Città del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano, 2018, pp. 355–370.
- Dincă 2020 Adinel C. Dincă, „Churchwardens and their Accounts in Transylvania, Fourteenth to Sixteenth Centuries: A Preliminary Assessment”, in Ionuț Epurecu-Pășcovici (editor), *Accounts and Accountability in Late Medieval Europe: Records, Procedures, and Socio-Political Impact*, Turnhout: Brepols, 2020, pp. 273–303.

- Dincă 2020b Adinel C. Dincă, „Providi, honesti et laboriosi viri. Epitropii în Transilvania medievală”, in Susana Andea *et al.* (editor), *Istoria și scrisul istoric azi. Opțiuni metodologice. Paradigme. Agendă. Lucrările Conferinței Internaționale din 3-5 februarie 2020, dedicată Centenarului Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2020, pp. 53–66.
- Dincă 2021 Adinel C. Dincă, „Dorfkirche und Schriftlichkeit in Siebenbürgen um 1500”, in Ulrich A. Wien (ed.), *Common Man, Society and Religion in the 16th Century/ Gemeiner Mann, Gesellschaft und Religion im 16. Jahrhundert*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2021, pp. 39–53.
- Dincă 2022 Adinel C. Dincă, „Comunitatea laică și parohia în Jelna la 1500: între micro-sociologie și micro-istorie”, în *Revista Bistriței*, XXXVI, 2022, pp. 156–177.
- Erdő 2001 Péter Erdő, *Egyházjog a középkori Magyarországon* [Dreptul canonic în Ungaria medievală], Budapest: Osiris Kiadó, 2001.
- Fabritius 1875b Fabritius, Károly, *Pemfflinger Márk száz gróf élete. Különös tekintettel a reformáció elterjedésére az erdélyi százszok között. Akadémiai székfoglaló értekezés* [Viața lui Mark Pemfflinger, comitele sașilor, cu privire specială asupra răspândirii Reformei în rândul sașilor transilvăneni. Discurs de recepție la Academia Maghiară de Științe], Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1875.
- Fedeles 2021 Tamás Fedeles, *Ordinationum Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1523)*, Budapest – Roma: Magyar Tudományos Akadémia – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2021.
- Firea 2013 Ciprian Firea, „Preoți parohi și artă în orașul Bistrița la sfârșitul Evului Mediu”, în *Revista Bistriței*, XXVII, 2013, pp. 160–172.
- Gündisch 2007 Konrad Gündisch, „Universitatea spirituală a comunităților bisericești săsești în secolele XV și XVI”, in Constantin Bărbulescu *et al.* (ed.), *Biserică, Societate, Identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 719–725.
- Haraszi Szabó 2019 Péter Haraszi Szabó, „Az egyetem befolyása a Hunyadi-kor eleji vikáriusok életpályájára és karrierjére” [Influența universității asupra biografiilor și carierelor vicarilor de la începutul epocii Huniazilor], in Tamás Fedeles (ed.), *Mátyás király és az egyház*, Pécs, Pécsi: Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpontja, 2019, pp. 83–101.
- Hegyí 2021 Géza Hegyi, „Az egyházi tized intézményrendszerének változásai a középkori erdélyi egyházmegyében”, in Boglárka Weisz, István Kádas (ed.), *Határon innen és túl. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2021, pp. 185–229.
- Hope 2017 Aaron Hope, „Bishops’ Deputies and Episcopal Power in Medieval Law, c. 1150 to c. 1350”, in Peter Coss, Chris Dennis, Melissa Julian-Jones, Angelo Silvestri (eds.), *Episcopal Power and Local Society in Medieval Europe, 900-1400*, Turnhout: Brepols, 2017, pp. 195–22.
- Kovács 2019 Mihai Kovács, „Die Beziehungen zwischen der Sächsischen Nationsuniversität und dem Bistum Siebenbürgen am Vorabend der Reformation (1513-1524)”, in *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, XLII, 2019, pp. 36–44.

- Kovács 2019b Mihai Kovács, „Patru invitații la prima liturghie a episcopului Franciscus Várdai”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu – Series Historica*, 58, 2019, Supliment, pp. 175–182.
- Kovács 2022 Mihai Kovács, „Egyházmegyei zsinat és vizitáció Erdélyben a 16. század első negyedében” [Un sinod diecezan și o vizitație canonică în Transilvania în primul sfert al secolului al XVI-lea], in Emese Egyed, László Pakó (ed.), *Certamen IX. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2022, pp. 205–222.
- Reinerth 1979 Karl Reinerth, *Die Gründung des Evangelischen Kirchen in Siebenbürgen*, Köln – Wien: Böhlau, 1979.
- Sörös 1909 Pongrácz Sörös, „Adatok Felsőszelestei Gosztonyi János püspök életéhez” [Date cu privire la viața episcopului Ioan Gosztonyi de Felsőszeleste], în *Religio*, LXVIII, 1909, pp. 595–600, 612–614, 629–633, 644–646, 660–661.
- Szentirmai 1962 Alexander Szentirmai, „Die ungarische Diözesankurie im Spätmittelalter”, în *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, XLVIII, 1962, pp. 164–221.0
- Temesváry 1922 Temesváry, János, *Erdély középkori püspökei* [Episcopii Transilvaniei în Evul Mediu], Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1922.
- Teutsch 1921 Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt: Krafft, 1921.
- Tóth 2018 Csaba Tóth, „Minting, Financial Administration and Coin Circulation in the Árpadian and Angevin Periods (1000–1387)”, in József Laszlovszky, Balázs Nagy, Péter Szabó, András Vadas, *The Economy of Medieval Hungary*, Leiden – Boston: Brill, 2018, pp. 279–294.

Considerații referitoare la structuri administrative și documentele create în a doua jumătate a secolului XIX: Congregația comitatului Bistrița-Năsăud

Dr. Adrian ONOFREIU

consilier superior, Serviciul Județean
al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud
adrianonofreiu@yahoo.com

Rezumat

Autorul semnalează un set de documente *inedite* create de instituția administrativă a comitatului Bistrița-Năsăud. Sumarele considerații introductive, ca și textul unuia din aceste documente au scopul de a focaliza cercetarea istorică asupra conținutului și a stimula valorificarea lor, pentru întreaga perioadă din care s-au păstrat.

Cuvinte cheie: dualism, comitat, Bistrița-Năsăud, administrație, statut, lege, secol XIX.

Observations regarding administrative institutions and documents created in the second half of the 19th century: Bistrița-Năsăud County Congregation

Abstract

The author highlights a set of *unique* documents created by the administrative institution of Bistrița-Năsăud County. The brief preliminary observations, as well as the text of one of these documents, aim to focus historical research on their content and stimulate their utilization for the entire period during which they have been preserved.

Keywords: dualism, county, Bistrita-Năsăud, administration, statute, law, 19th century.

Limitele actuale, forma, structura administrativă și suprafața județului Bistrița-Năsăud s-au conturat treptat, în urma împărțirilor politico-administrative care au avut loc de-a lungul secolelor. Dar, cu toate acestea, au existat câțiva factori care au avut un rol polarizator în individualizarea diferitelor forme de organizare administrativ-teritorială din această zonă de contact între Transilvania și Carpații Orientali. Astfel, cetatea Bistriței și Năsăudul au constituit de timpuriu nuclee ale vieții social-economice și culturale, valea Bistriței asigura legăturile dintre Transilvania și Moldova, iar configurația de amfiteatru natural a reliefului, brăzdat de văi primitoare, a favorizat dezvoltarea așezărilor și a prefigurat, într-o anumită măsură, conturul și limitele unor unități administrative care s-au succedat în timp și spațiu. Teritoriul actual al județului se compune din localități care au aparținut, în timp, altor unități administrative, specifice Transilvaniei la vremea respectivă (comitate, districte, prefecturi, județe) și care s-au întrepătruns în această zonă¹.

După instalarea dualismului austro-ungar s-a pus problema reorganizării pe principii moderne a Transilvaniei. Prin urmare, s-a introdus centralismul de la Budapesta și au fost desființate autonomiile locale bazate pe criterii etnice. În această situație au fost desființate districtele săsești și românești și s-a revenit la organizarea sub formă de *comitate*. Astfel, vechile comitate au fost divizate ori comasate, sau au apărut altele noi: Solnoc-Dăbâca, Turda-Arieș, Turda-Mureș, Bistrița-Năsăud, Cojocna, Maramureș, Sătmar, Sălaj, Bihor, Arad, Alba de Jos, Hunedoara, Târnava Mare, Sibiu, Ciuc și Trei Scaune. Noile comitate aveau-declarativ-autonomie administrativă, dar au fost subordonate politic guvernului de la Budapesta.

Politica acestuia a urmărit în prima etapă desființarea instituțiilor centrale ale fostului Mare Principat al Transilvaniei, iar introducerea elementelor instituționale de tip burghez a avut loc doar la nivelul *instituțiilor locale*. În acest sens au fost adoptate o serie de legi cu caracter modern pe linia administrației, care au jucat un rol însemnat în evoluția statului în a doua jumătate a secolului XIX. Rolul central în acest proces a revenit *municipiilor* și *comunelor*.

Municipiile – definite ca *o comunitate umană constituită în principiu, din întreaga populație a unui teritoriu determinat, care exercita în mod autonom administrarea ținutului în cauză* – s-au organizat la nivelul *comitatelor* și al *orașelor municipii*. Pe teritoriul unui asemenea municipiu administrația nu era exercitată de organele create de puterea centrală ci de însăși comunitatea respectivă, *prin simpla desemnare a funcționarilor săi*.

Potrivit legii XLII/1870 municipalitatea lua măsuri în mod independent referitor la teritoriul pe care-l administra, emitea hotărâri și întocmea regulamente pe care le executa prin organele proprii, își alegea funcționarii, stabilea cheltuielile autonomiei locale și stătea în contact direct cu guvernul. În acest mod, municipiile au luat locul – în timpul dualismului austro-ungar – fostelor comitate, scaune, districte și orașelor libere regești. *Adunarea generală* exercita drepturile acordate comitatului, în calitate de municipiu. *Comitetul*

1 Bâca, Onofreiu, 2006, pp. 341–343.

municipal, alcătuit din membrii aleși pe timp de 6 ani era format în mod paritar, jumătate din membrii aleși, jumătate, din membrii de drept (viriliști) pe baza impozitului plătit. Adunările generale se țineau de regulă, de cel puțin două ori pe an, primăvara și toamna și erau pregătite de o comisie permanentă.

Principalele atribuții ale adunării generale se concretizau în întocmirea de regulamente obligatorii pe teritoriul comitatului², stabilirea împărțirii administrative (plăși/circumscripții), construirea de drumuri și edificii publice, administrarea patrimoniului municipalității și a veniturilor realizate, stabilirea impozitului adițional, alegerea funcționarilor comitatului, reglementarea salariilor, înființarea sau desființarea unor funcții, verificarea casierilor subordonate municipalității, rezolvarea apelurilor înaintate de comune.

Dintre funcționarii centrali, legea menționa *comitele suprem* – numit și reprezentând guvernul central – *vicecomitele*, *prim-notarul*, *jurist-consultul*, *casierul principal*, *contabilii*, *președintele Sedriei Orfanale*, *medicul primar*, *medicul veterinar*, *inginerul*, *arhivarul* – toți funcționari aleși de reprezentanța comitatului. Ca funcționar teritorial exercita atribuții *judele nobiliar*, funcționarul cel mai înalt al câte unei plăși, cu sarcina de a îndruma și supraveghea activitatea comunelor de pe raza unității sale administrative.

Comitatul Bistrița-Năsăud³ a definit plenar politica de „nivelare” națională în cadrul unei națiuni – cea maghiară – a administrației budapestane. Acest fapt a fost definit și în actele administrative succesive, din anii 1876–1893, referitoare la: numărul și timpul adunărilor generale⁴; al Sedriei orfanale⁵ și a altor servicii sau funcționari comitatensi.

Toate acestea au fost cuprinse în statutul general de organizare⁶, care conținea reglementări privitoare la: împărțirea comitatului în cercuri administrative; personalul, salariile

2 Cu titlul de exemplu amintim din activitatea legislativă *Statutul Sedriei Orfanale* 1880; *Instrucțiune de serviciu*, 1885, sau corpusul intitulat *Statute și regulamente* 1895.

3 „Împreunatul comitat Bistrița-Năsăud”, organizat prin Legea XXXIII/1876, cum a fost denumit în documentele din primii ani de existență. Sintagma definea caracterul forțat al „unificării” celor două zone diferite: în principiu, cea a fostului regiment de graniță, majoritar cu populație românească și a fostului district săsesc al Bistriței. Semnificative au fost luările de cuvânt ale preotului bistrițean Gottlieb Budaker, dar mai ales a profesorul năsăudean Maxim Pop, în adunarea generală de constituire din 4 septembrie 1876, sintetizate astfel de presa românească: „deși nici unii, nici alții nu au dorit această contopire a districtelor, că, mai bine le-a plăcut a viețuii de sine, însă dacă legea impune, dedați a fi ascultători de legi, locuitorii acestui district vor a se supune și de data aceasta legii și a rămâne credincioși tronului și dinastiei, pentru totdeauna”; *Gazeta Transilvaniei*, 1876, p. 1.

4 „Reprezentanța municipală a comitatului Bistrița-Năsăud ține pe an două adunări generale și anume, în ziua de miercuri din săptămâna a doua a lunilor aprilie și octombrie”; apud *Statut referitor la numărul și timpul adunărilor generale*, 1895, p. 28.

5 Idem, pp. 200–218.

6 În baza „Articolului de lege LXII/1870” și îndeosebi, a „Articolului de lege nr. XXI din anul 1886 despre municipalități”, în *Cadrul legislativ...*, 2020, pp. 162–201. Vezi statutul adoptat în

acestui, banii de quartir⁷, pauşalele⁸ de călătorie şi despre alte competenţe a funcţionarilor şi a personalului de manipulaţiune şi ajutorire; cercul de activitate şi datorinţa vice-comiteiului; cercul de activitate, datorinţele personalului notarial şi despre împărţirea lucrului acela; cercul de activitate şi datorinţele fiscalului⁹ comitatens; cercul de activitate şi datorinţele proto-medicului, veterinarului şi a medicilor cercuali; organizaţiunea casei municipale, despre cercul de activitate şi datorinţele casarului şi controlorului; datorinţele personalului central de ajutorire şi manipulaţiune; a inspectorului de casă¹⁰, a personalului de serviciu şi a portarului; cercul de activitate şi datorinţele prot-pretorilor, pretorilor¹¹, personalului cercual de ajutorire şi manipulaţiune; diurnele şi competenţele de trăsură a funcţionarilor, personalului de ajutorire, manipulaţiune şi servitorime; administraţia carcerului¹² administrativ.

Conţinutul documentului pe care-l publicăm¹³ ne introduce în mecanismul intern al dezbaterilor congregaţiei comitatului Bistriţa-Năsăud. Parcurgându-l, cei interesaţi pot descoperi problemele dezbătute, deciziile adoptate şi validarea sau invalidarea lor de către forurile administrative superioare. În acelaşi timp, prezintă „oglină” entităţii administrative constituite fortuit – ca atâtea altele în Transilvania – de autorităţile centrale de la Budapesta, proces subsumat ideii de unică naţiune maghiară.

Am intervenit în note de subsol pentru:

- a. a explica termeni/expresii azi neuzitate;
- b. lărgirea ariei informative, prin referinţe bibliografice suplimentare.

Pentru identificare şi eventuală consultare, am indicat la final sursa de provenienţă.

În concluzie, un prim document dintr-o serie care „aşteaptă” să fie cercetate, interpretate şi valorificate¹⁴, ieşind astfel din „colbul” arhivelor, pentru a „vorbi” despre trecut, din perspectivă administrativă, dar, nu numai!

adunarea generală a reprezentanţei municipale din 10 octombrie 1888, întregit în adunarea generală ținută în 18 mai 1893 şi aprobat de ministru de Interne la 27 iulie 1893, în *Statute*, 1895, pp. 73–106.

7 Chirie.

8 Diurne.

9 Jurist-consult.

10 Aici, cu sensul de administrator al imobilului reşedinţă a comitatului.

11 Este interesantă traducerea titlului, prin asimilarea cu denumirea din perioada interbelică.

12 Aici, cu sensul de loc de detenţie, organizat în cadrul clădirii comitatense.

13 Subliniem că protocoalele congregaţiei comitatense sunt păstrate începând cu anul 1877, redactate doar în limba maghiară şi germană. Aici publicăm textul primului protocol, tradus/autentificat şi în limba română. Pentru o eventuală serie restitativă integrală până în 1918, constituirea unui colectiv format din cunoscători ai limbilor/paleografiilor maghiară şi germană, alături de români, devine/este *esenţială*. Ele continuă până în anul 1937, fiind păstrate la Serviciul Judeţean Bistriţa-Năsăud al Arhivelor Naţionale (în continuare ANBN), Fond *Prefectura judeţului Năsăud-registre*, reg. inv. nr. 1–52.

14 Semnalăm doar contribuţia mult restrânsă temporal pentru o localitate rurală, Răduţiu, 2014.

Protocolul
Universității¹⁵ împreunatului comitat Bistrița-Năsăud despre ședința ordinară ținută în
cetatea Bistrița în 5 aprilie 1879.

Sub prezidiul
Domnului Comite Suprem
Ferdinand Hößler
fiind de față

Lani Gottfried, Beșanu Nicolae, Bota Popu Nicolau, Isip Ioan, Kuales Godofred, Schiffbäumer Samuel, Dr. Haupt Godofred, Manu Gabor, Schuster Adolf, Cimbulea Dorothei, Anton George, Schuller Friedrich, Vărăean Ștefan, Wladar Albert, Dr. Pop Istvan, Purceila Ioan, Dr. Alexi Artemie, Scridon Gabriel, Hangea Beniamin, Cincea Elia, Burduhos Elia, Titieni Isidor, Gălan Pavel, Jarda Ioan, Silași Alexandru, Cîmpeanu Ioan, Bălan Nicolau, Dr. Nussbächer Friedrich, Hoffgräff Ioan, Müller Carol, Groß Gottlieb, Löew George, Lica Dănilă, Cserenyi Dănilă, Zins Carol, Sahling Andreas, Bodó Sandor, Elekes Ioan, Budaker Gottlieb, Schiffbäumer Ioan, Friedriger Ioan, Gräff Ioan, Pfingsgräff Mihail, Seidel Mihai, Hanek Martin, Penteker Ioan, Klös Martin, Weber Martin, Dr. Filkeni Teodor, Hallrich Gottlieb Carol, Philippi Mihai, Braedt Ferdinand, Riedel Georg, Bertleff Ioan, Bidner Georg, Bidner Ioan, Weiß Peter, Steiner Simeon, Schwartz Michael, Thodt Mihai, Barth Mihael, Silași Ioan.

După ce a sosit domnul președinte la 10 ore a. m. în sala de pertractare a declarat ședința de deschisă și apoi, s-a pășit la ordinea zilei.

1. Se referează comunicațiunea despre acea întâmplare foarte îmbucurătoare cum că Majestatea Sa, prea grațiosul nostru domnitor și rege apostolic, apoi Majestatea Sa Regina, în 24 a lunii lui aprilie a. c. vor serba ziua onomastică a fericitei căsătoriei Sale de 25 de ani.

Comitele suprem ca președinte, în una cuvântare potrivită, amintind momentuositatea acestei festivități familiare¹⁶ a împărtășit universității comitatense cum că, în urma devastațiunii civității Szegedinului și a unor comune din jurul aceluia, ce a cauzat-o esundarea fluviului Tisa, Majestatea Sa abzicând de la serbarea aceste prea înalte festivități familiale a bine voit prea Înălția Sa, a-și descoperi acea datorință, cum că spesele destinate de către universitate spre acest scop, să se întrebuințeze în favoarea dăunaților prin esundare, dând totodată expresiune acelei convingeri, cum că universitatea comitatensă, adorințele¹⁷ sale omagiale către Majestatea Sa și le va exprima în o adresă prea loială așternând prin Excelența Sa, Ministrul președinte.

În urma împărtășirii președintelui Comite suprem și a propunerii membrului comitetului reprezentativ Georg Löew, cu unanimitate s-a adus următorul:

15 Aici, cu sensul de adunarea generală.

16 Corect, familiale.

17 Cu sensul de atitudine omagială, de felicitare.

Conclus!

Adorințele prea cordiale și foarte îmbucurătoare a acestei universități comitatense, din ocaziunea festivității familiale prea înalte sunt, în o adresă loială așternândă prin Excelența sa, Ministrul președinte de a se așterne la treptele prea înaltului tron al Majestății Sale, care adresă citindu-se, s-a și primit.

Trimiterea deputațiunii de felicitare, amăsurat prea înaltei voințe a Majestății Sale, a regelui va rămânea¹⁸, spesele destinate spre acel scop, ca desdăunare pentru ajutorarea dăunaților prin esundarea din Szegedin și din jurul acestuia, universitatea le statorește în 400 de florini; cu efectuarea acesteia se încredințează Vice-Comitele comitatens.

2. Se referează că s-au trimis de la înaltul regim regesc unguresc universității comitatense articlii¹⁹ de lege din anul 1878, XXX, XXXI, XXXII; XXXIII; XXXIV, XXXV și XXXVI, apoi, I, II și V '879, spre publicare²⁰.

Publicarea acelor articli se ia spre știință.

3. Se publică ordinațiunea Excelenței Sale, Domnului Ministru de Agricultură, Industrie și Comerț B^{ron} Kemény Gabriel, d. d. 31 decembrie 1878 nr. 1182/'878, prin care se împărtășește universității comitatense că Majestatea sa Cesaro și Apostolică regească l-a denumit de ministru de Agricultură, Industrie și Comerț și provoacă totodată toate organele spre a-l sprijini în afacerile sale.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se aduce următorul

Conclus: se ia spre știință.

4. Se referază că înaltul Minister regesc unguresc de Interne, cu ordinațiunea din 12 februarie 1879, a retrimis universității comitatensă statutul Sedriei Orfanale și Curaterale așternut spre întărire, înalt aceluia, cu rezoluțiunea Vice-Comitelui comitatens, d. d. 28 decembrie 1878 nr. 3489, spre a se modifica și întregi, în sensul observărilor cuprinse în sus citata înaltă ordinațiune.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se aduce următorul:

Conclus: Statutele se primesc en bloc²¹ așa, precum s-au rectificat și este a se așterne înaltului minister regesc unguresc de Interne cu una reprezentațiune deslușitoare, spre întărire²².

5. Se referează ordinațiunea înaltului minister reg. ung. de Interne, d. d. 14 ianuarie 1879 nr. 1575 cu care s-a retrimis suplica comisiunii scolastice de agricultură din Bistrița în privința concederii spre a putea contracta un împrumut în sumă de 8.000 florini, pe lângă ipotecarea realităților²³ Școlii de Agricultură, spre a clădi edificiul Școlii de Agricultură și

18 Cu sensul de a se anula, de a nu se mai trimite.

19 Articolele de lege; aici, cu sensul de legi. În această perioadă, numerotarea legilor se făcea cu cifre romane.

20 Spre luare la cunoștință. Vezi rezoluția care urmează în text.

21 În întregime; aici, cu sensul de a fi asumate în conformitate cu modificările făcute.

22 *Statutul Sedriei Orfanale*, 1880; vezi și *Statutul sedriei orfanale*, 1895, pp. 200–218.

23 Proprietăților.

mai încolo, în privința determinațiunii că, cine are să reprezenteze Școala de Agricultură în treburile ei private spre a compune, în sensul § 19 a art. de lege XXXIII din anul 1876, un statut preste administrarea fondului scolastic de agricultură și a-l așterne înalt aceluia, spre întărire.

Proiectul statutului se așterne prin aceasta congregațiunii comitatense.

Pe baza propunerii comisiei permanente s-a adus următorul:

Conclus: Sus citatul proiect de statut se primește en-bloc și este a se așterne înaltului minister reg. ung. de Interne, spre întărire.

Suplica comisiei Școlii de Agricultură pentru concederea de a contracta un împrumut de 8.000 florini din casa națională săsească și asigurarea împrumutului cu ipotecarea realităților Școlii de Agricultură, spre a procura mijloacele pentru finirea clădirii edificiului Școlii de Agricultură se concede din partea universității comitatense, pe baza statului compus despre administrarea averii școlii agronomice, în sensul căreia reprezentarea Școlii de Agricultură față cu contractele, care cuprind în sine schimbarea substanței acelei averi, se ține de activitatea municipiului²⁴.

6. Se referează că înaltul minister reg. ung. de Interne cu ordinațiunea, d. d. 7 faur 1879 nr. 5042 a întărit statutul acestei universități comitatense în privința pedepselor banale²⁵ dictate funcționarilor jurisdicționali și comunali, apoi, învățătorilor populari în calea disciplinară de deregătoriile competente respectiv, despre întrebuințarea, apoi, asigurarea încasării, administrării și computării²⁶ acelora.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Spre știință.

7. Se referează că prin abdicarea vice-notarului Dănilă Wagner postul acestuia a devenit vacant; Domnul comite suprem, ca agende de oficioase să nu sufere vreo împiedecare, a substituit pe Carol Schankenbank, adjunct de jude procesual în cercul Beșineului²⁷, deci acum este pe lângă alegerea legală, a se alege un notar și eventualmente, un adjunct cercual.

Tot-deodată împărtășește Domnul comite suprem că pe sus menționatul post a concurs numai vice-notarul substituit Carol Schankenbank.

Conclus: Cu unanimitate s-a ales de vice-notar comitatens Carol Schankenbank, iar din partea Domnului președinte s-a înștiințat.

După aceea împărtășește Domnul Comite suprem că venind în urma alegerii acestuia vacant postul de adjunct a cercului Beșineului, pe postul acesta a concurs numai notarul cercual din Ida Mare, Szöcs Mihály.

Conclus: S-a ales cu unanimitate de adjunct a cercului Beșineului Szöcs Mihály, ce, din partea președintelui s-a și comunicat.

24 Cu sensul de comitat.

25 Financiare; în bani.

26 Înscrierii ca venituri la buget.

27 Denumire de la localitatea reședință a cercului, Beșineu, azi Vișoara.

8. Înalțul minister reg. ung. de Interne cu ordinațiunea, d. d. 21 faur 1879 nr. 7123 împărtășește, în urma suplicii lui Francisc Broser, fostul proto-notar a Magistratului cetății Bistrița, așternută înmediat la înaltele locuri că, în sensul concludului congregațiunii comitatense din 6 iunie 1877, nr. VI, neîntărit de la înaltele locuri, să i se deie pensiunea anuală de 400 florini din contribuțiile singuraticelor comune districtuale; cum că în această privință s-a cerut opiniunea comitelui suprem comitatens despre aceea că, procuras-a quota de pensiune prin aruncături²⁸, ce se vor face după contribuțiunea regească pe comune.

Din relațiunea așternură în amintita privință iese afară ca concernentă, relațiune a vice-comitelui comitatens din 14 august 1877 nr. 2646., ca quota de pensiune s-a procura de la fostele comune districtuale, în calea facerii de aruncături după contribuțiune, ce a adus după sine neîntărirea concludului, se bazează pe o greșeală, pentru că pensiunea nu a fost a se procura prin facerea de aruncături după contribuțiuni pe cele 23 de comune din fostul district al Bistriței ci, în sensul menționatului conclud, din venitele deosebite a acelor comune și pretensiune spre a se contribui din acea avere la acel scop nu numai, că nu este în contra legii, ci se bazează pe artichul de lege XXXIII²⁹, § 20 din anul 1876.

După ce acuma, pe baza deslușirii, concludul congregațiunii din 6 iunie 1877, nr. VI este în lege lăsat, și din venitele comunelor a fostului district al Bistriței se poate acoperi pensiunea fără greutate, s-a întărit concludul acela și, are conregațiunea comitatensă, în sensul ordinațiunii din 23 iulie 1877, nr. 28563/'877, a dispune cele necesare.

Pe baza propunerii comisiei permanente s-a adus următorul:

Conclus: Această înaltă ordinațiune se ia spre știință și este suplicantele despre aceasta, a se încunoștința.

Procurarea pensiunii din 1 ianuarie 1877 începând până la ziua de astăzi, din care a încetat a trage fostul proto-notar al districtului Bistriței salariul său de la Magistratul cetății Bistriței, este după suma de pensiune anuală de 400 florini, pentru timpul din 1 iunie până în finea lunii lui decembrie m1877, cu 233 florini 33 cruceri; pe 1878, 400 florini; pe 1879, 400 florini, laolaltă, 1033 florini 33 cruceri, o a din contribuirile cetății și a 23 de comune a fostului district al Bistriței din venitele alodiale a acelor comune a se efaptui și a se administra la casa municipală, în care proporțiune singuraticele comune, spre acoperirea speselor pentru fostul district al Bistriței, în comun, mai înainte, a contribuit. Cu dispunerea mai încolo se încredințează vice-comitele comitatens.

Din sumele acestea este a quota de pensiune pentru timpul de la 1 iunie 1877 până în finea lunii lui aprilie 1879, în suma totală de 766 florini 66 cruceri a se plăti, pe lângă quitanță, lui Traugott Broser, pe timpul venitor, însă este a se plăti în fiecare lună anticipându, câte 33 florini 33 cruceri și, cu finea an ului, a se așterne raciocin³⁰.

28 Taxe, impozite locale.

29 Articolul de lege; în această perioadă legile erau numerotate cronologic, în ordinea emiterii, cu cifre romane.

30 Socoteală, cu sensul de bilanț contabil.

Cu finea fiecăruia an este a se procura suma de pensiuine, în sumă anuală de 400 florini, a se dispune în modul sus indicat pentru anul viitor și așa, ca comunele (sic!) concurgătoare să le administreze la casa comunală, în plățirea pensiunii să se întâmple în rate lunare.

9. Se referează că înaltul minister regesc ung de Interne cu înalta ordinațiune, d. d. 12 decembrie 1878 nr. 44235 a trimis preliminarul bugetului acestui comitat pe 1879 întărit.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se aduce următorul:

Conclus: Acest înalt esmis se ia spre știință.

10. Se referează că înaltul minister regesc ung de Interne cu ordinațiunea din 6 martie 1879 nr. 831/pres. a denumit de președinte la comisiunea de măsurătoare a contribuțiunii de venit pe anul 1879, pe d-l. Bod Károly și că, în sensul art. de lege XV din anul 1876, § 6, pentru sus menționata comisiune sunt a se alege doi membri ordinari și 2 suplenți.

Conclus: Cu unanimitate s-au ales: de membrii ordinari: Dr. Filkeni Teodor, Lica Dănilă; de membrii suplitori: Löew Georg, Cincia Elia.

11. Se referează că, în sensul § 55 a art. de lege VI din anul 1876, este din partea congregațiunii a se desemna un membru al congregațiunii îndreptățit spre a purta advocația, spre a substitui în decurgerea anului curent în trebi disciplinare, pe fiscalul³¹ comitatens, în caz de lipsă.

Conclus: De fiscal se desemnează avocatul Pockh Carol.

12. Se referază că înaltul minister reg. ung. de Interne provoacă că înalta ordinațiune d. d. 15 faur 1879 nr. 6885 pe universitatea comitatensă a concluda ca, după ce, în sensul art. de lege XVIII/’877, fiscalul comitatens este obligat a substitui pe inspectorul de contribuțiune reg. ung. la judecătoriile concernente³² în treburile asigurării și încasării contribuțiunii și a taxelor regești, nu cumva universitatea comitatensă ar fi înțeleasă, a se purta speșele obveninde din cauza asigurării și încasării contribuțiunii regești restante din casa municipală, dacă toate speșele ce se vor adjuceca erariului statului de judecătoriile concernente vor incurge în sus menționata casă municipală, sau preferează ca în această privință să se susțină uzul de până acuma, adică ca statul să anticipe speșele necesare pentru purtarea acelor procese.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se aduce următorul:

Conclus: În această privință se susține uzul de până acuma, adică, ca speșele necesare pentru purtarea de atare procese să se anticipe din casele statului, pentru că prin luarea purtării acelor speșe din casa municipală, acestea și-ar lua numai o greutate asupra-și, neputându-se acoperi speșele prin venitele ce ar incurge în ea

13. Se referează ca raciocinul preste venitele și speșele casei municipale a împreunatului comitat Bistrița-Năsăud pe anul 1878 s-a cenzurat de comisiunea permanentă și s-a aflat de bun și corect.

31 Echivalent pentru jurist-consult.

32 Cu sensul de desemnate, obligate.

Pe baza propunerii comisiei permanente de a aduce următorul:

Conclus: Acest ratiocin se primește de bun și corect și este a se așterne înaltului minister reg. ung. de Interne spre supra-cenzurare și absolvirea rationintului de ori și ce răspundătate.

14. Se referează că ratiotitul despre venitele și spesele fondului jurisdicțional a relațiunilor de drum³³ pe anul 1878 s-a cenzurat prin comisiunea permanentă și s-a aflat de bun și de corect.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Acest ratiocin se primește de bun și corect și rationintele se absolvă de ori și ce responsabilitate.

Vice-comitele comitatens se încredințează cu încasarea relațiunilor restante. Conspectul general preste cenzurarea ratiocinului este a se așterne înaltului minister reg. ung. de Comunicațiune și Lucrări Publice.

15. Se referează că înaltul minister reg. ung. de Comunicațiune și Lucrări Publice cu ordinațiunea din 23 februarie 1879 nr. 20087 ex. '878, în urma relațiunii Oficiului reg. ung. de Edile, d. d. 4 decembrie a. t³⁴, nr. 1037 a ordonat a se esmite una comisiune în care un membru să fie un inginer de la Oficiul de Edile reg. ung., spre a se nivila³⁵ toate hăitașele³⁶ care se află în râul Someșului și apoi, pe baza elaboratului acelei comisii să se hotărască în prima instanță, ca acele hăitașuri care sunt așa de înalte, încât împiedică plutăritul, să se pună în una așa stare încât să poată trece plutele peste ele fără nici un pericol și, de cumva sunt mori pe luntri³⁷, hăitașele acelor să se construiască în sensul elaboratului menționatei comisii esmise.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: După ce morile care sunt situate lângă râul Someșului s-au clădit pe baza licențelor extradate³⁸ de deregătoriile competente și, în păreriile tehnice alăturate concesiunilor este exprimat că, cât de înalte și cum să fie construite hăitașele morilor, așa se transpune acest obiect vice-comitelui comitatens cu dispunerea, a se pune în co-înțelegere cu Oficiul de Edile reg. ung. și a constata, că la care mori s-au clădit hăitașurile mai înalte ca, precum s-a conces aceasta cu ocaziunea clădirii, prin care apoi, să se fi cauzat greutatea la plutăritul pe râul Someșului și, în contra acelor vinovați a proceda în sensul sus-stătătoarelor legi și a normativului de clădire idraulice³⁹.

33 Contribuția obligatorie la repararea și întreținerea drumurilor. Era realizată cu ajutorul „puterilor de concurență”, care desemnau obligația fiecărui locuitor, în funcție de numărul animalelor pe care le avea și putea fi realizată fie prin prestație în natură (cu animale sau muncă fizică) fie prin răscumpărare în bani.

34 Anul trecut.

35 Nivela, uniformiza.

36 Gard/baraj din pari și nuiele umplut cu piatră și pământ bătătorit, cu scopul de a dirija/canaliza mai multă apă spre roata morii.

37 Mori plutitoare.

38 Emise.

39 Hidraulice.

Se referează ca, conspectele preste concurența la drumurile de țară și jurisdicționale⁴⁰, atât preste puterile de trăsură cât și palmași, apoi, preste relațiunile ce au să încurgă în anul 1879 de la concurenți s-au așternut de la toate comunele⁴¹ și că, asupra acelor nu a intrat nici un recurs.

Toate conspectele s-au cenzurat și rectificat de esactorele⁴² municipal comitatens, care apoi, a compus conspectul general.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se aduce următorul:

Conclus: Conspectele se primesc de corecte și se susține relațiunea unei zi cu palma, cu 40 cruceri și pentru anul 1879.

Pe baza conspectelor să se facă împărțea specială a lucrurilor de drum pe singuraticile comune și singuraticii locuitori.

Cu executarea celor concluse, adică cu punerea drumurilor în stare practicabilă și cu repararea ori clădirea din nou a podurilor, precum și cu regularea personalului de inspecțiune a drumurilor și, în caz de lipsă, cu înmulțirea celui personal se încredințează vice-comitele comitatens.

17. Se referează că, încheindu-se în prima septembrie 1876, cu ocazia înființării acestui comitat, rațiocinul casei alodiale a cetății și a fostului district al Bistriței, s-a fost luat din fondul Școlii de Agricultură una anticipațiune de 844 florini 9 cruceri, spre a se acoperi unele eroğațiuni⁴³ curente.

Întru aceea s-au încasat activele restante amintite în acel rațiocion în sumă de 722 florini și 22 cruceri și această sumă s-a și refundat în sus menționatul fond, prin urmare, a mai rămas încă neacoperită suma de 121 florini 87 cruceri.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se aduce următorul:

Conclus: Secând toate izvoarele a casei alodiale a cetății și a fostului district al Bistriței și, spre a mijloci acoperirea anticipațiunii în fondul Școlii de Agricultură pe baza uzului ce a sustat ca adică, neajungând venitele ordinare a casei alodiale districtuale spre a se acoperi eroğațiunile necesare, mijloacele banale s-au procurat prin sume contribuite din venitele caselor alodiale a comunelor districtuale, este suma sus amintită de 121 florini 87 cruceri

40 Drumurile erau clasificate astfel: de țară, cele principale, care făceau legătura cu alte zone importante; jurisdicționale, care făceau legătura între entități administrative/comitate din țară; comunale, care făceau legătura între localități și vicinale, în interiorul localităților. Existau următoarele drumuri: *de țară*: Dej-Bucovina, ce trece prin Valea Borgoului; din Valea Mureșului, ce comunică între Toplița și Reghinul Săsesc; de al Sărățel, peste Teaca, la Reghinul Săsesc; *jurisdicționale*: de la Beclean, prin Valea Someșului până în Valea Bistrița Aurie; între Năsăud și Bistrița; din Valea Someșului, peste Șetref, în Maramureș; peste Strâmba, între Valea Someșului și Valea Borgoului; de la cetatea Bistrița, peste Jelna, Ragla, Budacul Român și Șoimuș, la Șieu; între Lechința și drumul Sărățel-Reghinul Săsesc; apud Șimon, 2014, p. 53.

41 *Vezi supra*, p. 248, nota 33.

42 Aici, cu sensul de contabil.

43 Cheltuieli.

a se procura prin contribuiri cetății și a comunelor din fostul district al Bistriței, în aceeași proporție în care și mai înainte au contribuit singuraticile comune a fostului district, spre a acoperi mijloacele banale ce lipsesc și, cu executarea se încredințează vice-comitele comitatens.

18. Se referă că capitaliile fondului de spital, care sunt proprietatea cetății Bistrița și a 23 comune din fostul district al Bistriței destinat spre a se clădi un edificiu de spital, în sensul art. de lege XXXIII din anul 1876, § 6, pe lângă susținerea destinațiunii de acum, sunt a se lua din administrațiunea Magistratului cetății Bistrița și a se primi în administrațiunea comitetului reprezentativ comitatens.

Proiectul de statut se așterne prin aceasta, congregațiunii comitatense.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Proiectul se primește en-bloc și este a se așterne înaltului ministru reg. ung. de Interne spre întărire⁴⁴.

19. Horvat Beno, reprezentantul mașinăriei requizitelor de stins foc a fabricii Francisc Walser din Budapesta provocându-se pe esmisul înaltului ministru reg. ung. de Interne d-to. 14 decembrie 1877, nr. 49.601, cu care s-a demandat jurisdicțiunea a lucra într-un acolo, ca comunele (sic !) să se provadă cu atari requizite, după ce însă provocările îndreptate către comunele împreunatului comitat Bistrița-Năsăud au rămas fără de rezultat, re cere că jurisdicțiunea a se dispune ca și aceste comune să se provadă cu requizitele necesare de stins focul, promițând totodată a le da ieftine, pe lângă plățirea în rate și totodată, așterne și un quantum de plățire.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Vice-comitele comitatens se însărcinează a dispune în calea judeului procesual, ca comunele (sic !) să și procure requizitele de stins focul de care au avut lipsă.

20. Universitatea comitatului Sopron împărtășește reprezentațiunea sa așternută în 10 octombrie 1878 înaltei Diete a țării în privința ridicării art. de lege XXI și XXVI, cu care s-a introdus contribuțiunea de venit și de lucru, spre părtinire.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Se ia spre știință și, este în asemenea sens, a se reprezenta.

21. Se referă ca statutele despre administrațiunea, economizarea și conservarea pădurilor, a comunelor împreunatului comitat Bistrița-Năsăud se așterne onoratei congregațiuni spre primire și așterne la înaltele locuri.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Statutele se primesc en bloc⁴⁵ și sunt a se așterne înaltului ministru reg. ung. de Interne spre întărire⁴⁶.

⁴⁴ Pentru detalii vezi Buta, Onofreiu, 2017, pp. 125–140.

⁴⁵ În totalitate, integral.

⁴⁶ Aici, cu sensul de aprobare.

22. Universitatea comitatului Bacs-Bodrog împărtășește cu scrisoarea sa din 17 decembrie 1878, reprezentațiunea sa așternută înaltei Diete în privința schimbării unor paragrafe în proiectul de lege așternut înaltei Diete de înaltul minister reg. ung. de Comunicațiune și Lucrări Publice despre sușternerea în stare bună a drumurilor publice, spre părtinire.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se aduce următorul:

Conclus: Spre știință.

24. Universitatea comitatului Gör împărtășește spre sprijinire una copie de pe reprezentațiunea d-to. 1 septembrie 1878 îndreptată către înalta Dietă a țării, ca daunele cauzate la bucatele câmpului prin negură⁴⁷ tocmai așa să fie luate în considerațiune la demăsurarea contribuțiunii de pământ și la relaxările de contribuțiune, precum se considerează daunele cauzate acelor prin baterea de gheață și prin inundări.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se aduce următorul:

Conclus: Spre știință și este în asemenea sens, a se reprezenta.

25. Se referă că Oficiul comunei Năsăud, cu relațiunea din 28 ianuarie 1879 nr. 22 că dânsa, numai după contribuțiunea directă, nu însă și după cea indirectă, să fie deobligată a plăti contribuțiunea anuală de $\frac{1}{2}$ pentru scopurile de spital și, mai încolo, că sunt aruncate⁴⁸ pe Fondul scolastic central din Năsăud, pe care, după contribuțiunea anuală de 6.104 florini s-a aruncat o sumă de 30 florini 52 coroane, fiind aceasta, în sensul sus-stătătoarelor legi esempt⁴⁹, să se abscrie.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se aduce următorul:

Conclus: Relaxarea sumei de 30 florini și 52 cruceri, bani de spital repartizați pe Fondul scolastic central din Năsăud, prin aceasta se concede⁵⁰.

26. Se referă că oficiul comunei Năsăud-Szt. Georgiu⁵¹ se roagă cu relațiunea sa din 23 martie 1879 nr. 56, a se întări protocolul de conclus a reprezentanței acelei comune din 12 ianuarie 1879, cu care s-a decis a se esarenda stabilimentele de scaldă de acolo, cu toate apartenențele ținătoare de acelea, pe un timp de până la 30 de ani și, contractul d-to. 19 martie 1879, încheiat pe baza sus-menționatului conclus, între reprezentanța comunei St-Georgiu și între Elia Burduhos, Dr. Ștefan Pop și Nicolae Anton, nomine, consorțiului înființat în Năsăud.

Arenda anuală stipulată pe anul 1879, 600 florini, pe anii 1880 până inclusiv 1883, 700 florini iar, începând de la anul 1884 a plăti la fiecare an următor, un crescământ⁵² de 50 florini.

47 Vijelie, urmată de grindină și inundații.

48 A impune o taxă, un impozit.

49 Exceptate.

50 Se aprobă.

51 Azi, Sângeorz-Băi.

52 Majorare.

Motivul cel mai ponderos pentru care voiește opidul St-Georgiu a esarenda pe timp de 30 de ani sus menționatul stabiliment de scalde este, ca consorțiul (sic !) să clădească edificiile necesare pentru oaspeți și, să aducă acea scaldă în una stare bună.

Despre aceea, că se va esarenda scalda pe timp de 30 de ani și se va încheia cu memnoratul consorțiu amintit, s-a efeptuit cele prescise în legea comunală și obiecțiuni nu s-au ivit din nici una parte.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se așterne următorul:

Conclus: Esarendarea sus-amintitului stabiliment de scalde pe timp de 30 de ani se concrede în principiu, contractul încheiat însă cu consorții din Năsăud nu se poate aproba, pentru că comuna Sângeorgiu, față cu consorțiul, nu este destul asigurată, din care cauză comisiunea permanentă a esmis una comisiune specială spre a compune un proiect de contract, care să satisfacă ambele părți și, după ce acea comisiune a compus acel proiect de contract, care este corespunzător scopului, acel proiect de primește en bloc de universitatea comitatensă și, tot una dată se însărcinează vice-comitele comitatens a împărtăși acel proiect de contract reprezentanței comunei St-Georgiu, spre a încheia cu memoratul consorțiu un contract nou, servind proiectul de contract de cenzură⁵³ ambelor părți; la acel contract a alăturat și contractul de asociațiune a consorțiului contrahent⁵⁴, în copia vidimată⁵⁵ judecătorește, care apoi să facă o parte întregitoare a nou încheiatului contract și apoi, să aștearnă contractul, dimpreună cu toate scrisorile ținătoare de el, vice-comitelui comitatens, care, dacă ambele părți vor corespunde întru toate concludului de față, se împuternicesc a-l întări, în numele universității comitatense.

27. Antistia⁵⁶ comunei Dipșa se roagă cu relațiunea din 2 iulie 1878 a se întări protocolul de conclus a reprezentanței comunale de acolo din 1 iunie 1878, în privința luării unui împrumut de 640 florini spre a acoperi contribuțiunea și alte erogațiuni comunale restante.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se aduce următorul:

Conclus: După ce comuna Dipșa, cu concludul universității comitatense din 10 aprilie 1878, s-a dat concesiunea spre a vinde obligațiunea de stat a ei, în preț nominal de 4.380 coroane, ca să-și plătească datoriile comunale și bisericești și restul, spre a-l întrebuința spre înființarea unui fond de desdăunarea banilor scolastici, concludul sus menționat prin aceasta se anulează, pentru că comuna (sic !) suplicantă, din suma încursă pentru obligațiunile de stat vândute, dimpreună cu celelalte venit anuale, ajunge spre a acoperi și suma sus menționată, de 640 florini.

28. Oficiul comunei Baiersdorf⁵⁷ s-a rugat cu relațiunea sa din 26 februarie 1876 nr. 106, a se întări protocolul de conclus a reprezentanței menționatei comune din 2 februarie '879, cu care s-a urcat salariul anual a obstreticeii de la 10 florini la 20 florini.

53 Exemplu, model.

54 Participant; aici, cu sensul de parte în contract.

55 Autenticată.

56 Primărie.

57 Viișoara.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: După ce concludul sus menționat în comună s-a publicat, în contra aceluia, obiecțiuni nu s-au ivit și în privința sanitară este creșterea salariului obstreticeei necesar așa, acela se întărește în tot cuprinsul său.

29. Se referează că comuna (sic !) Maieru s-a rugat cu relațiunea din 11 martie 1879, ca protocolul de conclud a reprezentanței de acolo d-to. 20 septembrie 1878, în privința esarendării din mână liberă a pășunii de munte *Găgi*⁵⁸ lui Oprea Kristi și Bukur Popa pe anul 1879, cu una arendă anuală de 350 florini, apoi, din 19 ianuarie 1879, în privința esarendării asemenea, din mână liberă a pășunii de munți *Iapa Albă*⁵⁹ la comuna Dumitra Mare pe anul 1879, cu arenda anuală de 380 florini, precum și contractele încheiate pe baza menționatei conclud, să se întărească.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Protocoalele de conclud sus menționate și contractele încheiate pe baza acestora se întăresc în tot cuprinsul său, pentru că în contra obiecțiuni nu s-au ivit, servesc spre folosul comunei necesar, așa, acela se întărește în tot cuprinsul său.

58 „Gagi=munte a comunei Maier (1851 m), cu părțile interne *Isvorul Gagilor*, *Isvorul Boșoșilor* și *Dealul Negru*. O parte din acest munte e foarte pietroasă. Apă e de ajuns, lemne însă sunt puține și preste tot acest munte e numerat în clasa a 2-a. Pășune este pentru 1000 de oi pre 3 luni și pentru 100 cai pre 2 ½ luni”; apud Șimon, 2007, p. 110. Vezi descrierea proprietăților intra și extra-vilane, inclusiv a celor din munți, în sentința/decizia Comisiei reguloare de proprietate pentru teritoriul Regimentului II de graniță, Onofreiu, 2011, anexa 2, pp. 208–212, ca și descrierea hotarului localității, în anexe, nr. 3–5, *Ibidem*, pp. 213–216.

59 În suprafață totală de 447 jug. 5079 stj²; Precup, 1933, Anexa *Tablou general al pășunilor celor 44 comune grănicerești din județul Năsăud*, p. IX; Morariu, 1937, vezi nota 4, p. 106, citat din „Arhiva comunei Maieru”: „Conclus: Spre știință: În procesul-verbal din 6 mai 1900 la punctul 55, cu numărul 776.900 se pertractează: Transcrierea Direcțiunii Silvanale reg. m. din Bistrița în cauza esarendării pășunii comunale din „Iapa Albă”. Conclus: „Se decide cu unanimitate că după ce, această pășune nu s-a putut esarenda, să se arendeze din mână liberă lui Johann Brecher et. cons., din Dumitra Mare, cu arenda de 460 coroane”. Vezi și reglementarea graniței pășunilor alpine dintre Maramureș și Districtul Rodnei, din anul 1639, în *Bărgăul*, 2011, p. 116, nota 77; Idem, p. 88, nota 120, și documentul Dietei de la Alba-Iulia, din 28 martie 1646, Idem, p. 132, nota 115. Delimitarea s-a făcut la 16 decembrie 1639, astfel ca „terenul ce cade de la scursura apelor („divortium aquarum”/divorțul apelor) și respectiv, dincoace de Bistrița Aurie, să se țină de Districtul Bistriței (Valea Rodnei), iar ce cade dincolo, să se țină de marmățieni” (comunele Dragomirești, Săliște, Săcel, Moisei și Ieud; apud Porcius, 2005, p. 18. „Actul procesual se află în original, în arhiva Conventului de Cluj-Mănăstur, unde l-am văzut în 1864. Însă răspunsul, replica, duplicatul, ascultarea martorilor, reconstituirea documentelor și, în fine, sentința se află scrise pe mai multe coli de hârtie, lipite de-a lungul una de alta, în forma unei pânze”; consemnare datorată lui Florian Porcius, în Idem, nota 15, p. 148, reluată în anul 1815, la Dr. Ciplea, 1924, pp. 49–60. Delimitarea s-a făcut la 16 decembrie 1639, astfel ca „terenul ce cade de la scursura apelor” („divortium aquarum”/divorțul apelor).

29. Oficiul cercului Beșineu a așternut spre întărire protocolul de conclud a reprezentanței comunei Beșineu d-to. 12 ianuarie 1879 spre a se concede acelei comunități a estrada suma de 250 florini spre a-și cumpăra un armăsar comunal.

Prețul cumpărării s-a susceput în bugetul anului 1879, între spese. Acoperirea prețului de cumpărare se propune, deocamdată, din cauțiunea de 300 florini ce a dispus-o în casa comunală de acolo Wermescher și comp, pentru arenda dreptului de cârciumărit de la Podul Serețelului, care apoi să se refundeze din cruțările eroğațiunilor anilor viitori.

Conclusul s-a publicat și obiecțiuni nu s-au ivit din nici una parte.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Conclusul pentru cumpărarea unui armăsar comunal cu 250 florini se întărește, luându-se însă în considerațiune că arendatorilor dreptului de crășmărit le este iertat a pune cauțiune în realități și, în acel caz, a cere restituirea cauțiunii depusă în bani gata și, în un asemenea caz, comunei numai s-ar putea isca greutate; suma necesară pentru cumpărarea armăsarului să se estrădeze din suma de 600 florini, preliminară pe 1879, pentru spese neprevăzute.

31. Antistia comunei Iáád⁶⁰ așterne protocolul de conclud a reprezentanței de acolo, d-to. 25 ianuarie <, în privința concederii ca să se relaxeze mai multe active restante și neîncasare în sumă de 2396 florini și 28 cruceri și adică:

a) după pozițiunile 1, 2, 3, 4, 5 și 9 a raciocinului⁶¹, 928 florini 27 cruceri, ca arendă din anii 1842-1847, pentru cârciuma din câmp, de la Ilva-Mică, are au demolat-o foștii grăniceri.

b) pozițiunea 13 și 14, care s-au dat maestrului de clădiri Lindorfer, pentru clădirea măcelăriei și a arestului comunal cu 331 florini 8 cruceri, din anul 1853.

c) pozițiunea 16 și 17 care s-au dat întreprinzătorului Mahael Köstel pentru clădirea unui șopreț⁶² și a unui grajd la școală în anul 1860, în sumă de 491 florini 33 cruceri, care edificiu însă, nu a fost colaudat⁶³.

d) pozițiunile 27, 28, 29, 30, încasate de la locuitori în anul 1857 pentru lucrările cadastrale⁶⁴, administrați la fostul pretor Kromer, în sumă de 94 florini 60 cruceri, care sumă s-a defraudat⁶⁵ de acel ampolaiat⁶⁶, care sumă s-a defraudat de acel ampolaiat și, după ce el s-a sinucis însuși și a murit (sic !) fără de a lăsa avere după sine, după cum a împărtășit Guberniul Reg. Transilvan cu ordinațiunea d-to. 29 ianuarie 1867 nr. 2283/867, refundarea este neasigibilă⁶⁷.

60 Livezile.

61 Execuție bugetară.

62 Magazie.

63 Realizat.

64 Pentru perioada de început a lucrărilor cadastrale în zona Năsăudului și a Bistriței vezi Sabău, Onofreiu, 2012.

65 Delapidat.

66 Funcționar.

67 Aici, cu sensul de imposibil de realizat.

e) pozițiunea 25 după Dănilă Furhmann, arendator de vânat pe 1861, care sumă, murind el fără de a poseda avere, e neesigibilă.

f) poziția 33, care s-a plătit de judele singular Peterfi în anul 1867 în cauza conturbării în posesiune, căruia i s-a plătit 41 florini, refundarea nu este probabilă.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: După ce acest conclud s-a publicat în comună, în sensul sus-stătătoarelor rescripte și, obiecțiuni nu s-au ivit, se concede relaxarea acelei sume din numărul pozițiilor active.

32. Oficiul comunei Rodna Nouă⁶⁸ se roagă a se întări protocoalele de conclud a reprezentanței comunale de acolo, d-to. 19 noiembrie și 7 decembrie 1877 în privința vinderii părului pădurii⁶⁹ spre a se tăia de câte 40 de jughere de pădure, precum și a protocolului de licitațiune susceput peste rezultatul licitațiunii publice ținută în 21 noiembrie și 16 decembrie 1877, la care au rămas ca îmbiator⁷⁰, mai mult, sau cumpărător, Katona Izsak, de 40 jughere, a 27 florini 11 cruceri și Simschen Reiter et comp, de 40 jughere, a 27 florini 14 cruceri.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Sus-amintitul protocol de licitațiune, care substituiează totodată locul de contract⁷¹, se post-aprobează, pentru că o parte însemnată a banilor incurși este destinată spre a se depura⁷² restanțele de contribuțiune și de equivalent atistelui comunal, respectiv, notarul cercual Avacom Anca se reprobă, că a lăsat a se ține licitațiune până încă a nu avea părerea forestală⁷³ și, până a nu se fi publicat conclusele comunale, în sensul legii comunale și ambele aceste defecte numai mai târziu s-au delăturat, deci se impune oficiului comunal de acolo, ca asemenea iregularități nu este iertat a mai veni înainte, în venitor.

68 Șanț.

69 Dreptul de a valorifica materialul lemnos al părului, pom fructifer nealtoit, de esență tare, din abundență în zona pășunilor alpine și a golurilor de pădure, unde forma adevărate „livezi”/ parchete. Vezi mențiunea proto-notarului comitatens Nicolae Beșan, la Onofreiu, 2006, astfel: „pentru părul de pădure vândut atât de comuna Monor cât și de comuna Gledin”, p. 307; „comitele suprem, în însușirea sa de comisar de regim a pus comunelor române foste grănicerești piedici mari în vinderea perului de pădure din pădurile lor proprii de pe munți, ba...a propus ca unele contracte încheiate între acele comune și întreprinzători, deși au fost prețurile de vânzare cât se poate de mari, și de au și fost acelea întărite de comitetul reprezentativ comitatens și, deși au fost prevăzute acele comune cu planuri de economizare peste toate pădurile lor, după o durare de trei ani, să se anuleze”, o procedură ca aceasta „numai sub regimul unguresc s-a putut întâmpla”; Idem, p. 335.

70 Aici, cu sensul de licitanți.

71 Substituie, are valoare de contract.

72 Aici, cu sensul de a fi recuperate.

73 Aici, cu sensul de a respecta exploatarea în regim silvic.

33. Oficiul comunei Ragla se roagă a se întări protocolul de conclud a reprezentanței comunale de acolo, d-to. 26 faur în privința straformării⁷⁴ comunei Ragla în una comună mare și aduce, spre sprijinirea rugării sale următoarele motive, și adică:

a) toți locuitorii și posesorii comunali sunt cu această staformare deplin înțeleși.

b) dispune preste puteri spirituale și materiale de ajuns spre împlinirea punctuală a datorințelor ce i se impun în una această straformare.

c) în caz de staformare a comunei acestei mici în comună mare, celelalte comune mici care mai rămân, sunt în stare de a susține și mai departe notariatul cercual a Ludușului.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Luând în considerațiune că comuna (sic !) Ragla a documentat cum că dânsa posedă însușirile și mijloacele prescise în § 40 art. de lege V din anul 1876 spre a fi una comună mare, declară prin aceasta Universitatea comitatensă cum că dânsa-i conștiească⁷⁵ cu straformarea ei din una comună mică în una comună mare și, sunt actele pertractate în această privință a se așterne înaltului minister reg. ung. de Interne, cu propunere spre a se întări concludul comună sus menționat.

34. Oficiul comunei Wermesș așterne statutul satorit în ședința reprezentanței comunale de acolo, d-to. 6 noiembrie 1878, în privința primirii de civi⁷⁶ ai statului ungurești și străini în legământul comună, spre întărire.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: După ce sus menționatul conclud nu consună cu § 4, 5 și 6 a articolului de lege V din anul 1876 se anulează și comuna Wermesș se îndrumă a compune un statut din nou, consunător⁷⁷ cu legea comună și apoi, din nou, a-l așterne congregațiunii, spre întărire.

35. Oficiul comunei Dumitra mare se roagă de întărirea protocolului de conclud a reprezentanței de acolo, d-to. 18 noiembrie 1878, cu care s-a hotărât ca, comuna (sic !) politică Dumitra mare să vândă 400 arbori de stejar ca așa, din banii ce vor intra, să se acopere suma de 2.000 florini de care are comuna bisericască de acolo, spre a clădi un edificiu de locuit pentru parohul de acolo.

Pe baza propunerii comisiei permanente, aduce următorul:

Conclus: Concludul reprezentanței comunale Dumitra mare, care s-a publicat în sensul sus-stătătoarelor prescrite și, în contra căruia, obiecțiuni nu s-au ivit, *după ce comuna politică și cea bisericască sunt una și aceeași* (s. n.) și aceasta din urmă nu este în stare a acoperi acea sumă din mijloacele sale, se întărește în tot cuprinsul său, cu expresa observare ca, în privința alegerii și însemnării arborilor destinați spre a se vinde, să se țină strâns de părerea oficiului forestal.

74 Transformării; aici, cu sensul schimbării statutului din comună mică, în acela de comună mare.

75 De acord.

76 Cetățeni, locuitori.

77 Aici, cu sensul de conform cu.

36. Oficiul comunei Weiskirch⁷⁸ se roagă a se întări concludul reprezentanței acelei comunități d-to. 1 ianuarie 1879, cu care s-a hotărât ca restul sumei de 2.300 florini pe care comuna bisericească de acolo are de a-l plăti pentru edificiul bisericesc de acolo, clădit în anii trecuți, însă neavând mijloacele banale, nu este în stare a-l depura⁷⁹, să se acopere din venitele comunei politice și adică, din sumele banale ce au să incurgă pentru secțiunile de pădure a anilor 1880 și 1881, vândute spre a se tăia.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Concludul sus menționat a reprezentanței comunale Weiskirch, care s-a publicat în comună și, în privința căruia nu s-au făcut obiecțiuni din nici una parte, fiind comuna bisericească tot una și aceeași cu comuna politică, nefiind aceasta în stare de a acoperi sus menționata sumă din mijloacele sale și, pe lângă aceasta, în sensul oficioasei păreri forestale, lipsa lemnului de foc pentru locuitorii comunei suplicante se poate, prin rădirea pădurii ce s-a aflat de lipsă a se face, a se acoperi, se întărește în tot cuprinsul său.

37. Antistia comunei Csepan⁸⁰ așterne cu relațiunea din 1 decembrie 1878 spre întărire concludul reprezentanței acelei comunități d-to. 10 octombrie 1878, ca să se concedă aceleia a transcrie obligațiunea de stat d-to. 1 octombrie 1870, nr. 15.428, în preț nominal de 400 florini sunătoare pe numele comunei Csepan, cu una obligațiune sus stătătoare pe aducător și apoi, tot una obligațiune cea nouă, transcrisă, cât și 4 dăraabe părți de obligațiuni de stat, nr. 123571, 123572 și 123576, fiecare de 10 florini, ale vinde, suma ce va înconjura a o depune, deocamdată, în una casă de păstrare și, la timpul său, a o folosi spre a clădi unu edificiu de școală.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Concludul sus menționat a comunei Csepan, după ce acela s-a publicat, în sensul sus stătătoarelor înalte prescripte, obiecțiuni în contra aceluia nu s-au ivit, comuna politică, bisericească tot una și aceeași comună fac, și prin clădirea din nou a unui edificiu scolastic, se înaintează învățământul popular, se întărește în tot cuprinsul său.

38. Se referează că oficiul comunei Klein Bistritz⁸¹ s-a rugat a se întări protocolul de conclud a reprezentanței de acolo, d-to. 15 decembrie 1878, cu care s-a hotărât ca să se urce la ambii învățători instituți la școala confesională de acolo, salariile anuale și că la aceea să contribuie și casa comună în tot anul, cu suma de 40 florini.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Concludul sus menționat se întărește în tot cuprinsul său, pentru că s-a publicat în comună, obiecțiuni nu s-au ivit din nici una parte în contra lui, comuna politică îi tot una și aceeași cu comuna bisericească, casa comună posedă mijloace destule spre a

78 Albeștii Bistriței.

79 Aici, cu sensul de a-l achita.

80 Cepari.

81 Dumitrița.

purta acea eroagațiune⁸² și urcarea salariilor la învățătorii populari se face în interesul culturii poporului.

39. Se referează că oficiul comunei Rodna veche cu relațiunea sa din 12 ianuarie 1879 s-a rugat ca să se întărească concludul reprezentanței acelei comunități din 5 noiembrie 1878 cu care, din cauza cererii senatului scolastic gr-cat din Rodna veche, d-to. 28 august 1878 nr. 35 a hotărât ca edificiul cancelariei opidane de acum, care mai înainte de vreo câțiva ani s-a folosit ca edificiu pentru școala gr-cat confesională de acolo, să se folosească și pe viitor tot de cancelarie comunală și că, spre a se închiria un edificiu corespunzător pentru înlocuirea școlii confesionale să se dea comunei confesionale gr-cat pe anul 1878/9 un ajutor de 70 florini.

Membrul comitetului Francisc Süssner recurge în contra altui conclud și propune ca să nu se dea comunei confesionale gr-cat. de acolo nici un ajutor și, ca să se restituie edificiul cancelariei de acum, comunei confesionale gr-cat. spre a-l folosi de edificiu scolastic și ca, în edificiul comunal ce se folosește acum de cârciumă să se înlocuiască cancelaria comunală.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Sus menționatul conclud comunal, luându-se împrejurarea în considerațiune, că închirierea unui local pe anul scolastic 1878/9 a fost netrecut de lipsă⁸³, se întărește și recursul așternut se respinge.

40. Se referează că Lörintz Michael și 34 consoți din comuna Schönbirk⁸⁴ au recurs în contra protocolului de conclud a reprezentanței comunale Beșineu d-to. 11 noiembrie 1878, cu care s-a statuit că de acum înainte, în tot anul să se îndeplinească serviciul sau paza de câmp și de țărină pentru apărarea bunului câmpului de prevaricațiune prin doisprezece locuitori comunali Interni în rândul satului și, încă așa, ca pentru săteni să se servească gratis, iar posesorii estranoi⁸⁵ să plătească una taxă anuală de 5 să plătească una taxă anuală de 5 cruceri și totodată, s-au rugat ca sus menționatul conclud să se anuleze și să se susțină uzul de până acum ca, fiecare posesor de pământ să plătească la păzitorii de câmp și de țărină una plată anuală de 10 coroane.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: După ce instituirea vigیلilor de țărină este afacerea comunei și spesele iscânde din aceasta au să le poarte proprietarii de pământ, concludul sus menționat se anulează și este, în sensul determinațiunilor art. de lege V/876, § 33, a se face dispunerea mai încolo, în această privință.

82 Aici, cu sensul de cheltuială, înscrisă în statul respectiv al bugetului.

83 Neapărat; obligatoriu.

84 Sigmir.

85 Din alte localități.

41. Antistia comunei Sebeșul din Sus⁸⁶ se roagă, ductul drumului de la Șieut peste Sebeșul de Jos⁸⁷ până la Sebeșul de Sus să se primească în numărul drumurilor jurisdicționale⁸⁸ și ca repararea acestui drum să se efectueze cu puterile de concurență a comunelor din cercul Șieului Mare.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Cererea de a se primi drumul de la Șieut-Sebișul de Jos și din Sus în numărul drumurilor jurisdicționale, luându-se în considerațiune că aceste comune zac îndepărtate de comunicațiune și că aceasta este restrânsă exclusiv numai pe locuitorii acelor, nu se poate satisface.

Încât atinge clădirea și ținerea în stare bună a drumului vicinal sus amintit, în interesul acelor comune, în asemenea proporțiune este modul reparării aceluia drum, în înțelesul art. de lege XVII din anul 1871, § 123, prin co-înțelegerea acelor în calea concernentului jude de cerc, prin așternerea pertractării a se esopera statorirea aceluia prin comitetul reprezentativ comitatens.

42. Oficiul cercului Beșineu a așternut cu relațiunea din 14 martie 1879 nr. 601/879 mai multe conspecte preste niște sume banale restante, ce au fost a se plăti în fondul relușunilor⁸⁹ de drum pe anul 1878 și care, parte au fost din eroare prescise, parte însă, din cauza totalei mizerității a concernenților⁹⁰ sunt ne-esegibile⁹¹, propunând relaxarea acelor:

- a) Dürbach⁹², cu 1 florin 20 cruceri;
- b) Szasz Bungard⁹³, 4 florini 80 cruceri;
- c) Szeretzfalva⁹⁴, 1 florin 60 cruceri;
- d) Alsobalasfalva⁹⁵, 4 florini.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus:

Ad. a) În privința restanței la comuna Dürbach, cu 1 florin 20 coroane, suma prescrisă din eroare antistelui comunal se relaxează cu 40 cruceri.

Asemenea, și suma prescrisă lui George Fabian, 40 cruceri, căruia i s-a vândut judecătorește, toată averea, care, la-olaltă fac 80 cruceri.

86 Sebiș.

87 Ruștior.

88 Drumuri între jurisdicții=localități din cadrul comitatului.

89 Aici, cu sensul de contribuție; conform „puterilor de concurență”, în funcție de numărul animalelor sau a brațelor apte de muncă.

90 Contribuenților.

91 Nu sunt eligibile; aici cu sensul că nu se pot impune și executa.

92 Dipșa.

93 Bungard.

94 Sărățel.

95 Blăjenii de Jos.

Ce se ține însă de suma cu 40 cruceri prescrisă lui Johann Kloß, nr. casei 73, ca unui posesor de casă, după ce el plătește 2 florini și 31 cruceri contribuțiune de pământ, este restanța de 40 cruceri a se încasa de la el.

Ad. b). *În privința restanței la comuna Sas Bungard, 4 florini 80 cruceri* (s. a.).

Sumele prescrise la 10 partide, a 40 coroane, după ce acelea nu posedă case și plătesc o contribuțiune de pământ neînsemnată, se relaxează 4 florini.

Ce se ține însă de Dura Simion Bokos, care a murit, însă a rămas după el o moșie frumoasă, asemenea și după Fiscutean Palage, deci se încasează de la ambii câte 80 coroane.

Ad. c). *În privința restanței la comuna Szertzfalva cu 1 florin 60 cruceri* (s. a.).

La 3 partide, care nu posedă case și sunt mizere, să se abscrie la fiecare, câte 40 florini, în total, 1 florin 20 cruceri.

De la Toader Popu, care e posesor de casă și de pământ, plătind 2 florini 48 coroane contribuțiune de pământ, să se încaseze 40 cruceri.

Ad. d). *În privința comunei Also Balasfalva, 4 florini* (s. a.).

D intre 10 partide, să se abscrie la 6, care nu posedă case și la 2, care se numără între măieriști, cu 3 florini 20 cruceri, însă de la Budas Dehu, care este posesor de casă și plătește 2 florini 99 cruceri dare de pământ și de la Runkan Indrei a lui Toader, care plătește 2 florini 68 cruceri contribuțiune de pământ, să se încaseze 40 coroane în tot anul, 80 coroane.

43. Oficiul cercului Iaad așterne cu rezoluțiunea din 26 martie 1879 nr. 824/879 suplica a opt comune din Valea Borgoului, cu care se roagă ca ținerea în stare bună a podului de peste râul Tiha la Borgoprund să se efectuiască pe conto, fondului reluțiunilor de drum.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Luându-se în considerațiune că reluțiunile de drum sunt destinate spre ținerea în stare bună a drumurilor jurisdicționale și a podurilor liniilor acelor drumuri și fondul de concurență nu ajunge spre a se acoperi cerințele necesare pentru clădirea acesteia, nu se poate satisface.

44. Oficiul cercului Năsăud așterne cu relațiunea din 23 martie a. c., nr. 736/879 suplica comunei Bichigiu spre a se dispensa în anul 1879 de la lucrul de drum de concurență, ca să-și poată repara drumul pe teritoriul ei și că, spre acel scop, să i se împărtășească și puterile de concurență de la alte comune.

Pe baza concludului comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Suplicei comunei Bichigiu, spre a fi în anul 1879 dispensată de la lucrul de drum jurisdicțional, ca să-și poată repara drumul său comunal, nu se satisface, pentru că reparaturile necesare și urgente la drumurile jurisdicționale nu conced împărțirea puterilor de lucru și drumurile vicinale sunt a se ține în stare bună prin puterile locale a comunei.

45. Judele procesului Iaad a așternut cu relațiunea din 26 martie 1879 nr. 1584/879 protocolul de conclus a reprezentanței comunei Minarken⁹⁶, în sensul căreia secțiunile

⁹⁶ Monariu.

de hotar *Hakonvisen*⁹⁷, *Mühlbau*⁹⁸, *Saalveiden*⁹⁹ și *Kirschenham*¹⁰⁰ se detrag imașului sau pășunii, drumurile de câmp sunt a se regula și a se face șanțuri, spre a se scurge apa.

Tot odată aștern și un recurs a 48 de posesori de pământ în contra acelui conclus.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Conclusul reprezentanței comunei Minarken din 9 faur a anului curent, în urma recursului așternut se ridică și nulifică¹⁰¹, pentru că prin conclusul reprezentanței comunale asupra folosirii proprietății de pământ de posesiune privată nu se poate dispune și regularea folosinței pământurilor din complexe în calea statutară, numai din partea posesorilor interesați se poate cauza.

46. Reprezentanța comunei Șoimuș se roagă a se dispune repararea drumului de comunicațiune Șieul Mare-Șoimuș și Budacului Românesc¹⁰², ce este mai nefrecventabil, ca spre acel scop să fie adstrânse¹⁰³ comunele Șieul Mare și Budacul Românesc spre a repara pe hotarul lor propriu acel drum, comuna suplicătoare însă să fie în anul 1879 dispensată de la lucrul drumurilor jurisdicționale, spre a-și putea repara acel drum pe hotarul propriu.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

Conclus: Încât prin clădirea și ținerea în stare bună a drumului vicinal Șieul Mare-Șoimuș și Budacul Românesc în asemenea măsură interesul lor este modul reparării aceluși drum, în sensul art. de lege XVIII din anul 1871, § 123, în calea concurentului jude de cerc prin co-înțelegerea comunelor, eventual, prin așternerea pertractării, a se esopera statorirea aceea prin comitetul reprezentativ comitatens.

Cererii menționatei comune de a fi dispensată în anul curent de la lucrul de drum jurisdicțional, spre a repara drumul comunal nu se poate satisface, pentru că reparările necesare urgente a liniilor de drum jurisdicțional în cercul Șieului Mare, una împărțire a puterilor de lucru nu concede aceasta.

47. Comuna Windau¹⁰⁴ se roagă ca, cu (sic !) privire la starea cea rea a drumului de comunicațiune Bistrița-Windau, în partea ce cade pe hotarul cetății Bistrița, care repararea aceluși drum nu o efectuează, după ce și ajutorul de la comuna Wallendorf¹⁰⁵, ce i-au stat până acuma spre dispozițiune, încă nu i se mai dau, să fie eliberată de la lucrul drumurilor jurisdicționale pe timp de doi ani, spre a putea prundui drumul Bistrița-Windau.

Pe baza propunerii comisiei permanente se aduce următorul:

97 Cu sensul de fâneață cu spini, necurățată.

98 Luminișul morii.

99 Cu sensul de pășune largă, întinsă ca suprafață.

100 Fâneața, partea a proprietății bisericii evanghelice.

101 Anulează.

102 Budacul de Sus.

103 Obligate.

104 Ghinda.

105 Unirea.

Conclus: Suplicei comunei Windau, spre a fi eliberată de la lucrul de drum jurisdicțional concurential spre a repara drumul comunal Bistrița-Windau nu se satisface, pentru că reparaturile necesare și urgente la drumurile jurisdicționale nu conced a se împărți puterile de lucru.

Încât însă, spre susținerea în stare bună a drumurilor vicinale Bistrița-Windau atinge interesele ambelor comune în asemenea măsură este, în sensul art. de lege XVIII din anul 1871, în calea judeului procesului Iaad și a Magistratului Bistrița modul reparării acestui drum prin co-înțelegere, eventual, prin satorire, prin comitetul reprezentativ comitatens, a se efeptui.

48. Oficiul de edile reg. ung. d-to. 4 aprilie 1879 nr. 277, luând în considerațiune că în tabela preste stațiunile de marș militar îndepărtările sunt cu erori însemnate și că măsurarea corespunzătoare a acelora, numai din partea organelor oficiului de edile se poate aștepta, pentru care măsurare sunt necesari 150 florini, se roagă a aplacida acea sumă, spre acoperirea speselor de călătorie.

Pe baza propunerii comisiunii permanente se aduce următorul:

Conclus: Luând în considerațiune starea cea lipsită a fondului clădirilor de drum, în interesul delăturării acelor spese, se decide a se efeptui măsurarea concernentelor îndreptări a stațiunilor de marș în cale administrativă, prin vigillii de drum, dându-li-se acestora din partea comunelor lucrătorii de ajutor necesari.

49. Se referează ca pe baza art. de lege IV ex. 1876, § 70, a așternut comisiunea administrativă, în sensul dispozițiunilor § 64 a menționatei legi, relațiunea concernentă despre starea tuturor agendelor a aceuia, așternute înaltului regim.

Spre știință.

După ce nu au fost alte obiecte de pertractat și verificarea protocolului s-a încredințat membrilor: Müller Carol, Filipi Mihael, Schiffbäumer Samuel, Löew Georgiu, Man Gabriel, Beșan Nicolau și Nicolau Botta Popu.

S-a încheiat ședința.

În 16 aprilie 1879 la trei ore după amiază, sub prezidiul d-lui. comite Gottfried Lani, fiind de față membrii: Gabriel Manu, Nicolau Botta Pop, Nicolau Beșan: protocolul s-a citit, verificat și subscris.

Bistrița, în 16 aprilie 1879.

A.N.B-N, fond *Prefectura județului Năsăud-registre*, reg. inv. nr. 3/1879, ff. 79-104 (Paginația începând cu numărul 79 provine datorită faptului că prima parte a registrului cuprinde textul protocoalelor redactat în limba germană; *Ibidem*, ff. 1-78 – n. n.).

Bibliografie

- Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud, fond *Prefectura județului Năsăud-registre*, reg. inv. nr. 1–52.
- Bârgăul sub Pajura Imperială*, Ediție de texte și tabele, studiu introductiv și note de Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Andreea Salvan, Cluj-Napoca: Editura Eikon, 2011.
- Cadrul legislativ al administrației din Transilvania în epoca dualistă (1867-1918)*, Selecția și transcrierea documentelor, cuvânt înainte, notă asupra ediției, note de Judit Pál și Szilárd Ferenczi, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2020.
- Instrucțiune de serviciu pentru magistri silvanali aplicați spre supravegherea imediată – și conform planului de economizare spre manipularea pădurilor de pe teritoriul comitatului Bistrița-Năsăud desemnate în §17 a articolului de lege XXXI/ex. 1879*, Bistrița, 2 iunie 1885.
- Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an XXXIX, nr. 68 din 14/2 septembrie 1876, pp. 1–2.
- Statut referitor la numărul și timpul adunărilor generale municipale a comitatului Bistrița-Năsăud, în Statute și regulamente a comitatului Bistrița-Năsăud. Textul autentic e cel unguresc*, tradus de Dr. Leon Scridon, textul în limba română, Besterzce, 1895, p. 28.
- Statutul Sedriei Orfanale a comitatului Bistrița-Năsăud*, Besztercze, 1880.
- Statutul sedriei orfanale a comitatului Bistrița-Năsăud*, „datat din adunarea generală a municipiului ținută în 5 aprilie 1879, aprobat din partea domnului ministru de interne cu rescriptul d. d. 3 iunie 1879, nr. 25.651, întregit în adunarea generală ținută în 9 mai 1893 și aprobat din partea domnului ministru de interne cu rescriptul d. d. 24 iunie 1893, nr. 47.365/1893”, în *Statute a Comitatului Bistrița-Năsăud*, Besztercze, a Csallner Károly könyvnyomdája, 1895, textul în limba română, pp. 200-218.
- Statute și regulamente în comitatul Bistrița-Năsăud 1878-1879*, Bistrița, 1895 (ediție trilingvă, maghiară, germană, română).
- Bâca, Onofreiu 2006 Ioan Bâca, Adrian Onofreiu, „Evoluția administrativ-teritorială a județului Bistrița-Năsăud”, în *Revista Bistriței*, XX, 2006, pp. 340–371.
- Buta, Onofreiu 2017 Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, *Istoria spitalelor din Bistrița. Vol. I*, Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2017.
- Ciplea 1924 Alexandru Ciplea, „O delimitare de graniță între Maramureș și districtul Năsăudului”, în *Arhiva Someșană*, Năsăud, nr. 1/1924, pp. 49–60.
- Morariu 1937 Tiberiu Morariu, *Viața pastorală în Munții Rodnei*, București: Societatea Regală Română de Geografie, 1937.
- Onofreiu 2011 Adrian Onofreiu, „Contribuții referitoare la consemnarea proprietăților în „granița năsăudeană în secolele XVIII-XIX”, în *Economia regională. Ipostaze rurale și urbane*, coord. Iosif Marin Balogh, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2011, pp. 187–216.
- Onofreiu 2006 Adrian Onofreiu, „Contribuții documentare privind istoria comitatului Bistrița-Năsăud 1876-1899 (I)”, în *Arhiva Someșană*, Năsăud, seria III, V, 2006.
- Porcius 2005 Florian Porcius, *Istoricul ținutului grăniceresc al Năsăudului*, Prof. Liviu Păiuș (editor), Cluj-Napoca: Editura Napoca-Star, 2005.

- Precup 1933 Victor Precup, *Pășunile noastre alpine*, 1933.
- Răduțiu 2014 Aurel Răduțiu, *Romos (jud. Hunedoara) protocolul ședințelor reprezentanței comunale 1896-1912*, Cluj-Napoca: Ecou Transilvan, 2014.
- Sabău, Onofreiu 2012 Septimia Claudia Sabău, Adrian Onofreiu, „Jurnalul lui Toader Ionașc (1848-1851)”, în *Arhiva Someșană*, Năsăud, seria III, XI, 2012.
- Simon 2007 Nestor Simon, *Dicționar toponimic*, volum îngrijit de Ioan Mureșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, Cluj-Napoca: Editura Napoca-Star, 2007.
- Simon 2014 Nestor Simon, *Schițe monografice ale localităților din fostul Regiment II român de graniță de la Năsăud*, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, Claudia Septimia Sabău (editori), Cluj-Napoca: Editura Eikon, 2014.

Condiția de medic militar a lui Raul Dona în timpul Primului Război Mondial

Petre DIN

Profesor, Liceul Teoretic „Gheorghe Lazăr” Avrig
petre_din@yahoo.com

Rezumat

Raul Dona este reprezentantul intelectualității române care în contextul desfășurării Primului Război Mondial s-a alăturat eforturilor militare ale României de realizare a idealului național ce urmăreau înfăptuirea României Mari. Așa cum rezultă din memoriile sale, Raul Dona nu semnifică doar ipostaza medicului militar devotat serviciului sanitar, ci și cea de soț și tată ce vizează protejarea familiei de dificultățile războiului. Jurnalul său este o diagnoză a societății românești în care autorul reliefează evenimente ale războiului, dar și ale vieții cotidiene cu dezamăgirile și bucuriile ei.

Însemnările lui Raul Dona denotă dezorganizarea, corupția și lipsa solidarității colective în jurul idealului național. Critica sa acută relevă neîncrederea în administrația românească în strategia și alianțele politice asumate de factorii politici români, factori care au condus la situația politică și militară decepționată în anul 1917. Observator atent al acelor evenimente, autorul exprimă nu numai fascinația pentru timpul parcurs de societatea românească, dar și dimensiunile sacrificiilor și privațiunilor care au însoțit acest proces.

Cuvinte cheie: Raul Dona, Primul Război Mondial, 1917, România, medic militar.

Raul Dona as a military doctor during the first world war

Abstract

Raul Dona is the representative of the Romanian intellectuals who, in the context of the First World War, joined Romania's military efforts to fulfil the national ideal aiming to achieve Greater Romania. As it results from his memoirs, Raul Dona symbolizes both the position of the military doctor devoted to the health service and of the husband and father willing to protect his family from the difficulties of the war. His diary is a diagnosis of the Romanian society in which the author highlights events of the war as well as of everyday life with its joys and disappointments.

Raul Dona's notes denote disorganization, corruption and lack of collective solidarity regarding the national ideal. His sharp criticism reveals the distrust in the Romanian administration, in the strategy and alliances assumed by the Romanian political factors which led to the disappointing

political and military situation in 1917. A careful observer of those events, the author expresses both the fascination for the time spent by the Romanian society and the dimensions of the sacrifices and deprivations which accompanied this process.

Keywords: Raul Dona, First World War, 1917, Romanian, military doctor.

Raul Dona este exponentul intelectualității românești care în contextul Primului Război Mondial s-a alăturat demersurilor militare ale României de realizare a aspirațiilor naționale ce vizau înfăptuirea României Mari. În virtutea adevărului menționăm faptul că Raul Dona nu reprezintă doar paradigma medicului militar devotat deontologiei profesionale, dar este și un intelectual înzestrat cu reale calități de narator care prezintă evenimintele militare și politice ale conflictului, condiția de refugiat în Moldova, ineficiența și dezorganizarea administrației și situația mizerabilă a spitalelor românești. Jurnalul său din care decurg informații privind evenimențialul oamenilor obișnuiți sau al unor personalităților politice și medicale cu pregnanță în spațiul public este un exemplu ilustrativ în acest sens. Așa cum preciza Viorica Milicescu, însemnările sale cuprind descrieri cu întâmplări ale unor oameni buni, dar și răi, oameni cu suflete mari dar și oameni josnici, cu oameni avizi de îmbogățire rapidă¹.

Jurnalul este impregnat nu numai cu informații de natură medicală sau militară, ci și cu imagini privind reliefaarea vieții cotidiene și ale vieții de familie. Din această perspectivă Raul Dona este un soț și tată dedicat ocrotirii familiei, ale cărui demersuri vizează cu prioritate protejarea acesteia de dificultățile inerente războiului. În fapt, jurnalul său este o radiografie a societății românești din timpul Războiului pentru întregirea națională, în care autorul debordează cu informații structurate atât în plan politic, militar, medical, dar și cel al vieții cotidiene, cu bucuriile și dezamăgirile spațiului privat al existenței umane.

Însemnările din 22 iunie 1917 sunt focalizate pe registrul tematic al operațiunilor militare și cel al vieții din spitalele din Vaslui. Informațiile de natură militară alternează cu cele privind deficitul de moralitate al unora dintre contemporanii săi și cu dezordinea specifică serviciului medical. Confruntat cu o mulțime de știri, autorul notează că trupele rusești s-au redresat militar realizând o ofensivă victorioasă soldată cu luarea a 13.000 de prizonieri în Galiția. Secvențial, Raul Dona subliniază numărul mare al spionilor care sunt omniprezenți, iar efectul lor distructiv constă în calomnierea unor persoane suspectate că au sentimente germanofile sau rusofile. Scrupulos, meticolos, în jurnal acesta notează că ofensiva armatei române a început, doar că vor fi prezentate publicului doar informațiile pozitive².

Inventariind tematica acestor însemnări constatăm că ele reflectă în amănunțime derularea vieții din spitale. Este revoltat de faptul că, inițial, se dorea începerea activității în

1 Milicescu 2018, p. 7.

2 Dona 2018, p. 103.

Spitalul-gimnaziu fără a-l dezinfecta, acesta fiind o „păducherie exantematică”. Dramatismul și nemulțumirile îi provoacă replici acide în fraze care evocă indiferența unor reprezentanți oficiali față de actul medical, dar și satisfacția că eroarea a fost corijată. *„Inspectorul lui Cantacuzino și Gorăscu, licheaua imundă vroia să începem spitalul fără a-l mai curăța, după exantematici. Ce canalii fără conștiință! Noroc că Cacachichi a intervenit cu obrăznicia ei binefăcătoare uneori și a pus la holă, astfel că voi putea lucra în ceva mai curat. Se văruieste, spală etc. Privatele sunt pline, debordează pe săli, și viermi de 6 ctm în lungime mișună, dând un aspect oribil și scârbos. De o săptămână nu parvin ca să obțin să se facă curățirea”*³.

Textul este relevant în sensul ideilor sociologului francez Gabriel Tarde, care preciza că prin conversație se realizează combaterea egoismului, a comportamentului ce vizează scopuri individuale și contribuie la apariția și progresul psihologiei sociale și morale⁴. Raul Dona este conștient de valoarea axiologică a însemnărilor sale, anume că pot genera modificări de mentalitate la nivelul autorităților administrative și politice în sensul ameliorării situației medicale din spitale și a aprovizionării populației cu alimente de primă necesitate.

Însemnările din 29 iunie 1917 sunt dedicate în mod semnificativ aspectelor militare și ale vieții politice interne. Informațiile sunt lacunare, dispartate și nu oferă o imagine de ansamblu asupra operațiunilor militare. Autorul remarcă cu satisfacție obținerea unei victorii rusești la Halicz, soldată cu luarea a 40.000 de prizonieri, și periclitarea din nou a securității traseului spre Lemberg. În același registru ideatic, Raul Dona consemnează bombardarea uzinelor germane Krupp de către 45 de avioane care distrug aproximativ un sfert din infrastructura uzinelor. Criza ministerială este analizată sub aspectul impactului asupra adversarilor săi din sistem care, printr-o posibilă includere a personajului politic cunoscut sub numele de Ticu în minister, ar stopa prejudiciile aduse de aceștia implicării sale extraordinare în spital⁵.

O radiografie mai pertinentă și consistentă este realizată de autor la 7 iulie 1917 când face referiri la criza politică, la incendierea unor depozite de muniții de către germanii, la compromiterea administrației românești ce stimulează incorectitudinea negustorilor. Trebuie să acceptăm că este o diagnoză dureroasă a societății românești, dar argumentată cu exemple concrete și precise. Dezgustător pentru sensibilitatea sa este faptul că în timp ce criza ministerială durează de 15 zile, germanii distrug depozite de muniții, printre care depozitul de pulberării și care nu sunt reliefate de autorități. Informat de prietenii săi din Iași, martori ai exploziei de Pyroteknica, aceștia susțin că au spart geamurile caselor din Iași, chiar dacă explozia s-a produs în afara orașului. Nefericitul eveniment nu a fost un fostul solitar ci s-a produs și în alte localități precum Botoșani, Bacău, Tecuci⁶.

Dotarea deficitară a armatei române este criticată vehement de Raul Dona. Replica acide, limbajul necruțător exprimă frustrările sale în creștere, regresul eficienței în combaterea

3 *Ibidem*, p. 103.

4 Tarde 2007, p. 108.

5 Dona 2018, p. 105.

6 *Ibidem*, pp. 105–106.

hoției, explicabilă în viziunea sa prin insinuarea germanofililor în armată, poliție, poliția secretă și în administrație. Bombardarea de către avioanele trupelor Puterilor Centrale a gării din Tecuci, a trenurilor cu muniții și alimente reprezintă un moment favorabil pentru a se întreba retoric asupra lipsei apărării antiaeriene atât în Tecuci, dar și în București sau Cernavodă. Stresul cotidian, lipsa de perspective, dezamăgirile permanente îi incumbă acestuia regretul privind detașarea de alianța cu Germania. În viziunea sa, această alianță i-ar fi conferit României Basarabia și ar fi evitat mizeriile ce decurg din politica adoptată de primul-ministru Ionel Brătianu, a susținerii idealului național⁷.

Percepția autorului sugerează ideea lui Jean Starobinski conform căreia în ciuda faptului că este formulat enunțul ordinii logice, el nu se impune dacă nu are valoarea de lege, dacă nu se face recunoscut ca instituție valabilă. El trebuie să-și impună valorile împotriva mizeriei și a violenței, să domine forțele întunecate, iar cuvântul să-și extindă eficacitatea⁸. În acest sens, Raul Dona, prin forța exemplului personal, tinde să modifice relațiile din inerția lor tradițională, iar prin reacțiile sale virulente împotriva dezordinii și ineficacității încearcă să cultive virtutea, rațiunea și meritocrația în societatea românească.

Ilustrative pentru sentimentul de insecuritate colectivă sunt însemnările din 12 iulie 1917, din Vaslui. Îngrijorarea cea mai vizibilă este provocată de militarii ruși care sunt manipulați de agenții germani și refuză să continue războiul, căci ei trăiesc într-o republică caracterizată prin libertate și frățietate. Astfel, Raul Dona insinuează ideea unui dezastru provocat de guvernării care urmăresc numai îmbogățirea rapidă și care, în momentul dezordinii generale, se vor retrage în spații considerate mai sigure⁹.

Referindu-se la comportamentul armatei ruse pe frontul din Moldova, Keith Hitchins notează că aceasta era indisciplinată, cu moralul scăzut, iar la finalul verii anului 1917 evenimentele revoluționare periclita stabilitatea frontului. Situația a devenit și mai explozivă când militarii ruși au fost atrași cu promisiuni de pace, echitate socială și economică și refuzau să sprijine efortul de război al României¹⁰. Inventarierea situației militare îi oferă autorului șansa de a expune propria introspecție asupra vieții politice interne. Cu acuratețe, medicul Raul Dona menționează că după 15 zile criza ministerială a fost soluționată printr-un compromis între Partidul Liberal și cel Conservator, soldat cu introducerea omului politic Ticu în Ministerul Comerțului și Industriei. Informații favorabile sosesc de pe front anunțând că obiectivele ofensivei românești au fost atinse de către Armata a II-a, dar trupele rusești nu se alătură ofensivei motiv pentru care pe frontul de nord dispozitivul românesc rămâne expus¹¹.

Optimismul se reinstalează la nivelul sensibilității odată cu informațiile receptate de la un vecin, inginerul Vidrașcu, așa cum reiese din Memoriile redactate la 12 iulie 1917.

⁷ *Ibidem*, p. 106.

⁸ Starobinski 1990, p. 50.

⁹ Dona 2018, pp. 106–107.

¹⁰ Hitchins 2015, p. 175.

¹¹ Dona 2018, p. 107.

Conform acestuia, debutul ofensivei armatei române a însemnat capturarea a 43 de tunuri, distrugerea frontului german pe o lungime de 20 km între localitățile Putna și Cașin, luarea a 1.000 de prizonieri și capturarea integrală a unui aeroplan, la Bogdănești. Prin urmare, Raul Dona jubilând la succesul armatei române este tentat să se detașeze de universul de trăiri decepționante specifice ultimelor săptămâni. Acest fapt e reflectat de însemnările sale. „*E primul comunicat bun după atâta mizerie, acest al 332-lea comunicat. De-ar da D-zeu să se urmeze cu noroc ofensiva, să ne surâdă norocul care ne-a părăsit în momente foarte grele*”¹².

Însemnările din 23 iulie 1917 ilustrează paradigma intrigilor mărunte împotriva unui caracter integru și medic exemplar, Raul Dona, și reliefează ura abominabilă împotriva familiei Delavrancea. Josnicia unor personaje obediente precum Kakapis, Gorăscu și Ghica au aranjat transferul său într-un spital dintr-un sat al județului Vaslui, dar doctorul Cantacuzino, director al Serviciului Sanitar a decis mutarea sa la Iași într-un spital de chirurgie, cu medici bine pregătiți și personal sanitar de calitate.

Odiseea sa nu are un deznodământ fericit întrucât camionul care trebuia să-i transporte la Iași a fost rechiziționat de armată. În acest context a recurs la două căruțe cu boi pentru a-i transporta lucrurile. Ajuns la Iași a constatat că locatarii încă nu părăsiseră locuința rezervată familiei sale, o locație plină de murdărie și cu o mulțime de păduchi. Astfel memoriile sale abundă în sentimente de nemulțumire, de frustrare și de dezgust față de realitățile cotidiene ale societății românești confruntată cu impactul războiului. El deplânge situația deplorabilă a drumurilor nepietruite, lipsa de curățenie din locuințele oamenilor și lipsa de moralitate a servitoarelor sale, aspecte care îi generează stări de spirit disperate. „*Abia scăpat de locatarii aceștia păduchioși, nu găsesc zidar să spoiască, toți jidanii nu lucrează duminică, sâmbătă, și românii nu sunt zidari, sunt ... boieri sau mobilizați nenorociți. Mai pierde o zi! După plecarea păduchioșilor am găsit în ușițele sobelor pătură de păduchi, ceva indescritibil, fantastic nu-mi puteam închipui o așa păducherie (de lemn). Cum să-i stârpesc, ce mă așteaptă, Doamne? Doamne!*”¹³.

Acest citat generează o dilemă: putem discuta oare de autoritate în cazul oficialităților românești? Încercând să clarifice acest concept, Jean Starobinski rezervă termenului „putere” o autoritate care impune o ordine eficace¹⁴. În situația orașului Iași sau a Vasluiului autoritatea este derizorie, căci aspectele elementare ale vieții, bucuriile ei simple sunt dificil de obținut. În schimb pregnante sunt disperările, neîmplinirile și modul de subzistență caracterizat prin resurse economice limitate. Ca urmare textul este o critică radicală a realităților românești, iar efectul acțiunii sale vizează atingerea plenitudinii și a reconcilierii umane, necesare realizării României Mari. Patetismul său denotă intervențiile binevoitoare din ipostaza de medic militar, asocierea elementară la privațiunile de impuse de război și credința puternică în desăvârșirea unității naționale.

¹² *Ibidem*, p. 108.

¹³ *Ibidem*, p. 111.

¹⁴ Starobinski 1990, p. 128.

Deși suferințele provocate de război par a nu avea sfârșit, aceste privațiuni au o valoare simbolică semnificând ideea că reprezintă prețul plătit pentru obținerea aspirațiilor naționale. Informațiile care sosesc de pe front sunt negative deoarece soldații ruși refuză să lupte argumentând că trăiesc în libertate și au drept formă de guvernământ republica. Comportamentul lor se rezumă la o permanentă retragere din fața trupelor germane, amenințându-i pe români cu retragerea în Basarabia¹⁵.

În acest context, insecuritatea crescândă este amplificată de aprovizionarea deficitară cu alimente și de incertitudinea privind derularea operațiunilor militare. „*Pe stradă vezi câte un sergent de oraș cu 6-7 franzele albe delicioase – le duce la vreun protejat al soartei – iar noi crăpăm de foame, ca vai de noi. Noroc că am răscopt niște ouă la plecare și am prevăzut lipsa de aici. Mai toți își fac bagajele de plecare! Unde? Nici ei nu știu! Doamne, ajută-mă, fă să se schimbe roata nenorocirilor noastre, dă-mi liniștea și pacea, înainte de a fi istoviți și sleiți de viață, și puțință de a mai rezista!*”¹⁶.

Textul de față ne conduce la ideea lui Jean Noël Kapferer conform căreia discuția asupra unei informații denotă tipul de percepție ce se conturează în jurul acesteia. În viziunea sa criteriul adevărului devine un criteriu eminamente social; e adevărat ceea ce înțelegerea colectivă consideră adevărat¹⁷. În acest context veridicitatea informațiilor dezbătute de Raul Dona nu pot fi considerate ca fiind exagerate, ci rezultatul realităților social-economice ale societății românești implicată în Primul Război Mondial. Informații oarecum similare sunt reliefate cu aceeași acuratețe în Memoriile lui Sextil Pușcariu, atunci când se referă la creșterea prețurilor și a costului vieții în orașul Brașov¹⁸, și Lucian Blaga, când evocă penuria alimentelor precum salamul, conservele, curba catastrofală a lipsurilor din Viena, emiterea extrem de bine organizată a cartelelor fără acoperire în realitate și lipsa pâinii¹⁹. În aceeași notă, Nicolae S. Șucu, intrat în contact cu bulgarii, sesizează că în piața din Sofia se comercializau doar ceapă, praz, zarzavat, deci lumea era săracă²⁰.

Interesante prin prospețimea stilului redacțional și intensitatea trăirilor emoționale sunt însemnările din 27 iulie 1917, din Iași. Pe fundalul așteptării sosirii inamicului, Raul Dona este sfătuit să se refugieze pentru a nu deveni victima persecuțiilor germanilor, fiind ginerele ministrului Barbu Ștefănescu Delavrancea, din guvernul României. Însă raționamentul său este clădit pe speranța că sub administrația germană nu va fi mai greu decât sub hoția administrației românești.

Relatările din 28 iulie 1917 sunt mai numeroase, abundente în detalii și relevă capacitatea sa de sinteză asupra evenimentelor vieții cotidiene și militare. Comunicatul oficial ne

15 Dona 2018, p. 111.

16 *Ibidem*, p. 113.

17 Kapferer 1993, p. 71.

18 Pușcariu 1978, p. 13.

19 Blaga 1990, p. 159.

20 Șucu 2017, p. 103.

informează asupra unei victorii soldată cu capturarea a 4.200 de prizonieri. Este de remarcat debandada caracteristică trupelor rusești care refuză să lupte alături de aliații români în mod constant. Raul Dona constată că dacă germanii ar avea trupe suficiente România ar fi copleșită militar. Diatriba sa necruțătoare împotriva guvernanților români este reiterată în acest context și reflectă politica care se derulează la nivelul administrației locale. „*Noroc că sunt civilizați și că vor respecta unele instituții, spre binele și al nostru, și al lor, căci mai curând sau mai târziu cu ei vom fi și ei vor avea nevoie de noi, cu toate că vom plăti scump prostia guvernanților noștri hoți și stupizi, voi, sărmâne oi nevinovate și chinuite*”²¹.

Eroul nostru nu este doar un excelent profesionist, ci și un observator pertinent al realităților cotidiene. Afirmările sale nu reflectă numai subiectivitatea propriei sensibilități, ci și starea de spirit a populației confruntată cu privațiunile provocate de război. Raul Dona menționează că mizeria din Iași se curăță, în sfârșit, și este decepționat de distanțele colosale pe care trebuie să le parcurgă zilnic și care îl obolesc. Admirabil medic, autorul jurnalului este și un familist convins. Ajuns acasă după un serviciu extenuant, spală împreună cu soția sa scutecele fetei și le întind la fereastră. Introspecția spiritului său, târziu după ora 24, reflectă în fond o conștiință de cetățean devotat țării, profesiei și familiei. „*E târziu: 12½. Mă culc mai ușurat azi de multele și grelele griji. Ce aduce ziua de mâine?*”²².

Interesante și savuroase în același timp pentru noi sunt informațiile privind regimul alimentar al familiei sale, așa cum rezultă din însemnările datate 25 august 1917. Cu acribie, Raul Dona inventariază alimentele consumate și prețul lor într-un veritabil demers gastro-nomic al unei familii de medici în războiul de întregire națională. Dovedind reale calități administrative și mercuriale el menționează prețul alimentelor care i-au servit drept hrană în august 1917. Astfel, prunele costă 5 lei kg, perele 4 lei kg, 5 lei kg de mere pădurețe, 12 lei kg de pătlăgele roșii și 2,50 o pătlăgea vânăată²³.

Din perspectivă sociologică autorul ne informează asupra comportamentului spălătoresei angajată familiei sale. Medicul sugerează că aceasta este mofturoasă, utilizează în interes propriu numai bucăți mari din săpunul necesar spălării rufelor întregi familiei. În ceea ce privește mâncarea, refuză să gătească fasole, dovlecei sau cartofi și dorește doar mâncare gătită ceea ce înseamnă 8 lei la care se adaugă 4 lei pe zi pentru spălat²⁴.

Memorabile devin însemnările pentru posteritate ce descriu sentimentul de insecuritate generat de iminenta ocupare a țării de către armata germană. În viziunea sa, culpabilizați sunt politicienii hoți și leneși ce dețin autoritatea în mod nemeritat și care sunt tentați să accepte refugiul spre a evita ca o autoritate să-i reclame în instanță pentru guvernarea lor incompetentă și imorală. Limbajul trădează deziluziile și tensiunile acumulate în război și în spitalele din Vaslui și Iași, frustrările generate de politicieni compromiși, precum

21 Raul Dona 2018, pp. 114–115.

22 *Ibidem*, p. 115.

23 *Ibidem*, p. 117.

24 *Ibidem*, p. 117.

abuzivul general Iliescu care a angajat țara, prin ambiția sa stupidă, în grozăvia evenimentelor, neechipată, neorganizată și incorect condusă²⁵.

Jurnalul eroului nostru din 4 august 1917 argumentează extraordinara sa capacitate de sinteză a evenimentelor pe care le prezintă cu măiestrie literară. Raul Dona evidențiază muscăria fenomenală, extraordinară, abominabilă de pe străzile Iașului, respingerea ofensivei germane pe frontul românesc, cu aportul militarilor militarii ruși, situația locuinței sale plină de șoareci, de gândaci și, nu în ultimul rând gălăgia infernală, toate aceste detalii exprimând promiscuitatea în care sunt nevoiți să trăiască.

Extrem de interesante sunt afirmațiile privind situația soldatului rus pe front, dar și introspecția profundă asupra derulării operațiunilor militare, ceea ce denotă și aptitudini în domeniul psihologiei sociale și apetența pentru descrierea insolită a celor din proximitatea sa. Soldații unui regiment rus care se deplasează spre front era alcătuit din tineri cu un aspect frumos, ofițerii în vârstă, dar și sergenți majori cu figuri brutale. Fiecare companie avea un muzicant cu un acordeon; impresia de disciplină era în virtutea inerției și puteau fi manipulați în cazul unui provocator evreu socialist. Autorul jurnalului îi percepe pe ruși în ipostaza de brute în marea lor majoritate, dificil de civilizat. Sunt lipsiți de respect, deși locuiesc în apropierea unui colonel și a Marelui Cartier Rus: cântă toată noaptea, joacă dansuri cu mișcări demonice, vorbesc gălăgios și se ceartă 3–4 ore până spre dimineață. Dacă ai avea curajul să-i reclami te poți aștepta să primești o grenadă pe fereastră noaptea²⁶.

Spiritul de insecuritate al lui Raul Dona este determinat de comportamentul brutal și aberant al rușilor subliniind că diferența dintre soldații români și cei ruși este colosală. „*Sunt sălbateci în adevăratul înțeles, disprețuitori pentru noi, ca și pentru ai lor. La cine ar trebui să mergem noi? Doamne, Doamne ce ne-ar aștepta!*”²⁷.

Revenind la ethosul rusesc, Hermann Keyserling afirmă că Rusia contemporană are specificul ei, acesta fiind motivul care generează tensiuni cu Europa. Rusia are ca obiectiv omul colectiv, iar bolșevismul poate fi perceput pornind de la iobăgia ce persistă în inconștient și în faptul că promite maselor împărăția paradisului. În manieră prospectivă, Hermann Keyserling subliniază că idealul muncitorului rus amintește de situația unei trirame romane în care sclavii, schimbați la un anumit interval de timp, trăgeau la rame în ritmul loviturilor de ciocan ale supraveghetorului. Hermann Keyserling mărturisește că Rusia va avea un mare și luminos viitor pe care îl prognozează abia după sute de ani, dar până atunci haosul este inevitabil²⁸. În acest context, previziunile și introspecția privind spiritul rus se regăsesc cu predilecție la nivelul comportamentului haotic, dezordonat al soldaților ruși, aliații trupelor române în Primul Război Mondial.

Rușii provoacă serioase dificultăți românilor atât militar, cât și economic. Semnificativ în acest sens este comercializarea unor produse la prețuri speculative, precum briganzii în

25 *Ibidem*, p. 118.

26 *Ibidem*, p. 121.

27 *Ibidem*.

28 Keyserling 1993, pp. 328–330.

pădure. Ei solicită prețuri mai scumpe decât ale evreilor din stradă, oferind drept exemplu faptul că aceleași sardele se vând de către comercianții evrei în stradă cu 4 lei produsul, în timp ce rușii le comercializează în cele două magazine pe care le-au înființat în Iași cu 5 lei²⁹.

Pe acest fundal dezamăgirile și frustrările lui Raul Dona evidențiază dramatismul și disperarea provocată de experiențele trăite, ele fiind însoțite de strigătul său demoralizat. Autorul invocă urgența unui control și a unei administrații oneste pentru a impune ordine și legalitate în aplicarea regulamentelor și a legislației în vigoare. *„De ce? De ce nu-i controlează nimenea? De ce n-avem și noi administrație onestă? Un control pentru binele publicului nenorocit, speculat, exploatat??? De ce? Cum să nu dorești să vină gepizii, goții, țigarii, bulgarii ... dar încă nemții, care sunt vestiți de ordine, de cinste, de suum cuique tribuere. Trebuie să se pună odată capăt incuriei cu care ne tratează hoții ghiftuiți de toate bunătățile, în disprețul lor de aproapele lor, obidit și nenorocit. De ce n-am avea și noi, românii, puțină ordine și cinste în administrație, și aplicarea regulamentelor și legilor, cari rămân toate fără nici o sancțiune când nu sunt respectate. De ce nu m-am născut într-o țară civilizată?”*³⁰.

Semnificative sub aspectul ineditului informațiilor transmise sunt însemnările protagonistului nostru din 18 august 1917, de la Iași. Surescitat de munca excesivă de la spital, de insuficiența dotării medicale, Raul Dona a palmuit un soldat, motiv pentru care a fost mutat imediat de la spital la o divizie ambulantă. Deși indignat de procedura rapidă, aplicată fără o anchetă și fără să fie chestionat în legătură cu acest eveniment, acceptă resemnat deplasarea spre front la Mărășești, împreună cu ambulanța Diviziei a II-a. Revoltat de nedreptatea căreia i-a devenit victimă, Raul Dona a realizat demersuri pe lângă directorul sănătății publice, doctorul Cantacuzino, care l-a asigurat că este convins de nevinovăția sa dar îi recomandă să plece pe front, până se vor rezolva formalitățile. Este conștient că disciplina se păstrează cu corecții, pentru că astfel se va ajunge, inevitabil, la răzvrătiri similare cu cele rusești unde nu mai există respectul față de superior în armată, iar ordinele nu se mai execută. Revoltat, Raul Dona susține că socialismul este mai util altor perioade istorice decât celor de război, când viața și libertatea sunt în mod frecvent periclitată³¹.

Încurajarea indisciplinei, a obrazniciei, și excesul de libertate pot conduce la dezastru. În acest context regimul politic care și-a însușit drepturile oamenilor și i-a condamnat pe români la pierderea propriei țări trebuie răsturnat. Alternativa ar consta în regimul cuceritorului german investit în mentalitatea sa cu atributul de a impune ordine în locul dezordinii și a corectitudine în locul abuzurilor. În așteptarea personajului salvator este dezgustat de afacerile revoltătoare ale unor miniștrii, precum Constantinescu, despre care un alt personaj politic, Ticu, afirma că și-a însușit aproximativ 4 milioane și totuși își păstrează demnitatea de ministru³².

29 Raul Dona 2018, p. 121.

30 *Ibidem*, p. 121.

31 *Ibidem*, pp. 124–125.

32 *Ibidem*, p. 126.

În viziunea sa raționamentul unor politicieni conform căruia retragerea în Rusia și ocuparea țării de către germani, urmând apoi izgonirea acestora prin concursul armatei ruse refăcute și reorganizate, nu reprezintă o soluție benefică românilor. Dificultățile insurmontabile rezidă în comportamentul abuziv al negustorilor evrei în detrimentul românilor refugiați și necunoașterea limbii, fapt ce ar amplifica neînțelegerile cu speculanții. Pe acest fundal soluția este așteptarea personajului salvator Mesia, identificat chiar și cu țigani, numai să fie eliberați de dificultățile tot mai greu de suportat³³.

Aceste însemnări denotă faptul, indiscutabil, că la nivelul mentalității sale apare necesitatea salvatorului. Prezența acestuia este impusă de o existență ostilă când oamenii suportă cu dificultate nedreptățile și abuzurile regimului politic. Simona Nicoară și Toader Nicoară susțin că salvatorul este situat în permanență în punctul strategic, este omul unei situații de criză și domină evenimentele prin atributele sale excepționale³⁴. Raul Dona consimte la ideea că prezența salvatorului ar putea restabili ordinea și ar înlătura abuzurile, bulversările sociale și insatisfacțiile colective.

Confruntat cu mizeria și lipsa de perspective din viața cotidiană și din spitale, autorul își manifestă intens spiritul său de libertate, fie chiar și în ipostaza de cetățean german decât din cea de iobag român. Fatalmente, optând pentru ideea selecției naturale, a dispariției celui mai slab în favoarea celui mai puternic, speră că civilizația și cultura germană va genera mai multe schimbări pozitive decât guverne cu oameni politici precum Constantinești – Porcu și Tache Ionescu, lideri de tristă memorie, incapabili și grotești. Critica acidă relevă neîncrederea în administrația românească, în strategia și alianțele politice asumate, și exprimă admirația pentru spiritul de ordine german. Este adevărat, recunoaște medicul român, că atât francezii, cât și englezii sunt un popor civilizat, dar au interese în alte spații geografice. Pentru moment, România promovează interesele aliaților occidentali în Orient, dar în final consideră că interesul nostru este alături de germani. Superioritatea acestora este de necontestat, iar alianța cu Germania semnifică progresul. Este posibil ca România să obțină Transilvania cu sprijinul aliaților, dar după aceea trebuie să opteze pentru alianța cu Germania. Perspectiva apropierii de Germania nu înseamnă, așa cum afirmă Raul Dona, că refuza exigențele și regulamentele statului român și ale liderilor săi sau trădarea, dar aceasta este credința rezultată din experiențele traversate în ultima perioadă. Pe acest fundal bulversant, realizarea României Mari rămâne doar o aspirație acceptată de români, în condițiile în care ultimul an a însemnat numeroase pierderi teritoriale, umane, materiale și trădări.³⁵

Însemnările sale sunt o mărturie a dezorganizării, corupției și lipsei solidarității în jurul idealului național. Este conștient de sacrificiul asumat, dar continuă să denunțe în diatribe necruțătoare vanitățile, nepotismul și lipsa de responsabilitate a factorilor politici. „*Mă sacrific, văd prin ochii lor, dar în fundul sufletului meu, aici mărturisit nu pot vedea fericirea*

33 *Ibidem*, p. 127.

34 Nicoară, Nicoară 1996, p. 181.

35 Dona 2018, pp. 128–129.

în abis și pieirea la care ne-au adus până acum și ne duc mereu, mângâindu-ne cu vorbe goale că o să recucerim pe urmă, după ce vom pierde tot. Văd mai degrabă o ambiție a celor compromiși de a fugi de răspundere fugind din țară și, pentru a nu fi singuri acolo, iau cu ei și ce pot din țară (armată, parlamentari – ai lor căței – funcționari etc.). Le convine, desigur, să le facem mobilă acolo, decât să încheiem o pace cu cuceritorul țării, care mai are de luat un petec pentru a fi stăpân pe toată țara. Țara e în mâna cuceritorului, bunurile noastre și ai noștri toți, de asemenea, și noi singuri să mergem după ambițioșii cari, până acum, au făcut numai greșeli. Ca să nu pierdă ei puterea și gbelirurile, să perim noi en attendant, să recucerim (cu ce? Cu cine?) tot ce am pierdut și vom mai perde”³⁶.

Analizând din perspectivă hermeneutică textul surprindem la autor o nemulțumire inițială, fenomen specific tensiunilor revoluționare, care pot degenera oricând în mișcări revoluționare dificil de gestionat. Doleanțele invocate sunt dintre cele mai exasperante pentru Raul Dona aflat în ipostaza de medic militar și cetățean român. Ele conturează personalitatea sa complexă prinsă în tumultul frământărilor care au condus la formarea României Mari. În același timp, constatăm că acesta nu reprezintă un element de dezordine chiar dacă este nemulțumit de funcționarea administrației și a spitalelor pentru că mecanismul contagiunii frustrărilor sale este stopat. Prin aceasta ne convinge de faptul că, în ciuda primului impuls de a critica vehement realitățile, totuși se conformează și se aliniază, chiar cu prețul propriei vieți, la efortul de război al României.

De asemenea surprindem distincția vizibilă dintre liderii politici și oamenii obișnuiți, dintre oamenii onești și cei ipocriți, fapt ce implică asumarea responsabilităților ce decurg din acest statut. Așa cum rezultă din însemnări, Raul Dona își neglijează precauțiile privind propria sa sănătate pentru a salva viețile bolnavilor și ale răniților, ceea ce sugerează, fără îndoială, un mare caracter activ într-un context atât de dinamic al fragilității vieții. În mod consecvent demască afacerile veroase ale politicianilor, lipsa de atașament față de idealul național și îmbogățirea rapidă și fără scrupule. Gesturile și comportamentul său reprezintă un barometru al emancipării democratice de sub imperiul hoției clamate la vârful ierarhiei politice și administrative, și chiar dacă direcția în care se derulează activitățile existențiale este sinuoasă, uneori, el reprezintă un simbol al personajului virtuos și profund, atât în viața profesională cât și în cea personală.

Ilustrative pentru starea sa de spirit sunt însemnările din 26 august 1917 care surprind satisfacția sa ca urmare a anchetei privind molestarea unui bolnav. Unul dintre membrii comisiei de anchetă a afirmat că sancțiunea trebuia să fie și mai drastică, în timp ce al doilea a aprobat gestul medicului, iar al treilea era indignat de injustiția la care a fost supus medicul român³⁷.

Informațiile circulă nestingherit în toate mediile socio-profesionale și ele relevă existența fenomenului de contagiune mentală. Sosit de la Odessa, generalul Lambru subliniază că

³⁶ *Ibidem*, pp. 128–129.

³⁷ *Ibidem*, pp. 130–131.

muncitorii uzinei „Fernic” din Galați, transportați în această localitate participă la întruniri unde proclamă republica română în entuziasmul celor prezenți. Raul Dona constată că ideile promovate de republicanii ruși se pot insinua relativ rapid și la nivelul românilor prezenți la Odessa. De asemenea se vehiculează ideea unui păci separate a Rusiei cu Germania, și prin urmare trupele române vor fi nevoite să capituleze, să fie umilite și dezarmate³⁸.

Jean Delumeau menționează că într-un climat de eferescență, odată depășit acel nivel al agitației, contează mai puțin pericolul respectiv cât o anumită mitologie a insecurității colective, mai puțin insecuritatea în sine cât imaginea înfricoșătoare sub care este imaginată această realitate³⁹. Preluând discursul istoricului francez constatăm că informațiile medicului Raul Dona insinuează izbucnirea unor posibile mișcări subversive care ar destabiliza situația deja fragilă și ar genera abuzuri neașteptate și o insecuritate colectivă. Mesajul discret al medicului traduce teama de o posibilă subversiune a mulțimilor incontroale, de o depreciere a ierarhiilor. Prin compromisul dintre Germania și Rusia, crede Dona, trupele române vor fi nevoite să capituleze.

Esențiale pentru înțelegerea climatul social al familiei sale și a situației alimentare sunt însemnările din 1 septembrie 1917, redactate la Iași. Atenția este îndreptată cu precădere spre familia sa care traversează dificultăți existențiale: soția Niculina Delavrancea este bolnavă de dizenterie iar îngrijitoarea familiei, suferindă de tuberculoză, din teama de a nu transmite microbii familiei, a fost concediată. Penuria alimentară se manifestă și prin faptul că pâinea era infectată, conținând multe excremente de șoarece. În această situație se află și apa ce conține microbi și trebuie fiartă, dar lipsesc lemnele, iar dacă este consumată există riscul de a fi contactat tifosul. Dificultățile existențiale sunt amplificate de toalete care deserveșc poșta rusească, popota cenzurii, cercetașii care generează permanent un miros infect, muscăria formidabilă și execrabilă, notează Raul Dona⁴⁰.

Grație talentului său literar și capacității de a înfățișa plastic stările de spirit ale contemporanilor acelei turbulente epoci, Raul Dona a realizat o operă expresivă dedicată Războiului de întregire națională. Observator atent al evenimentelor, medicul exprimă nu doar fascinația timpului eroic parcurs de societatea românească în aspirația spre unitate, dar și dimensiunile sacrificiilor și suferințelor care au însoțit acest proces. *„Mi-ar părea bine să se sfârșească odată cu porcăria asta de compromis beliquoso, din care pungașii profită și oamenii de treabă mor ca muștele. Am presimțirea că nu scap din războiul ăsta, prea multe sunt pe capul meu, lipsuri și necazuri. Mă gândesc ce mă așteaptă când voi ajunge istovit, obosit, îmbătrânit la vremea păcei, pentru a reîncepe cu oboselile, de astă dată pentru a-mi scoate existența. Pe când alții vor profita de gheșefturi post bellum, ca și ante bellum, noi cei mai modești, vom rămâne, ca totdeauna, după ușă. Mi-e milă când mă gândesc la Puca*

38 *Ibidem*, p. 139.

39 Delumeau 1986, p. 289.

40 *Ibidem*, p. 141.

*adorată și la Leninul inocent și suav care mă privește atât de adânci încrezător cu ochișorii lui albaștri și vioi. Ce ne mai așteaptă?*⁴¹.

Însemnările din 2 septembrie 1917 sunt expresia unui personaj decepționat și exasperat de provocările vieții cotidiene și ale existenței în timp de război. Suferințele și privațiunile îi alimentează deziluziile și neîncrederea în viitor. Sunt impresionante mărturisirile privind imensul dezechilibru, fără precedent, din psihicul său și resentimentele față de viața de după război. „*Totul concură a mă exaspera, a mă exaspera cumplit, cumplit. Îmi doresc moartea din tot sufletul și de un fir de ață mai atârnă să nu mi-o dau de bunăvoie*”⁴².

Citatul exprimă o situație aproape similară colapsului mental generată de climatul tensionat al profesiei de medic și de diluare a unui mit, a unei speranțe care să mobilizeze românii în jurul ideii de unitate națională. Conținutul acestui text este și un strigăt disperat împotriva insatisfacțiilor vertiginoase provocate de evenimentelor militare, a corupției și abuzurilor care se derulează în ambianța acestei perioade dramatice de istorie românească.

Experiențele traversate îi consolidează sentimentul de suferințe și deziluzii. Raul Dona este conștient că războiul va mai dura încă cel puțin un an și jumătate, timp în care statele beligerante au îmbrăcăminte, încălțăminte și resurse alimentare, iar românii au resurse limitate. În interiorul unei locuințe poate să detecteze păături sustrate de la armată, stofă, ghete, conserve, în timp ce soția sa are numai o pereche de ghete rupte, iar el în ipostaza de medic militar nu are haine, ciorapi și rufe și plătește doi lei și cinzeci de bani pentru o lumânare care ajută la iluminarea locuinței⁴³.

Interesante din perspectiva mentalităților colective sunt notele consemnate în data de 25 septembrie 1917 în care autorul își exprimă consternarea față de diferența enormă dintre condițiile de viață ale liderilor politici prin comparație cu cele ale oamenilor obișnuiți. În timp ce șeful de cabinet al ministrului de finanțe consumă icre, pește și șampanie americană, familia sa suferă în această privință. Scenariu se repetă și în cazul ministrului Mârzescu pentru care se descărcau zeci de cutii de icre noi din Galați, iar băiatul care le transporta afirma că sunt lăzi pentru miniștri. Concluzia sa este că odată ghiftuiți, acești miniștrii nu se mai ocupau cu aprovizionarea populației. Excepție în acest univers imoral îl reprezenta ministrul Ticu care va ajunge în excesul contrariu: datorită demnității sale, Ticu avea posibilitatea de a se aproviziona, zilnic, în mod nelimitat, cu pâine însă el cumpăra doar una, fiindu-i jenă de inechitatea administrativă. Retic, Raul Dona se întreabă cum este posibilă această modestie când ceilalți miniștri se aprovizionează zilnic cu 20 de pâini⁴⁴.

Alt subiect al acestor însemnări se referă la discriminarea ce se face copiilor din familia soției. În ciuda faptului că Niculina Delavrancea este cea mai deșteaptă, subliniază Raul Dona, și mai bună funciarmente, ea este mai puțină iubită de mama ei, atitudine resimțită

41 *Ibidem*, pp. 141–142.

42 *Ibidem*, p. 142.

43 *Ibidem*, p. 147.

44 *Ibidem*, pp. 151–152.

de aceasta. „Cu atât mai mult am s-o iubesc eu pe Puica și să caut să-i fac orice ca să fie cât mai mulțumită și să nu dorească, răbdând, ce i-ar plăcea Puica scumpă și iubită, bună, devotată și inteligentă care mă face fericit printr-o privire a ei, cu ochii vedei, vedit!”⁴⁵.

Așa cum preciza Marcello Flores, anarhia din Rusia și violențele țăranilor împotriva nobililor proprietari de terenuri în zonele rurale își identifică în soldați și în dezertori o supapă catalizatoare, iar în orașe, în special la Moscova și Petrogrd, muncitorii intrau în grevă. Sovietul își exprima opinia împotriva continuării războiului, în consens cu aspirațiile poporului⁴⁶.

La finalul acestui studiu, am considerat că se impune formularea următoarelor concluzii:

Raul Dona este reprezentantul intelectualității române care în contextul desfășurării Primului Război Mondial s-a alăturat eforturilor militare ale României de realizare a idealului național ce urmăreau înfăptuirea României Mari. Așa cum rezultă din memoriile sale, Raul Dona nu scrie doar din ipostaza medicului militar devotat serviciului sanitar, ci și din cea de soț și tată ce urmărește protejarea familiei de dificultățile războiului. Jurnalul său este o diagnoză a societății românești în care autorul reliefează evenimente ale războiului, dar și ale vieții cotidiene, cu dezamăgirile și bucuriile ei.

Însemnările lui Raul Dona pot fi percepute drept reflecții asupra dezorganizării, corupției și lipsei solidarității colective în jurul idealului național. Critica sa acidă relevă neîncrederea în administrația românească, în strategia și alianțele asumate de politicienii români, factori care au condus la situația politică și militară decepționată în anul 1917. Observator atent al acelor evenimente, autorul exprimă nu numai fascinația pentru timpul parcurs de societatea românească, dar și dimensiunile sacrificiilor și privațiunilor care au însoțit acest proces.

Bibliografie

- Blaga 1990 Lucian Blaga, *Hronicul și Cântecul Vârstelor*, postfață și bibliografie de Ioan Holban, București: Editura Minerva, 1990.
- Delumeau 1986 Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII)*. *O cetate asediată*, vol. I, traducere, postfață și note de Modest Morariu, București: Editura Meridiane, 1986.
- Dona 2018 Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar 1917-1918*. Cu acuarele și desene de Niculina Delavrancea-Dona, Ediție îngrijită de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, București: Editura Humanitas, 2018.
- Flores 2007 Marcello Flores, *Istoria ilustrată a comunismului*, traducere de Gabriela Sauciu, consultant de specialitate, prof. dr. Mihai Retegan, București: Editura Enciclopedia RAO, 2007.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 152.

⁴⁶ Flores 2007, p. 32.

- Hitchins 2015 Keith Hitchins, *Scurtă istorie a României*, traducere de Lucia Popovici, Iași: Editura Polirom, 2015.
- Kapferer 1993 Jean Noël Kapferer, *Zvonurile. Cel mai vechi mijloc de informare din lume*, Prefață Septimiu Chelcea, traducere Marina Vazaca, București: Editura Humanitas, 1993.
- Keyserling 1993 Hermann Keyserling, *Analiza spectrală a Europei*, traducere de Victor Durnea, Iași: Institutul European, 1993.
- Milicescu 2018 Viorica Milicescu, *Povestea carnetului negru*, în Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar 1917-1918*. Cu acuarele și desene de Niculina Delavrancea-Dona, Ediție îngrijită de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, București: Editura Humanitas, 2018.
- Nicoară, Nicoară 1996 Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană/Mesagerul, 1996.
- Pușcariu 1978 Sextil Pușcariu, *Memorii*, Ediție de Magdalena Vulpe, prefață de Ion Bulei, note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București: Editura Minerva, 1978.
- Starobinski 1990 Jean Starobinski, *1789 emblemele rațiunii*, traducere și prefață Ion Pop, București: Editura Meridiane, 1990.
- Șucu 2017 Nicolae S. Șucu, *Viața și aventurile unui cioban român în Bulgaria în vremuri de război 1908-1918*, text stabilit de Cristina Jelescu, Ediție îngrijită, studiu introductiv, cronologie și note de Daniel Cain, București: Editura Humanitas, 2017.
- Tarde 2007 Gabriel Tarde, *Opinia și mulțimea*, traducere și prefață de Nicoleta Corbu, București: Editura Comunicare.ro, 2007.

Cronică de conferință.
**Conferința internațională „Bistrița în Evul Mediu. Momente
și semnificații din transformările unei vetre urbane ardelenе”**
(Bistrița, 2–5 noiembrie 2023)

[Conference chronicle. International conference “Bistrița in the Middle Ages.
Moments and Significance from the Transformations of a Transylvanian Urban Heart”
(Bistrița, November 2–5, 2023)]

Ștefania-Maria GHIȘA

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
stefania.ghisa@stud.ubbcluj.ro

Livia-Ioana POTOP

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
livia.potop@stud.ubbcluj.ro

1. Introducere

În perioada 2–5 noiembrie 2023 s-a desfășurat conferința internațională intitulată „Bistrița în Evul Mediu. Momente și semnificații din transformările unei vetre urbane ardelenе”. Scopul manifestării științifice a constat în crearea contextului pentru prezentarea unor perspective diverse asupra istoriei medievale a Bistriței, precum și a unui spațiu de dialog asupra subiectelor abordate. De asemenea, printre intențiile organizatorilor s-a numărat și cea de a aduce în atenția publicului preocupat de istoria orașului a unor contribuții istoriografice recente și a unor aspecte mai puțin cunoscute din trecutul medieval al așezării. Evenimentul a fost organizat de Centrul de Diplomatie și Paleografie Documentară Medievală Trans.Script al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, în colaborare cu Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud și cu sprijinul Consiliului Județean Bistrița-Năsăud.

Autorii comunicărilor științifice au fost istorici, profesori, cercetători și doctoranzi care activează în cadrul unor instituții de profil din Bistrița (Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Inspectoratul Școlar Județean Bistrița-Năsăud), Cluj-Napoca (Universitatea Babeș-Bolyai, Centrul de Diplomatică și Paleografie Documentară Medievală Trans.Script, Institutul de Istorie „George Barițiu”, Institutul de Arheologie și Istoria Artei) și Târgu-Mureș (Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”). Acestora li s-a alăturat intervenția istoricului Konrad Gündisch (Hon.-Prof., München). Lucrările propriu-zise ale conferinței au avut loc în data de 3 noiembrie 2023, la sediul muzeului bistrițean (strada General Grigore Bălan, nr. 19), în intervalul orar 10:00–18:00, iar cele douăsprezece prezentări au fost organizate în trei secțiuni.

2. Sesiunea de comunicări științifice

Prima secțiune, „Tezaure arhivistice și istoriografie”, a debutat cu o prezentare introductivă despre istoria medievală a orașului Bistrița (Hon.-Prof. dr. Konrad Gündisch). Punctarea momentelor semnificative și menționarea personajelor care au avut impact asupra trecutului bistrițean a avut drept scop crearea unui cadru general pentru prezentările și discuțiile ulterioare. Comunicările științifice din interiorul acestei secțiuni s-au concentrat asupra materialului arhivistic, din diverse perspective. Prezentarea conf. univ. dr. Adinel C. Dincă (UBB, Cluj-Napoca) a avut drept scop propunerea unei perspective integratoare în raport cu diversitatea izvoarelor textuale medievale, precum și oferirea unei imagini de ansamblu asupra documentelor, cărților și fragmentelor care formează cultura scrisă locală. Printre studiile de caz expuse s-au numărat registrul parohiei din Jelna și cariera preotului paroh din Lechința, Petrus Nowag († 1456). Ecourile unor evenimente din trecutul așezării, prezente în opera lui papa Pius al II-lea (Enea Silvio Piccolomini, † 1464), au fost subiectul cercetării lect. univ. dr. Iulian Damian (UBB, Cluj-Napoca). Cea din urmă intervenție din această secțiune a urmărit conturarea profilului istoriografic al lui Albert Berger († 1936). Activitatea de arhivist a acestuia și semnificația operei sale au fost surprinse de către drd. Andrei Moga (UBB, Cluj-Napoca).

Aspectele referitoare la cultura materială din context bistrițean au făcut obiectul celei de a doua secțiuni. Dr. Radu Zăgreanu (Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud) a prezentat principalele situri arheologice investigate în intervalul 2018–2023 (e.g., Cetatea Bistrița, Biserica evanghelică, Piața Centrală). Dr. Sanda Salontai (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca) a creat un repertoriu al meșterilor pietrari, zidari, dulgheri și cărămidari, care au activat pe șantierele orașului în anii 1475–1520. Rezultatele cercetărilor arheologice din cadrul conventului dominican din Bistrița au fost puse în evidență prin comunicarea dr. Corneliu Gaiu (fost director al Muzeului Bistrița). Istoricul și criticul de artă dr. Vasile Duda (ISJ Bistrița-Năsăud) s-a concentrat pe un aspect particular al arhitecturii bisericii evanghelice din Bistrița – semnele de pietrari. Acestea au fost inventariate și prezentate dintr-o perspectivă comparativă, fiind raportate la elemente similare din împrejurimi și din Moldova.

Realitățile de ordin economic, administrativ și ecleziastic au fost detaliate în cadrul celei de-a treia secțiuni. Istoria economică locală a fost aprofundată din două puncte de vedere. În primul rând, dr. Zsolt Simon (Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu-Mureș) a analizat impozitele districtului Bistrița, oferind informații și despre cei implicați în colectarea și gestionarea impozitelor. În al doilea rând, dr. Maria Frînc (Trans.Script, Cluj-Napoca) a utilizat surse documentare și registre pentru sublinierea importanței sociale și economice a Rodnei în raport cu Bistrița. În continuare, dr. Alexandru Ștefan (Trans.Script, Cluj-Napoca) a propus o nouă interpretare a însemnelor heraldice ale orașului și districtului, pe care le-a analizat în conexiune cu stema angevină. Raporturile dintre episcopia Transilvaniei și districtul Bistrița au fost explorate de către drd. Mihai Kovács (Trans.Script, Cluj-Napoca), care a descris interacțiunile personale și instituționale specifice, manifestate pe plan spiritual-liturgic, fiscal, judecătoresc și politico-militar.

Concluzii

Discuțiile de la finalul sesiunii de comunicări științifice au fost reluate în contextul vizitei organizate în ziua de 4 noiembrie 2023 la Centrul Multicultural Castel Teleki din Posmuș. Centrul funcționează în prezent ca secție a Complexului Muzeal Bistrița-Năsăud, găzduind expoziții permanente și temporare de istorie și artă. În urma vizitării acestora, participanții și organizatorii au luat parte la o masă rotundă, care a permis formularea de concluzii și a reprezentat, totodată, ocazia unei discuții pe tema direcțiilor de dezvoltare ale conferinței. În privința concluziilor, datorită calității contribuțiilor, a fost susținută ideea valorificării acestora sub formă de articole care să fie publicate în *Revista Bistriței* (anuarul Complexului Muzeal Bistrița-Năsăud) sau în alte reviste și periodice de specialitate. În legătură cu planurile de viitor, a fost dezbătut subiectul organizării următoarei ediții, propunându-se și transformarea evenimentului într-unul anual. Principalele puncte referitoare la ameliorarea conceptului conferinței au constatat în extinderea sau distribuirea diferită a cadrului temporal alocat comunicărilor și în implicarea mai multor cercetători afiliați unor instituții din străinătate, în vederea unui profil internațional mai pronunțat al manifestării științifice. Acest din urmă aspect a fost pus în conexiune și cu posibilitatea transformării *Revistei Bistriței* într-o publicație în limba engleză, ceea ce ar conduce la creșterea accesibilității și vizibilității acesteia pentru publicul din afara țării.